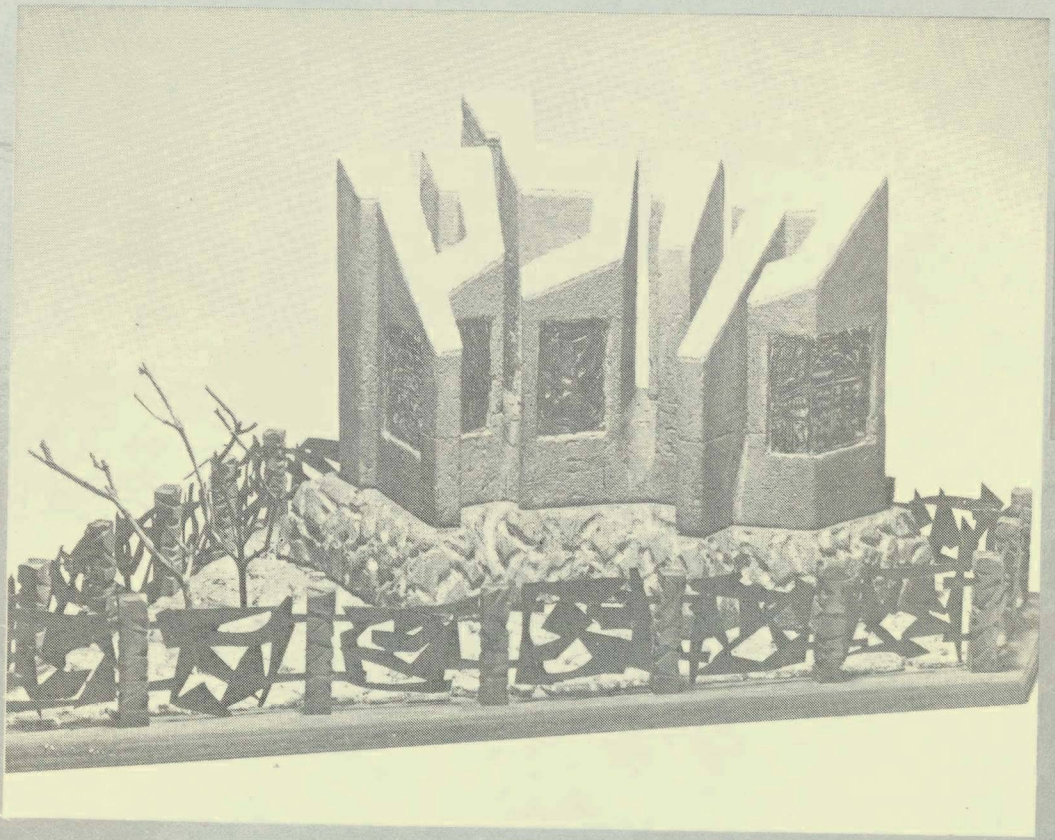
עַל בֵּיתֵנוּ שְׁחָרַב

פון דער חרובער הים

Tel-Aviv, 1981

תל-אביב, תשמ"א

על ביתנו שחרב

פון דער חרובער היים

ABOUT OUR HOUSE WHICH WAS DEVASTATED

עַל בֵּיתֵנוּ שְׁחָרַב

פון דער חרובנער היים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Tel-Aviv, 1981

תל-אביב, תשמ״א

המערכת וועד הספר: רעדאקציע-קאָלעגיום און בור־קאָמיטעט:
ישראל בן-ארי, שאול גולדמן (מזכיר המערכת), דוד לברטובסקי,
חיים פוסלושני, יחזקאל קליינמן, יחיאל רוזנקרנץ

העורך - רעדאקטאר: דוד שטוקפיש

הוצא לאור ע"י ארגוני יוצאי קילץ בישראל ובתפוצות
ארויסגעגעבן דורך די קעלצער לאנדסמאנשאפטן
אין ישראל און אין די תפוצות

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Printed in Israel 1981
נדפס בישראל, 1981

תוכן הספר * אינהאלט פון בוך

העיר בין שתי מלחמות העולם

יחיאל הרמן / מול פני המצבה 11
יעקב ברנובסקי / רמץ (רקויאם לקהילת קילץ). 13
דוד לברטובסקי / סיפורו של הרחוב שלי 20
ישראל בנארי (דז'אלובסקי) / במבט לעבר 24
דורקה נבון / "מיין שטעטעלע קילץ". 25
יוסף רוזנוולד / ייסוד "החלוץ" והמאבק לעליה 26
מאיר פוקס / ישיבת "כתר תורה" של חסידי רדומסק 28
י.צ. סטרבצינסקי / בתי־ספר יהודיים בקילץ 30
תמר כספי / על הגימנסיה היהודית בעיר. 31
שלמה בינושביץ / "לא אמות לגמרי" 32
יחיאל אלפרט / רקע האנטישמיות בקילץ. 33

העיר בכליונה

פלה למברג / במחנה המוות אושוויץ 39
צלינקה אלבירט / כיצד ניצלתי מהכבשן 44
שרה קרבל / למתים אין דמעות 47
זושה טננבוים / זכרונותי מימי המלחמה 52
ישששכר רייס / בין הראשונים לגירוש 53
י. צ. סטרבצינסקי / פגישות עם קילצאים בניכר 54
פנחס אייזנברג / הבית שאיננו. 57
מרדכי קשה ז"ל / ביקורי בקילץ ב־1980 69
ח. אלעזר ארטן ז"ל / בשנת השלושים להשמדת קהילתנו. 72

דמויות

ד"ר משה פלץ ז"ל / בנו יוחנן פלץ 75
ד"ר משה פלץ ז"ל / אינג' יחיאל רוזנקרנץ. 80
הפעולה הציונית של משפחת קייזר / יחזקאל קליינמן 81
סטפניה וולמן (ז'ימנובודה) / עדה נחושתאי 83
היו לי חברים / רפאל נחושתאי (פולו). 84

יוצאי קילץ בישראל

יחיאל רוזנקרנץ / תולדות ארגון יוצאי קילץ 89
עדה נחושתאי / לזכור ודבר לא לשכוח 96
ישראל בנארי / אירועים במסגרת "שבוע קילץ". 98

צווישן צוויי וועלט-מלחמות

אברהם קירשענבוים / ביי דער מצבה פונעם יידישן קעלץ 101
אדאם פענקאלא / די שול אין קעלץ 103
שאול גאלדמאן / אויפגאנג און אונטערגאנג פון א יידישן ישוב 106
הדסה צימערמאן / געווען אמאל א יידישע קעלץ 110
י. כאימסאן / בריוו וואס דערציילן פון א חרובער וועלט 114
פישל זאיאנץ / מענטשן, געשעענישן, ארגאניזאציעס 117
סאניע און משה ליפשיץ / ציוניסטישער קלוב און לינת הצדק 121
זאב זילבערשטיין / צום אנדענק פון אונדזערע גימנאזיסטן 124
שמואל חורש ז"ל / די מחלוקת 125
יהונתן גרינשפאן / דריי פאגראמען אין קעלץ 131

די שטאט אין אומקום

מאניע ראזענקראנץ / פאראורטיילט צום טויט - נאך אין דער מאמעס בויך 135
חיים פאסלושני / מיט קעלצער יידן אין בירקענאו 145
חנה קרישטאל / האלינקא - דאס יידישע מיידל מיטן צלם אויפן האלדז 156
י. שמולעוויטש / עס איז גארנישט פארבליבן 159
ש. ל. שניידערמאן / אין דער שחיטה־שטאט קעלץ 169

לאנדסמאנשאפטן

"קעלצער וואך" אין ישראל:
שאול בן סנדר / פייערלעכע אנטהילונג פון דער מצבה לזכר די קדושים פון קעלץ 177
ישראל בנארי / צוויי אונטערנעמונגען 179
שאול גאלדמאן, דוד לעווארטאווסקי / וועלט־צוזאמענטרעף פון קעלצער אין ישראל. 182
אבא פאסערמאן / קעלצער אין ניו־יארק 187
א. קעלצער / די משפחה רעמבישעווסקי - דריי דורות 190
י. כאימסאן / פראטעסט פון קעלצער יידן אין אמעריקע צו דער פוילישער רעגירונג קעגן שענדן די צוויי מאסן־קברים אין קעלץ 194
בריוו פון דער לאנדסמאנשאפט אין ישראל צום רעליגיעס־מיניסטער אין פוילן (פויליש). 195
בריוו פון דער לאנדסמאנשטאפט אין ניו־יארק צו פוילנס פארשטייער אין אונ"א (ענגליש) 196

* * *

Anna Ćwiakowska / Krew na ulicach Kielc 204
Adam Penkalla / Synagoga w Kielcach 206
Ada Lewartowska-Nachusztai / Wiersz o Kielcach 207
Mania Rozenkrantz / Stawiamy Wam pomnik 208
Hadasa Cymerman / My Kaddish 209

יזכור - דפי זכרון ◦ געדענק־בלעטער 211

יוֹם עֶבְרָה הַיּוֹם הַהוּא,
יוֹם צָרָה וּמָצוֹקָה,
יוֹם שׁוֹאָה וּמְשׁוֹאָה,
יוֹם חוֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה.
(צפניה א', 15)

אַ טאָג פון צאָרן איז יענער טאָג,
אַ טאָג פון נויט און קלעם,
אַ טאָג פון וויסטקייט און פארוויסטונג,
א טאָג פון חושך און פינצטערניש.
(צפניה א' פסוק 15)

העיר
בין שתי
מלחמות העולם

מול פני המצבה

יחיאל הרמן

בימים אלה נשואות עינינו אל המצבה העומדת בבית העלמין בחולון לזכר תושבי יהודי עירנו, שניספו בשואה.

"סוף מעשה במחשבה תחילה". ואכן, לא במחי־יד קבענו לעצמנו, מה דמות תהא למצבה. חברים תהו, חפשו, התווכחו. אמר חבר אחד: "אני רוצה מצבה, שהיתה מתקבלת על דעת אימי אילו היתה פה." אמר חבר אחר: "אין אני מסוגל להביע דעתי; זקוק אני לאדם בעל נשמה יתירה שיאמר איך לחצוב באבן הקרה. כדי שתקבל חיות".

מתוך התלבטויות, תוך בירורים הגענו לצורת המצבה כפי שהיא מוצבת בבית העלמין. שלושה ריבוא, 30,000 נפשות, גברים ונשים וטף מנתה הקהילה ערב מלחמת העולם השניה. חכמה ותורה, בתי ספר דתיים, וחילוניים, אירגוני נוער מכל הכיוונים הפוליטיים: מוסדות צדקה מקיפים ועושר של כח־אדם הטורח למען הזולת שלא על מנת לקבל פרס; נענה לכל קריאה: מסורת של חיים יהודיים מושרשים. כזאת היתה עירנו כאשר פרצה המלחמה בין פולין לגרמניה ב־1939.

גם לפני המלחמה לא קלים היו חייהם של יהודים בפולין. המשטר היה עוין למיעוט היהודי. בצעדים איטיים, אך מחמירים ובמגמות ברורות, צימצמו הפולנים את תחום המחייה של אוכלוסית היהודים. היהדים נושלו ונעקרו ממקורות־פרנסתם בלי לאפשר להם להגיע אל תחומי־עיסוק אחרים. מכבש המיסים העיק על המוני היהודים, וגרם להם לנטוש ענפי הפרנסה מדורי דורות.

כתוצאה ממדיניות זו דולדלו והתרוששו המוני היהודים. חלק מהנוער היהודי נדחק אל הקומוניזם מתוך אמונה, כי משם תבוא הגאולה לעם ישראל. רובו של הנוער שאף לעלות לארץ, אך ממשלת המאנדט הבריטי סגרה את שערי הארץ. רבבות בני נוער יהודי במשטר נאצי ניספו בשואה. איחרנו בהצלתם של המוני נוער יהודי.

יהדות קילק ידעה תקופות של פריחה ושיגשוג; של שפל ופורענות לסירוגין, אך בשום מצב לא נכנעו ולא נתפסו ליאוש. אופטימיסטים מושבעים היו.

גם מבעד לשמים קודרים ראו קרן אור ותקוה. "עם קשה עורף" – תכונה זו עמדה לנו. גם שוכני הגיטאות ומחנות לא נבדלו בזה מגיבורי ישראל שקדמו להם. מלחמות הגיטאות והמחנות היו האכזריים ביותר בקורות רבות הסבל של עמנו. המרידות שחוללו דרי המחנות והגיטאות לא השאירו ספק, מי יגבר על מי. היה ברור ללוחמים שבפניהם אויב אכזר מכל מה שידע העולם עד כה. מלחמתם היתה ללא סיכוי. זו הייתה מלחמת מיצווה לקידוש השם ולכבודו של עם ישראל. המרידות בגיטאות ובמחנות נשאו בתוכן את בשורת מלחמת הקוממיות ב־1948.

על חומת גיטו וורשא צילצלו פעמוני ההיסטוריה לשיחרור. גם בגיטאות וגם במחנות רב היה חלקם של יוצאי קהילתנו. התעלות מוסרית בלתי רגילה היא שהפעימה לוחמים אלה.

מאז ועד היום

36 שנים עברו מאז נסתיימה המלחמה. לעיתים קרובות עומד אדם ותוהה ואינו מאמין למראה עיניו: התופעות, שהיינו עדים להן בשנות השלושים; התקפות אנטישמיות; שילוח אש ברכוש יהודי; התנפלויות על יהודים עוברי אורח; כנסים וטקסים לפי המסורת הנאצית; הפצת ספרות עויינת לרוב - תופעות אלה חוזרות בימינו. אנגליה, צרפת, איטליה, ואף ארה"ב כולן כאחד לא נקטו בימים ההם שום אמצעים, כדי לבער את התופעות הללו.

עוד דמם של המוני היהודים זועק אלינו על הירצחם ב"עוון" היותם יהודים, וכבר העולם חוזר לקדמותו. כאז גם עתה, חוד החנית מכוונת כלפינו. בין שונאינו יש המתנערים מאשמת האנטישמיות ומכוונים את דבריהם נגד מדינת ישראל ונגד הציונות. במצב המדיני והכלכלי של העולם בימינו יש חשש שהזרע הנזרע בקרקע פוריה, ישא פרי. ושוב נעמוד חלילה בפני התפתחות מסוכנת. עלינו לשמור על כוחנו ולהתעצם כדי שנוכל לעמוד לפקודת עמנו בכל עת.

עם זה יש הבדל מהותי בין המצב שלנו כיום לבין המצב בשנים ההם. מדינת ישראל, צה"ל והברית הנאמנה בין כל חלקי העם עם ישראל הם הוכחה לכך, שלמדנו לקח מהשואה; לא לסמוך על אחרים; לשמור על אחדות לבבות בין ישראל לתפוצות הגולה; צה"ל מבטיח לא רק בטחון מדינת ישראל. כוחה של מדינת ישראל מקרין על העם באשר הוא.

אין מצבה זו סוף פעולותינו להנצחת זכר קהילתנו. עוד רבות מחשבות בליבנו להמשיך ולפעול. באופן טבעי מתמעט והולך הדור שראה במו־עיניו את השואה. אצה לנו הדרך, שמא לא נספיק בחיינו לעשות להנצחת זכר יקרינו. מצבה זו ספוגה דם ודמעות של מליונים מבני־עמינו.

נשקוד לבוא למקום זה בהמונים; ננחיל מורשה זו לילדינו שישאוהו בליבם בחרדת־קודש ונקיים את אשר ציוו לנו אלה שניספו ואלה שנישארו בחיים: לא עוד שואה!

בית הקברות ההרוס בקילץ, 1945 * צעשטערטער בית-הקברות אין קעלץ, 1945.
Demolished cemetery in Kielce in 1945.

רמז (רקויאם לקהילת קילץ)

יעקב ברנובסקי

...ליל אין־סוף, אין קץ להבל.
לא הועילו ספרי־תבל
השכיחני את האבל
את הצער הבוער
את לינורה שנמוגה
כהימוג חלום...
כחלום עובר
כחלום ולא יותר... ("העורב" א.א. פו)

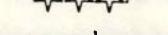
בזוכרני את קילץ, קן נעורי שנכחד, מהדהדים בי חרוזי האלגייה של אדגר אלאן פו, כטיפות גשם סגרירי, כצלילי דמעות הנושרות לכוס היגון, לחיק הנצח. והעורב זהו הזמן, הנהר השוצף, הגורף, המכסה באבק ובשלג קברי אחים ואחיות, מקרקר קירקורו הצרוד והצורם — לא, לעולם לא עוד, נֶוֶר מור...

אנו, השרידים מגיא־ההריגה של קילץ, שזכו להימלט בעוד־מועד מהשואה המתקרבת בצעדים איטיים, כצעדי נמר טורף, זוכרים את קילץ היהודית כזכור דאנטה את בּיאטריס, כזכור פּו את ליאונורה, בכאב צורב של פצע, שאינו מגליד. העורב השחור, הזמן, המכסה קברים קדושים בעשב רענן ובפרחי־בר לא הצליח להשכיחני את קילץ כור־מחצבנו, בה עוצבה רוחנו, בה חלמנו בהקיץ חלומות־נעורים, חלום גאולה ותחייה ובבוא הזמן, כשצמחו לנו כנפיים, בתחושה אינסטינקטיבית של הזכרון ההיסטורי על מולדת־האבות הקדומים ושל פעמוני הגורל המבשרים שואה, עזבנו את הקן הקילצאי ועפנו להרי יהודה ולגדות הירדן.

קהילת קילץ מהצעירות בקהילות פולין היתה. עד שנת 1873 לא היתה דריסת רגל ליהודים בקילץ. קילץ הנוצרית היתה עיר אדוקה בקתוליותה. עיר לא עיר של מנזרים, נזירות וכמרים. קומץ של פריצים, בעלי אחוזות שלט על העיר וסביבתה, על הכפריים שחיו חיי־עוני, חוכרי קרקעות לעיבוד מהפריצים. משנת 1873 נהרו היהודים לקילץ. היא משכה יהודים בשל עושרה במחצבים וביערות, ובשל הפוטנציאל העצום לפיתוח בתחומי המסחר והתעשייה, המלאכה והתיווך בחלל הריק הזה. קילץ היהודית התפתחה בצעדי ענק, בחומר וברוח. היא החייתה שממה. מ־974 יהודים בשנת 1873 היא גדלה ל־25,000 בשנת 1914. כשנכחדה בשנים 3-1942 היתה כבת שבעים; צעירה בשנים יחסית היתה כשהונף עליה גרזן ההשמדה הנאצי. קהילת קילץ עלתה בלהבות השואה יחד עם מאות הקהילות באירופה ובמיוחד בפולין, בה רוכזו מחנות־ההשמדה בצל האוכלוסיה הקתולית העויינת בנפש את היהודים. ניצולי השואה, ילידי קילץ שבחסדי הגורל הצליחו לשקם עצמם כאן בארץ תחייתנו הלאומית והמדינית, או בתפוצות הגולה, נושאים בחביוני נפשם זכרונות־עבר איומים, פצעי נפש שלעולם לא יגלידו. כי הם ראו את זוועות

החורבן, הריחו עשן המשרפות, שמעו זעקות היאוש של המעונים — הם לא ישכחו את זה, והם דורשים בשם המעונים, לא לשכוח, לספר לבנים ולנכדים מה עוללו לנו העמלקים ולעמוד על המשמר שמה שקרה לא יישנה... לעולם לא... ואלה ששיחק להם מזלם, ואני אחד מהם, להימלט בעוד־מועד מגיא ההריגה ולמצוא מקלט במולדתנו ההיסטורית, חיו חיי יסורי־נפש כשהגיעו אליהם בשורות־איוב על התבערה, האוכלת בנווה יעקב, ובמיוחד בקהילת קילץ, בה חיינו את ילדותנו, חלמנו חלומות נעורינו, רקמנו רקמת־חיים של שאיפות חברתיות, כלל־אנושיות ולאומיות.

כשלושים וחמש שנה חלפו מאז השואה שהכחידה שישה מיליונים אחים. שישה מיליונים זה הלם מספרי, שקשה בהשגת־אנוש לתפוס מהותו האמיתית. רועדת האומה, רועד כל לב יהודי לזכר המיליונים שהושמדו, לזכר מיליון הילדים, שעלו השמימה בעשן המשרפות. הכאב גדל שבעתיים, כשהיחיד מתייחד במגזר השואה שלו. כי השואה קונצנטרים לה כלמדורי־הגהינום של דאנטה. המיספר המהמם, שישה מיליונים, מתחלק לקהילות, הצער הבוער לקהילה שלי, לקרובים ולרחוקים שניספו בה, לחברים יקרים ולקונצנטר האחרון — אחים ואחיות שעלו למוקד...

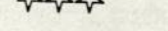
בלילות של נדודי־שינה אני מוצא מפלט במימד הרביעי, בספירת הזכרונות והחלומות שכוחו הטמיר של העורב השחור, הזמן, אין לו שליטה בה. ובספירה זו מתערבלים הדמיון והמציאות כבעולמם הסוריאליסטי של שאגאל, פיקאסו ודאלי — והנוף מסתיים בזעקתה האילמת של חורבן גירוניקה של פיקאסו, או בזעקתו של הבודד על הגשר המעורפל, בציורו של מונק.

ובלילות של נדודי שינה אני משוטט בחוצות קילץ, ברחובותיה. מכיר אני אותם היטב. כל רחוב — וחווייה נפשית שלו. העיקר אני עוד צעיר וחי בהם בטרם שואה. ראשית דרכי לאן? לספרייה הקהילתית. פינת־תרבות זו, חמימה ומלבבת, הומה שואלי־ספר, צמאי דעת,אכולי געגועים רומאנטיים ותמיהות על החיים הזורמים בשבילים ללא מוצא, בסימן־השאלה הפיארברגי:לאן? לאן?

כאן התרכזה הנפש החצוייה של הנוער הקילצאי, —חצוייה בשלוש שפות: יידיש, פולנית ועברית; בין שלוש תרבויות: תרבות התנ"ך והיהדות, התרבות הפולנית רווית הרומנטיקה וסבל־השיעבוד, ותרבות יידיש, רווית ספרות העוני והפולקלור המזדמר בשירי רייזין, מאנגר ורוזנפלד.

ונדמה לי ואני רואה עוד את ליאו פינקלשטיין, את פישל בימקה, את ברלינסקי, גולדשוחר, סטרוצ'ינסקי,קרקאוור, מיצנמאכר, יוסף רחם ואת לבנשטין, בן־הרוקח, הנפש המחייה והמסורה לפיתוח הסיפרייה. כאן מתרכזת הציונות לגווניה, וגם מתנגדיה לגווניהם: הפולקיזם והבונדיזם. כאן שואבים הם חומר לעיצוב דעת־הציבור ולמלחמה על נפש הנוער, ובמתן תשובות כאילו נחרצות על השאלות המטרידות והנוקבות: לאן? לאן?

ומכאן במבט פרידה מתמונתו של שלום עליכם, עוזב אני את הספרייה וצועד לעבר רחוב הסמינרינסקה, לגימנסיה היהודית...

איחרתי הפעם לשיעור הראשון. כאֶקסטרן קשה לי להסתגל למשטר הלימוד הפורמאלי, בפרט שקשיש אני בכמה שנים מיתר התלמידים. תוך היסוס קל צועד אני הלאה לעבר ההר, למחצבות אבן־הסיד של האחים זאגייסקי. נוף הררי מבותר, עטור באופק של יערות. קולות פיצוצים עמומים כקולות עתיד מחריד. ממערב נשקפים בתי קילץ כקוביות־אבן, בהם חיים אנו. האבות טרודים בטרדות־הפרנסה והבנים והבנות חולמים חלום העתיד, ההולך ומתערפל. בעיר זו כל אדם שלישי הוא יהודי לעומת האוכלוסייה הכללית בפולין, בה כל אדם עשירי הוא יהודי. השנאה והקנאה של הפולנים

תלויות מעל ראשינו כענן שחור. והפיצוצים העמומים כרעמים רחוקים מבשרי־סערה. נלחץ אני לגזע־עץ עתיק יומין ומרגיש את האושר הנפלא, לו רק לשעה קלה של התמזגות עם הטבע, החי, הצומח והדומם...

צועד אני חזרה לגימנסיה. מתקרב לבניין. שקט. מטה אוזן לחלון הכיתה. שיעור בתנ"ך. המורה מאייבסקי קורא פרק מירמיהו. הוא מדקלם יותר מאשר מפרש. מיטיבים אנו בשל־כך להבין את התנ"ך.

— "כִּי רָעָה נִשְׁקָפָה מִצָּפוֹן וְשֶׁבֶר גָּדוֹל

הֲנָוֶה וְהַמְעֻנָּגָה דָּמִיתִי, בַּת צִיּוֹן...

התגנב התלמיד ונכנס על קצות אצבעות־רגליו לכיתה. המורה מעיף מבט צדדי אליו, וממשיך...

"אוֹי לָנוּ כִּי פָנָה הַיּוֹם, כִּי יִנָּטוּ צִלְלֵי־עֶרֶב...

התלמיד מתיישב, מרכין ראשו והמילים כרשפי־אש:

— "עַל מִי אֲדַבְּרָה וְאָעִידָה וְיִשְׁמָעוּ?

הִנֵּה עֲרֵלָה אָזְנָם וְלֹא יוּכְלוּ לְהַקְשִׁיב"

ופחד טמיר מתגנב ללב...

צילצול־הפעמון לסיום הלימודים. תלמידי הכיתה יוצאים בעד השער. נשכחו הלימודים והתלמידים משוחחים על הדברים העומדים בעולמם של הנוער היהודי הקילצאי. וולדק, יצחק קיסר וקופרברג — על סדר־היום "באיזבה" של השומר הצעיר. כוואט, בעל הפרופיל של אליל יווני, שותק שתיקה מיסתורית. גם לו יש פגישה בקן של הנוער הקומוניסטי, אולי גם טאוב יהיה שם. הם כל כך צעירים וכבר חולמים. אלה על תיקון העולם — כיצד? אלה על גאולת ישראל — כיצד? גם התלמיד, שנפשו מפוצלת בין בורוכוב לז'בוטינסקי, צועד מהורהר כסהרורי. יום העולה ממצולת האתמול, שוקע לאט־לאט למצולת הנצח...

☆☆☆

בין הערביים בפארק סטשיצה. הטיילת, החוצה את הפארק, הומה טיילים, ביניהם אחוז גדול של הנוער היהודי. חביב על הנוער הפארק על שפע הצמחייה, האגם שבשוליה, כמקום־מפגש חברי או רומאנטי.

פינה מיוחדת, הגובלת בחומת בית־הסוהר חביבה עלי. מתייחס אני שם עם הספרים החביבים עלי ועם מחשבותי המטרידות אותי. בפינה שלי מגיעים אלי אורחים. בחורים התועים בדרכי החיים, שיש להם הרבה שאיפות ואידיאלים, ובעיקר שאלות. מכבדים הם אחד משלהם שהופך אֶקסטרן. לו יש, לדעתם, כוח הדרכה ותשובות. אין הם יודעים, שאני לכשעצמי מלא תהיות וספקות כרימון.

השיחים בתרדמה. ריחות משכרים של פריחת־אביב וצינה אפלולית. התלמיד עוצם עיניים ושוקע בנים־לא־נים. על חומת בית־הסוהר צועד הזקיף. הוא צועד כמטוטלת של אורלוגין. הוא עוצר, מעיף מבט על הצעיר היהודי, המנמנם על הספסל, כשלצידו ספר פתוח. בצעדים מהוססים מתקרבים לספסל בן התלמיד־חכם בעיר, והבחור התָּפָר. אחד לבוש קאפוטה וכובע חסידי, השני מלבוש אירופי מרושל.

— ערב טוב לך, חבר יעקב.

— ערב טוב, משיב הגימנזיסט.

שתיקה של דקת מבוכה. השומר צועד על חומת בית־הסוהר. צללי בין־הערביים מתעבים. ציפצוף הציפורים משתתק בהדרגה... מועקה של צללים...

— תודה לך על הספר, שהמלצת לנו עליו. למדנו מ"להבות" של ז'וזובסקי על דרכו של המהפכן האמיתי. אפשר להבין את התורה המארכסיסטית, להשתכנע ולעמוד מן הצד של המאבק

המעמדי, או להצטרף לאוואנגארד הלוחם ולהילחם בפועל ובהקרבה, כפי שלחמו גיבורי ה"נארודנייה וולה"...

הגימנזיסט מעיף מבט בוחן על לייבל, מבחין באש מוזרה בעיניו, מהרהר רגע ואומר כמשיח לעצמו.

— כן, כן, צריך להילחם עם מי? ובשביל מה?

— בשביל הסוציאליזם העולמי, הקומוניזם, בשביל המהפיכה העולמית.

— ובכן, לייבל, להיות המשרת של כל המהפיכות, בכל המדינות, או מתוך של הקפיטליזם או מתוך ומחסיס בכל המהפיכות הקומוניסטיות בעולם — טרמפיסטים, טרמפיסטים של המהפכות.

— לא מובן, לא מובן מילמל לייבל התפֵּר. הלא אתה נתת לנו ספרים, לימדת אותנו את הא"ב של הסוציאליזם וכשאנו נעשים מהפכנים־שבהכרה אתה שופך עלינו מים צוננים.

— לדעת, כן. אבל לדעת אם אנו כיהודים מסוגלים ומצווים לעבור, מסנוורים מלהבות של קש, מן התיאורייה לפראקסיס. באין לנו ישות לאומית משלנו, אנו בנים הורגים בקאפיטליזם ובקומוניזם, שעיר לעזאזל בשני המחנות. אנשי "נארודנייה וולה" הצדיקו את הפוגרומים ברוסיה, כביטוי זעם העם המנוצל נגד היהודי המנצל. אנשי הריאקצייה הצדיקו והסיתו לפוגרומים כתגובה של העם נגד היהודי המנצל. קרח מכאן ומכאן. במצבנו אנו שמן־משחה לגלגלי השנאה ליהודים ולגלגלי המהפיכות...

ובכן מה? שואל לייבל התפר...

אבקואצייה, אבקואצייה, לפי תורת ז'בוטינסקי ונורדאו, אפילו לפי בורוכוב. האדמה בוערת תחתנו.

— לאן? אולי לבירובידז'ן, שם מקימים לנו הסובייטים מולדת?

— לארץ־ישראל. הניסיון בבירובידז'ן ייכשל, כיהודים גם שם נישחק. בארץ־ישראל יש לנו זכויות היסטוריות. חלום הגאולה. פיסת ארץ זו ערגנו לה שנות אלפיים...

— ונלך שם עם "ביקסלעך" ו"שווערדלעך" כפי שמלמדים אותנו תלמידי ז'בוטינסקי ונשמש חיל־חלוץ לאימפריאליזם הבריטי? התריס נגדי לייבל.

— בסיוע של ז'בוטינסקי ובמחרשה של בורוכוב. יש ללמוד להחזיק בנשק ולהשתמש בו — כאן, לעת צרה שלא תבוא — ושם לבנות וליצור מולדת ישנה־חדשה ולהגן על מה שנבנה...

מבעד לחומות בית־הסוהר קולות, זעקות ויבבות. הזקיף על החומה ניצב על עמדו, מוריד את רובהו ומכוון אותו נגדנו. הקולות מתגברים, נשמעות יריות. רם־קול רועם: לפנות את הפארק ומיד...

—שביתת־רעב של החברים הקומוניסטים בבית־הסוהר, ממלמל בבהלה לייבל... שם נמצא גם בן־האופה. נברח...

בהלה בפארק. כולם רצים לעבר השער, גם אנו...

למחרת נודע, שגם יהודי היה קרבן המהפיכה. אולי היה זה בן־האופה...

אִם בְּהָקִיץ וְאִם בַּחֲלוֹם, אַךְ לוּ עוֹד פַּעַם אֶחָת
אֲהָה, לוּ אַךְ הַפַּעַם, וְלוּ רַק עַד־אַרְגִיעָה
יִשָּׁנֶה־נָא אֵלַי בְּכָל־יִקְרוֹ חֲזוֹן קַדְמַת יַלְדוּתִי
וּבֹקֶר חַיֵּי יַעַבְרֵנִי בְּמִלֹא מָחְקוֹ הָרִאשׁוֹן

("אחד אחד ובאין רואה". ביאליק.)

בעת השואה ולאחריה ערגה נפשי לבקר בקילץ, לו לזמן־מה, לשוטט בין החרבות במחוז ילדותי ונעורי, לפסוע בין החרבות בחרדת־קודש, להתייחד עם זכרונות העבר על משואותיהם. זכיתי רק לנדוד שם בעת נדודי־שינה בהקיץ ולהחיות אשליות הנעורים בספירת הזמן האבוד. להתייחד עם השואה, עם הכאב והחרדה זכיתי — רק בחלומות סיוטים. ולא פעם, כשמלאך השינה סוגר עפעפי העייפים, אני ממשיך בנדודי והפעם כאילו מלאך החלומות מטלטל אותי טלטלה ללא־רחמים במדורי הכאב והצער, כטלטול במדורי גהינום.

רוח סתיו מערבלת עלווה זהובה בפארק סטשיצה. אנשים בודדים כצללים מכורבלים במעילים כרוחות רפאים, צללי העבר משוטטים. הם מוזרים לי, אף נפש מוכרת לי משנות הנעורים. מייבב הרוח יבבה חרישית, כקול צאן קדשים, תינוקות דבית־רבן מובלים להריגה. בורח אני לכיכר הבאזאר, הוא ריק, וכן כיכר הרינק. לבתי המסחר היהודים. כעת ריקנות, אף נפש יהודית. אין בית־מסחר, אין בית־מלאכה, אין קול פטישו של הסנדלר ומכונות התפירה של החייט והתפר — ושירת היידיש הנוגה של העושים במלאכה. צועד לרחוב מאלי, לבית מגוריו של לייב רודל, תלמידי וחברי. בכניסה לחדר המדרגות היה פעם כוך ובו בילה את חייו מוכר הספרים המשומשים, איציקל. איציקל הוא שם־דבר אצל תלמידי הגימנסיות, יהודים ופולנים ובעיקר חביב הוא על האקסטרנים. אצלו ימצאו ספרי־לימוד משומשים, ספרי־עזר ללאטינית ולמאתמטיקה. אוהב הוא לספר על סופרים פולניים ידועי־שם, ז׳רומסקי, דיגשינסקי, הקליינטים שלו. היהודי המצומק, ירא־השמיים איננו. גם הכוך שלו איננו. הם עלו באש המשרפות. מסתכל אני למעלה לגרם־המדרגות. שם גר לייב רודל, בחור רזה, שצמחו לו כנפי־נשר, הן ככתב והן כגיבור המחתרת הלוחמת. מאחרוני גיבורי גיטו ווארשה.

מגרם המדרגות יורד פולני משופם. אני יוצא בחיפזון. אם הוא יבחין בי, סופי יהיה כסופם של ארבעים וכמה היהודים, שרידי השואה שחלמו לבנות להם על החורבות קן־חיים משוקם. הם ניספו, נרצחו בקילץ המשוחררת, הקומוניסטית. קרבנות־שווא של אשלייה אכזרית. אני רץ כסהרורי בדרך המובילה ל״קרטשובקה״ ולבית־הקברות היהודי. בדרך כמה בקתות. מדרך־העפר לבקתות שבילים מרוצפים מרצפות גדולות. הן של גראניט ושל שיש. על כמה מהן חקוקות אותיות מרובעות — אותיות שירדו בלוחות־אש מהר סיני: לא תרצח, לא תרצח... וכאן מתבלטות הכותרות פ.נ.... פ.נ.... עובר־אורח, איכר מכורבל במעילו, מתעכב לרגע, מסתכל בתמיהה על האותיות המרובעות. נחרד, מצטלב פעמיים וברח כאילו רדפו שד. אולי מחסידי אומות העולם המעטים כל־כך... אני עומד על עמדי על פיסגת ה״קרטשובקה״. מפיסגה זו כאילו חובק אני חיבוק אחרון את קהילת קילץ, עברה ההומה־חיים, תהיות וחלומות — ועתה רוחותיהם מרחפים מעל מרחב בית הקברות הגדול ומשק כנפיהם הומה: למה? למה ומדוע?... על הפיסגה שקט של סתיו קילצאי. משב קריר מערבל עלוות השלכת. צלב־ענק תקוע בקרקע ועליו הצלוב היהודי. ידיו ורגליו מסומרות לעץ, ראשו מוטה על חזהו. במרחק של מטרים ספורים פרוטומה של ספק קדוש, ספק לץ. פיו מעוות בצחקוק של אירוניה. ריננו אחריו, שהוא שריד מפולין האלילית. אמצוהו כקדוש. לרגליו של הצלוב זר שושנים אדומות כדם, וליד הקדוש האליל זר של איזוב נובל. ועל ראשו עורב שחור, קירח מנמנם.

מחומת המנזר נפתח השער בחריקה, וקבוצת הנזירות צועדת משם צעדת שחרית לעבר הצלוב. מיסדר בוקר לאל החסד. הן מטופפות מהרהרות אולי על חסדו של אֵלָם, רציחת אחרוני יהודי קילץ.

העורב התנדנד, הזדקר על קצות ציפורניו, ניפנף בכנפיו, ומראשו של הלץ הקדוש עף מעל שיירת הנזירות בקראו בקולו הצרוד קרע, קרע, והתיישב על צלב ענקי ללא הצלוב, שאליו ממוסמר לוח עץ. הוא הלוח, פלא, הלא הוא היה מסומר על הצלב בשכונת פרָוור ניצא בדרך להרי הצלב הקדוש, ועליו

חרותות מילות פזמון של חסד.

— לתהילה ולתפארת
לתושבי קילצה הנוצרית למזכרת
שלא יעזו ולא יהינו
למכור ליהודים, רוצחי־אל
אדמת קילץ המקודשת...:

העורב קרא קריאותיו והנזירות צעדו בצעדי שלווה וחסד...

✡✡✡✡

וטווה מלאך־החלום רקמת הצער והיגון. אני בעמק־הרפאים, באחד ממדורי הגהינום מתייסר וסובל יחד "אתם" ביאושם הקודר. אני עוד בקילץ, לא בקהילת קילץ השלווה למראית עין, אלא בזו הגוועת, הנכחדת במשרפות, או ברעב וביסורים בגיטו שלו המתמעט, מתקמץ והופך לרמץ, לאפר לוהט.

ערב חורפי בקילץ. ערב של לא יום ולא לילה. פתיתי שלג נופלים לאיטם ומכסים במרבד צח ולבן כיכר הבאזאר בקילץ. דממה בכיכר. רק מערבולת פתיתי השלג. הדממה אינה מופרעת מצלילי מזחלות, צלילי כסף, או מצהלות סוסים. זו דממת המוות. ופתיתי השלג מכסים קבר יהודי גדול ללא "אל מלא רחמים".

ואני בפינה אפלה, מוסתרת בחורבת בית, שוכב מכורבל, חש בדממה ובדפיקות הלב הבלתי־קצובות ותוך מועקה מחשבה מנקרת במוחי. בחורבה, במרחק של כמה בתים, במסתור חי ונושם עוד כמוני ידיד־נעורים, נפש יקרה, מיכאל לאקס.

מופלא הוא חברי, לכאורה בחור פשוט, טרוד בעסקי נעליים של אבא החלוש. פשוט הוא ללא השכלה פורמאלית,אבל איזו נפש, איזו רוח, איזה מוח אנאליטי. איזה שילוב של רגש והגות. כשהוא קורא את אפלטון, את ניטשה, את דוסטוייבסקי, את שקספיר, את הקלסיקונים שלנו הוא תופס את מה שקרא תפיסה מושלמת, החודרת למעמקים כבאיזמל של מנתח.

בשעות של מועקה נפשית שלא פעם נוער מתנסה בה, בשיחה איתו מצאתי מרגוע, לו לשעה קלה. והוא מיכאל, כמוני בוודאי, מבעד סדק ממחבואו, מסתכל ובוהה על העצב האינסופי של דממת המוות הבוהקת.

כיכר הבאזאר, משטח לבן ללא פגם, פתיתי השלג יורדים ללא הפוגה, רוח קרירה כבמחטים דוקרת. רק כחמשים מטרים עד לחורבה, בה אולי נושם עוד חברי... רק כחמשים מטרים של דממה לבנה, שבעדה נשקפות כצלליות חלונות שבורים כעיניים כבויות. ואני צועד צעדים ראשונים מהוססים, צעדים ראשונים חרישיים הטובעים חותמם בשלג באיוושה, כנהימה, כנשימה קלה.

פוסע צעדים זהירים — ומולי מתוך מערבולת השלג צללית נעה מתקדרת, צללית הנעה במשכות ראשים, כזרועות תמנון מפלצתי, בצעדים של ריחמוס צבאי, מאיים באיוושה גוברת של צעידת מגפיים בשלג רך ורענן...

אני עוצר. פאטרול חיל־ההשמדה הנאצי מסתובב, מחיש צעדיו לעבר חורבת מחבואי... מולי, מהעבר השני, מתוך לובן מערבולת השלג, צללית נעה, קודרת, מתקרבת. צעדים קצובים משני הצדדים. מסתכל ימינה, מסתכל שמאלה. אין מנוס. עניבת החנק מתהדקת. נדחק, נלחץ לקיר הצונן, רוצה להיבלע בו. רק זעקת יאוש, זעקת קהילת קילץ הגוועת במלקחיים של ההשמדה...

✡✡✡✡

את חברי לא זכיתי לראות בחלום. נפרדנו פרידה נרגשת ערב צאתי מהגולה ארצה. הוא עוד האמין בקדמת האנושות, דחה בתוקף רעיונות קודרים על הצפוי ליהדות אירופה וקהילת קילץ. הוא טעה. גם הוא הפך לרמץ קדוש.

בקיץ כיסה אבק הזמן ובחורף מרבד השלג את בית־הקברות הגדול של קהילת קילץ. רק רוח מייבבת, מזמרת "קדיש" הגדול ו"אל מלא רחמים" לזכרם.

רמץ המשרפות כבה. הוא צורב עוד בניצוצות של זכרונות, לפעמים בהקיץ לפעמים בחלום.

בוגרי הגימנזיום היהודי, 1939 * אבסאלוועטן פון דער יידישער גימנאזיע, 1939.

Graduated from the Jewish Gymnasium in 1939.

סיפורו של הרחוב שלי

דוד לברטובסקי

אחת השבתות. השעה מוקדמת. אני בטיול שלי ברחוב אלנבי בתל־אביב. הרחוב ריק מאדם, אהוב עלי רחוב ריק מאדם, הוא כולו שלי. לא המשכתי כהרגלי לרחוב בלפור, מקום מגורי, אלא נכנסתי... מהשוק (רינָק) לרחוב סטָרוֹ־וארשבסקה (אלטע־ורשעווער). כאן נולדתי, כאן גדלתי.

הנה בפינה חנות לברזל של מורדקוביץ. אני זוכר את הבנות היפות, את חלון־הראווה, שאף פעם לא מסודר, וגם קונים לא ראיתי שם. מי קנה בקילץ ברזלים או כלי־עבודה? אחריו בית־קפה של טוביה רוזנהולץ. במקום מכרו עוגות. עמדו שני שולחנות קטנים. כאן היה מפגש של הספורטאים היהודים. הוויכוח היה בקולי־קולות. הוא נסב על משחקי כדור־רגל של השבת שעברה, או על משחקים שייערכו בשבת הבאה.

אני עוזב את טוביה ועובר לבית־מסחר של נקניקים למיניהם ובשר מעושן באיכות טובה. יהודי דתי ושמו טאוּב. הוא ואשתו ניהלו את העסק כשר למהדרין. אחריו אטליז (חסר תיכנון של עירנו) בשם ביאלוברודה: מוכר בשר טרי ומוצרי בשר. בעד החלון אפשר היה לראות גרזנים מגואלים בדם וסכינים ארוכים. משם אני ממשיך לפתח חנות גדולה מאוד, "מיני־מארקט" של ר' וולף ויינריב, יהודי יקר, בעל ארשת־פנים יפה וזקן לבן. בתו, הגב' בלה קולטץ, בארץ.

אחריו לפי הסדר — החנות לחליפות ומכנסיים מוכנים וגם לפי מידה של ר' פישל זילברברג ("פישל־גוזדיק"). לשתי החנויות הללו היו עולים בכמה מדרגות אבן.

כאן מתקרב אני לבית, בו נולדתי. מרחוק עולה באפי ריח של לחם טרי ולחמניות. הלא זאת היא המאפיה של סטפנסקי — אחד הגויים, שהיה גר ברחוב שלנו, הוא היה בעל הבית שבו גרנו. הציוד היה ישן מאוד ועם־זאת הנקיון היה למופת.

החנות הבאה אחריה חנות לבגדים, מכנסיים, ז'אקטים של משפחת אייזנברג (חנה־יאצק־ולול־קצ'קה). ניהלה את החנות הגב' אייזנברג. היא היתה מוכרת ומודדת מכנסיים לגברים. על כך התהלכו כל מיני בדיחות בעיר. וכאן הכניסה לבית שלנו עם השוער, שהיה מקפיד לסגור את השער בשעה 10.00 בלילה ודורש דמי "פתיחה". לא תמיד היתה הפרוטה מצויה בכיסנו. חיכינו עד שהופיע איזה דַיָיר, שהיה מצלצל בשער וכך היינו "מתפלחים" לבית.

קצרה היריעה לכתוב על ה"חצר" של סטפנסקי. זה דורש מחקר שלם; "עיירה בזעיר אנפין". אנחנו מתרכזים עכשיו רק ברחוב שלי.

מיד אחרי השער מברזל, שהיה לביתנו — חנות־מכולת של שטרוסברג, תמיד מלאה סחורות ושקי־סוכר. כאן אפשר היה לקנות הכול, אפילו בכמויות קטנות (רבע לחם, חצי קופסת גפרורים). אחרי זה מגיע אני לחנות קטנה מאוד של שען, ר' נחום דויד לשץ. לפי מיטב ידיעותי, מעולם לא מכרו שם שעון חדש (לבר־מצווה עוד לא היו קונים שעון במתנה בעירנו). הוא היה מומחה לתיקונים. והיה אם לאחר תיקון השעון המשיך לפגר גם־כן לא היה אסון. מי בכלל צריך היה בקילץ שעון מדוייק? "מה־בוער"?

על ר' נחום דויד לשץ התהלך בקילץ סיפור עוד ממלחמת־העולם הראשונה. בזמן כניסת הקוזאקים לקילץ, נעצר אחד מהם, רכוב על סוס, ליד החנות וקרא: בעל־הבית, מה השעה? יצא ה' לשץ, הוציא שעון עם שרשרת זהב מכיסו וענה. אמר לו הקוזאק: תַראה! לקח הקוזאק את השעון, נתן "גאלופ",

ורק שמעו את שעטת הסוס, והשעון הלך...

כאן המקום להזכיר בחור, שהיה לגאווה בקילץ — בנו של ר' נחום דויד, צבי לשץ, אחד הבחורים המוכשרים בעירנו. "הוד והדר" ממנהיגי "מסדה" וביח"ר. נפטר בגיל צעיר לפני המלחמה ממחלת הכליות. לא נשאר איש מהמשפחה.

אני חוזר לרחוב שלי. הנני מודה ומתוודה: קצרה ידי מלספר הכול. צריך להיוולד ברחוב שלי ולהבין את נשמת הרחוב. הנה יום שישי אחרי הצהרים. השבת נכנסת לרחוב שלי יותר מוקדם מכרגיל. הרגשתָ באוויר, כיצד שבת־המלכה באה בצעדים מדודים. הכול לבושים בגדי־שבת. לא היה איש או ילד שלא התרחץ ולא לבש בגדי־שבת. באוויר עמד ריח־נפט (במקום "שמפו" השתמשו בנוזל שחור זה).

מייד אחרי חנות השעונים היתה חנות עוד־יותר קטנה של כובעים. נשמט מזכרוני שם הבעלים. חלון־הראווה היה כל כך קטן, שרק כמה כובעים של תלמידים ועוד שני כובעי־קטיפה עם מצחיות, שהיו שייכים לתלבושת של ילדים דתיים, היו מונחים שם. על סידור חלון־ראווה בעירי לא חשבו כלל. עוד לא קרה שאעבור על־יד חלון־ראווה של כובעים, שלא אזכור את החנות הקטנה ברחוב שלי...

אנו עוברים בשער לחצר אופיינית מאוד לעיירה הקטנה. כאן היתה גרה דמות מיוחדת, יהודי קטן מאוד, ר' "שייעלה־קוזה". זה הסבא של צבי לשץ הנזכר למעלה. ליהודי הזה היו שני מקצועות: חֶדר" — בית אולפנא לדרדקי ישראל; המקצוע השני, שהיה מקור פרנסה: כיבוש מלפפונים. מדוע אני מספר לכם כל זה? כדי להכניס אתכם לאווירה של הרחוב שלי.

ר' שייעלה היה כובש חביות ריקות ב"באזר". לא היתה בעייה בעיניו להביא החבית. היה לוקח מקל־הליכה ומנווט בשני הצדדים את החבית הריקה באמצע הרחוב. בעירי זה לא הפריע לתחבורה. וכך היתה החבית הריקה משמיעה קולות בעת הגילגול. נא לזכור שדמותו של ר' שייעלה היתה דמות שאגאלית, המרחפת באויר. עכשיו אתם רואים אותו. אני הייתי רואה אותו כמנצח על החבית בשרביט של גדול־המנצחים. יהודי יקר היה.

אני מתקדם. אני עובר ליד מעגילה. כאן מתחיל סיפור שלם. תארו לכם מכונה גדולה בעירי. מכשיר שמגהצים בו לבנים על־ידי העברתם בין גלילים מסתובבים. רוב הנשים היו מופיעות וצרור כבסים בידן, ומבלות כל אחרי הצהרים במעגילה. זה היה תחליף לבית־קפה. כאן היו נולדות הרכילויות של עירי... "שרהל'ה נכנסה להריון"; "חנהל'ע עומדת בשידוכים" — בחורים משי. "ר' נחמן אינו מתייחס כראוי לגיטעל'ע", ועוד ועוד.

אני עוזב את המעגילה ויורד במדרגות (היו כמה מדרגות) ועולה בקושי במדרגות מאוד לא נוחות לחנות של הגב' וייסברוד, אשתו של ר' מוישע. יסלח לי היהודי הטוב: היו מתלחשים בעירי שהוא חולה במחלת נפש. כאן אני נכנס ל"גן־עדן" של ילדי הרחוב שלי. החנות של שוקולדה ופירות טרופיים, כגון תפוזים (בקילץ, כדי לאכול רבע תפוז צריך היה הילד לקבל חום); כל מיני שוקולדות ופירות מכל העולם. איש לא ידע לאיזו פינת־עולם שייך פרי זה או אחר.

הגב' וייסברוד היתה מכירה כל ילד בשמו ולמי הוא שייך. בט"ו בשבט כל ילדי העיר היו קונים כאן פירות. חגיגות בגן־ילדים לא היו בעירי (לא היו גני־ילדים).

מדלג אני על חנות בדים במדרגות. איני יכול להיזכר בשם בעלי־הבתים (לפניכם "סופר" מזדקן), ואני מגיע למספרת לדרמן. הוא היה פעיל גם ב"מכבי־אש". לא חָסרו סיפורים, שפעם השאיר לקוח מגולח למחצה, ורץ בהישמע הפעמון הגדול ברחוב לאוֹנָרָה לכבות שריפה. בדרך היה מתלבש בכובע הנוצץ ומגיע חזרה אחרי השריפה. הקליינט היה מחכה. לא היה לאן למהר בקילץ! רוב השריפות בעירי התלקחו רק בגלל הביטוח. הייתי לקוח במספרה הזאת לפי מינוי חודשי. קיבלתי גילוח ותספורת לפי רצוני, בכל עת.

עובר אני לחנות הבאה, היא חנות של נוצרי. ומה אתם חושבים מכרו שם? לא פחות ולא יותר... ארונות מתים לאוכלוסיה הנוצרית. אנו עוברים ליד החנות ומאחלים לבעל־הבית שתהיינה ידיו מלאות עבודה. זה היה התגמול שלנו על האנטישמיות הפרועה, שחוללה בעירנו את הפוגרומים הידועים.

אני מתקרב לחנות־מכולת בסיטונאות של ר' יעקב יוסף רובינשטיין, שהיתה מלאה סחורה. אי־אפשר היה להיכנס פנימה. הוא יהודי מבוגר, היה גר ליד החנות ועובד שעות הרבה. אגב, כל בעלי־החנויות היו גרים ליד החנויות. לא צריך היה להגיע לעבודה באוטו... נדמה לי תמיד שבעירי היו יותר סוחרים מקונים, העושר בעירי היו הילדים. עושר אחר לא ראיתי.

אני מדלג על חנויות ומגיע לחנות שידלובסקי לקליעת סלים. כמה סלים היו שם? ואילו גדלים? סלים לכביסה, סלי קניה וכל הקישוטים לבית. איני זוכר מי היה קולע את כל הסלים הללו. איני מתאר לי, שיהודים עסקו בעבודה זו.

עוד דילוג קטן, ואני מגיע לבית־חרושת לסבון של משפחת אייזנברג. בנו, ידידי פנחס (פינצ'ה), נמצא בירושלים. רוב הייצור היה סבון־כביסה. בעירי עוד לא ידעו ולא יצרו סבון ריחני.

אני מתקרב לגשרון קטן מעץ. כאן המספרה של משפחת פרושובסקי. בחוץ שלט של שלוש צלחות. סימן שכאן גם מרכז רפואי במקום, "פלדשר". בכניסה למספרה חלון־ראווה. בחלון כמה צנצנות עם עלוקות, למי שלא יודע — בעירי היו משתמשים בהם להקזת דם מחולים. מהצד האחורי היתה כניסה לדירת משפחת פרושובסקי, כאן המקום להסביר, שרוב הפאציינטים, שבאו לקבל טיפול רפואי היו איכרים, הבאים לשוק, שנערך אחת לשבוע ביום שלישי.

כל האספקה של מצרכי־אוכל לעירי הובאה על־ידי האיכרים מהסביבה, מי ברגל ומי בעגלה. כולם היו מתרכזים בכיכר השוק ועל שולחנות ארוכים היו מציגים את מרכולתם: חלב, ביצים, חמאה, גבינות, תרנגולות וירקות, חלב בכדים גדולים. הקונות היו מגיעות עם כלים וסירים בשביל החלב. חמאה היו אורזים בעלים גדולים וירוקים בגושים גדולים, ולא בחבילה של מאה גראם... השוק היה מתקיים עד הצהריים. אחר הצהריים היו האיכרים מתפזרים לקניות: נעליים, חליפות, בדים. החולים שביניהם היו באים לפרושובסקי, הרופא. התשלום בעד הביקור היה במיצרכי מזון: ביצים, גבינות, חמאה ותרנגולות. סדר־הקבלה היה כדלקמן: בכניסה לדירה חיכתה להם הגב' פרושובסקי, בלשוננו היום "מזכירת הרופא", ושואלת את האיכר לתולדות המחלה, כאבים, זמן המחלה ועוד שאלות כאלה. היא היתה מקבלת בעד הביקור את המצרכים. מאחורי הפרגוד ישב "הרופא" בכבודו ושומע את מכאוביו של החולה. בהיכנסו מאחורי הפרגוד היה ה"רופא" מקדם אותו בשאלות: כואב לך כאן? הפרעות שם? האיכר היה משתומם; איך הרופא יודע בדיוק הכול לפני שפציתי את פי? וכך היה שמו הולך לפניו כפרופיסור גדול, והאיכרים מכל הסביבה היו נוהרים אליו בהמוניהם.

אחרי פרושובסקי רואה אני חנות קטנה בסוף הגשרון: חנות צבעים של פינקלשטיין (בארץ נמצאים שלושה בנים). כאן אני נעצר. ממולי בית־מדרש לתפילה "שערי־ציון". אבי ז"ל היה מביא אותנו כאן לתפילה, מי לא התפלל פה? מסלתה ושמנה של העיר. אני חוזר, מהצד השני של הרחוב, לאטליז של משפחת שביץ'רצ'יק. כמה בנים היו שם, ושתי בנות. היינו "נושמים" בטחון כשאחד הבנים היה בסביבה. כל הגויים פחדו מהם פחד מוות...

בפינה בית־מרקחת של יאן חילה. הכל מסודר יפה, נקיון "כמו בבית מרקחת". לא הרחק בחצר, בקומה שנייה, מרפא־שיניים, נתן וקשלק, בעל ידי־זהב. מייד — חנות מכשירי־כתיבה לבקוביץ, הרבה סחורה; ספרי לימוד ומחברות; עירבוביה גדולה. איך האדון לבקוביץ היה מוצא מבוקשו של קונה? ושוב מספרה — היא מספרת רמביכובסקי. בשביל מה דרושות היו בעירי כל כך הרבה מספרות? אולי זה מקצוע

יהודי? האנשים היו מסתפרים רק פעמיים בשנה: לפני ראש־השנה, ולפני פסח.

לא רחוק מכאן, סיטונאי למצרכי־מכולת, ה' ליברמן. אחריו מסבאה של רכסטמן. עלית כמה מדרגות, וקיבלת בירה מהחבית ואפונה צהובה עם פלפל שחור.

באותו בית חנות לבדים של גולדברג; חנות לצבעים של ואסרמן. אחריהן חנות של ה' זיינוול שקלרז' לצורכי סנדלרות (נמצא בארץ בנו, זאב), סולניק נעליים, קצב (לא זכור לי שמו) ומתקרבים לעירייה של קילץ (מאגיסטראט).

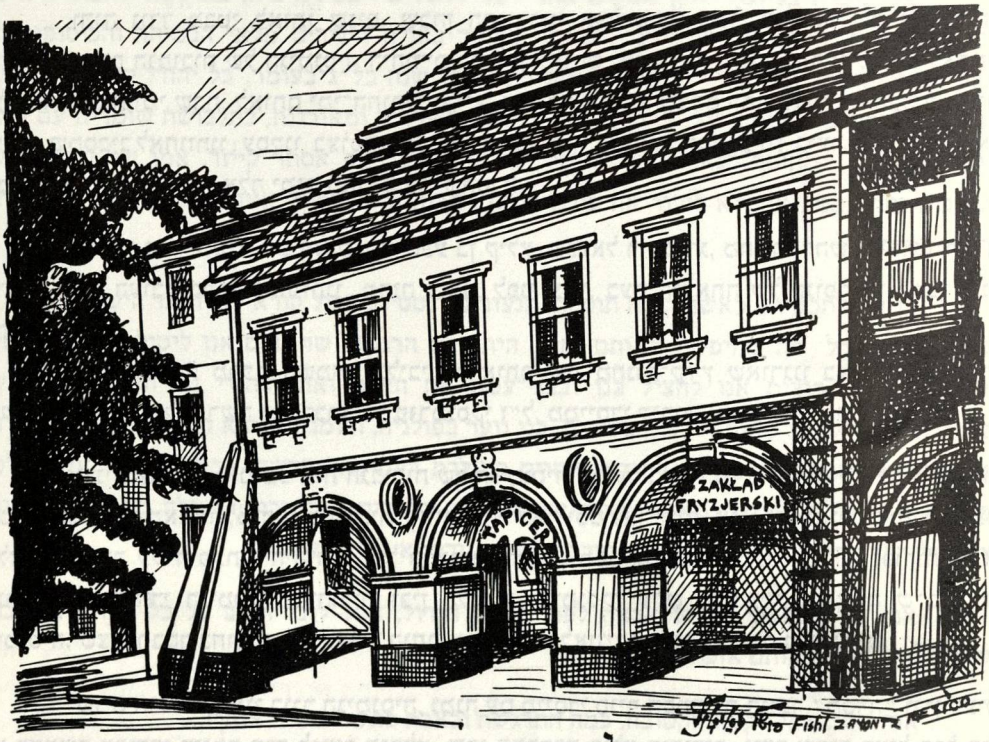
עייפתי. טיול מפרך. סיפור של ארבעים שנה. הרבי שלי "דויד בלפר" היה מספר על משה רבנו, שנדד ארבעים שנה במדבר. אני מתחיל להבין רק עכשיו שזה סיפור אמיתי. צריך הייתי להרחיב את היריעה על ר' "דוד־בלפר", אבל תקצר ידי. אולי באשביס־זינגר היה מסוגל לתאר דמותו.

הרחוב שלי אינו קיים עוד. הוא מת ביום שיהודי קילץ נרצחו בטרבלינקה.

אני חוזר לרחוב שלי בשנת 1981, ברחוב בלפור בתל־אביב.

אני מודה לכם שהגעתם בקריאה לסוף הסיפור, אתם הקוראים היחידים בעולם, שאני יכול לספר על הרחוב שלי, יותר כבר לא יספרו. עירי ורחובותיה נָשְמוּ...

ואני, הקטן, העליתי אותם מתהום הנשייה.

די פילאַרן אויפן מאַרק

ה"עמודים" בשוק (צייר פ. זאיונץ, מקסיקו).
The posters in the market (Drawn by P. Zionetz, Mexico)

במבט לעבר

ישראל בנארי (דז'אלובסקי)

הנה עברו שנים רבות מאז כתינוק ראיתי לראשונה את פני קילק. נולדתי בעיר, שאת קהילתה היהודית שאיננה עוד, אנו מנציחים כעת. את האבן הקרה והיקרה אנו משאירים לדורות הבאים אחרינו.

מה הנני זוכר מאותן השנים, שבהן גדלתי, למדתי והתבגרתי בעיר זו? מבטי פונה לימים שבהם, הורי היקרים ז"ל, העבירו את משכנם לאחוזתם הכפרית בסביבות קילק — זגורסקו, שגבלה עם הכפר סלוביק, ע"ש הציפור זמיר. הנני נזכר בימים הקודרים, לאחר שפולין זכתה לעצמאותה, ובהם נפצע קשות דודי ז"ל, בעת השתתפותו באסיפה הציונית בתיאטרון המקומי. ובאותן שתי השריפות, שנגרמו על-ידי גורמים עויינים ליהודים, שהתנכלו לעצם האחיזה בכפר בידי הורי. ולהבדיל, אזכור אותם ימים, שבהם התארח בביתנו הרבי מקומארנו; משיחותיו עם המסובים והמבקשים-עצתו נבעה תקווה לימים טובים יותר.

והנה נודד מבטי לאותן שנים, שבהן התגוררתי אצל סבתי רחל, בדירתה שבמגרש הבזאר, כתלמיד הכיתות הנמוכות של הגימנסיה היהודית בקילק; לאותם ימי שישי, שבהם חזרתי להורי, לאחוזתנו, לבלות איתם את ימי שבת; לאותם ימי-החופש בקייץ, בחנוכה ובפסח, שבהם התרוצצתי עם חבורת בני-גילי ביערות שמסביב לאחוזתנו; עסקנו בצופיות ובטיולים, באיסוף פטריות ואוכמניות ביער שעל ההר האדום הסמוך לעיירת חנציץ. היו אלה ימים נעימים בחיק הטבע.

זכרוני נודד לאותו יום עצוב שבו טבע בן קילק, שמואל רוטנברג, מחניכי "השומר הצעיר", בעת רחיצתו בנהר העובר סמוך לאחוזתנו. מחזה עצוב, לפני עיני, בעת הוצאתה של הגופה מן הסבך שבתוך הנהר.

ולעומת-זאת מפכה השמחה בליבי על אותם שני מחנות-קייץ שאורגנו באחוזתנו על-ידי "השומר הצעיר" של וארשה בהדרכתו של פורמנסקי ז"ל, ממייסדי קיבוץ משמר-העמק.

שנים עוברות ואני בכיתות הגבוהות של הגימנסיה, וכנער בוגר הנני נוסע יום יום עם אחותי ואחי ברכבת, המובילה מאות תלמידים מסביבות קילק לבתי-ספר וסמינאריונים. אנו, בין מאות תלמידים נוצרים, נאלצים לשמור על הופעתנו היהודית ועל כושרנו להתגונן מפני נסיונות-פגיעה. עם זה זכורות לי אותן תיגרות בין תלמידי הגימנסיה היהודית ובין תלמידי הגימנסיה ע"ש שנידצקי, והגאווה שלבשו חברי בגימנסיה, שצעדו בסך בחוצות קילק ביום הנחת אבן-היסוד לאוניברסיטה העברית בירושלים.

שנים חולפות, ואני בוגר הגימנסיה, נמנה עם מייסדי סניף הסתדרות הנוער "מסדה" ובין פעיליה. כאן שימשה עבודתי דוגמה חיה לנוער הנפלא, שבו התברכה קילק היהודית, נוער שהיה פעיל בכל תחומי החיים, החברה, התרבות ואף נשא בעול פרנסת משפחותיהם.

עליתי לארץ ישראל בתחילת שנות השלושים. נפתח פרק חדש בחיי.

''מיין שטעטעלע קילץ''

דורקה נבון

נתבקשתי לכתוב זכרונות מקילץ. עברתי במחשבה על העבר. על הבית, המשפחה העניפה, הגימנסיה של וולמנובה, הסבתא שהערצתי, הטיולים הרבים בסביבות העיר. הדבר החשוב ביותר, שהטביע את חותמו על חיי ומחשבותיי היה קן "השומר־הצעיר". כמה גאה הייתי שקיבלו אותי לקן. איזו שמחה היתה בליבי כל פעם שהלכתי לאסיפה. הרגשתי התרוממות־רוח כשהייתי עוברת את סף הקן בבודזנטינסקה 44. הערצתי את המדריכים — פולו קופרברג, סטֶפה אייזנברג, יצחק פליישהקר, יעקב (יעקוש) זייפמן ורבים אחרים. כמה התרשמתי מעשרת הדיברות של "השומר". נדמה לי שאפילו היום אני מוכנה לאמץ אותן. "השומר — הוא איש אמת", "השומר — נאמן לעמו; השומר — הוא חובב טבע, השומר — הוא עליז ורענן, וכו'..."

אני נזכרת בגילגולי הקן ממקום אחד לשני ולשלישי. בסינָקְוִיץ'ה, באוֹקְשֶאי ותמיד היה מלא נוער עליז ותוסס. הוויכוחים על חיינו והגשמה בעתיד בארץ; השירים מלאי הכמיהה והכיסופים לנוף ארצנו; הטיולים בסביבות העיר והטיול החשוב ביותר כל שנה בל"ג־בעומר. כל יהודי קילץ היו נרגשים ונפעמים בעוברנו ברחובות העיר, צועדים בסך, בתהלוכה ערוכה ומאורגנת, בחלבושת שומרית עם דגלים, תופים וחצוצרות. המתופף הגא, אלוש מאיטָק. מי איננו זוכר את אסתר קייזר, אמו של יצחק, צועדת בהתלהבות יחד עמנו? איך לא לזכור את פולה מונצז', אריה שידלובסקי, אֶווה טֶריגגר, רגינה לקס ורבים אחרים ויקרים?

בגיל ההתבגרות, כאשר הרוח תוססת, הנעורים רוטטים, הכול קורא למרד נגד הישן — נתנה לנו הקבוצה כמעט כל מה שחיפשנו באותם ימים. היתה לנו הרגשה, שחייבים אנו ליטול על גבינו תפקיד כפול ומכופל. כי רוצים אנו להציל בנו ובבני־עמנו את האדם ואת היהודי גם־יחד. הצלחנו בקיני ה"שומר־הצעיר" לקבץ מאות ורבבות צעירים, בני נוער בפולניה, ורומניה, ליטא ולטביה, בולגריה וארצות אחרות. בשנאת הגולה, ברצון עז לחידוש החיים במולדת העתיקה־החדשה, בכמיהה לחיי אדם שלמים וחופשיים — הצילה התנועה מאות ומאות שעלו ארצה בדרכים לא־דרכים; הצילה מהתבוללות בגולה ובסופו של־דבר מהשואה המחרידה אשר ירדה על עמנו, ודווקא בארצות אלה.

אני עוד הספקתי להגיע ארצה לפני האסון הגדול, אבל ליבי דואב על כל הקרובים, חברים וידידים שלא הספיקו. אותם אזכור תמיד.

אוי, אמי, אמי הקטנה והטובה, כמה התרגשת וכאבת כאשר עזבתי אותך!...

ייסוד ''החלוץ'' והמאבק לעליה

יוסף רוזנוולד

"החלוץ" — ההסתדרות עולמית של צעירים יהודים לשם הכשרתם לחיי עבודה בארץ־ישראל ולהתיישבות בה — נוסדה בשנת 1921 בוועידתה בקארלסבאד.

סניף "החלוץ" בעירנו נוסד בשנת 1922. המייסדים והמארגנים הראשונים היו: אברהם פיבקו, מכטינגר מאיר, טננוורצל אלכסנדר, רוזנוולד, אברהם ציטרון, לייבוש ואסתר פחל, שהיתה הרוח החייה בסניפנו "החלוץ", והיא ראויה שנספר עליה במקצת. כבת למשפחה זעיר־בורגנית ובוגרת גימנסיה על שם וולמנובה, היתה מדריכה מוכשרת. היא התמסרה בעיקר להכין חברים להכשרה ודאגה למחסורם וסייעה בעת עלייתם ארצה. בשנת 1930 עלתה ארצה וניהלה את משק הפועלות בפתח־תקוה (במקום שבו היום בית־החולים בילינסון). מפתח־תקווה עברה לנהל משק הפועלות בסביבת גדרה עד גיל הפרישה. לאחר הפרישה היתה מתנדבת לטיפול בעולים החדשים שהעריכוה והוקירוה כאם מסורה. לכן כאבו מאוד בעת שליוו אותה לדרכה האחרונה.

מטרתם הראשונה של המייסדים היתה לצרף חברים נוספים ולדאוג למקום־כינוסם. אחד המייסדים, אברהם פיבקו, תרם חלק מעלית־הגג בביתם, ששופץ וקושט ושימש מקום כינוס ומיפגש. הוקמו חוגים שונים, כגון חוג ללימוד עברית, חוג לקריאת ספרים באידיש ובעברית, חוג לידיעת הארץ וההתיישבות העובדת בארץ ישראל, וערבי־תרבות. הפעולות התקיימו באופן סדיר כל ימות השבוע והמועדון בעליית הגג שקק חיים. חברי "החלוץ" באו מכל השכבות, הן ממשפחות דתיות והן חילוניות. חברים וחברות היו פעילים בוועדות למען קרן־הקיימת והקרן היסוד וקופת פועלי ארץ ישראל. החלוץ הראשון מעירנו שעלה ארצה היה החבר אברהם פיבקו. הוא עלה בשנת 1924 וחי עמנו בארץ. במשך הזמן זכו לעלות ארצה כל המייסדים. בשנת 1925 נוסד "החלוץ הצעיר" והראשון שיצא מטעמו להכשרה לקיבוץ גרוכוב על יד וורשא היה קלמן מורדקוביץ, חי בארץ ונמנה שנים רבות עם פעילי ועד עולי קילץ בישראל. בשנת 1926 יסדנו קיבוץ הכשרה ע"ש בר בורוכוב בסוכדניב על־יד קילץ. בשנת 1928 יצאו ארבעה חברים ראשונים לקבוץ הכשרה — שלושה חברים וחברה אחת.

נסיעה זו היא פרשה לעצמה, מלאה־מכשולים, שכדאי לספר עליה. יום אחד קיבלנו מכתב ממרכז "החלוץ" בוארשה, שעלינו להתייצב בתאריך מסויים, בו יודיעו לנו את מקומנו להכשרה. בהגיענו למרכז, מצאנו שם שני חברים והם ברגינסקי (לאחר מכן חבר הנהלת הסוכנות) ופיניה קוזלובסקי, הידוע כפנחס ספיר ז"ל, שר בממשלות ישראל. הם היפנו שני חברים למקום־ההכשרה "רודה־אופלין", ואחד — לשחריה. גיזבר "החלוץ" היה אז מיודענו פיניה קוזלובסקי, שסירב לממן את נסיעתנו, אך לנו לא היה כסף. תגובתנו לסירובו היתה, שסגרנו את הדלת על המפתח ולא נתנו לו לצאת. הוא־לא היסס הרבה וקפץ מהחלון החוצה... לאחר שעות מספר, חזר בו מסירובו, ביקש שנפתח את הדלת, כי הוא מוכן לסייע בדרכנו להכשרה. אותו יום נסענו לעיר חלם, ומשם למקום ההכשרה. עבדנו שם בבית־החרושת לזכוכית, והעבודה היתה קשה מאוד כי לא היינו רגילים לעבודה קשה, בייחוד בהגשת פחם לתנורים. הבחורות עבדו באריזה. יום בהיר אחד החליט בעל המפעל, שהיה יהודי, לערוך חיפושים בעת יציאתנו מהעבודה.

כחלוצים גאים התנגדנו להשפלה שכזאת, ותבענו מבעל־הבית לבטל את הוראותיו לחיפושים, שאם־לא נעזוב את העבודה בכלל. וכך היה!

מקצת החברים נסעו לסוביבור, ומקצתם לטרבניקי. אלה היו מקומות־הכשרה בשם תל־חי. מקומות אלה הפכו לאחר־מכן למקומות־השמדה של עמנו.

לנו, כחלוצים ממקומות־הכשרה אלה, שיחק המזל וזכינו לעלות ארצה, בטרם נסגר המעגל.

ועד ״החלוץ״, 1927 * קאמיטעט פון ״החלוץ״, 1927 *
Member of the "Hehalutz" Committee, in 1927

ישיבת ״כתר תורה״ של חסידי רדומסק

מאיר פוקס

בבואי להעלות זכרונות מימי הילדות ולהנציח דמויות ואורח־חיים אשר מהם התרחקנו, אני מרגיש צורך נפשי להעמיד מצבת זכרון בתיאור חייהם של חסידי רדומסק, כפי שנשתמרו בזכרוני.

אנסה לתאר פינה אחת בעירנו, שוקקת חיים ופעילות רוחנית.

היה זה ברחוב פיוטרקובסקה (מקודם״אלטע ווארשעווער״) מס׳ 39. בית בצורת ח׳, עם חצר גדולה ובתוך החצר בית־כנסת (״שטיבל״) של חסידי רדומסק, שעליהם נמנה גם אבי ז״ל, ר׳ אברהמלע פוקס וסבי ר׳ יעקב־מיכל פוקס ז״ל.

התפללו שם רבים מנכבדי העיר, כמו ר׳ יצחק קליינמן, אחיו ר׳ יואל קליינמן, ר׳ גימפל מושקוביץ ובנו ר׳ יעקב שלמה, ר׳ שמלקי אייזנברג, ר׳ שמואל כץ, ר׳ יעקב לייב גורפינקל, ר׳ הרשל גוטמן, ר׳ שלום סופר (אוז׳ך), ר׳ חיים רוזנבוים (חיימל חנצ׳ינר), יצחק סולמן (איציק חנצ׳ינר), ר׳ לוי יצחק שיקמן, ר׳ ברל אלבירט, ר׳ יעקב אייזן, ר׳ שלמה לבובסקי (שלמה סוסנוביצר), ר׳ יוסף מורדקוביץ (יוסל סובקובר) וכו׳.

מדי ערב נערכו שם לא רק תפילות, אלא גם שיעורים בתלמוד.

כמה מסירות ורחמים היה באורח־חייהם. עזרה הדדית, קופת גמ״ח, עזרה לחולים ונזקקים. ראוי לציין את מאבקם לקיומם, תוך שמירה קפדנית על דמותם הרוחנית.

היתה שם ישיבה של הרבי מרדומסק בשם ״כתר תורה״. אין להשוות תנאי הדיור של הישיבה דאז, לתנאי הישיבות היום. אבל אפשר לומר, שהיה תוכן רב.

סבי ואבי ז״ל השקיעו הרבה מזמנם ומרצם בייסוד הישיבה ובאחזקתה.

ראשי הישיבה היו: ר׳ צבי אלימלך שפירא, אברך נאה ותלמיד מופלג; ר׳ יצחק טמפלר, למדן גדול, מוצאו היה מטארנוב, השתקע בקילץ. בכיתה יותר נמוכה היה ראש ישיבה ר׳ משה מנטליק מחמילניק.

רבה היתה הפעילות במקום הזה. מעלות השחר עד שעה מאוחרת בלילה, היה בוקע קול תורה. למדו שם בחורים, שרצו להמשיך בלימוד תורה אחרי גמר הלימודים בחדר ובישיבות האחרות.

בישיבה נתקבלו בחורים רק אחרי גיל בר־מצוה. למדו שם גם מישובים אחרים בסביבת קילץ וגם מישובים מרוחקים יותר, לקיים את הפסוק: ״הווה גולה למקום תורה״. הבחורים הלא־מקומיים היו ״אוכלים ימים״ (״געגעסן טעג״) אצל מתפללי בית־הכנסת.

לפני החגים, בגמר ״הזמן״, הגיע חתנו של הרבי מרדומסק, הגאון ר׳ משהלה רבינוביץ. כל תלמיד התכונן למבחן הגדול אצל ר׳ משהלה. רבה היתה השמחה אחרי גמר המבחן, נערכה סעודה כיד המלך. זכורני, שבאותו ״הזמן״ נעשה גם סיום כתיבת ספר־תורה. השירה והריקודים נמשכו עד אור הבוקר.

אינני יודע מה הרגשת הנוער בימינו בשבת בין השמשות ואם שעת־מעבר זו גורמת לו חוויה כל־שהיא. אנו היינו מתכנסים בשבת בין השמשות לשלוש סעודות; אפלולית אופפת אותנו; מכונסים

היינו באחת הפינות, צמודים איש לרעהו, שופכים לבנו בתוגה ועצב, באותם פסוקים של "בני היכלא דכספין למחזי זיו דזעיר אנפין". אותה שעה היתה לנו שעה של חווית־קודש והתרוממות רוח, שהשאירה בנו רשמים לאורך ימים.

מעטים מאוד נשארו מתלמידי אותה ישיבה מפוארת. חובה היא לא לשכוח ולמסור לדורות הבאים על בני דורנו.

בזה רציתי להוסיף עוד נר זכרון ליקירינו.

קבוצת חברים מ"פועלי אגודת ישראל"

בתי-ספר יהודיים בקילץ

י.צ. סטרבצינסקי

בית-הספר הראשון בקילץ (חוץ מה"חדרים") שאני זוכר היה של האחים יוסקוביץ. הוא נמצא בבניין-עץ ישן ברח' אלטע ווארשעווער מול ביהח"ר לנרות שידלובסקי. היה זה ביה"ס הראשון שלי אחרי ה"חדר": היה שם חדר אחד והתלמידים נחלקו לשתיים או שלוש כיתות. לימדו אותנו כתיבה תמה בעברית, רוסית ופולנית, וקריאה באותן השפות, וחשבון.

בשנת 1911 נסגר ביה"ס. הסיבות לא ידועות לי.

באותה שנה הגיע לקילץ יהודי מראדום, מר הערש כוואט. הוא פתח, בעידודם של כמה הורים, בי"ס ברח' אלטע-ווארשעווער 1 מול בניין העירייה. אחר שנה עבר לרח' טיליניטשנה 3 בבית אדלשטיין. היה זה בי"ס מודרני לאותם ימים. לימדו שם שלושה מורים: פרידמן, סטודנט מראדום, שלימד פולנית, רוסית וחשבון; פריבולסקי שלימד עברית, וכוואט, שלימד יהדות.

מר כוואט היה גם מורה לדת לתלמידים היהודיים בגימנסיה הרוסית ובחוגים הממשלתיים הרוסיים. הוא היה מלווה את התלמידים היהודיים של הגימנסיה לבית-הכנסת לתפילה חגיגית ול"מי-שבירך" לצאר ולמשפחתו.

בפרוץ מלחמת-העולם הראשונה, נסגר ביה"ס ומר כוואט עזב את קילץ.

כשנה בערך אחרי סגירתו של ביה"ס של מר כוואט, נפתח ברחוב ניצלה בי"ס של מר פריבולסקי. בבי"ס זה היו גם מזמן-לזמן בערב קורסים לעברית.

ברחוב פלנטי, פנת שינקיביטשה, בבית הפרוון קיניגסברג, היתה "תלמוד-תורה" לילדי עניים. לימדו שם, חוץ מלימודי קודש, גם קצת לימודים כלליים, כמו כתיבה וקריאה בפולנית, וחשבון.

באותו בית, בכניסה מרח' טשיסטה, היה כמה שנים מ-1917-1920, בי"ס יסודי של הקהילה היהודית. חדרי בי"ס זה שימשו בערבים לקורסים לשפת יידיש, בניהולו של ליאו פינקלשטיין.

ברחוב שילניטשנה פינת קוזיה, היה בי"ס של מר קוזובסקי. היה עוד בי"ס מיסודו של מר ציטרון, ואחרי עלייתו ארצה היה בית-הספר בניהולו של חתנו, מנלה.

בעיקר מן הראוי להזכיר את הגימנסיה העברית, שנוסדה בסוף מלחמת-העולם הראשונה והוציאה הרבה בוגרים וכמה מהם נמצאים עוד עמנו בארץ. כל אלה היו בתי-ספר לנערים. אבל היו בעירנו גם בתי-ספר לנערות. הראשון היה של גב' וולמן, שנוסד עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה עם כיתות-יסוד שהתפתחו בהדרגה עד לגימנסיה, אשר הוציאה עד למלחמה כמה מחזורי-בוגרות.

בימי מלחמת-העולם הראשונה נוסד בית-ספר יסודי לבנות של הגברת רייזמן, אשתו של העסקן הקילצאי הנודע, י.מ. רייזמן. ביה"ס נמצא ברח' אלכסנדרה.

היה עוד בי"ס לבנות של האחיות מינץ, ברחוב שילניטשנה.

עם פרוץ המלחמה כבה הפתיל; כל בתי-הספר נסגרו ועכשיו אין אפילו יהודי בקילץ. העיר נשארה "יודנריין"...

על הגימנסיה היהודית בעיר

תמר כספי

קשה לדבר על קילץ בלי להזכיר את הגימנסיה ששמה המלא היה "הגימנסיה לבנים של הקהילה הישראלית". היא נוסדה בתנאים קשים מאוד וכל הזמן נאבקה על קיומה.

עוד בעיצומה של מלחמת־העולם הראשונה בשנת 1916, כשהמפקדה הגרמנית בוורשה הקימה את משרד־החינוך שלה, הגיעו אליה שני יהודים מקילץ, יוסף סקורֶצקי וחיים וַיינְריב, ובידם רשיון לפתיחת גימנסיה יהודית בעירם. ואמנם, נפתחה הגימנסיה ב־1918. לידתה היתה קשה, מתוך מאבק עם שלטונות פולין וגם בתוך הקהילה עצמה, שהדתיים הקיצוניים וגם המתבוללים שבה התנגדו להקמת גימנסיה יהודית.

היה זה בית־ספר תיכון לבנים, הראשון והיחיד בעיר, ואם אינני טועה, בכל הסביבה כולה.

הוא הקים דור חדש של נוער, ששאף לצאת מן התחום הצר של הגיטו לעולם ההשכלה. אין מדובר רק בהשכלה כללית, אלא גם בהשקפה לאומית, ובפעם הראשונה שהדגש היה על השפה העברית. בגמר הלימודים, קיבלו התלמידים תעודות־בגרות לא רק פולניות, אלא גם עבריות. זה היה בית־היוצר של האינטליגנציה היהודית לעתיד. מיספר רופאים, מהנדסים ועורכי־דין הנמצאים עתה אתנו, הם בוגרי אותו בית־ספר.

חניכי אותה גימנסיה אחר־כך היו פעילי תנועות נוער, כגון "השומר הצעיר", בית"ר, מועדון הספורט "מכבי" ועוד. מיספר לא־מבוטל מהם עלו ארצה.

זכור לי יום חנוכת דגל־הגימנסיה (התיכנון היה של התלמידים יצחק צווייגל וישראל בנארי). לכל תושבי העיר היהודיים היה זה יום שמחה וחג. זו הפעם הראשונה ראו את התלמידים, המורים והמחנכים צועדים על דגלם המתנופף בראש־חוצות העיר, מבית־הכנסת הגדול לבניין הגימנסיה שברחוב סמנריסקה. וזו גם הפעם הראשונה, שהיהודים הרגישו עצמם כעם גאה. לאט־לאט התחילו הכול להכיר בחשיבותו של בית־הספר הזה והגישו לו תמיכה חומרית ומוסרית כאחת.

לפני מונח תצלום של חברי הוועד הראשון של היוזמים והמייסדים של הגימנסיה. היו אלה אנשים מכל שכבות החברה היהודית דאז. הודות להם נעשתה הגימנסיה לסמל של גאווה וקידמה של תושבי־העיר.

ברוך זכרם!

''לא אמות לגמרי''

שלמה בינושביץ

(אימרה מפורסמת של קוינטוס הוראציוס פלקקוס,
הכלולה בשירו Carmen 3-30 , Non omnis moriar)

את אימרתו הקולעת טבע גדול משוררי רומא העתיקה בלשון יחיד. לא מתוך יהירות עשה זאת, אלא מתוך הכרת כוחו, שהשפיע על חינוך דורו והליכות עמו, אשר שלט בעולם העתיק.

מורינו ומחנכינו אילו היו בחיים, יכולים היו לומר בלשון רבים את אימרתו של הוראציוס.

בין קהילות פולין היתה קילץ הקהילה ששמה לה למטרה לחנך את הדור הצעיר בני כל שכבות האוכלוסיה היהודית. לא היינו משופעים בכוחות־הוראה לבתי־ספר תיכוניים, אולם פרנסי העיר עמלו להביא כוחות־הוראה המעולים מבחוץ, בעיקר מגליציה.

מורינו לא ראו במקצועם אך ורק קרדום לחפור בו. מצבם הכלכלי לא היה מן המשופרים. אולם עבודתם נעשתה במסירות ובלב שלם. אלפי נערות ונערים חבשו ספסלי בתי־הספר העממיים של האחיות מינץ, רייזמן, פריבולסקי, קווזובסקי, "תושייה", וקנו מפי מוריהם דעת, אהבת הזולת, נימוסים, מוסר והתנהגות נאותה.

בבתי־ספר אלה נחשפה לעיניהם וחדרה אל תודעתם משמעותן של האות העברית ושל היהדות. ב"חדרים" הצטופפו ה"מתמידים", שאזניהם כרויות לכל מלה היוצאת מפי ה"רבי" ומשאת־נפשם למלא כרסם תורה. ובעוברך לעתים בסימטאות, שבהן שכנו ה"חדרים", יכולת לראות בתחרות שבין התלמידים על קריאה בעל־פה של פרשיות שלמות. מלאכתם של שמעה'לה סופקיבער, מרדכי מלמד, דוד בעלפער, העשעל מלמד, אבא מלמד היתה מלאכת־קודש.

והגימנסיה היהודית של קהילת קילץ ובית־ספר התיכון לנערות של גב' וולמן זימנובודז'ינה העלו בידם הישגים, שלא יימחו מן ההיסטוריה של יהדי קילץ. מאות בוגרות ובוגרים של בתי־ספר אלה המשיכו לימודיהם באוניברסיטאות בפולין. הציונים הטובים והידיעה היסודית של בוגרינו פתחו לפניהם את שערי בתי־הספר הגבוהים בפולין, למרות האנטישמיות, ששררה בהם. רבים נדדו אל מחוץ לגבולות פולין. למדו באיטליה, צ'כוסלובקיה, צרפת, אוסטריה ועוד.

אכן, מלאכה גדולה עשו מורינו!

וכיוון שמורינו מרחוק באו, בלי משפחות, ורק בודדים הגיעו כזוגות נשואים, נעלם זכרם יחד עם זֵכֶר כל בני־עירנו.

לזכרם של אלה, מציבים אנו אנדרטה זו:

אלנבוגן סטפה, אנדרמן, אלנצוויג, בוכוויץ, גראובוד ברוך, הרמנשטט, הירשזון, יגר, מינץ אחיות, מיבסקי, מיבסקי ברוניה, מנלה, מונדשין, נויברג, נטוביץ-כארין, סגל, סלופובסקי, ד"ר פלץ משה, פיילר, פייסט אוסקר, פיש, ד"ר פוייר סלומון, פריבולסקי מנחם, פוזנר, ציטרון פנחס, קאופמן גוטר, קופרמן, קשנסקי יוסף, קימרלינג, רוטנשטרייך, רייזמן אחיות, ראב-ויטלין, רביצקי, רוזנברג, רינג צסיה, ד"ר שכטר.

רקע האנטישמיות בקילץ

יחיאל אלפרט

אין בכוונתי במאמר זה לנתח את סיבות האנטישמיות בעולם בכלל ובפולין בפרט. על האנטישמיות בעולם בכלל ובפולין בפרט נכתבו הרבה ספרים, מדעיים ופופולאריים.

היחס של הפולנים אל היהודים היה בדרך־כלל עויין, פרט למקרים בודדים. היחס הזה נשאר בזמן המלחמה וגם אחריה. לא במקרה בחר היטלר את אדמת פולין לבצע עליה את ההשמדה. נוסף על העובדה שיהיה צריך להוביל פחות יהודים אליה מאשר ממנה, ידע שבפולין תהיה האוכלוסיה אדישה. למעשה, היו מקרים שבהם הפולנים סייעו להשמדה. אפילו פארטיזנים פולנים במקום ללחום בגרמנים, רצחו ביערות יהודים פארטיזנים וכך סייעו בעקיפין לנאצים.

על רקע האנטישמיות בפולין בלטה העיר קילץ, שעד שנת 1863 — מרד יאנואר — אסור היה ליהודים לגור בה, להוציא מספר קטן של ספקי הצבא הרוסי. העיר היתה מקום מושבו של הבישוף, ולכמורה הקתולית היתה השפעה רבה על האוכלוסיה.

המניעים לשינאת היהודים היו שונים בקרב האוכלוסיה הנוצרית לפי המעמד או ההשכלה של השכבות השונות. העם הפשוט נימק את השינאה בכך, שהיהודים אשמים ברצח של ישו; המשכילים תלו את יחסם השלילי ליהודים בטעמים כלכליים. היו גם כאלה שנימקו את יחסם השלילי בשוני שהיהודים הפגינו, הן בהתנהגותם, הן בלבוש והן באורחות החיים.

בשנות השלושים, כשהיטלר הגיע לשלטון בגרמניה, הסתמכו שונאי ישראל גם על תורת־הגזע של הנאצים.

כדי להמחיש את השקפותיו של העם הפשוט, אזכיר, כי בקרב ההמון הפולני רווחה הדיעה, כי הגשמים היורדים בעונת הסתיו, שבה חלים החגים היהודים הם דמעותיו של אלוהים בגלל חגים אלה...

הציבור הפולני ראה ביהודים עם נחות בכל המובנים, כל פולני — אפילו עני או חסר־השכלה — ראה ביהודי מישהו העומד בדרגה הרבה יותר נמוכה ממנו. אך עד ימי פולין העצמאית לא היו פוגרומים ולא היו התנפלויות פיזיות על היהודים. הפוגרום הראשון בקילץ היה לאחר שהפולנים השיגו את עצמאותם, ואפשר לומר, שבכל שנות העצמאות היה היחס ליהודי פולין בכלל וליהודי קילץ בפרט שורה ארוכה של צרות ופורענויות.

כל עוד היה פילסודסקי בחיים, לא היו התנפלויות על היהודים בקילץ, אף־על־פי שהיו מקרים של התגרויות בסטודנטים היהודים באוניברסיטאות. בקילץ הוקם אירגון בוגרי בתי־ספר תיכוניים שמטרתו הציקרית היתה מלחמה בכלכלה היהודית. אירגנו משמרות על יד חנויות יהודיות כדי לא לתת לפולנים לדיכנס ולערוך קניות. זרקו לתוך החנויות פצצות סרחון ושברו חלונות־ראווה. אחת הפעילות בארגון זה היתה בחורה — אינני זוכר את שמה — שנעזרה בחבר שלה, שהיה בחור יהודי, נצר למשפחה יהודית מסרתית, אפשר לומר אפילו דתית. משפחתו היתה ידועה בקילץ כמשפחה ציונית. אמו של הבחור היתה אלמנה או גרושה, והתפרנסה ממכירת כעכים. לא היה, למעשה, קשר בין האם לבן, פרט למקרים שזיה צריך כסף ואז, אם לא קיבל את הסכום שדרש, היה מכה אותה. על היחסים האלה נודע לי מפי חברים פולנים, שסבלו אותו רק בגלל יחס הכבוד שרחשו לבחורה הפעילה.

לאחר שהיטלר עלה לשלטון בגרמניה, גם היחס ליהודים ב התבוללים, ואפילו מומרים, השתנה: לעתים היחס אליהם היה גרוע יותר מאשר ליהודים. הכמורה הקתולית ' הכריזה שהיא נגד התבוללותם של היהודים, כי היהודי נשאר יהודי, אפילו התנצר. גם אסור להאמין לאו בתו של בחור יהודי לנוצריה, או להיפך. כי יהודי אינו מסוגל לאהוב, ואם הוא מפגין אהבה, בוודאי מסתת ' מאחורי זה משהו זדוני.

בפולין היה קיים אירגון פרו־ממשלתי של נוער לומד, ולבת ' הספר התיכוניים בקילץ היו מגיעים מרצים. אחד מהנושאים החביבים עליהם היה: "מדוע אנחנו מתנגד ם להתבוללות היהודים". כדי להדגים את היחס הזה אספר לכם על קורות בחור אחד ממוצא יהודי. בזמן הו לדתו הוטבל הבחור, שנקרא לו יאנק (שם בדוי). הבחור היה בן למשפחה מתבוללת ידועה ומכובדת בקילץ. אחיו הגדול נימול. בפרוץ המלחמה, היה יאנק תלמיד בית־ספר תיכון והיה מבלה עם ילדים של המע מחות הנוצריות המכובדות בקילץ. כמו כל משומד, היה מפגין יותר מחבריו הנוצרים את שנאתו ליהו דים. בקילץ היו העגלונים הנוצרים שמים על הכובע כתובת: "כרכרה נוצרית", כדי שהנוצרים יסעו רק בכרכרות אלו. יאנק, כדי להפגין את נוצריותו, נסע רק בכרכרות אלו. התנהגותו זו עוררה עליו את עו מתם של חבריו בכיתה, שהכריזו, שאם יתחילו להכות את היהודים, הוא יהיה היהודי הראשון, שיקב ל מכות. יום אחד נכנס לכיתה הקפטן של קבוצת הכדורגל, רשם על הלוח את שמות כל השחקנים ומחק שני שמות — אחד של יאנק והשני של בחור יהודי אחר, אבל ניגש ליהודי השני, ביקש ממנו סליחה ו אמר לו, שהתכוון רק ליאנק ולא אליו. גם כשהחוברים רצו להיכנס למסעדה, או למקום אחר דאגו שהו א לא יהיה בחברתם, משום שלא רצו לשתות בחברתו של קתולי מעמיד־פנים. אגב, אחרי המלחמה, הופיע יאנק אצלי בוועדת יהודי קילץ, כביכול כיהודי שרצה לקבל עזרה.

יש הרבה דוגמאות כאלה על היחס למתבוללים זמן קצר לפני פרוץ המלחמ ה. היחס השלילי בקילץ בלט גם בין פשוטי העם, משכילים ואפילו במשטרה. אם יהודי התלונן במשטר ה, שהיכו אותו, התגובה במשטרה היתה: "מה באתה להתלונן? לא הרגו אותך, אתה עוד חי".

הדעה הרווחת בין הפולנים היתה, שהזכויות של היהודים צריכות להיות אחרות מ אשר אלה של האוכלוסיה הפולנית. במארס 1936 היה פוגרום בפשיטיק ובעקבותיו התחילו להתנפל גם ע ל־יהודי קילץ. בפארק הקילצאי היכו וחיבלו ביהודים והיה פחד לצאת בערבים לרחוב.

היה לי חבר, סטודנט לארכיטקטורה, שהיה בא לעתים קרובות אלי הביתה. התיידדנו ' ובילינו הרבה יחד. הפעם האחרונה שראיתי אותו, היה במאי 1940, כשבא לומר לי כי גרמנים מתכננ ים גיטו בקילץ. אבל הוא לא יספיקו לעשות זאת, מפני שקרוב לוודאי כי בהתקפה בצרפת ינוצחו והמ לחמה תסתיים. אבל את בעיית היהודים יהא צורך לפתור. הפולנים לא יניחו שמדינות המערב יכתיבו להם את החוקה וליהודים לא תהיינה אותן זכויות אחרי המלחמה כמו שהיו להם לפניה. אפילו אם ירצו להכר יח אותם, ייצאו וישחטו את היהודים בסכינים. ההצהרה הזאת הושמעה אצלי בבית, וזו היתה קרוב־לוודא ' דעתם של רוב הפולנים.

את הבחור הזה לא ראיתי עוד בחיים. אחרי המלחמה נעצר ונאשם בהשתייכות למטה המחתרת הלאומנית. הוא נשפט ונידון ל־12 שנות מאסר. (החנינה הפחיתה לו 3 שנים.)

גם אחרי השואה יחסם של הפולנים בקילץ ליהודים לא השתנה. בכל מקום יכול היית לשמוע התבטאויות, כמו: "חבל שהשאירו אותם; היטלר היה צריך להרוג את כולם ולא להשאיר אף אחד" ...בכל מקום שפולני פגש בניצול שואה, היה שואל ברצינות: "אתה חי? איך זה קרה?" כבר ב־1945 היו מקרים רבים של רצח יהודים בעיירות הקטנות סביב קילץ. מחמת יחסם העוין של הפולנים, היו היהודים עוזבים את העיירות הקטנות ומשתקעים זמנית בקילץ. גם בקילץ, כפי שציינתי, היה היחס ליהודים

רווי שנאה. הקומץ שנשאר היה בעיני הפולנים רב מדי ורצו להיפטר גם מהם. בסתיו 1945 זרקו הפולנים לתוך הבית ברח' פלאנטי, שבו התרכזו רוב היהודים, רימון ופצעו שלושה אנשים. אחרי ה־4 ביולי 1946, השיגו הפולנים את מבוקשם וביום הזה בבוקר התחיל הפוגרום, שבו ניספו 43 יהודים ונפצעו למעלה מ־80. וכל זאת רק בקילץ. ידוע גם שהיו הרבה קרבנות בסביבה. הרכבות שנסעו לקילץ האיצו את מהירותן והיהודים נזרקו מהן ונהרגו. מושל המחוז, המאיור וישליץ, לא ידע, או לא רצה למסור את מיספר ההרוגים, שהושלכו מהרכבות.

אחרי הפוגרום נעשתה קילץ נקייה מיהודים. וכך נגמרה ההיסטוריה המפוארת של העיר הזאת.

קעלצער אידן ווערן געפֿירט פֿון דער פֿאָגראָמען אין דער פּאָליציי־
טעמים זענען זיי אַפּגעשלאָסן געוואָרן אין בנין פון דער פּאָליציי.
פֿאָטאָ פון ש. ל. שניידערמאַן

ניצולי הפרעות בקילץ ביולי 1946, שהועברו לבנין המשטרה מטעמי בטחון.

The surviviors of the oppression and massacres in Kielce in 1946, who were transferred to the security police building.

העיר בכליונה

במחנה המוות אושוויץ

פלה למברג (פרל)

המספר שלי באושוויץ היה A16417. נולדתי בקילץ, גרתי עם אמי ז"ל ושני אחי. מאז 1933 כשהיטלר הגיע לשלטון האוירה בפולין היתה מתוחה, כיוון שידענו מה מטרת הצורר מספרו "מיין קאמפף". אולם החיים נמשכו במלחמת־הקיום. למרות הידיעות, שהגיעו אלינו מגרמניה על רדיפות ופעולות צבאיות.

ביום שלישי 1.9.39 חרדותינו נהפכו לדאבוננו למציאות. המלחמה פרצה והמפציצים הכבדים הופיעו מעל ראשינו ותיכף אחרי זה שמענו התפוצצויות, וכתוצאה מכך נהפכו הרבה בניינים לעיי־חרבות וכמה תושבים נהרגו. כעבור 3-4 ימים חדרו הגרמנים לקילץ בטאנקים ובשיריון. לאחר שהגרמנים השתלטו על העיר הופיעו כרוזים, שעל תושבי העיר להישמע להוראות השלטונות, אחרת ייענשו בעונש מוות. בעיר הורגש מחסור במצרכים והמסחר כמעט שנפסק. שני אחי היו פועלי דפוס. כעבור מספר ימים לאחר הכיבוש סגרה המשטרה הגרמנית את בית־הדפוס, ומאותו יום הרגשנו היטב את הכיבוש הנאצי. החלו העינויים. היהודים נסחבו לעבודות פרך, כגון חפירת בורות לקבורת היהודים שנורו למוות. הנאצים עצרו את היהודי בשעת התפילה, כשהתפילין למצחו, היו מורטים את זקניהם עד זוב דם והיו צוחקים ונהנים ממעשיהם. הם עצרו אנשים חשובים והיו שולחים אותם למקום בלתי־ידוע בלי שנדע מה עוללו להם. על היהודים היה לענוד סרט לבן על השרוול עם סמל "מגן דוד", כדי שיקל עליהם להבחין בין יהודים לנוצרים.

בחג הפסח בשנת 1941 הועברו היהודים לגיטו, מקובצים במיספר קטן של רחובות באיזור מלוכלך. היו שם 26,000-28,000 יהודים, אולם לא אוכל לאמוד את מספרם המדוייק כיוון שהגרמנים הביאו יהודים מעיירות קטנות שבסביבת קילץ כדי לשמור על היהודים במקום מקובץ אחד. הם הפעילו תוכניתם בדייקנות ובמכוון. הם הצליחו באופן שיטתי להביא אותנו למצב עגום ולשבור את המוראל האנושי.

החיים בגיטו נהפכו לגיהנום. היה עלינו לגור ביחד עם בעלי הדירות הקודמים או בדירות הנוצרים, שהועברו לדירות אשר פונו על־ידי היהודים. כדי להתקיים היינו נאלצים למכור חפצי־ערך או בגדים שתמורתם קיבלנו מצרכי אוכל, שהיו מאוד ביוקר. לנו לא היתה כל הכנסה לא ממסחר או עבודה. רבים מאתנו מתו מרעב או ממחלות. וכך התאמצנו להתקיים בגיטו עד אוגוסט 1942. ביום 20.8.1942 התחילה הגסטאפו לחסל את הגיטו. עוד לפני כן הגיעו אלינו שמועות שמשהו מחריד עומד לקרות. השמועות הללו הופצו במכוון על־ידי הז'נדרמריה הגרמנית. וכך ביום ההוא אולצו השוטרים היהודיים על־ידי הגסטאפו והז'נדרמריה הגרמנית להוציא את היהודים מאזור א' (חיסול הגיטו היה בשלושה שלבים) לצאת מבתיהם, וליהודים הורשה לקחת ילקוט גב או חבילה קטנה, ולהתאסף במקום ה"סלקציה". הפעולה התחילה בשעת העוצר שהוטל עלינו בין שעות הערב עד שעות מוקדמות בבוקר. יומיים לאחר ה"סלקציה" הראשונה, באה ה"סלקציה" מאזור ב' כדרך שנעשתה באזור א'. לנו לא היתה כל ידיעה לאן נשלחו ומה היה גורלם. היו אמנם שמועות, שהופצו על־ידי הגרמנים שהמגורשים נשלחו למחנות עבודה ליד לובלין. אנו האמנו בשמועות אלו, היות והיינו מעוניינים להאמין בהן. אולם

בתוך־תוכנו הרגשנו, שגם סופנו קרב. אנו ארזנו את החפצים הדרושים לנו ביותר, כגון בגד חם ודברי־ערך שעוד נשארו לנו. בין הגירוש הראשון והשני שמענו, כי הגרמנים חיסלו במקום את החולים וביניהם אלה שלא יכלו לקום ממיטותיהם. אמי ז"ל היתה אז חולה ואחי שהיה פקיד בבית־חולים, הצליח לאשפז אותה כמה ימים לפני ה"אקציה" השלישית. נודע לנו, שהרופאים אולצו על־ידי ה־ס.ס. להמית את החולים בזריקות־מוות. אני במו־עיני ראיתי, איך שהוציאו את הגופות בעגלות וזרקון לבורות שהוכנו מקודם. לבי נשבר שלא אוכל להביא את אמי לקבר ישראל. אני משערת לי את הרגשתה האחרונה של אמי ז"ל, שמסרה לשוטר יהודי טבעת שהוריזה מאצבע ידה. אני קיבלתי את הטבעת הזאת מהשוטר היהודי. דבר זה מוכיח, שאמי ידעה מה עומד להתרחש.

ביום שני 24.8.42 בשעה מוקדמת הופיעו שוטרים יהודים בלוויית אנשי ס.ס. וציוו עלינו לצאת למקום־איסוף. אנשי הגסטפו בחרו כ־95% מן הנאספים לצידנו. היו בינינו נשים עם ילדיהן ויהודים מכל הגילים. אחי הגדול, שהיה נשוי, עבד בסבלות במרכז־האספקה הצבאי. הוא היה בעל רשיון עבודה ויכול היה להישאר, אולם בחר להצטרף לאשתו ובתו בת השלוש. לי היה רשיון מבית־מלאכה לסריגה, וכך הועברתי לצד הנצרכים לעבודה. גם שני אחי הועברו לאותו צד. לאחר מכן הופיעו שני מפקדי הגיסטפו, טומס וגייאר, וערכו "סלקציה" חדשה אולם לי ולאחי היה מזל. נבחרתי להישאר. הועברנו לצריף־עץ שהוקם כמה שבועות לפני ה"סלקציות". בצריף הזה נשארנו כמה ימים, ומשם הועברנו לאזור הגירוש לרחוב יאסנה. רחוב יאסנה היה מוכר לנו היטב מזמן חיסול הגיטו. היה זה מקום בו הוצאו היהודים להורג. הם נורו משום שלא יכלו ללכת במהירות הדרושה, או בשל אי־ציות או בהיותם יהודים. בין אלה שהוצאו להורג, היו גם שוטרים יהודים שלא יכלו להוציא לפועל את הפקודות בדייקנות.

צעירים שנתלו

לאורך הדרך לגיטו הקטן ראיתי את הגוויות ששכבו בחזית הבתים ודם היה עוד זב מגופותיהם. אני ושני אחי גרנו ביחד, והלכנו כל בוקר לעבודה בליווי אנשי ס.ס. שהינו בגיטו שנה ומחצה, ובאותו זמן נערכו עוד שתי "סלקציות". יום אחד נאספו כל הרופאים היהודים עם משפחותיהם ונשלחו למקום בלתי־ידוע, משם לא שבו עוד. לאחר־מכן נודע לי, כי כולם נורו בבית־העלמין והושלכו לתוך בורות. בפעם השנייה הוציאו אנשי ס.ס. את כל הילדים שנשארו. היו אלה ילדי השוטרים היהודים. בתחילת החיסול הירשו לנשי השוטרים היהודים וילדיהם להישאר. כמובן זה היה שקר ומעשה־תרמית. אנשי ה־ס.ס. ציוו על השוטרים היהודים להביא את ילדיהם שבגיל 3-4 לנקודת־המפגש. אולם כמה ילדים, בני 7-8, הצליחו לרמות את אנשי ה־ס.ס. ולהסתיר את גילם, וכך נשארו לאחר שיתר הילדים גורשו. שמעתי שמיספר נשים הצטרפו מרצונן בעת גירוש ילדיהן. יתרם שנשארו יצאו לעבודה כל בוקר בליווי שוטרים יהודים ותמורת העבודה היו מקבלות 1/2 ק"ג לחם ומנת־מרק. חלק מהנשארים נשלחו לפיונקי, סקארז'יסקו ובליזין. שני אחי נשלחו לפיונקי, אחד מהם נשאר בחיים והוא מתגורר בסידני שבאוסטרליה. האח השני נשלח לבוכנוואלד ומאז ועד היום לא שמעתי עליו. אנשי ה־ס.ס. היו עורכים ביקורים וחיפושים בכמה בתים. יום אחד, בעת חיפוש כזה, מצאו תינוק שנולד באותו יום. איש הגיסטאפו, בשם בלהורן, לקח את התינוק וקרע אותו לשניים ואת הגוויה זרק לשלג. כעבור כמה חדשים נתקבלה פקודה לעזוב את הגיטו הקטן ונשלחנו לעבוד בבתי־חרושת גדולים בלודוויקוב והנריקוב. בהנריקוב היתה מנסרה, שבה ייצרו גלגלים לקרונות של הצבא הגרמני. אני עבדתי במפעל זה וגרתי ביחד עם אחרים בצריפים ליד המפעל. אנו קיבלנו מרק ואיכשהו החזקנו מעמד. כמה צעירים ניסו לברוח ולמזלם הרע נתפסו. יום אחד נקראנו לצאת החוצה והיה עלינו לראות איך שתלו את הצעירים הללו. אנשי הס.ס. ציוו על השוטרים

היהודים למשוך את הכסאות מתחת רגלי הצעירים וכעבור זמן קצר היו מתים. אני נכחתי בעת תלייתצעיר אחד, שהואשם בחבלה על־ידי שריפה ובזמן התלייה צעק, שהוא חף מפשע; לא היה שום מעשה־חבלה, ועל הצעירים לנקום את דמו. הוא גם נשק את השוטר היהודי, ששם החבל מסביב לגרונו. אנו הבנו, כי הצעיר מחל בצורה כזאת לשוטר היהודי בידעו כי השוטר היהודי עשה מה שעשה בפקודת הגרמנים. גוויית הצעיר נשארה תלויה יומיים־שלושה ובכל פעם שהיינו יוצאים לעבודה, היינו נתקלים בגוויה התלויה.

בשנת 1944 כשהחזית התקרבה אלינו, היו שמועות כי נצטרך לעבור למקום אחר ובחודש אוגוסט או ספטמבר 1944 הופיעו מפקדי הגיסטפו טומס וגייאר ולפי הוראותיהם נשלחנו בקרונות של בקר לאושוויץ. בדרך שמענו את אנחות ה"בקר" שהובלו לשחיטה. אולם לנו אסור היה להביע את רגשותינו ותחת איום בנשק צווינו על־ידי אנשי הגסטפו לשמור על השקט. אנו היינו מקנאים בבקר, וקולותיהם הסבירו לנו לאן אנו מובלים. הגענו לאושוויץ בשעה 5-4 לפנות־בוקר. היה עוד חושך אבל יכולנו להבחין בתושבי המחנה שישבו בחוץ באי־סדר עטופים בשמיכות אפורות. ראיתי קבוצת נשים עם סרטים אדומים שהלכו בסך ושרו, כנראה בדרך לעבודה. לאחר מכן נודע לי, שהן שרו לפי צוו וחשבתי לעצמי, אם הן עוד חיות אולי גם אני אשאר בחיים. לפני בואנו למחנה, היו שמועות שונות. היו שאמרו, כי אלה הם מחנות־עבודה והיו גם שמועות, כי המחנה הוא מחנה־מוות. בהגיענו למחנה ראיתי ארבע ארובות, שפלטו אש בהירה ועשן. היה ריח של עצמות בוערות. המראה עשה רושם מזעזע עלינו. וכך למדנו לדעת, ששם נשרפו גופות של אנשינו. אדמות המחנה היו מחֻמר ואף פעם לא ראינו שעשב גדל עליהן, ואולי האדמה היתה מקוללת כך, ששום דבר לא יכול לצמוח עליה, או אולי התושבים המורעבים אכלו את העשב. קיבלנו הוראה להשאיר את לבושנו מחוץ לחדרי־המקלחת. הרגשתנו היתה מרה, שאין כלל לתארה. חשבנו שזה הסוף. לפי השמועות בחדרי מקלחת במקום מים יוצא גז, שיחסל אותנו. למזלנו ניצלנו מזה. מאוחר יותר הבינונו, כי רצו להשאיר אותנו כדי שנעבוד, כיוון שהגענו ממקומות־עבודה במחנות צבאיים. אנו, הבנות, קיבלנו חולצות, חצאיות, בלי כל לבוש תחתון וזוג סמרטוטים. קודם־לכן גילחו את שערות הבנות, וכל אחת מאתנו קיבלה מספר קעקע בזרועה השמאלית. אנו נשלחנו לצריפים, שהיו מלאים מעל יכולת קיבולם. ישנו על דרגשי־עץ ארוכים — על כל דרגש ישנו שלוש־עשרה בנות. כל בוקר נקראנו לשתיית קפה, אולם למעשה זה היה מיסדר־בוקר. וכך עמדנו במשך 5-4 שעות בקור או בגשם בתקופת הסתיו. העבודה שלנו היתה סחיבת אבנים ממקום אחד למקום שני. העבודה הזאת היתה ללא כל תועלת. הרעב היה נורא, שאין לתארו. אחרי הצהרים עמדנו שוב במיסדר. שם ספרו אותנו וכל אחת קיבלה מרק מכרובית ופרוסה דקה של לחם, וזה היה התפריט ליום שלם. אני אכלתי את הלחם בבת־אחת כדי לשבור את הרעב. אני גם פחדתי פן מישהי תגנוב לי בלילה את הלחם, היות והרעב היה יכול לגרום לכל דבר.

כך עברו עלינו חודשיים, וכל יום היה דומה לקודמו. במחנה היו שמועות כי מלאך־המוות מנגלה צריך לבוא ל"סלקציה" חדשה וכל מי שהיה פגם בגופה עלולה להישלח לתנור. אני סבלתי מיבלות על רגלי מחוסר ויטמינים. כל אימת שחיכינו ל"סלקציה", הייתי מקבלת זוג גרביים מידיד, שעבד במחסן, וכך הייתי מסתירה את הפגם. בזמן ההליכה הגדלתי את המהירות, שלא יבחינו בגרביים, וכך ניצלתי. לפעמים בבוקר בעת "מיסדר הקפה" ראינו גופות של בנות תלויות על גדרות התיל המחושמלות. הן לא יכלו לעמוד בעוני וברעב ולא יכלו לשאת עוד. בלילה היינו שומעות התפוצצויות וחשבנו שההפצצות הללו תשחררנה אותנו מהסבל והרעב. לדאבוננו, זה לא היה כך. אולם בגלל ההפצצות היינו נאלצות

לעזוב את אושוויץ ונשלחנו למחנה־ריכוז בגרמניה, ראוונסבריק בקרונות נעולים, במסע שארך כמה ימים ולילות בראוונסבריק הכניסו אותנו לצריף גדול והיה עלינו לשכב על רצפת בטון. אנו התקבצנו יחד כדי להתחמם. לא קיבלנו לא אוכל ולא שתייה ובמקום נוחיות קיבלנו סלים, שהיו מלאים ולא רוקנו. כשירד גשם, ניסינו לשתות מים מן הטיפות שבפתח הצריף, אולם הוכינו קשות על־ידי נשי ה־ס.ס. היינו כמה בנות מקילץ. השתדלנו להיות יחד ולהתחלק בינינו במה שרק יכולנו. לפעמים קיבלנו אוכל נוסף מהבנות שעבדו במטבח המפקדים של הבלוק שלנו. כשאחת מאתנו חלתה, היינו תומכות בה בעת המיסדר, כי פחדנו שנישלח ל"בתי־החולים", ומשם להשמדה. בצורה כזאת סחבנו את החולה למיסדר ובחזרה. בראוונסבריק לא עבדנו, ויומנו עבר בישיבה על דרגשי עץ. לפעמים נקראנו למקום, שאינני יודעת בדיוק היכן. אני רק זוכרת שמיספר בנות נעלמו בעת ה"סלקציה" ולא שמענו עליהן עוד. כעבור שבועיים נשלחנו למחנה מלאחוב במקלנבורג, גרמניה. היה זה מחנה טוב יותר ממחנה ראוונסבריק. ישנו שתיים על דרגש אחד וזה היה נראה לנו כמותרות.

עזרת השוודים

היינו התושבים הראשונים שהגיעו למחנה מלאחוב. היו שם שולחנות ארוכים וספסלים למקום־אכילה. המרק שקיבלנו היה יותר טוב וכן קיבלנו יותר לחם. למזלי, נשלחתי לעבוד במטבח ויכולתי לאכול יותר טוב. אנו וחברותיי הברחנו אוכל בשביל הבנות שעבדו בבית־חרושת לתחמושת. בהיותי בראוונסבריק קיבלתי לפני ההעברה בגדים של בנות שהושמדו. במקרה קיבלתי מעיל פרווה עם צאוורון פרסי, כך שהייתי דומה לייצור אנושי, ובגלל זה נבחרתי על ידי נשי ה־ס.ס. לעבוד במטבח. לרוע מזלי, נתפסתי בעת שתפרתי מעל למיספר המחנה, ובעבור זה קיבלתי עונש ונשלחתי לעבוד בלילות בבית־חרושת לתחמושת. העבודה היתה מפרכת. היה עלי ללכת שעתיים למקום־העבודה ושעתיים חזרה ועבדתי לילה־לילה 12 שעות רצופות. לא קיבלנו אוכל נוסף, פרט לתפריט היומי, מרק ולחם. הרעב והעייפות החלישו מאוד את הבנות. כעבור כמה לילות־עבודה שיחק לי שוב המזל ונקראתי לעבוד במכבסה של אנשי ה־ס.ס., ובתקופת העבודה במכבסה יכולתי לקבל מהבנות במטבח תמורת מים רותחים, אוכל נוסף. גם הבנות שעבדו בסידור הבגדים במחסן יכלו לקבל אוכל נוסף תמורת בגדים. כך יכולנו לעזור לבנות שעבדו בבית־החרושת בשובן למחנה. לאחר שהגיעו יותר משלוחים למחנה, נהיה המקום צר, והיינו צריכות לקבל אוכל בהקצבה. הרעב פשט בצורה מבהילה. ראיתי נשים מחפשות אוכל בפחי הזבל והיו גם בנות שאכלו עשב שגדל במקום. אחת שנחפסה בעת חיפוש אוכל בפחי־זבל נענשה — היא הועמדה ליד החומה למשך 24 שעות בכפור ולא הירשו לנו לתת לה אוכל. אולם עודדנו אותה על־ידי מילים בלחישה. אני עבדתי במכבסה עד אפריל 1945 כשנודע לנו כי "הצלב האדום" השוודי שולח לנו חבילות־מזון וסיגאריות. זה נראה לנו כחלום שלא ייאמן. למחרת, ב־25.4.45, החלום הזה נהיה יותר מוחשי, כשהופיעו במחנה מכוניות משא לבנות — היו אלה מכוניות של "הצלב האדום" השוודי. השוודים שלבשו אוברולים לבנים, פנו למפקד המחנה ודיברו אתו ועם נשי ה־ס.ס. עוד זמן קצר, לפני בוא השוודים, הופיע מפקד־המחנה למתפרה וביקש שיתפרו לו חליפה אזרחית, ואז פשטו שמועות שמשהו עומד להתרחש. אפילו נשי ה־ס.ס. שינו את התנהגותן כלפינו לטובה. לאחר שהשוודים דיברו עם מפקד המחנה נערך מיסדר של הנשים משלושה או ארבעה בלוקים, העלו אותנו למשאיות של ה"שוודים" ונסענו לליבק. בדרך נאלצנו לתפוס מחסה בצידי הכביש בגלל ההפצצות. מליבק הועברנו לאורך דנמארק לקופנהאגן. כשרק הגענו לקופנהאגן, ראינו פנים ידידותיות של הדנים, שנופפו לנו במטפחות לבנות. ברכבת קיבלנו מהדנים כריכים נהדרים עטופים בנייר מיוחד וגולאש בצלחות. זו היתה התקופה הכי יפה,

שלעולם לא אשכחנה. זו היתה הפעם הראשונה, מאז ספטמבר 1939, שהתנהגו אתנו בחמימות וביד־דות. מקופנהאגן העבירו אותנו לשוודיה, וגם שם נתקבלנו על־ידי אנשים שדאגו לנו. קיבלנו בגדים חדשים במקום הלבוש מהמחנה, והחולות הועברו לבתי־חולים. אני נשארתי בשוודיה חמש שנים. השוודים איפשרו לנו ללמוד מקצוע, לעבוד ולהתחיל בחיים חדשים. אני התחתנתי עם אהוב־לבי, אשר עבר אותו גיהנום כמוני.

למזלי הרע בריאותי נפגעה מהסבל במחנות. לאחר שהגעתי לשוודיה נותחתי בגלל האולקוס שממנו אני סובלת במשך כל השנים. גם מערכת העצבים שלי נפגעה ועברתי כל מיני מחלות במשך כל הזמן. בשנת 1950 הגעתו עם בעלי ובתי בת השנה לאוסטרליה. אני התחלתי לעבוד בתיכנון אופנה באוסטרליה, מקצוע שרכשתי בשוודיה. גם בעלי עבד קשה. וכך יכולנו לגדל את בתנו ולתת לה השכלה. אנו גם קיבלנו עזרה מממשלת אוסטרליה בחינוך בתנו. היא סיימה בהצלחה את לימודיה ככימאית. בתנו התחתנה ועתה היא אם לשני ילדים.

אני ממשיכה מתוך תענוג לתפור לעצמי ולבגדים שלי. אני אוהבת לקרוא ולבלות עם ידידי. רצוני להישאר בחיים היה כה עז, שלמרות מה שעבר עלי, הצלחתי להינצל. לאחר שעברתי מה שכתבתי לעיל, עלי להודות בחוסר כשרון לבטא את רגשותי בכתיבה באנגלית. זו היתה מעמסה כבדה בשבילי. אנגלית אינה שפת אמי. על הסבל שלי, רעב־ד גרסיה יכול רק לכתוב בעל כשרון מיוחד לזה. כמו כן לשחזר מה שעבר עלי לפני 40 שנה בערך היא מעמסה כבדה בשבילי וכל מה שכתבתי נראה לי חיוור לעומת המציאות. אולם אני לא שכחתי והיה לי צורך להשלות בכתב את שקרה לי לדורות הבאים. אני מקווה, שלא נשכח את השואה, כי השוכחים עלולים להתנסות בה שוב.

שורות
לות שהדהדו
ת כלבים, דלתות
את המתרחש סביבנו
ק, הם התרחקו לכיוון הפוך

מו אותן הנשים שחשבנו כי חולות נפש

לוקובה אותו בוקר וסטרה סטירה מצלצלת על לחי
ולא תציק לאמי. הרעב והקור הלכו וגברו, את הכבשן
הצריפים והריח של גוויות חרוכות תמיד היה באפנו. כה רזיתי
ורך לכבשן. בדרגש העליון בשכבי ליד אמי שהשתדלה לחמם את גופי
פעם קרן אור בדמותה של מניה רוזנקרנץ, אשר מפעם לפעם היתה מטפסת
לי ניר פרגמנט מתוק, שאריות מחלוקת קוביות דבש.
ף שהכיל כ־1000 נשים היו גם כמה ילדות, אך מעולם לא נגשתי אליהן, פחדתי לעמוד
שוחח אתן, הן על ידי זה אסגיר את ילדותי אני. דימיתי בליבי שבגרתי עד כדי כך בין המבוגרים

כיצד ניצלתי מהכבשן

צלינקה אלבירט

בספטמבר 1939 עת בכל העולם נהרו ילדים, לאחר החופשה, לבתי־ספר, בפנינו ילדי ישראל ננעלו השערים. בעצב הסתכלתי בתעודה הראשונה שבידי: "בית ספר וולמנובה קילץ. התלמידה: צלינקה אלבירט, עולה לכיתה ב'". האמנם? רעש האוירונים הגרמניים הרעיד את העיר. בזו אחר זו נפלו פצצות; בתים קרסו תחתיהם. התעודה בידי, ואני שאלתי: האראה אי־פעם את הכיתה, את המורה, את החברות?

☆☆☆

הגרמנים כבשו את עירנו קילץ; השתלטו על העיר באכזריות. ורק אז הבינותי שעלי להשתדל לשכוח את בית־הספר, את משחקי־החברה בגן הציבורי, בעצם לשכוח שאני ילדה בת שבע...

אך למרות הכל, היה הצחוק הילדותי בוקע מכל בית בגיטו. היינו מתכנסים, משחקים. היינו הרוח החיה והמחיה את סבלם של המבוגרים. הם עקבו בעצב אחר מעשינו ונענעו בראשיהם:

"זו תקוותנו, זה עתידנו".

למרות האיסור, אירגנו לנו הורינו שיעורים פרטיים. הייתי בין המאושרות. כשישה ילדים למדנו אצל מר אלפרט, שבא כל שבוע ללמדנו בביתו של תלמיד אחר, לאחר יום עבודה קשה ומפרך. הוא השתדל להכניס בנו בשעה הקצרה כל מה שניתן: גיאוגראפיה, היסטוריה, ועוד. הוא השתדל להשיאנו בדמיוננו לעולם אחר — טוב יותר, חופשי; מעבר לחומות הגיטו המאיימות.

ילדי הגיטו בגרו טרם עת. הקור, הצער והרעב, שהציקו לכולם, הביאו רבים מילדי הגיטו במ[illegible]טה לפעול למען פרנסת המשפחה. ואכן, סיכנו את עצמם, הסתננו דרך חורים ופרצות שבחומת אוכל נו[illegible]ו לצד־הארי כשבידם תכשיטים וביגוד יקר. את אלה מכרו לפולנים תמורת לחם, קמח לעזור לבנות [illegible]

צר, והיינו צריכות [illegible]ות הנפשיות, שמשהו עומד להתרחש, התלחשו, שמעו שמועות, והנה זה הגיע הזבל והיו גם בנות שאכלו [illegible]

הועמדה ליד החומה למשך 24 [illegible]קתות הרובים על ראשי הצועדים, וכולם אל "מגרש־המוות", ומשם מילים בלחישה. אני עבדתי במכבסה [illegible]ה"אקציה". הגיטו נדם. בעיר נשארו אחרי ה"אקצייה" כ־2000 חבילות־מזון וסיגאריות. זה נראה לנו כחלום. כמה רחובות צרים, כעין גיטו קטן Arbeits Lager. כל מוחשי, כשהופיעו במחנה מכוניות משא לבנות [illegible] שעות היום; ואנו הילדים המשכנו את חיינו בחרדה השוודים שלבשו אוברולים לבנים, פנו למפקד המחנה ו[illegible]לינו בזמן ה"אקציה" רדף אחרינו ביום, בשעת בוא השוודים, הופיע מפקד־המחנה למתפרה וביקש שיתפרו [illegible]ים, הלך ודעך. בכל זאת נשארנו מקור שמשהו עומד להתרחש. אפילו נשי ה־ס.ס. שינו את התנהגותן כלפינו לט[illegible]

מפקד המחנה נערך מיסדר של הנשים משלושה או ארבעה בלוקים, העלו אותנו [illegible]ם, הוציאונו לאותו מגרש ונסענו לליבק. בדרך נאלצנו לתפוס מחסה בצידי הכביש בגלל ההפצצות. מליבק הועברנו [illegible]חש. אך איש לא לקופנהאגן. משרק הגענו לקופנהאגן, ראינו פנים ידידותיות של הדנים, שנופפו לנו במטפחות האנושות. ברכבת קיבלנו מהדנים כריכים נהדרים עטופים בנייר מיוחד וגולאש בצלחות. זו היתה התקופה הכי [illegible]קורע

לבבות. ושוב יריות, קריאות עזרה: "אמא! אבא! הייתי בין הילדים הבודדים שהצליחו לעבור לקבוצה שנבחרה לעבודה. ראיתי עוד כמה מחברותי בין המאושרים באותה קבוצה. לא היה בי הכוח לשמוח אתן. לפני עיני ראיתי רק את הבית, והילדים. בכי ההורים וזעקות הילדים מילאו את חלל המגרש. נראה לי, כי צמרות העצים הרכינו ראשיהם ובכו יחד איתנו. השמש, השמים, הכול נשמע כבכי גדול ונורא.

ואז הרגשתי שמאחורי דוחף בחור תרמיל מתחת לרגליי באומרו: "עמדי עליו; עלייך ליישר את גובה השורה; שלא יבחינו כמה את נמוכה. האוקראינים נכנסים בין השורות ומוציאים את שארית הילדים הנצולים." הם הוציאום וגררום בכוח לכיוון הבית. ביניהם את לילקה, חברתי הטובה.

לבי לכם, ילדים חברים, שם בבית הקטן ואני כאן בקבוצה שנבחרה לעבודה. רק זאת אדע, שהילדה שבי, שמחת־הילדות שבקרבי, אבדו אותו יום יחד איתכם.

נשארנו שני ילדים בודדים, טומיק ואני, בבית־החרושת הנריקוב, לשם הביאונו. לאחר ימים אחדים יצאו כמה מאנשינו ל־Arbeits Lager לחפש אחר ניצולים. ואכן, הביאו בתוך שמיכות 3 ילדים: שלָמק, קִיפֶּל וְנַנְצֶ'ק, אשר נמלטו והתחבאו בעליית הגג באותו בית קטן. הם ראו את מכוניות המשא, שבאו לקחת את הילדים עוד באותו יום ישר לבית הקברות.

את ינושק העבירו לפיונקי, שם היו הוריו. קיפל יצא לעבוד יחד עם שאר העובדים. הוא הגדול ביניינו. וכך נשארנו שלושה: שלמק, טומיק ואני, שגילנו בין 10-12, נמוכים ורזים. היה עלינו ללמוד לחיות ולא לחיות לראות ולא להיראות. חלילה להם לממונים עלינו לדעת, כי בין "הפועלים המובחרים" שלהם נמצאים שלושה ילדים. השתדלנו להימצא בצריף־המגורים ובתחום המגרש. עזרנו במטבח, בסנדלריה. רחוקים מעיני הגרמנים.

האנשים חיבבו אותנו. אכן, עוד נשארו ילדים. עוד נשארה תקווה. בהנריקוב, בית־חרושת ליצור עגלות לחזית עבדו הרבה פועלים נוצרים בנוסף לקבוצה שלנו, מפיהם נודע לנו שהחזית מתקרבת והתקווה גדלה, אך הממונים החלו לדבר על העברה לבית חרושת דומה בגרמניה גופה, הבטיחו ויש שהאמינו, אך מה רבה היתה האכזבה אותו יום כשהעמיסו אותנו לקרונות ושלחונו לכוון...

אושוויץ היה השלט שהזדקר בתחנה כשנעצרה הרכבת. מה זה? כל כך הרבה צריפים בשורות סימטריות? כל כך הרבה נשים (אולי חולות נפש?) באו מגולחות ובפיז'מות? אלו היו השאלות שהדהדו באויר כשהצצנו דרך הסדקים שבקרונות. בתשובה נשמעו צריחות הגרמנים, נביחות כלבים, דלתות הקרונות נפתחו בפתאומיות והוצאנו מתוכן במכות דחיפות. לא הספקנו להבין את המתרחש סביבנו כשהפרידו בין הגברים והנשים. ראיתי מרחוק את אבי מחזיק ביד אחי טדק, הם התרחקו לכיוון הפוך מאתנו. הסתכלתי אחריהם — זו הפעם האחרונה ראיתי את טדק אחי.

אחרי מקלחת, חלוקת הפיז'מות וגלוח נראינו בדיוק כמו אותן הנשים שחשבנו כי חולות נפש הן.

"איך הגיעה לכאן ילדה?!" — צרחה הבלוקובה אותו בוקר וסטרה סטירה מצלצלת על לחי אמי. השתדלתי להתרחק מעיניה, שלא תראני ולא תציק לאמי. הרעב והקור הלכו וגברו, את הכבשן ראינו מקרוב, והעשן הסמיך התפזר מעל הצריפים והריח של גוויות חרוכות תמיד היה באפנו. כה רזיתי שקראו לי "מוזלמן" ומובנו — תורך לכבשן. בדרגש העליון בשכבי ליד אמי שהשתדלה לחמם את גופי המצומק והקר, ראיתי לא פעם קרן אור בדמותה של מניה רוזנקרנץ, אשר מפעם לפעם היתה מטפסת לדרגש שלנו ומביאה לי ניר פרגמנט מתוק, שאריות מחלוקת קוביות דבש.

בצריף שהכיל כ־1000 נשים היו גם כמה ילדות, אך מעולם לא נגשתי אליהן, פחדתי לעמוד לידן ולשוחח אתן, הן על ידי זה אסגיר את ילדותי אני. דימיתי בליבי שבגרתי עד כדי כך בין המבוגרים

שא אפשר להכיר בגיל ה־11 שלי — ראי לא היה לי כדי שאראה עד כמה קטנה ורזה הנני. כך דימיתי עד לאותו יום סלקציה.

לילה, החושך הולך וכובש, עמדנו לפני צריף מיוחד במחנה וחיכינו לתור. ראינו איך שהעמיסו על מכונות משא נשים וילדות — "הפסולת". המכונות זזו לכוון הכבשן, חיכינו, תורנו הגיע. התפשטנו והנה ניגשה אל אמי בלוקובה, אשה זרה לנו, שלב יהודי חם ואוהב מפעם בלבה. "האם זו בתך?" שאלה. "דעי מנגלה בכבודו ובעצמו ממיין ואין כל סיכוי שילדתך תעבור."

בטרם תפתח אמי את פיה, הוסיפה: "היי אמיצה — אני לוקחת את הקטנה אתי אסתיר אותה ואחזיר לך אותה לאחר הסלקציה."

ראיתי את אמי מנשקת את ידיה, ומיד המשכתי ללכת אחריה כפי שרמזה לי. היא הסתירה אותי בחדר קטן ובהינתן האות יצאתי דרך דלת צדדית הישר לצד המדרגות שעליהן עלו והתיישבו הנשים הכשירות לעבודה. ניסיתי במהירות לטפס על המדרגה החמישית, אך בטרם הספקתי להרים את רגלי השניה, הרגשתי את עצמי מורמת. הרמתי את ראשי והנה אני מורמת בזרועות המרצח ד"ר מנגלה. הספקתי לראותו פנים אל פנים כשזרק אותי לחדר צדדי יחד עם נשים זקנות חולות וילדות. ידעתי אני בין "הפסולת". אמי הבחינה במתרחש, רצה לקראתי — הרי הבטיחה לי בלילות כשרעדתי בפחד מפני הגז והכבשן שלא תשאיר אותי לבד, שנמות יחד — אך מנגלה רצה אחרת. הוא היכה אותה עד זוב דם ואותי העבירו במהירות לצריף שליד הקרמטוריום המכונה: "צריף המוות".

היינו קבוצה קטנה מדי, לא היה כדאי לבזבז עלינו כמות הגז הקבועה ולכן חיכינו לטרנספורט נוסף. השעות התמשכו, בסביבות הצהרים ואנו עדיין מחכות למות שבושש לבוא. הבלוקובה ריחמה עלינו ושלחה להביא אוכל מהמטבח המרכזי. הייתי בין הקבוצה שיצאה להביא את הסירים. ליד המטבח עמדה קבוצת נשים בטור ארוך, חמישיות־חמישיות מוכנות ליציאה דרך השער הראשי לכיוון הרכבת.

הן הכירו אותי, הקיללויות שביניהן, קראו בשמי: צלינקה! צלינקה! עליך לברוח! שמעתי מכל עבר. בין הקוראות הכרתי את קולה המוכר של מניה רוזנקרנץ — קולה היה תקיף ומעודד. אמי לא הגיבה, היא עמדה ביניהן תוהה כמחוסרת הכרה, היא ידעה שבתה נשלחה לכבשן — היא ראתה את העשן — ועתה ראתה אותי עומדת לא הרחק ממנה, אמנם?...

הגרמנים והכלבים סובבו אותנו וזרזו לכיוון המטבח — הם שמרו מכל עבר, המשימה היתה כמעט בלתי אפשרית.

"זו ההזדמנות האחרונה!" מצלצלת הקריאה באוזני. ואז קרה דבר שעד היום איני יודעת אם היה מכוון — דוד המרק שבידינו נשמט ונשפך, מהומה גדולה — נשים מכל עבר רצות מתנפלות על הארץ ומלקקות את המרק, ואז זינקתי ממקומי ואני מוצאת את עצמי עומדת שוב ליד אמי בין הקבוצה הנבחרת היוצאת את שער אושוויץ.

יצאנו את אושוויץ ולא דרך הארובה. היתכן?... עובדה.

למתים אין דמעות

שרה קרבל

הקהילה היהודית בקילץ היתה צעירה; קורותיה התחילו רק ממחצית השנייה של המאה ה־19. אלא שהיא התפתחה בזמן קצר, ופעילותה היתה מגוונת. האוכלוסיה היהודית גדלה; הוקמו מוסדות רבים בכל תחומי החיים: מוסדות תרבות וחינוך מזרמים שונים; מוסדות עזרה הדדית; היו אירגוני נשים, תנועות נוער. הרבנים והאדמו"רים, חסידיהם, ה"ישיבות" ללימוד תורה השפיעו לא מעט על אורח חיי יהודי קילץ. אבל גם אירגונים ציוניים עם בתי־ספר יהודיים, יסודיים ושתי גימנאסיות, העשירו את רוחם של יהודי קילץ.

יהודי קילץ התפרנסו בכבוד מעבודת־כפיים כבעלי־מלאכה, ממסחר ותעשיה, מבנקאות. רבים היו בעלי מקצועות חופשיים וכולם תרמו להתפתחות העיר קילץ. הקהילה היהודית נעשתה עשירה ברוח ובחומר, קהילה פורחת, ובה נוער שהצטיין בעירנות, אנשי־רוח עסקנים, נדבנים, יהודים טובי־לב, שידעו ללכת לקראת זקנים, חולים ויתומים ולהגיש עזרה לכל שהיה זקוק לה. אז נהרו יהודים לקילץ מהסביבה, מערים קטנות ובימי מלחמת־העולם השנייה גם מערים גדולות.

עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה, ב־1.9.1939, כשהגרמנים פלשו לפולין, כבר ב־4.9.39 הם היו בקילץ. התוכנית שלהם ליהודים היתה ברורה: לגזול מהם את הרכוש, לשלול מהם את הרוח, שלא יהיו מסוגלים להתקומם נגדם ובסופו־של־דבר, להשמיד אותם, למחות אותם מעל פני האדמה.

כבר בסתיו 1939 בימי החגים היהודיים, היו הגרמנים מוציאים את המתפללים מבתי־התפילה והאומללים נצטוו בטליתותיהם למלא את התעלות בחול בככר. התעלות האלו נחפרו על־ידי השלטון שתשמשנה למקלטים בהפצצות האויב.

היו מוציאים יהודים מהמקווה, בקור, בחורף, מגרשים אותם החוצה, ערומים ויחפים ומתעללים בהם ומתנכלים במיוחד לזקן ופאות של יהודים אדוקים. היו חוטפים יהודים ברחובות העיר ושולחים אותם, כביכול, ל"מחנות עבודה", שמהם לא חזרו. היו חוטפים וכולאים יהודים ומוציאים אותם להורג בבית־הקברות היהודי. תחילה היה על הקרבנות לחפור לעצמם קבר־אחים, כל אחד היה רץ מסביב לבור, כדי לקבל את הכדור... קרה שהכדור לא השיג את הקרבן, ואחר שרץ מסביב כמה פעמים; שלחו אותו הגרמנים הביתה...

היו פורצים לדירות יהודים ומחפשים: מטבע זר, זהב, פרוות, סחורות, קומוניסטים, צרכי מזון. ליהודים היה הכל אסור והם הגרמנים היו תמיד מוצאים איזו־שהיא סיבה כדי להרוג, או לשלוח לאושוויץ.

ליהודי היה אסור לעזוב את הבית בלי סמל "מגן דוד" בזרועו. הוחרמו העסקים של יהודים, דירותיהם היפות ברחובות מרכזיים, הם גוייסו לעבודת־כפייה.

בראש היהודים עמד "יודנראט", שהיה אחראי לפני שלטונות הכיבוש: ס.ס., גסטפו, ז'נדארמריה. ד"ר פלץ, יהודי גאה, ציוני נלהב, אדם כשרוני ובעל נסיון רב, היה עסקן מסור ונכבד בקהילת קילץ, עמד בראש ה"יודנרט".

בחג־המולד 1939, נחתך לחתיכות א. ברקוביץ ז"ל, וינאי, אב לשני ילדים, ב־Reithalle, הוא

עבד שם עם עוד כמה יהודים. חיי יהודים היו הפקר.

בערב פסח 1.4.1941, הוקם הגיטו בקילץ. כל היהודים נצטוו לעזוב את בתיהם, את רכושם ולעבור לגיטו. היינו אז בערך שלושים וששה אלפים. השטח שהוקצב לגיטו, היה מצומצם. בגיטו שררו צפיפות, רעב, קור ומחלות. מסביב לגיטו עמדו שוטרים. אסור היה לצאת בלי אישור מיוחד. אסור לבוא מבחוץ. פשטו מחלות. יהודים היו בלי מקור פרנסה. הוקם בית־חולים, בראשו היה ד"ר רייטר. יהודים עבדו קשה בתוך הגיטו ומחוצה לו, בליווי שוטרים. החיים נעשו קשים מיום ליום.

הגרמנים מצאו שד"ר פלץ, ראש ה"יודנרט", וולאדיסלב זימנובודה, מפקח של אורדנונגסדינסט — המשטרה היהודית — שניהם היו יהודים טובים והגונים — אינם משתפים איתם פעולה במידה מספקת. שלחו אותם לאושוויץ. בשנת 1944, כשהגיעו לאושוויץ אחרוני קהילת קילץ, שמעו מאת הקילצאים שהיו כבר כמה שנים באושוויץ, שד"ר פלץ וזימנובודה ז"ל איבדו את עצמם לדעת. שני גיבורים...

היהודים בגיטו שמעו על גורל הגיטאות בערים אחרות. ציפו... האווירה היתה מתוחה.

הרמן לוי מילא את מקומו של ד"ר פלץ. א. שינדלר, וינאי, איש טוב והגון, היה מפקח המשטרה היהודית.

באוגוסט 1942 חיסלו הגרמנים את הגיטו, שחילקוהו לשלושה איזורים. פעם אחת ביומיים נצטוו יהודי אחד האיזורים לעזוב את בתיהם ובסדר ושקט להתאסף במגרש של רח' יאסנה זגננסקה. מי שלא עזב את ביתו, לפי הפקודה, נורה. מי שלא הלך מהר למגרש של יאסנה, נורה. הגרמנים ירו; רבים הומתו. את הגוויות אספו הפולנים ושמו אותן בעגלות. את העגלות עם הגוויות הביאו לרח' נובי שוויאט. בין הגוויות היו עוד פצועים, אנשים חיים, אבל כולם נקברו... המדרכות היו מלאות דם. הדם היהודי נטף מהעגלות.

בגיטו שררה בהלה... איש לא יצא. אחת ליומיים איזור אחר היה מיועד לחיסול. יהודים, שהיה עליהם לחכות לתור לחיסול האיזור שלהם, נצטוו להישאר בבית. ריקים היו רחובות הגיטו.

המיועדים לטראנספורט התאספו במגרש. כל היום חיכו שם, בחום, בלי מים, בלי אוכל. נצטוו להוציא דברי־ערך; הללו נאספו לתוך שקים. נשים הרות עמדו בצד. נורו. בערב הובאו היהודים לקרונות מסוגרים ומסויידים: בצפיפות רבה, בלי מים, עייפים עד מוות יצאו לדרך האחרונה, למחנה המוות טרבלינקה.

אלה שהיו בבית החולים שבגיטו הומתו באופן אכזרי... אולי אלפיים איש נשארו אחרי שלושת הימים הנוראים. בין הנשארים היו ראשי "יודנרט", המשטרה, רופאים ובעלי כרטיסי־עבודה מבתי־חרושת חשובים לגרמנים. את א. שינדלר, מפקח המשטרה, רצחו.

הגרמנים השאירו במחנה הקטן — זאגננסקה — אלף איש. כולם עבדו, במחנה ומחוץ למחנה. בבוקר היו מוציאים אותם לעבודה, בליווי שוטרים. מסביב למחנה היו שוטרים. אנשי ס.ס. וגסטאפו היו "מבקרים" במחנה לעתים קרובות ותמיד מוציאים אנשים להורג. היהודים ידעו שגם המחנה הזה אינו הסוף...

בפורים 1943 הוקף המחנה על־ידי שוטרים. ליד שער המחנה חיכו משאיות. כולן מכוסות. הרופאים עם משפחותיהם נצטוו להתאסף ולהביא איתם את מכשיריהם. ד"ר שטראוס, וינאי, רופא־נשים, נכה ממלחמת־העולם הראשונה, בעל רגל אחת, הגיע בלי מכשירים. הגרמנים אמרו לו לחזור — על רגלו האחת — ולהביא את המכשירים, כי כולם יובאו למפעל גדול יותר. ד"ר שטראוס חזר עם המכשירים וכל הרופאים הובאו למפעל "גדול יותר": לבית־הקברות היהודי. שם נורו. הפולנים, שעבדו

יחד עם אנשי המחנה, סיפרו איך הילדים המבוגרים של הרופאים התרוצצו בין המצבות שהכדור לא ישיג אותם. צעקו ובכו ולא רצו להירצח. אבל המולך הנאצי טרף את הקרבנות. לא היה מי שיגן עליהם. העולם עצם את עיניו וסתם אוזניו...

הגרמנים השאירו רק את ד"ר רייטר, עם אשתו ובתו. ה"חיים" במחנה זגננסקה נמשכו.

ילדים שביקשו רחמים...

בא מאי, חודש שבו הכול פורח. 29.5.43. המחנה הוקף. אנשי ס.ס. וגסטאפו הגיעו למחנה, ומשאיות מכוסות חיכו ליד השער ויהודים נצטוו להתאסף ב"מגרש דמים" השכם בבוקר עם ילדיהם. כולם עמדו בסדר ובשקט בשורות. הגרמנים הוציאו מידי האמהות את הילדים, שהיו האחרונים: ארבעים וחמישה במספר. את הקטנים אחזו בזרועותיהם והם — הקטנים — שיחקו בכפתורים המתנוצצים של מדי השוטרים הגרמניים. הם הביאו את כולם לצריף, שהיה בצד המגרש. ואם אמא רצתה ללכת עם הילד שלה, דחפו אותה ואמרו שעליה עוד לעבוד עד שתגווע. לאמהות אחדות היה "מזל" ונתלוו לילדיהם. ומן הצריף נשמעו בכי וצעקות הילדים. ונערה, דורציה שמה, קראה דרך החלון: אני מסוגלת לעבוד, תנו לי להישאר! אבל הגרמני סגר את התריס ושום קול לא נשמע עוד... והילדים הובאו באותו יום לבית־קברות יהודי, נורו ונקברו בקבר־אחים... לילדים אחדים שיחק המזל. הם היו יותר גדולים. כשהיו בתוך הצריף, עלו על הדיוטה והתחבאו. נשארו שם כמה ימים. וכשיהודים נשלחו למחנה זגננסקה לנקות אותו, אחרי ה"אקציה" של ילדים, מצאו אותם בצריף, ובסודיות מוחלטת הביאו אותם להוריהם, שהיו כבר בלודוגסהיטה ובהנריקוב. בין הילדים שהצילו את חייהם היתה צָלינָקה. היא חיה בארץ, אמא לילדים מוצלחים, סבתא צעירה...

חוסל המחנה ברח' זגננסקה. מקצת יהודים נשלחו למחנות בסביבת קילץ. חלק נשלח ללודוויגסהיטה ולהנריקוב. בלודוויגסהיטה היינו בערך 300 איש. 20־25 זוגות והיתר – בודדים. בחורים צעירים, גברים, נשים אחדות. הרב מקילץ — ראש ה"יודנרט" עם משפחתו, הרמן לוי, לא באו איתנו. רצחו את כולם. הוצאו מהמחנה לבית־קברות.

התחלנו "להסתדר" בלודוויגסהיטה. מישהו "בנה" מאבנים תנור לבשול. הוועד הצליח לארגן מטבח ברשות הנהלת בית־חרושת, שבו עבדנו. איתנו עבדו 3,000 פולנים, שהיו באים בבוקר לעבודה וחוזרים לבתיהם, למשפחותיהם. לנו היה צריף בשטח בית־החרושת, שיהיה קל להם, לגרמנים, להחזיק אותנו מרוכזים...

מהפולנים קנינו לפעמים דברי־אוכל, כל עוד שהיה לנו למכור איזה בגד טוב, או נעליים טובות. אבל החזקנו מעמד והיינו כמשפחה אחת. כשהגיעו אלינו יהודים מפלשוב, בחורף קשה, קפואים ורעבים, נתן להם הוועד שלנו כל שאפשר היה לאסוף: בגדים, נעלים, סיגריות ומהמטבח ניתן להם מרק חם. הם בכו מהתרגשות.

יהודי קילץ שמרו תמיד על המוראל. בגיטו, במחנות. לא שכחו שאדם נברא בצלם. לא שכחו את המסורת של הקהילה מאז. אז למדו לחיות בכבוד. בימי כיבוש הנאצים — לסבול בכבוד. כולם אהבו את העיר קילץ שבה גדלו. כל אחד שמר את זכרונותיו מהבית, מבית־הספר, מהתנועה, מהקהילה. רוח המסורת והאווירה הציונית שבה גדלו יהודי קילץ, עזרו להם לקוות שכל העם לא יושמד. אף שגם בלודוויגסהיטה לא ליקקנו דבש. מי שלא היה מסוגל לעבוד, הובא לגסטפו... מי שקרתה לו תאונה בעבודה, הומת. א. בלומנפלד ז"ל...

בלחדוויגסהיטה היו יהודים שהניחו יום־יום תפילין, שסיכנו את חייהם ואפו כמה מצות לפסח.

שאכלו רק לחם, כי המרק לא היה כשר. ובשבילם היו במיוחד מבשלים יום־יום מרק נוסף.

בזמנים הקשים האלה, כשבעבור 1 ק"ג סוכר היו פולנים מלשינים על יהודים לגרמנים, אף שידעו שבזה הם גורמים מוות לבן־אדם — בין יהודי קילץ לא היו כמעט מלשינים! אם היו אחדים, הם היו חריגים וכאלה גם היו לפני המלחמה.

לא ציפינו שישאירו אותנו בלודוויגסהיטה. גם תקופת "הזוהר" הזאת הגיעה לקיצה. הגרמנים רצו פתרון סופי. לא רק להשמיד אותנו, אלא שאנו נטרוף זה את זה, בלי חוש הבחנה בין מותר לאסור. אלא שהיה לנו משען: הקהילה מאז. חוש האחריות לא ניטל ממנו.

ב־1.8.1944 הצריף בלודוויגסהיטה הוקף. יהודי הנריקוב ולודוויגסהיטה הובאו בקרונות פתוחים לאושוויץ. כל הלילה חיכינו ליד סטז'מישיצה. פסי רכבת הוחלפו כל הזמן; גם בקר — בדרך לבית־המטבחיים — חיכה בקרונות. הבהמות געו בדרך לשחיטה. אנו חשבנו שגם אותנו מביאים לשחיטה. השכם בבוקר השגנו את המטרה. זה היה הסוף. אושוויץ, ראמפה, הפרדה. את הגברים הפרידו ממנו. אותנו — אולי חמישים נשים — הביאו לבירקנאו. הכתובת: Arbeit macht frei. המרחץ. אנו ערומות ויחפות וגברים זרים מסתובבים ליד המרחץ. הסמרטוטים כבגדים, נעלי־עץ, המתח... אולי יביאו אותנו לתאי־גזים. מי יודע? סוף סוף התרחצנו, התלבשנו־כביכול, טבעו בנו מספר — לכל אחת. והנה גם השם איננו עוד. רק מיספר... שעות רבות ישבנו בחול המסריח עד שיכניסו אותנו לצריף. ה"גאולה" באה. באנו לצריף של סלצ'יה. קיבלה אותנו בקללות, באיומים ו"נבואות": "תצאו מכאן בעשן הכבשנים", צעקה. נראינו נורא. אחדות מאתנו היו בלי שערות... קשה היה להבחין בינינו.

שוב התחלנו בעולם חדש. עולם של צריפים מלאים נשים, נשים כמכשפות, צועקות, רבות, גונבות. עולם של כבשנים. מיסדרים שנמשכו שעות על שעות,מלפני זריחת השמש עד, לפעמים, עשר בלילה. וסלצ'יה, במקום לתת לנו את המרק הדל, המסריח, הקר — היתה רק צועקת שנעמוד בסדר. ואלפי נשים רעבות דחפו זו את זו עד שסלצ'יה שלנו היתה הופכת את הדוד והנשים האומללות היו מלקקות את המרק מעל האדמה... וה"סלקציות". ד"ר מנגלה, טרנספורטים. עבודה קשה, עינויים. רעב וההרגשה שכל העולם שכח אותנו, והעולם לא יידע מה עלה בגורל היהודים.

הנחמה היחידה היתה שהננו יחד, שכולנו שייכות לאותו עבר, לאותו מקום. הזכרונות היו לנו כשרשרת חזקה, שנתנה לנו אומץ להסתכן ולרוץ "לארגן" איזה זוג־נעלים, איזו שמלה, קצת מים חמים. כדי לספקם לידידה הזקוקה. היתה בינינו ידידות, קירבה והיא עודדה והשכיחה לרגעים אחדים את המציאות המרה.

גם באושוויץ לא השאירו אותנו.

בנובמבר 1944 נשלחו הקילצאיות למחנה מלאחוב. אותי שלחו לצ'כיה, למחנה אובראלטשטט. לפי ששמעתי, המשיכו במלאחוב נשותינו לחיות באותה אווירה של ידידות ועזרה הדדית, הקימו מוסדות עזרה סוציאלית וכולן זכו להישאר בחיים ורובן בארץ־ישראל, במדינה יהודית.

גם אני, שהייתי עם נשי ראדום במחנה החדש, מצאתי פה את רגינה. כשהגיע הטראנספורט שלנו מאושוויץ לצ'כיה, היה עלינו לחכות שעות על שעות בחצר־המחנה. אז נשמע לי קול רם מחלון אחד, ששאל: היש כאן מישהי מקילץ? זו היתה רגינה, שהכרתי אותה טוב מאוד מקילץ. היא היתה במחנה הזה שנים אחדות. באותו ערב באה אלי, הביאה לי צידה — פרוסת לחם, תפוח אדמה, גרביים שבעצמה תפרה מסמרטוטים. זאת היתה הקילצאית היחידה בכל המחנה...

מוכים ומושפלים, ערומים ויחפים, צמאים ורעבים הובאו היהודים לתאי־הגאזים. המכות והקללות של הגרמנים ליוו אותם בדרכם האחרונה. אפרם של קדושי קילץ נתפזר בשדות המחנות של

טרבלינקה, אושוויץ, בוכנוולד ועוד עשרות אחרים, כמו אפרם של קדושי כל הקהילות היהודיות בפולין ובאירופה כולה. לא נשכח מה שהגרמנים עוללו לעמנו. הרי כל אדם הוא עולם שלם. כמה עולמות כאלה נהרסו לנו כליל...

הקהילה היהודית בקילץ אינה קיימת עוד. שרידיה יכבדו את זכרון קדושיה לנצח!

למתים אין דמעות.

✡✡✡

והנה רשימת הרופאים שנרצחו בפורים 1943 בקילץ:

ד"ר אייזנברג.

החובש ("פלדשר") פישר עם אשתו ובתו — הלינקה.

ד"ר גולדשטיין ובתו.

שתי אחים גראוזם, רופאי שיניים ובנותיהם לינקה.

ד"ר לוינזון ובתו.

ד"ר פולק, אשתו ובתו.

ד"ר פיטל, ד"ר רוטמן הצעיר ואשתו פלה.

ד"ר טוך ואשתו.

החובש ("פלדשר") שפטל.

ד"ר שטיינברג.

ד"ר שטראום ואשתו.

ד"ר שטבהולץ.

כולם טיפלו בנו עד הרגע האחרון של חייהם, עזרו לנו להילחם במחלות, ברעב, בכינים; אמצעים רבים למלחמה הזו לא היו להם. אבל מילאו את תפקידם בכבוד! זכרם קדוש!

הגירוש * די אויסזידלונג * The chase (pursuit)

זכרונותי מימי המלחמה

זושה טננבוים

שנת 1944. זמן פירוק מחנה־הריכוז אושוויץ. הגענו לשם קבוצה של נשים מעיר קילץ. גרנו בבלוק 22 בבירקנאו. היינו קבוצה קטנה, מלוכדת של נשים מסורות זו לזו. צדקה מנהלת הבלוק, סלציה שמה, כשאמרה בהתפעלות, כי בין האסירים הכלואים בבלוק שלה במשך כל הקאריירה שלה היינו אנחנו מקרה נדיר. היתה לנו שפה משותפת, סבל משותף והסיסמה שלנו היתה: "קילץ תחזיקו מעמד!".

בכל התקופה הקשה, כשהיינו ערומות, יחפות ורעבות, לא זכור לי מקרה של התנפלות על הפח, בו היה משהו הדומה למרק דל, כדי לגרד את שארית האוכל. היינו מאופקות. למרות כל מה שעבר עלינו, במקום שבו המילה "תרבות" כבר נמחקה מזמן.

השער שנכנסנו לאושוויץ עדיין קיים. הבלוק שלנו 22 נשאר במקום. גם המשרפה עצמה, לשם הלכו האנשים לקראת סוף עצוב ושקט, נשארה.

רק המשפחה שלי איננה. היא נספתה בשואה. לאחר שעזבנו את אושוויץ, הגענו לַמלחוב, מקום יפה לא רחוק מברלין. חלק מאיתנו עבד בבית־חרושת לנשק. צעדנו בלילות בקור עז, צמודות זו לזו, בכפכפים, בבגדים קרועים, קפואות, רעבות ומאוחדות. בישלנו בדמיון דברים טובים, כדי להשתיק את הרעב.

אני זוכרת היטב, כיצד הסתכלתי סביבי. הלילה השקט, הנוף המקסים, היער הלבן כולו משלג. השלווה והאדישות מול גורלנו המר.

פתאום החייל הגרמני, שליווה אותנו למקום־עבודה, פנה אלי בשקט ואמר: "עוד מעט המלחמה נגמרת"...

מה הוא אומר? — חשבתי. רעדתי בכל גופי ופחדתי לפתוח את פי ולשאול אותו. כבר איבדתי את תחושת הזמן. לא ידעתי מה מתרחש בעולם, מה התאריך, מה השנה. סיפרתי את הבשורה המשמחת לבת־דודה שלי, מניה רוזנקרנץ, שאיתה עברתי כברת־דרך ארוכה מראשית המלחמה עד סופה. היא חיכתה לי על יד הבלוק עם קצת מרק חם ועשתה כל שביכולתה כדי לעזור לי ולאחרים.

דברי הקצין הגרמני נתקיימו. אחר זמן קצר המלחמה הסתיימה. הגענו לשבדיה. השתחררנו מהנאצים, שהתעללו בנו זמן כה ממושך. לא ראיתי עוד את קציני הגסטאפו, האנשים חסרי־המצפון, חסרי הרחמים ביותר בהיסטוריה.

הנערה השבדית הנחמדה, שעבדה אתי, שאלה אותי: איפה בילית את המלחמה? עניתי לה: "ביליתי" במחנה־ריכוז עם הקלצאים. היא הביטה בי בהשתוממות. לא נתתי לה הסברים נוספים. הבנתי, שהיו גם אנשים מאושרים, שלא שמעו ולא ידעו מה עבר עלינו. והם אפילו אינם מסוגלים לתאר לעצמם בדמיונם, כמה רע אדם אחד מסוגל לעשות לשני.

בין הראשונים לגירוש

ישעיהו רייס

ליהודי קילץ היה "מזל", כיוון שהיתה בין הערים הראשונות לגירוש. לא ידענו עדיין על קיום טרבלינקה וחשבנו שבני־עירנו מועברים לאיזור לובלין לפי דברי הגרמנים. רק אחר כשבועיים נודע לנו מפי קילצאים אחדים, שהצליחו לברוח מטרבלינקה מה עלה בגורל יקירינו.

מבין הקילצאים, שהגרמנים השאירו ככוח־עבודה במפעלים בקילץ, היינו כמאה איש שהועברו למחנה ליד בית־החרושת לנשק האסאג (גראנאט לשעבר), בו עבדנו במשמרות יום ולילה עבודת־פרך.

רצוני לתאר תמונה מחיי המחנה, שהיא למעשה חיוורת לעומת זוועות הנאצים, אבל היא נחרתה עמוק בתודעתי.

היינו באותו מחנה עם עוד כמה מאות יהודים, גברים ונשים מהסביבה, מחמיעלניק, קורצין ועוד. כל כמה חדשים היו מופיעים אנשי ס.ס. „עורכים "סלקציה", ומוציאים מהמחנה את אלה שלפי דעתם חלשים, ואינם מסוגלים לעבודת־פרך. היינו מודעים לגורלם המר של המוצאים מהמחנה. על קיום ה"סלקציות" קיבלנו מידע מראש. אינני יכול לשכוח את הפחד והאימה ששררה במחנה ערב ה"סלקציה". הצעירים, החזקים ובעלי־המקצוע חשו עצמם בטוחים יותר, אבל הרוב שהיה חשוש וצנום הסתובב אובד־עצות. ראשית כול החולים בחדר־החולים שהיו תמיד ראשונים למשלוח, מי שמסוגל היה לעמוד על רגליו למרות המחלות והחום הגבוה התייצב למיפקד (אפעל). הרזים והנמוכים חיפשו סמרטוטים לרפד את גופם כדי להיראות יותר גברתנים, וניירות למלא הנעליים להגבהת קומתם.

המראה המחריד מכול היה, כשנכנסתי לצריף הנשים. כמעט כולן היו עסוקות עם עצמן, בעיקר הזקנות (בנות 40-45 היו כבר זקנות לפי המושגים דאז) ישבו על הדרגשים, צבעו את השערות שהלבינו, ואחרות את הלחיים להעלות בהן סומק. לא מש מעיני מבטן המיואש, המשלים עם הגורל ערב יום־הדין לחיים ולמוות, פשוטו כמשמעו.

בבוקר ה"סלקציה". דממת־מוות. כעולם ערוכים בשורות בחצר המחנה, עוקבים בחרדה אחרי תנועות התליינים, הקובעים בשוויון־נפש את גורלנו. והלב היה מתכווץ כשהוצא מהשורות קרוב או חבר. הסיפור הזה הוא רק טיפה בים הסבל, שעברנו בשואה ומשום כך דחקנו אותו לתת־מודע.

אנו מדברים על עיניים ורציחות של אלפים ומיליונים, ומשתחררים איכשהו מן המועקה, ודווקא ה"סלקציות" הקטנות, הקשורות ברצח של בחדים או עשרות, שנדחקו לתת־מודע שלנו, הן שגורמות לנו לסיוטים, החוזרים ונשנים.

פגישות עם קילצאים בנכר

צ. סטרבצינסקי

בערב ה־25 בדצמבר 1940, יצאתי עם גיסי, משה קירשנצווייג, ואחותו ברכבת מקילץ הכבושה על־ידי הגרמנים ללובלין לכיוון הגבול החדש עם רוסיה, כדי לחצות את הגבול ולהצטרף לחברים שלנו שנמצאו בלוצק. למחרת הגענו לבלז׳ץ, עיירת גבול בין גרמניה לרוסיה. המדריך שלנו הוביל אותנו אל המשפחה אוקראינית, מבריחי־גבול.

בליל חג המולד יצאנו ברגל אל היער בכיוון הגבול. סברנו שמפאת החג הגדול הזה לנוצרים, השמירה לא תהיה כל־כך קפדנית ונצליח לעבור בשלום את הגבול. אבל טעינו. התברר, שהמבריחים שלנו נדברו עם משמרות הגרמנים, כי לא רצו להסתכן בפגישה, עם הרוסים. רק נכנסנו ליער, נתקלנו במארב של משמר־הגבול הגרמני. נעצרנו והובלנו לתחנת־המשמר. המבריחים שלנו שוחררו מיד, ואנחנו עוד הוכרחנו לאשר בכתב, כי עברנו בשלום הגבול, כדי שיוכלו לקבל את התשלום בעד ההברחה.

הוחזקנו במעצר יום אחד ואחרי חיפוש בכלינו והחרמת כל דבר בעל־ערך וכל הכסף שהיה ברשותנו, הוביל אותנו חייל גרמני לכיוון הגבול, הראה לנו את הדרך, והסתלק.

עברנו את הגבול בלילה ודפקנו בבית הראשון שנזדמן לנו בכפר. פתחו והלינו אותנו. אבל הבעייה היתה, איך לעבור עד העיירה הסמוכה, ראווה־רוסקה. נמסר לנו שבדרכים מסתובבים חיילים רוסיים ועוצרים כל זר. ואכן, לא עבר זמן רב וחיילים ממשמר־הגבול הרוסי עצרו אותנו עוד בהיותנו בכפר.

במעצר הרוסי נזדמנה לנו פגישה ראשונה עם קילצאי. בפינה ישב עצוב רייזמן מרח׳ שינקיביץ. בן למשפחה ידועה, שעסקה במסחר עצים ויערות. לא יכולנו לדבר אתו ולא שמענו עליו אחר־כך דבר.

למחרת בא קצין נ.ק.וו.ד. והתחיל לחקור את העצורים. הוא חילק אותנו לשתי קבוצות. באחת את אלה שבאו מן השטח הגרמני ובשנייה את אלה שרצו לחזור לשטח הגרמני. אנחנו ענינו שרצוננו לבוא ללוצק. הוא כנראה חשב שבאנו מלוצק ורוצים לשטח הגרמני וצירף לקבוצה המתאימה. הובלנו בליווי משמר כבד אל הכביש. בדרך התפזרו החיילים ועד שהגענו העירה נשארנו חופשיים בלי שמירה. הגענו לראווה־רוסקה. המשכנו ברכבת עד לוצק. בלוצק פגשנו את יעקב רפופורט, אשר בזכות היותו אסיר פוליטי לשעבר, נתמנה למנהל קונדיטוריה מולאמת. שם עבדו כמלצריות הקילצאים, האחיות גרידמן ופאול אלבירט וכמנהל נוח דייבוג, ומשה קירשנצויג שימש מחסנאי.

בקונדיטוריה הזאת היה המפגש הקבוע של רוב הפליטים היהודים וביניהם הקילצאים מאטעק אוסטרוביץ ורוטנברג, בנו הבכור של יאשקע רוטנברג. בלוצק נמצא גם באותו זמן ליאון ויינר, שהיה המנצח של המקהלה האוקראינית המקומית. מאוחר־יותר הגיעו ללוצק שאול גולדמן וישראל דייבוג, אחיו של נוח.

בלוצק שהתה אותו זמן משלחת גרמנית לחילופי־אוכלוסין, שטיפלה לפי הסכם מיוחד בין רוסיה וגרמניה, בהעברת כל הגרמנים ופאלקס־דויטשע משטח הכיבוש הרוסי לגרמניה. אנשי המשלחת

סעדו באחת המסעדות בעיר. לאותה מסעדה באו לאכול רוב הפליטים. באחד הימים הפגינו הפליטים נגד היטלר ונגד הגרמנים בכלל, ולפיכך נסגרה המסעדה בשעה שהגרמנים באו לסעוד.

בקיץ 1940 הוכרזה הפספורטיזאציה. כל התושבים התחייבו לקבל תעודות־זהות עם אזרחות רוסית. הפליטים לא רצו לקבל את התעודות, כי פחדו שכבר לא יוכלו לחזור לבתיהם. אלה שלא הסכימו לקבל ת.ז. נעצרו לילה אחד והוגלו לערבות־סיביר. אלה שנרשמו לקבל את התעודות, קיבלו עם סעיף מיוחד (5), האוסר עליהם להמצא בערי־המחוז ובקרבת הגבול. לוצק היתה עיר־מחוז ונאסר עלינו לגור בה. התחלנו איפוא לנדוד, כדי למצוא מקום לגור בו ולעבוד. הגעתי לעיר סארני. עיירה קטנה עם תחנת־רכבת מרכזית, המסתעפת לכיוונים שונים. שם פגשתי את הקילצאי צווייגל, אסיר פוליטי לשעבר. כקומוניסט ותיק קיבל עבודה בהנהלת הרכבת. אני לא מצאתי עבודה. עברתי לקלוסוב, עיירה קטנה לא רחוק מהגבול הפולני־רוסי, שם נודע לי שבקרבת העיר בונים מחצבה גדולה ומחפשים עובדים. הלכתי לשם ואכן נתקבלתי לעבודה. עבדו שם הרבה יהודים, פליטים מפולין הכבושה.

בבוקר ה־22 ביוני 1941 נודע לנו שהגרמנים פתחו במלחמה נגד רוסיה. היו שמועות על נצחונות רוסיים ושהעיר לובלין נכבשה על־ידי הרוסים. האמת היתה שונה לגמרי. הרוסים התכוננו לעזוב את המקום. הגיעה פקודה לפרק את המכונות, לאסוף את הציוד הרב שהיה במקום, ולהטעינו על קרונות הרכבת, כדי להסיעו לרוסיה.

היהודים שהיו שם, היו מודאגים מאוד. התייעצנו בכמה יהודים רוסיים, מבין ההנהלה, והם יעצו לנו לארוז את המטלטלים ולהתכונן, וברגע שהרכבת תזוז, להצטרף אליהם ולנסוע יחד אתם.

עזבנו את המקום ב־29 ביוני 1941. לאחר נסיעה של שבועיים הגענו לעיר קויבישב. שם נודע לנו, כי הממשלה עברה ממוסקבה לקויבישב. התלבטנו מה לעשות? הרכבת שלנו עמדה להמשיך לאוראל. לא היה לנו חשק לנסוע לשם. נודע לנו שבמקום נמצא משרד ואפשר להירשם, כדי לנסוע לטאשקנט, בירת אוזבקיסטן. נרשמנו וחיכינו למועד הנסיעה. בתחנת הרכבת ניגש אלי בחור צעיר ואמר שהוא מכיר אותי מקילץ. שמו היה גוטמן. הוא היה נכדו של יאשקע פישמן מהרינק בקילץ. הוא סיפר לי שהוא בא מקובנה, שם עבד באחד המיניסטריונים של הממשלה הליטאית.

אנו המשכנו לטאשקנט. אחר נסיעה של שבועיים דרך המדבר הגענו לטאשקנט. אבל השלטונות לא הרשו לנו לרדת מהרכבת בתואנה, שהעיר כבר מלאה פליטים, ואין מקום לשכן עוד אנשים. המשכנו הלאה והגענו לסאמרקנד, העיר השנייה בגודלה באוזבקיסטן. נשארנו במקום ואיכשהו הסתדרנו. יום אחד כשיצאנו לשוק, פגשנו יהודי זקן מהעדה הבוכרית יושב עם כמה ביצים למכירה. היה זה ביום תשעה באב. הוא ניחם אותנו ואמר כי עכשיו כבר תבוא ישועה ליהודים.

אחרי זמן־מה נודע לנו על ההסכם בין בריה"מ לבין ממשלת שיקורסקי בלונדון. אחד מסעיפי־ההסכם כלל שיחרור כל אזרחי פולין מבתי־הכלא ומהמחנות. ואמנם אחר זמן קצר, שוחררו כל העצורים, רובם יהודים. התחילה נדידה. יהודים חיפשו מקום להסתדר עד עבור המלחמה, רבים מהם הגיעו גם לסאמרקנד. העיר היתה מלאה והיה מחסור במזון. האנשים חיו בעוני רב ורבים מתו מרעב וממחלות.

באותו זמן פגשתי בהזדמנויות שונות כמה קילצאים: פגשתי את בנו הבכור של יאשקע רוטנברג (נפטר אחרי זמן מטיפוס), האחים גרינגרס, שקלאוש, שעבד בתיקון שעונים, דודקיביץ וזילברשטיין, נכדו של החייט מרח' לאנגע.

בשנת 1945, בהיותי בכפר נידח במחוז סאראטוב, שהיה עד המלחמה מיושב, עוד מזמן הצארים, על ידי קולוניסטים גרמניים שהוגלו בפרוץ המלחמה, יהודי יחיד בין כמה משפחות קזכיות.

עמדתי על יד הבית ברחוב היחיד שחצה את הכפר, עברה עגלה עמוסה חציר ולמעלה ישב בחור מכורבל במעיל־חורף. הוא התעכב על ידי ושאל אותי, אם אינני מקילץ? כאשר עניתי בחיוב, הוא סיפר לי, שגם הוא מקילץ ושמו וולוך, מרח' נייעווועלט. הוא גר עכשיו בכפר שכן בשם בדוי, בדרכון מזוייף.

בשנת 1946 חזרנו לפולין. נסענו ברכבת מיוחדת דרך פשמישל וקראקוב עד לשלזיה התחתית. בתחנה האחרונה לפני העיר שבידניץ, פגשתי בחור צעיר מקילץ ושמו סאס, וממנו נודע לי, שהעיר קילץ היא כמעט "יודנריין" והקומץ שעוד נשאר, מתגורר כולו־יחד בבית אחד ברח' פלאנטי.

הגענו לשבידניץ והתחלנו לחשוב על חיים חדשים.

ZARZĄD I RADA GMINY ŻYD. W KIELCACH

פארוואלטונג און ראט פון דער יידישער קהילה אין קעלץ.
חברי הוועד והמועצה של קהילת קילץ. בשורה ראשונה (יושבים מצד שמאל): מ. אייזנברג, מ.ד. אייזנברג, א. פיוטרקובסקי, הרב א. רפפורט, מ.ה. שטרנפלד, ד. טננבאום, י. גוטמן, ש. הורוויץ, שורה שניה (עומדים משמאל): ש. בקרמן, י. זאיונצ'קובסקי, א.ש. פרידנסון, ד. ביינוול, ב. אופטובסקי, נ. לאקס.

הבית שאיננו...

פנחס אייזנברג

קשה, קשה מאוד לכתוב על הבית היהודי היפה ועל הסביבה היהודית היפה שהיו באירופה ואינם עוד.

קשה שבעתיים להעלות על הדעת את הצורה והאופן שבהם חוסלו והושמדו תושבי הבית היהודי היפה והסביבה היהודית היפה.

קשה, אוי איך קשה, להיזכר בדברים ובמאורעות שהלב היהודי והמוח היהודי ממאן להאמין ומסוגל לקלוט, ובוודאי להביע, בכתב ובעל־פה, את מה שהיה ואיננו עוד.

אולם, על אף כל זאת, חייבים אנו לזכור ולהזכיר לנו, לצאצאינו ולכל בני עמנו את המצווה של **זכור את אשר עשה לך עמלק של דורנו !!!**

חזרה ״הביתה״ לקילץ

לעינינו מאורעות ומוראות מלחמת־העולם השנייה, שבה כמעט שהוכחד העם היהודי בכל ארצות אירופה. עלי ועל כל בני משפחתי עברו תלאות אלה, כמו שעברו על כלל ישראל באירופה.

נדודים בערים ובעיירות, אם בראדושיץ או בקילץ, בסקרז׳יסקו או בצ׳נסטחוב, בבוכנוואלד או בטרייזנשטאט וכל כיו״ב. מעצרים, מאסרים, שהייה במחנות־עבודה וכו׳. כל זה עבר גם עלי בתקופת מלחמת־העולם השנייה. בכוס התרעלה הושקינו כולנו.

בתחילת חודש יוני 1945, לאחר סיום מלחמת־העולם השנייה, שוחררתי ממחנה טרייזנשטאט וחזרתי מיד לקילץ, עיר מולדתי ומגורי משפחתי מלפני מלחמת־העולם, כדי לחפש את בני משפחתי. לצערי הרב, לא מצאתי אף איש מבני־משפחתי. לעומת זאת, נמצאו כבר במקום מספר מועט של יהודים, שגם הם חזרו לכאן לאחר שיחרורם מהמחנות.

שארית הפליטה ואני בתוכם, התחלנו לארגן ועדים מקומיים, שיטפלו בכל העניינים, הן בענייני דת והן בבעיות לאומיות וכלליות.

ועד הקהילות הקדושות

לאחר התארגנות במקום, הוקם ,,ועד יהודי מקומי״ ולאחר־מכן נוסד ועד הקהילה הכללי שנקרא ,,ועד הקהילות הקדושות״. כאמור, קיבלו עליהם חברי הוועדים לטפל בכל העניינים המתעוררים במקום וכן בכל הגליל. בתחילה נבחרתי כיו״ר ועד־הקהילה המקומי ולאחר־מכן כיו״ר ועד הקהילה הגלילי, שהקיף כל הגליל והמחוזות.

הפעולות הראשונות, שהחלטנו עליהן, היו בעיקר אלו :

אירגון החיים הקהילתיים במקום;

נסיונות לשקם מבחינה כלכלית את החוזרים למקום;

אירגון ,,בית תמחוי״, שיחלק אוכל כשר חינם לכל דכפין לבני העיר וגם לאלו העוברים דרכה;

הצלת בני ובנות ישראל מידי הגויים;
הבאת קרבנות השואה לקבר ישראל בבית־העלמין היהודי וכן שיקום בית העלמין.

אירגון החיים הקהילתיים נתקל בבעיות רבות וקשות; שערי ארץ־ישראל היו סגורים ומסוגרים על־ידי הבריטים בפני שרידי העם היהודי. הברירה שעמדה לפנינו היתה לנסות לבנות ולחדש את יישוב העיר על־ידינו.

מתוך כשלושים אלף נפש בעיר קילץ, שהיו עם פרוץ המלחמה, שבו לאחריה כמאתיים וחמישים נפש בלבד. עם שובנו למקום, מצאנו אדמה חרוכה מבחינת צרכי הקהילה והיה צורך לארגן את כל הפעולות הקהילתיות מן המסד ועד הטפחות. מייד התחלנו לארגן פעולות שונות כדי לחדש את הישוב, ועדת הכשרות, ועדת הסעד וכד' התחילו מייד למלא את תפקידיהן.

הנסיונות לשיקום כלכלי של היהודים החוזרים נעשו, בין השאר, על־ידי הקמת בתי־מלאכה. הובאו מכונות לסנדלרים, לחייטים וכיו"ב. בתי־המלאכה החלו להתפתח יפה. אולם, דבר זה לא מצא חן בעיני הפולנים האנטישמיים, שחיפשו כל מיני דרכים להפריע לחידוש הישוב היהודי וביסוסו. ביום בהיר אחד נזרק מבעד לחלון בית המלאכה רימון־יד שהתפוצץ בתוך בית־המלאכה, ובנס לא היו קרבנות בנפש, מלבד שלושה פצועים. כן נגרם נזק ניכר לציוד ולרכוש.

מייד פניתי אל השלטונות בבקשת עזרה ושמירה על היהודים, ונעניתי כי על היהודים לדאוג שבחלונות יהיו סורגי ברזל...

החלטתי לבקש פגישה עם הבישוף קרצ'מרק. פניתי למשרדו וביקשתי להתקבל לראיון. נדחיתי בלך ושוב, בתואנות שונות במשך כשבועיים ימים. לאחר כשבועיים הופיע במשרדי ועד הקהילה אחד הכמרים, שהציג עצמו כשליחו של הבישוף, והתעניין בנושאים שאנו מבקשים להעלות בפני הבישוף. לאחר היסוס מסרתי לו על עיקרי הבעיות שלפנינו. הוא הבטיח להעלות את הדברים לפני הבישוף; לאחר מכן קיבלתי הזמנה לשיחה עם הבישוף. התניתי תנאים להסכמתנו לפגישה, ביניהם, שעליו לדעת כי אנו, כיהודים, לא נוכל לנשק את טבעתו, לא נוכל לכרוע ברך לפניו וכד'. תנאינו התקבלו.

לפגישה זו הלכנו, אני יחד עם מר יחיאל אלפרט, חבר ועד המחוז. הפגישה ארכה למעלה משעה. התחלנו לשוחח שיחה כללית, ורק לאחר־מכן העלינו את בעיית בטחונם של היהודים, ובמיוחד הדגשנו את המקרה של זריקת רימון־היד לתוך בית המלאכה. ביקשנו ממנו כי ינצל את השפעתו, כראש הכמורה, להרגעת הרוחות בעיר.

הבישוף ניסה להראות כלפינו פנים ידידותיות, ואמר שהוא מצטער על מה שקרה במלחמת העולם, והנה, כאילו כל זה עדיין איננו מספיק, רוצים להוסיף ולהתעלל ביהודים ולפגוע בהם. הוא הוסיף, כי לדעתו אין לבני הדת הקתולית יד בדבר. בהמשך השיחה התחיל בביטויים אנטישמיים ואמר: יותר מדי יהודים תופסים עמדות בכירות בשלטון, במשטרה, בצבא ובפקידות הבכירה, וכי ייתכן מאוד שהרימון שנזרק היה בשל כך.

בסיום השיחה חזר ואמר לנו, כי לכמורה בפולין אין כל השפעה על ההמון הפולני.

יצאנו מפגישה זו מאוכזבים, אולם החלטנו, שעלינו לנקוט אמצעים להרגעת הרוחות. התקשרנו עם העתונות המקומית, בעזרתה הנדיבה והפעילה של גב' מחייק, ממנהלות מחלקת ההסברה והאינפורמציה (שהצלחתי לקשור אתה קשרים, כפי שיסופר להלן), ומסרנו על הפגישה שנערכה על־ידי ראשי ועד הקהילה עם הבישוף. סיפרנו בעיקר על המילים היפות ודברי־הנוחם, שהבישוף אמר על היהודים; וכן, כי הוא, הבישוף, מצטער על כל מה שקרה ליהודים.

ארגון "בית תמחוי"

הצלחנו להקים „בית תמחוי" בעיר, וחילקנו ארוחות צהריים חמות חינם מדי יום ביומו לכל דכפין הן לתושבי המקום והן ליהודים שחזרו מרוסיה בדרכם לפולין. הצלחנו לשכנע את שלטונות הרכבת, כי תינתן הוראה שכל רכבת המוליכה יהודים־חוזרים מרוסיה תיעצר בקילץ למספר שעות. בשעות שהרכבות היו נעצרות בתחנת הרכבת בקילץ, חילקנו להם ארוחות חמות.

אחראי על „בית התמחוי" היה מר מאיר פוקס, שהשקיע מאמצים גדולים לנהלו בצורה יפה ולמופת. המטבח התנהל על טהרת הכשרות וכל יהודי יכול היה לאכול מן המזון שהוגש לו. כל ארוחה הכילה ארבע מנות טעימות ומזינות. מימון הוצאות „בית התמחוי" היה על־ידי ועד הקהילות הקדושות המרכזי.

מבצע הצלת ילדים יהודים מידי הגויים

הצלתם של ילדי יהודים מידי הגויים היתה אחת הפעולות הראשונות שלנו.

תחילת המבצע היתה לאחר שקיבלתי מכתב שנשלח מארץ־ישראל והיה מופנה אל מרכז „המזרחי" בוארשה. הם הפנו אלי את המכתב, ובו בקשה למצוא שתי בנות יהודיות (שהיה להן קשר משפחתי עם משפחת מנדלבוים שהיתה מקורבת להרב פישמן־מימון) שהתחבאו בעת המלחמה אצל משפחות נוצריות ולדאוג להחזירן אל חיק היהדות.

לאחר מאמצים הצלחתי למצאן. הבנות שהיו כבר בגיל 20 ומעלה, עבדו במשרד ההסברה והאינפורמציה הממשלתי. הבנות לא היו מעונינות להיפגש אתי וגם נבהלו מעצם הפגישה עם יהודי. אולם, לאחר שמסרתי להן, כי יש לי דרישת שלום ממשפחתן בארץ־ישראל, ניאותו לדבר אתי, ואך ביקשו ששיחתנו לא תתקיים במשרד, אלא במקום אחר.

קבענו מועד ומקום לפגישה. הפגישה גררה פגישה נוספת, וכך נפגשנו מספר פעמים. לאחר כמה פגישות, כשהוכחתי להן כי בעיר נמצאים עוד יהודים וכי אין מה לפחד מלהיות יהודי, החלו לאט־לאט להירגע, ואחר־כך החלו להתקרב גם ליהדות.

הבנות הנ"ל עלו לבסוף ארצה והקימו בתים בישראל.

את הדחיפה להצלת ילדי ישראל מידי הגויים נתן לי המקרה דלהלן :

באחד החגים הלאומיים הפולניים, עמדתי באחד הרחובות היהודיים בעיר. במקום עברו המון ילדים פולניים לבושים בבגדים נאים וחגיגיים ושרו שירים שונים. עמדתי; הסתכלתי והתבוננתי בהם והתחלתי לחשוב מה קרה כאן ? היכן אלפי הילדים היהודים, שהיו עוברים ברחובות אלה בימי החגים היהודיים, היכן הם כיום ? היכן הנוער היהודי ? הוכיתי בהלם. אחר־כך התחלתי לחשוב כי ייתכן וגם בין ילדי הנוצרים העוברים עתה ברחובות העיר ושרים לכבוד החגים הלאומיים הפולניים, מצויים ילדים יהודים.

מחשבה זו נתנה לי את הדחיפה העזה להתחיל בחיפוש ילדים יהודים בין המשפחות הנוצריות. התחלתי לחקור ולחפש, לחקור ולבדוק כל ידיעה ושבר־ידיעה על ילדים יהודים. היתה זו עבודה קשה ומפרכת, אבל לבסוף הביאה לתוצאות טובות.

מכל מיני צדדים ומקומות, ששמעו על עבודתי בחיפוש אחר ילדים, החלו להפנות אלי בקשות לעזרה. נמסרו לי כתובות שונות היכן למצוא את הילדים. התחלתי לפעול בהתאם לכתובות שקיבלתי ולתכנן כל פעולה ופעולה בנפרד. על פניותי אל משפחות נוצריות קיבלתי כל מיני תשובות מתחמקות, כגון : הילד או הילדה אף־פעם לא היו יהודים; הילדה/הילד הוטבל/הוטבלה כבר לנצרות ואסור להם להחזירם וכו' וכו'..

המבצע היה, כאמור, קשה ומפרך. במקרים הקשים פניתי לעזרה אל מושל הגליל, מאיור וישליץ, והצלחתי לשכנעו, כי לאחר השואה שעברה על העם היהודי עליו לעזור לי לאחד משפחות שנפרדו, או להחזיר ילדים לחיק משפחה יהודית, אף אם ההורים אינם כבר בחיים. מאיור וישליץ הבטיחני, באופן אישי, כי הוא מוכן לעזור לי, אולם, בשום אופן לא באופן רשמי. אמנם הוא לא הכזיבני, עשה את מה שביכולתו ובאפשרותו. בנוסף לעזרתו האישית אף ביקש ממפקד משטרת הביטחון הפולני (או.ב.) שיעזור לי למצוא ולהוציא ילדים יהודים מידי נוצרים ולהחזירם אל משפחתם או אל חיק היהדות.

הכנסת מפקד האו.ב. המקומי לעניין סייעה לי בהרבה מקרים. שכן, אם נתקלתי בסירוב גמור מצד המשפחות הנוצריות, נשלחו שוטרים מהאו.ב. שהלכו (בהרבה מקרים) יחד אתי ו,,הסבירו" למשפחות הנוצריות, כי עליהם להחזיר את הילד או הילדה מיד, וכי לא תעזור להם שום תואנה. כן הוסבר להם, כי אם ימסרו את הילד או הילדה מרצון, יוכלו לקבל תמורה כספית, או החזר הוצאות החזקת הילד. ואם לא – יוצא הילד מידיהם ללא שום תמורה. השתמשנו לשם כך בכל מיני תחבולות. כאמור, כל הפעולות הללו לא נשאו אופי רשמי.

זכור לי מקרה מעניין. הביאו לידיעתי, כי בכפר סמוך לעיר קילץ נמצא ילד יהודי בידי משפחה נוצרית. התחלתי לטפל בהוצאת הילד מהמשפחה הנוצרית. הבטחתי להם תמורה הוגנת בעד הוויתור על הילד, אולם בשום אופן הם לא הסכימו. לאחר התייעצות ושיקול־דעת, שכרנו אמבולנס של ,,הצלב האדום", לקחנו אתנו בגדים, צעצועים ומיני ממתקים, נסענו אל הכפר, נכנסנו לראש המועצה והצגנו עצמנו כנציגי ,,הצלב האדום", הבאים לבדוק את מצב בריאותם של ילדי הכפרים. קיבלנו את רשימת הילדים. לראשונה נכנסו לכפר הסמוך לכפר, שבו נמצא הילד היהודי, הזמנו את הילדים אחד אחד, ,,בדקנו" אותם, נתנו להם בגדים, צעצועים או ממתקים. כך עברנו בכמה כפרים. כעבור שבוע מתחילת ה,,מבצע", הופענו בכפר שבו נמצא הילד היהודי. החלוו אלינו מספר חיילים מהאו.ב.. ,,בדקנו" את הילדים אחד אחד ואת הילד היהודי השארנו לבדיקה אחרונה. מיד עם עליית הילד היהודי על האמבולאנס, הפעלנו את המנוע וברחנו אתו. שוטרי הא. ב. "הרגיעו" את ה"הורים" הנוצרים, שהנה עוד־מעט ואנו נחזור עם הילד. את הילד הברחנו אל קרוביו...

מבצע הצלה קשה ומפרך

אחד המבצעים שביצעתי היה מבצע־הצלה מופלא, קשה ומפרך של בת ישראל, שהופקדה בידי משפחה נוצרית, הטבילוה לנצרות ולא היו מוכנים לוותר עליה. המבצע נמשך הרבה זמן והיה קשור בתחבולות שונות ומשונות, והיה צורך בהשקעת עבודה מרובה ומאומצת וכן בהוצאות כספיות ניכרות.

ביום בהיר אחד הופיעה אצלי אשה והודיעה לי, כי בעיר סקרז׳יסקו נמצאת בת אחותה שנמסרה בעת,המלחמה למשפחה נוצרית וברצונה לקבל את הילדה אליה. בדמעות בעיניה שאלה אותי, אם אוכל לעזור לה בזה והוסיפה, כי היא מוכנה לשלם למשפחה הנוצרית את ההוצאות שהוציאה על אחזקת הבת.

שלחתי שליחים אל המשפחה הנוצרית לבדוק את אפשרות החזרת הילדה, והתחלנו לנהל אתם מו"מ על החזרת הילדה. המשפחה הנוצרית התכחשה לכל העניין. הם אמרו כי הבת היא בתם היחידה, והיא נוצריה מלידה, ולכן לא יתנו אותה כמובן לאיש. לאחר כמה פגישות ולחצים הודו בני המשפחה הנוצרית כי אמנם הילדה היא בת יהודיה ולא הם שקיבלו אותה מידי הוריה. אך כיוון שהטבילוה לנצרות, לא תוחזר הילדה.

הפעלנו לחצים חזקים על „המשפחה" ונכנסנו למשא־ומתן כספי. הצעתי להם, בנוכחות הדודה של הילדה, החזרת כל ההוצאות הכספיות שהיו להם על הילדה ואף מעבר לזה. לאחר מו"מ ממושך וקשה, ולאחר שהבטחנו להם כי גם לאחר שהילדה תוחזר למשפחתה היהודית, יוכלו הם לראות אותה ולחיות בקרבתה, בטוחים היינו שהם יוותרו עליה. פתאום הודיעו לנו מפורשות, כי מאחר ולהם אין ילדים ונקשרו נפשית אל הילדה, אין הם מוכנים בשום־אופן לוותר עליה ולהחזירה.

ניסיתי לדבר על לבם ולהסביר להם, כי עליהם להבין כי הילדה הזאת היא „אוד מוצל מאש" מכל משפחתה שנספתה בשואה, ובני־המשפחה שנשארו לא יוותרו עליה בשום אופן; אמרנו, כי אם לא ימסרו את הילדה מרצון, תמורת החזר ההוצאות, תילקח הילדה מהם בכוח ולא יקבלו שום תמורה ואף לא יוכלו לראותה.

למעשה, מסרו הורי הילדה את בתם לידי שוטר פולני כפיקדון תמורת תשלום נכבד. הוא התחייב להחזירה להורים. אולם, פחד תקף את השוטר להחזיק את הילדה, ולא רצה למסרה לידי המשטרה או לידי הגרמנים. לכן עטף אותה בשמיכה והשכיבה במדרכת הרחוב ועמד מרחוק לראות מה יעלה בגורלה. עוברים ושבים שראו תינוקת, בת כשבועיים, שוכבת עטופה בשמיכה על המדרכה, לקחוה והכניסוה לבית היתומות. אנשי המשפחה הנוצרית, שכאמור לא היו להם ילדים, באו לבית היתומות, לקחו את הילדה ואימצו אותה.

השוטר הציג את עצמו בבית היתומות וגם כלפי המשפחה הנוצרית שאימצה את הילדה, כאילו הוא האדם שמצא אותה ולכן גם התעניין מדי־פעם בשלומה ובדק באיזה תנאים היא נמצאת בידי המשפחה הנוצרית.

לאחר גילוי הפרשיות סביב הילדה, ונוכח הלחץ החזק שהפעלנו על אנשי המשפחה הנוצרית, הם הודיעו כי הם מוכנים לוותר על הילדה, אולם בתנאי שיקבלו תשלום של חצי מיליון דולר ואשרת יציאה לארה"ב. הצעה זו הוצעה על־ידם מתוך בטחונם, כי לא נוכל לעמוד בה. נפגשתי עם מאיור וישליץ ומסרתי לו על כל הפרשה. התייעצתי אתו על הדרכים להצלת הילדה. לאחר בדיקת מספר אפשרויות הודיע לי, כי ישלח 20 שוטרים ממשטרת הביטחון (או.ב.) עם רכב, ובלילה ייכנסו לביתם של הנוצרים, ביחד עם הדודה של הילדה, הדודה תחטוף אותה והשוטרים יעצרו את בני המשפחה מלרדוף אחרי הילדה. הוא יכין מקום בפוליקלניקה בשביל הילדה, חדר מיוחד עם אחות צמודה, שאפילו אם ינסו לחפש את הילדה, לא יעלו על הדעת כי היא נמצאת בפוליקליניקה.

הדודה אמנם נסעה עם השוטרים ולפנות־בוקר הגיעו לביתם של הנוצרים. אולם בני המשפחה הקימו צעקות והשוטרים „נשברו" ולא לקחו את הילדה. אני לא הייתי במקום, אלא חיכיתי בבוקר במשרדי ועד הקהילה כדי לשמוע על תוצאות הפעולה. פתאום קיבלתי הודעה כי מפקד האו.ב. הגלילית מחפש אותי באורח דחוף. תיארתי לי כי זה בשל הפעולה להצלת הילדה. מיד מיהרתי אל משרדו של מאיור וישליץ וסיפרתי לו על ההשתלשלות.

המאיור היה עסוק בישיבה, אולם כשראה אותי התפנה מעיסוקיו, שוחח מיד טלפונית עם מפקד האו.ב. והלה מסר לו, כי הוא מחפש את מר אייזנברג שהוא המארגן של העניינים הללו. בהמשך השיחה שאל המפקד את מאיור וישליץ, איך מארגנים דבר כזה בצורה כזאת ? מאיור וישליץ קיבל עליו את כל האחריות ואמר למפקד, כי הוא שאירגן את הפעולה, והסיר ממני את כל האשמה. הזמין את המפקד למשרדו ואמר לו, כי גם אני במשרדו.

משהופיע מפקד האו.ב. למשרדו של מאיור וישליץ וראה אותי אמר לי: הינך בר־מזל שאתה נמצא כאן. לולא זאת היית כבר במקום אחר... זו היתה פרישת השלום שלו עם כניסתו למשרד.

החל דיון בין מפקד האו.ב. למאיור וישליץ'. המאיור הסביר, כי הילדה הזו נותרה יחידה מכל משפחתה שנספתה בשואה, וכי היא בת למשפחת אייזנברג. אין למשפחתה ברירה אלא לחטוף אותה, מאחר שהמשפחה הנוצרית איננה מוכנה להחזירה. המפקד ענה, כי פולין היא מדינת חוק, ואם רוצה המשפחה לקבל את הילדה בחזרה, עליה לפנות לבית־משפט. בנקודה זו נכנסתי לדיון וטענתי, כי אם נגיש משפט נגד המשפחה הנוצרית, יבריחו הללו את הילדה ולא נדע לעולם את מקומה.

המפקד לא היה מוכן לקבל שום טענה, ואמר : חייבים לערוך משפט. אין שום דרך אחרת לקבל את הילדה.

למעשה ניטש הוויכוח בין המפקד למאיור וישליץ והיתה ביניהם התנגשות גלויה. המפקד עזב את המשרד והלך. לאחר־מכן נשארנו, מאיור וישליץ ואני, ובדקנו כל מיני אפשרויות. החלטנו כי לא תהיה אפשרות אחרת אלא להגיש משפט.

בינתיים, קם במקום ועד של נוצרים רבים, בעלי עמדה והשפעה, כדי למנוע את החזרת הילדה לחיק־משפחתה. בוועד היו חברים השופטים מהעיר סקרז'יסקו, רוקח־רופא העיירה, נכבדי העיירה, וכנראה גם הכומר. הוועד החל בפעולות שונות כדי למנוע החזרת הילדה..

התייעצתי עם מאיור וישליץ' בעניין המשפט. היה ברור שאם שופטי העיר הם בוועד הנוצרי, הרי לא יוציאו פסק־דין הקובע, כי יש להחזיר את הילדה למשפחתה. מאיור וישליץ שלח אותי במכונית השרד שלו עם הזמנה אל השופט שיבוא אליו. באתי אל השופט בלווית מר מ. ליפשיץ ומסרתי לו את ההזמנה של מאיור וישליץ . השופט החל לדבר אתי בעניין זה, ושאל אותי איך ובאיזו רשות אנו רוצים לקחת ילדה ,,נוצריה" ולהעבירה אל היהודים. עניתי לו, כי עלי למלא את שליחותי מטעם מאיור וישליץ וכי מכונית השרד ממתינה לו לקחתו לפגישה. השופט אמר לי, שאינו יכול לסרב להזמנה, אולם ברצונו ששופט נוסף יסע אתו. גם השופט השני לא שש לפגישה, אולם לבסוף הסכים, ונסענו יחד במכונית השרד לפגישה.

בבואנו למשרדו של מאיור וישליץ', הוא קיבל את אורחיו בסבר פנים יפות, וכיבדם בכיבוד קל והחל לשוחח על כל מיני נושאים, עד ש"הלבבות התקרבו". אז אמר להם : אני זקוק לעזרתכם; אני מעוניין בדבר מסוים ורוצה לשמוע את עצתכם. לאחר מכן הסביר להם שהעניין הוא הצלת הילדה. ענו לו השופטים : כן, אנו מכירים את הבעיה. אולם, מאחר שהילדה היא נוצריה מלידה ויש לה ,,הורים נוצריים", אין הם מסוגלים לעזור. מאיור וישליץ התרגז והטיח בכוח על שולחנו, עד שכל הכוסות עפו. הוא אמר להם : לא די שהשמידו את העם היהודי, ואם נשארה בת אחת במשפחה ואפשר להחזירה — גם לכך אינכם רוצים לעזור ? ! איזה פשע הוא זה ? ! וכן השמיע כל מיני ביטויים נוספים כדוגמתם. משראו השופטים את המאיור וישליץ בכעסו הרב, ענו, כי יחשבו ויתייעצו מה אפשר לעשות בעניין. מאיור וישליץ ענה להם: כאן במקום החליטו ובצורה חד־משמעית. לאחר דין־ודברים הציעו השופטים כי המשפחה היהודית תגיש בקשה לאימוץ הילדה ולאחר־מכן יופיעו למשפט שבו ידרשו את החזרת הילדה. פנינו אל הרב כהנא מוארשה, שסידר את כל ענייני האימוץ בבית המשפט בוארשה. לאחר מכן הגשתי משפט לבית־המשפט בסקרז'יסקו. יום לפני תחילת המשפט נודע לנו, כי הילדה הוברחה והיא איננה כבר בסקרז'יסקו. פניתי מיד אל מאיור וישליץ והודעתי לו על מקרה ההברחה. הוא התקשר מיד אל מפקד האו.ב. בגליל ואמר לו : אתה רואה, מר אייזנברג צדק. הנה הבריחו את הילדה ומה ייצא אף אם בית המשפט יחליט להחזירה אל חיק משפחתה ? המפקד ענה, כי הוא קיבל כבר דיווח על כך וכי הם מצאו את הילדה בקראקוב. היא מצוייה בידי משטרת הביטחון.

ניהלנו את המשפט שלא ארך הרבה זמן. הכל היה מוכן מראש. גם פסק־הדין היה "מוכן" מראש. לפי הצעת השופטים שקיבל תוקף של פסק דין, שילמנו ל"הורים" הנוצריים סכום נכבד מאד שמומן ע"י ועד הקהילה המרכזי, קצתו ע"י הדודה וקצתו מכספי שלי.

נסענו עם המשפחה הנוצרית מסקרז'יסקו לקראקוב לפי הכתובת שקיבלנו ממפקד האו. בי. בליווי מספר רב של שוטרים. כשהגענו לשם מצאנו אמנם כי הילדה היא בידי המשטרה. אולם, אז נתגלתה לפנינו טרגדיה גדולה. הילדה שהוסתה ע"י הנוצרים כאילו היהודים באים לרוצחה כדי להשתמש בדמה, התחילה לצעוק ולבכות עד שפחדתי שמא ייגרם לה נזק נפשי.

הצגתי את עצמי בפניה כנוצרי שמינו אותי כנאמן עליה, וכי אני מעוניין בטובתה וכי היא תישאר נוצריה. לאחר דיון נסענו, אני עם הילדה בליווי המשפחה הנוצרית ונכנסנו להצטלם. קניתי לה ממתקים וניסיתי לקרבה אלי. באמצע הדרך ירדה המשפחה הנוצרית מהמכונית ואני והילדה המשכנו בנסיעתנו.

דודתה של הילדה נסעה בעקבותינו במכונית אחרת. באמצע הדרך כשירדתי לקנות לילדה ממתקים, ראתה הילדה מרחוק את הדודה והחלה לבכות ולצעוק אלי ואמרה לי: "את רואה את האשה הזו, היא רוצה לרצוח אותי; רוצה למצוץ את דמי" וכו'. הרגעתי אותה ואמרתי לה שאין לה מה לפחד כשאני נמצא לידה. המשכנו לנסוע עד אשר הגענו לעיר זבז'ה. במקום חיכו לנו כמה אנשים וערכו לנו קבלת פנים חמה. נתנו לילדה צעצועים רבים. בקשתי מהדודה שלא תראה עצמה בפני הילדה כיוון שהדבר גורם לה פחדים נוראים.

במשך נסיעתינו מקראקוב לזבז'ה אמרה לי הילדה כמה פעמים, אמנם אתה מרגיע אותי, אולם אולי תוכל להסביר לי מדוע בחרו היהודים דווקא בי "למצוץ" את דמי? אינני מסוגלת להבין מה מצאו בי היהודים? האם אני הילדה הנוצריה היחידה? המשכתי להרגיעה ואמרתי לה: אל תפחדי; את טועה, איש אינו מעוניין ברעתך. אולם היא התחננה כל פעם וביקשה שאבטיח לה להגן עליה בפני המתנכלים לה. הבטחתיה וחזרתי והבטחתי לה.

בזבז'ה היה מעון לילדים ללא הורים שהוחזק על־ידי ועד הקהילה המרכזי. הכנסנו את הילדה למעון, יצאתי לטייל איתה, קניתי לה שמלה יפה ומיני ממתקים, וכך מצב רוחה של הילדה השתפר. חזרנו למעון ושתי מטפלות החלו לטפל בה, המטפלות התקרבו אליה והתיידדו איתה. כשראיתי את התאקלמותה במעון החלטתי כי אוכל להשאירה ולעזוב את המעון.

הילדה אמנם הילה להתאקלם. אולם בעיה רצינית התעוררה. היא לא היתה מוכנה להסיר מעליה את הצלב, וכן היתה מצטלבת מדי יום ביומו. כעבור כשבועיים כשחזרתי לבקרה, התלוננה בפני כי מכריחים אותה להסיר את הצלב "הקדוש" וכי אין היא מסכימה לכך בשום אופן. הרגעתי אותה ואמרתי לה, שאין לה מה לפחד, איש לא יקח ממנה את הצלב. אדבר עם הנהלת המעון ואגיד להם, כי מאחר ואת נוצריה אין לנגוע בצלב שלך.

נפגשתי עם הרב כהנא בוארשה ודיברתי אתו בעניין זה. אמרתי לו שאין להסיר לה את הצלב בכוח, וגם אין להפריע לה בטקסים הנוצריים, בטוחני, כי לאט לאט נצליח להסביר לה את האמת ואז הכל יבוא על מקומו בשלום. במשך השיחה הצעתי לרב כהנא כי כדאי להביא במעון מזוזות קטנות, עם שרשראות זהב או כסף וכל בת שתצטיין בפעילות או בהתנהגות, תזכה במתנה כזו ולאט לאט גם הילדה הזו במתנה ואז תסיר בעצמה את הצלב ממנה. הרעיון התקבל ואמנם הנהיגו מתן מתנות בעד הצטיינות. הילדה גם קבלה מתנה שכזו; הסירה את הצלב וניקלטה לגמרי בין בנות המעון.

סוף הסיפור. הילדה הזאת זכתה להגיע ארצה, למדה באוניברסיטה העברית, והיא כיום בעלת שני תוארים אקדמיים. היא אם לכמה ילדים, וחיה חיים מאושרים וטובים.

הבאת קורבנות השואה לקבר ישראל

פעולה נוספת שארגנתי יחד עם חברי הוועד היתה, כאמור, חיפוש ואיסוף גוויות חללי השואה והבאתם לקבר ישראל.

תקציב לכך לא עמד לרשותנו, אולם בעזרת גב' מחייק, עלה בידינו להוציא את הגופות מתחת הריסות וחורבות במקומות שונים ברחבי העיר ולהביאם לקבר ישראל.

את הקשר שלי עם הגב' מחייק קשרתי ע"י שתי הבנות היהודיות שעבדו איתה.

באחת הפגישות שלי עם הבנות, הן הודיעו לי כי סיפרו למנהלת שלהן גב' מחייק, על פגישותינו (גב' מחייק התנצרה עוד לפני מלחמת העולם וכנראה שזיק יהודי עוד נצנץ בה), וכי גב' מחייק מעונינת להפגש איתי. נפגשתי איתה כמה פעמים. באחת הפגישות שאלה אותי במפתיע: אדוני, במה אוכל לעזור לכם? לאחר מחשבה עניתי לה: שאלתי ובקשתי היא אחת: עזרי לנו להביא את קורבנות השואה המפוזרים במקומות שונים בעיר לקבר ישראל. הבטיחה לנו לעזור בעניין זה וביקשה כי אכין לה הצעת תקציב מפורטת והיא תדאג למימון כל ההוצאות.

ואמנם, בעזרתה הכספית הצלחנו להביא את קורבנות השואה לקבר ישראל בבית-העלמין היהודי בקילץ במעמד רב רושם, בו השתתפו המוני יהודים ולא יהודים.

הספדים ונאומים נישאו על-ידי כותב הטורים הללו, על-ידי סגן מושל מהגליל הנריק אוברנוביץ ומר חיים פוסלושני.

הרגשתי כי הצלחתי לעשות דבר גדול כבודם של בני עמנו שנרצחו והושמדו על קידוש השם בידי השטן הנאצי ימ"ש.

התמזל מזלי והצלחתי ע"י טפול להחזיר לי חלק מהגזלה שנגזל ממשפחתי ע"י הגרמנים והפולנים והוא — המפעל לייצור סבון שהיה לנו עוד לפני מלחמת העולם ועם עזיבתם של יהודי קילץ הוחרם ע"י הגרמנים והפולנים ואף הרסו חלק גדול מהציוד והחומרים. המפעל היה אמנם הרוס בחלקו ורק מקצת מהציוד נשאר, אולם, כבסיס להתחלה חדשה יכולתי להיעזר בו.

התחלתי לארגן את המפעל לאט ובזהירות ולייצר כמויות קטנות של סבון, לאחר מכן באתי לידי הסכם עם יצרן פולני בעל מפעל דומה כי נאחד את שני המפעלים הקטנים למפעל אחד גדול. הפעלנו את המפעל והגענו לרווחים ניכרים שקצתם הקדשתי לפעילות בקהילה. במפעל עבדתי שלושה ימים בשבוע ויתר הזמן הקדשתי לפעולות למען הקהילה.

הפרוגרום בקילץ - עלילת דם

את ההסתה לפוגרום ואת עלילות הדם שבעקבותיו פרץ הפוגרום, ניהלו והפיצו השלטונות מתוך רצון ברור לפגוע באוכלוסיה היהודית. לדעתי עשו זאת בשל כמה סיבות:

א. להיפטר מאנשים שהיו מעוניינים להיפטר מהם. וכן לערוך טיהור יסודי בקרב אנשי הריאקציה.

ב. ב-29 ביוני 1946 ערכו הבריטים בארץ ישראל מעצרים בין ראשי הסוכנות היהודית והסתדרות הציונית, פעולה זו ידועה עד היום בשם "השבת השחורה". באותו יום נאסרו רוב חברי ההנהלה הציונית שהיו בארץ. כעבור יומיים אורגנה בקילץ אסיפת-מחאה נגד פעולות הבריטים בארץ ישראל. באסיפת-מחאה זו השתתפו כל היהודים שהיו באזורנו. גם יהודים שלא היו רשומים בקהילה היהודית ועבדו בשרות הבטחון הפולני, השתתפו.

אסיפת מחאה זו גרמה להתרגשות רבה בין היהודים. דבר זה עורר, לדעתי, את חמתם של אנשי המימסד.

ביום העלילה נעשה עוד ביום 3 ביולי 1946. לדברי אנשי המימסד התייצב באותו יום זוג פולני־קתולי בשם בלשצ'ק במשטרת קילץ והתלונן כי בנם, הנריק, בן ה־9 "נעלם" לפני שלושה ימים ואיננו, והם חוששים כי הילד נרצח בידי יהודים.

למחרת היום, דהיינו ה־4 ביולי 1946 הופיע שוב הזוג בלשצ'ק במשטרה והפעם בליווי בנם האובד ובפי הילד סיפור משונה. כך סיפר הילד: לפני מספר ימים פגשני יהודי וביקש ממני כי אעביר חבילה לבית ברחוב פלנטי 7 (שם היו מרוכזים כל המוסדות היהודיים, משרדי ועד הקהילה, הקיבוץ של ה"איחוד" וכן גם דיירים יהודיים); בהגיעי לבית זה, המשיך הילד וסיפר, עצרוני היהודים והיכניסוני לתוך מרתף הבית, מנעו ממני אוכל, הרביצו בי מכות רצח ובמרתף הזה ראיתי גופות רבות של ילדים קתוליים, שהיהודים מצצו את דמם. בתחבולות שונות והערמה על היהודים הצלחתי לברוח מהמרתף ולחזור לביתי.

המשטרה שיגרה מיד שני שוטרים עם הילד שיצביע על מקום המרתף. בהגיעם לרחוב פלנטי 7 הצביע הילד על היהודי הראשון שראה (שמו היה מר זינגר) שכביכול הוא היהודי שעצרו במרתף. מר זינגר נעצר מיד ע"י המשטרה.

לאחר שמר זינגר נעצר, הקיפו שוטרים רבים את הבית ברחוב פלנטי 7. כותב הטורים הללו הגיע למשרד ועד הקהילה, שהיה בבנין זה בשעה 8 בבוקר. בלי שירגיש בתכונה מסויימת כל־שהיא כעבור שעה־שעתים מעת בואו למשרד, הגיע לאוזניו רעש מהרחוב, יצא למרפסת וראה כוח משטרתי מקיף את הבנין. שוטרים עומדים ומסיתים את ההמון הפולני שהתאסף במקום, בהסבירם כי היהודים רצחו ילדים נוצרים ומצצו את דמם על מנת להכין "טרנספוזיות" כדי לחזק את כוחם של היהודים החלשים שחזרו מן המחנות. הסתה זו עשתה לה כנפיים חיש־מהר ובמקום התאספו אלפי פולנים.

ירדתי אל השוטרים ולאחר שהצגתי את עצמי, שאלתי אותם על סיבת בואם. תשובתם היתה: אתם היהודים חטפתם ילדים נוצרים ובמרתף הבנין הזה "מצצתם" ו"הקזתם" את דמם על מנת לחזק בהם את היהודים החלשים. הזמנתי אותם שייכנסו לבנין ויחפשו היכן יש בבנין זה מרתף ויווכחו כי אין בו מרתף וכל הסיפור הוא עלילה.

ראיתי שטענותי נופלות על אזניים אטומות, חזרתי למשרדי ויחד עם ד"ר כהנא, יו"ר הוועד המרכזי, שהופיע בינתיים למשרד, התחלנו לטלפן אל כל מיני גורמים ממשלתיים עירוניים ומרכזיים, וכן למשטרת הבטחון הפולנית. אולם לא נענינו על־ידי אף גוף אחד מהם.

זאת ועוד, מפקד משטרת הבטחון הגלילית, הקצין סובצ'ינסקי, שלדעתי היה בין המארגנים הראשיים של הפוגרום, אסף באותו בוקר של ה־4 ביולי את כל אנשי משמר הבטחון, ארגן להם הרצאות שונות ולא הרשה להם לצאת לאיזור ההשתוללות של כנופיית המרצחים.

המשכנו לטלפן ולהזעיק עזרה אולם לשווא. לאחר שפנינו אל הצבא האדום הופיעו כמה חיילים וקצינים רוסיים אולם הם נשארו על עומדם מרחוק והסתכלו במתרחש מבלי לנקוף אצבע. הקצינים הרוסיים עמדו על הגבעה והסתכלו, כשבת־צחוק על פניהם, כיצד הפולנים המוסתים שוחטים את היהודים האומללים חסרי הישע.

לאחר זמן ממושך הופיע במקום סגן מושל הגליל וכשלא הצליח להשתלט על ההמון המוסת הזמין את מכבי האש שיתיזו מעיס על ההמון. אולם הפולנים חתכו את צינורות המים של מכבי האש.

תושבי הבית והנמצאים בו החלו להתארגן להגנה על חייהם, וסגרו את דלתות הבית והחדרים. אולם מיד הופיעו חיילים ודרשו כי נפתח להם את הדלתות, הם עלו למשרדי הקהילה וביקשו כי נמסור

להם את הנשק הנמצא ברשותנו ברשיון, כיוון שיש חשש כי אנו נפריע להם בהרגעת הרוחות. הם הבטיחו לנו לשמור על הבית ואנשיו. התנגדתי לדרישתם זו. אולם ד"ר כהנא נכנע לדרישה בטענה כי לא כדאי שניתן פתחון־פה למשטרה ולצבא, כאילו אנו מפריעים להם בהשלטת סדר. והנשק נמסר להם.

מיד לאחר מסירת נשקנו לידי המשטרה, עזבו השוטרים את הבניין והפוגרום החל. ההמון התחיל לצעוק: אנו נגמור מה שהגרמנים לא הצליחו לגמור! "מצצתם מספיק ודי דם קתולי". הקרבן הראשון של הפוגרום היתה בחורה יהודיה ששהתה בקיבוץ של "האיחוד" בקומה השלישית. חיילים שהתפרצו לבניין תפסו אותה וזרקוה דרך החלון להמון המוסת, על רובה מכודן של אחד החיילים שעמד למטה. השוטרים והחיילים שהתפרצו לבניין החלו להכות ולהרוג את היהודים ולזרוק אותם אל ההמון שהיה מזויין בנשק חם וקר, במוטות ברזל ובגזרי־עץ, בצינורות ובפטישים והרסו כל הבא ליד.

עם תחילת הפוגרום הטילו רימון־יד לתוך משרדי ועד הקהילה ואחד נהרג מיד. ד"ר כהנא ואני ברחנו לחדרים פנימיים. אני הסתתרתי מאחורי ארגז בגדים הפוך ודרך הסדקים בארגז ראיתי איך אחד החיילים ירה בד"ר כהנא והרגו במקום. החיילים הסתובבו מחדר לחדר ומקומה לקומה חיפשו יהודים לחסלם. פתאום החליט אחד החיילים לבדוק אם אין מסתתרים מאחורי ארגז הבגדים בו הייתי חבוי. הוא הרים את הארגז וכשראה אותי החל להכותני בכת הרובה שבידו והוריד אותי אל ההמון. נזרקתי על ידו ועשיתי עצמי כמת והושלכתי אל ערימת גוויות ההרוגים שהצטברה ליד הבית. החייל הסיר את שעוני וגם את נעליי.

לאחר כמחצית השעה השתררה הפוגה במקום וקצין הופיע ופקד על הפסקת ההשתוללות. כן הופיעו נציגי "הצלב האדום" שהחלו לטפל בנפגעים. כשהרגשתי שחלה הפוגה הראיתי אות חיים ומיד הגיעו אלי והחלו לטפל בפצעים שנפצעתי והועברתי לבית החולים.

ארבעים ושניים יהודים נהרגו ביום זה ועשרות נפצעו. רבים מהקדושים לא זוהו, מאחר והיו מרוסקים ונקברו כאלמונים בקבר האחים.

למחרת הפוגרום הופץ כרוז שעליו חתמו כל המפלגות, מלבד הבישוף ואנשי הכמורה, בגנות הפוגרום ועלילת הדם ומארגניו. העיתונות הפולנית על כל גווניה יצאה במאמרים ובמחאות נגד הפורעים ושליחיהם. ראוי לציין מעשה חשוב של מרדכי גרטלר למען פצועי הפוגרום ע"י הבאת אחות יהודיה מהעיר צ'נסטוחוב שטיפלה במסירות למענם ולא להפקירם בידי האחיות הגויות. פעולה זו היתה כרוכה ממש בסכנת נפשות.

ברצוני לציין בזה מקרה נוסף שקרה באותו יום של הפוגרום. סגן מפקד משטרת הבטחון הפולני המקומי היה יהודי, מר אלברט מחמילניק. הוא הופיע במקום בלבוש אזרחי בליווי איש ביטחון נוסף (נוצרי), שהיה במדים ומזויין בתת־מקלע. שניהם ניסו להרגיע את ההמון המוסת, אשה נוצריה התנפלה על איש הבטחון הנוצרי בחרפות וגידופים ובמכות על כי בא לעזור ליהודים "מוצצי הדם". הם ניסו להרגיעה אך ללא הועיל, תוך כדי התגוששות איתה ירה בה הנוצרי והרגה.

הקמת וגילוי המצבה

ועד הקהילות הקדושות בגליל הקים מצבה על קבר האחים. במצבה רשומים שמות ההרוגים. ב־6 ביולי 1947 התקיים טקס גילוי המצבה. בטכס השתתפו כל יהודי קילץ, נציגי הקהילות היהודיות מכל רחבי פולין, נציגי המשטרה, הצבא, המפלגות הפוליטיות וכן מושל המחוז המאיור וישליץ.

כותב הטורים הללו פתח את המעמד בהספד נרגש על קורבנות הפוגרום והזמין את מאיור וישליץ שיגלה את הלוט. המאיור גילה את הלוט והספיד את הקורבנות. בין היתר אמר: כי האנטישמיים

הם הנשק של הריאקציה, ארבעים ושניים הקורבנות נרצחו על לא עוול בכפם, חטאם היחיד היה שהם יהודים!

כן ספדו לקורבנות: מר גלוך, מר לוקאשווסקי, ינדז'ייבסקי, ד"ר לוטרקוויץ, אינג' רוזמן, מר פוזננסקי, מר יחיאל אלפרט, מר ברנר וניצול הפוגרום מר זילברשטיין. וזחזן מצ'נסטחוב אמר אל מלא רחמים.

מספר מיקרים עובדות והתרחשויות, שהיו לפני הפוגרום ולאחריו גורמים להשערות כמעט מבוססות, כי אמנם השלטונות המקומיים ארגנו את הפוגרום.

על אחד המקרים, אספר להלן:

תקופה מסויימת לאחר שוך הפוגרום, ביקש מר אלברט מחמילניק, קצין האו.בי וכן חברו היהודי שהיה חבר מפלגה קומוניסטית, מר אשעון, לעזוב את גבולות פולין. הם ביקשו אישור המוסדות הממשלתיים, הם רצו כי יישלחו אל מחוץ לגבולות המדינה בשליחות ממשלתית כקומוניסטים מסורים ונאמנים. הודיעו להם מוורשה כי הדבר אושר להם והם מתבקשים להופיע למשרד לקבל את כל המסמכים הדרושים המאשרים את שליחותם. נסעו לוורשה,קבלו המסמכים ובנסיעתם חזרה לקילץ עצרו אנשים בלתי מזוהים את האוטובוס בו נסעו השניים, הורידו אותם והרגום במקום.

אנשי הממסד ערכו לשניהם הלוויה ממלכתית וניסו לטעון כי אנשי הריאקציה הם שהרגו את השניים. לדעתי, הרגו אותם אנשי המימסד,כיון שהשניים ידעו את הסיבות האמיתיות של הפוגרום.

עובדה שניה היא, שלמרות שהקימו בית־דין־שדה, בו נידונו כמה מפורעי הפוגרום למוות ואחרים למאסר, לא ניסו לחקור את הילד הנריק, היכן היה בשלושת הימים ש"נעלם" מהבית, מי הסיתו להתלונן על חטיפה ולספר על עלילת דם. גם הורי הילד לא נחקרו ולא נשפטו.

מן הראוי לציין בזה עובדה נוספת. הקצין סובצ'ינסקי כאמור לעיל היה ממארגניו הראשיים של הפוגרום "הודח" על־ידי השר, אולם "ההדחה" היתה כלפי מעלה. הוא הועבר לוורשה ולאחר מכן נתמנה למנהל מחלקת הדרכונים למעונינים לצאת את גבולות הארץ.

היהודים הפולנים שרצו לצאת את המדינה היו חייבים להגיע למשרדו של הצורר־הרוצח סובצ'ינסקי, והוא שקבע למי לתת דרכון ולמי לא. הוא הכביד על יציאתם של יהודים בכל מיני תחבולות.

העזרה שקיבלתי ממושל הגליל

כמסופר הוגשה לי עזרה רבה על ידי מאיור וישליץ' מושל הגליל, ורק הודות לקשרים האישיים וההדוקים ששררו בינינו,הצלחתי בהרבה מפעולות ההצלה.

הקשר הראשון ביני לבינו נוצר בתוקף תפקידי כיו"ר ועד הקהילה הגלילית, אולם, ההתחלה נעשתה בעזרתה הפעילה של גב' מחייק, מנהלת משרד ההסברה והאינפורמציה. כפי שכבר תואר היא היתה לי לעזר רב בענייני הקהילה.

גב' מחייק אירגנה פגישה בה השתתפו: מאיור וישליץ, גב' מחייק ואני. בפגישה זו הציגה אותי בפני המושל כיו"ר ועד הקהילה הגלילית והמליצה בפניו כי תינתן לי כל העזרה הדרושה למילוי תפקידי בענייני הקהילה. התקיימה שיחה ידידותית ובסופה אמר לי מאיור וישליץ: אני לרשותך, בכל עת שתזדקק לי, אנא פנה במישרין אלי. לאחר מכן התחלנו להפגש ולדון על כל עניני הקהילה ובמידה מסוימת החלה להרגם בינינו קשרים אישיים וידידותיים. בקרנו אחד בביתו של השני, הופענו יחד במספר אוריעים אישיים וכלליים. ידידות אישית זו עזרה לי מאד בביצוע פעולות רבות וקשות בשביל הקהילה היהודית והצלת ילדי ישראל.

המאיור וישליץ מילא תפקידים שונים במימשל, היה מושל המחוז וגם מפקד הגדנ"ע וכמובן חבר פעיל במפלגה הקומוניסטית.

באחת הפגישות בינינו העליתי בפני מאיור וישליץ את בעיית העזובה הנוראה בבית העלמין היהודי, שמחוסר אמצעים אין הקהילה מסוגלת לגדרו, לנקות את המקום ולשפצו. המאיור הציע את עזרתו. אמר ועשה. מיד נתן הוראה לפלוגות הגדנ"ע הנמצאים באיזור שינקו את שטח בית העלמין, יאספו את כל המצבות המנותצות למקום אחד ויקימו סביב בית העלמין גדר.

הפועלים להקמת הגדר וכן החומרים היו על חשבון המימשל.

הצלת ספרי קודש

מעשה נוסף וחשוב שהצלחתי לעשותו בעזרתו של המאיור וישליץ הוא הצלת ספרי קודש שהעבירום לבית חרושת לנייר.

יום בהיר אחד הופיע אצלי יהודי מאוסטרוביץ וסיפר לי, כי בעיר סטרוחוביצה קיים בית חרושת לנייר וקרטון וכי העבירו לשם אוסף גדול של ספרי קודש, ספרים וכיתבי יד ועומדים לעבדם לקרטונים.

פניתי מיד אל בית החרושת והתחלתי לנהל איתם משא ומתן על החזרת ספרי הקודש ואף הצעתי לקנותם. אולם בעלי בית החרושת מיאנו לשמוע לי ולא היו מוכנים לשום עיסקה.

פניתי למאיור וישליץ וסיפרתי לו על המקרה. הוא פנה מיד באופן רשמי אל בית החרושת ודרש כי יעבירו את כל האוסף של ספרי הקודש אל המוזיאון בקילץ. כל האוסף הועבר לקילץ. יום אחד כשהרב כהנא מוורשה ביקר בקילץ לרגל הלווית חללי הפוגרום ואני שכבתי בבית החולים כתוצאה מפציעתי בפוגרום, הוא לקח את כל האוסף והעבירו לוורשה.

הצלת ספרי תורה

זכות נוספת התגלגלה לידי. הצלת שני ספרי תורה מהשמדה ובזיון. יום אחד נכנסתי לסנדלריה נוצרית לתקן את נעלי. והנה חשכו עיני בראותי שני ספרי תורה עומדים במקום והסנדלר חותך מגווילי הספרים ומכין סוליות.

הסנדלר חשב אותי לנוצרי. אמרתי לו: אולי תוכל למכור לי את הדברים הללו. נדמה לי שזה של יהודים ואני מעוניין להשאיר לי איזה דבר זכרון מהם. ענה לי הסנדלר: לא הצלחתי להתוך בבשר היהודים, לפחות ברצוני לחתוך בספריהם!

ניגשתי למאיור וישליץ וסיפרתי לו על מקרה הביזיון של ספרי התורה, ביקשתי את עזרתו להציל את הספרים. מאיור וישליץ שלח מיד שוטרים אל הסנדלר ובתוך חצי שעה היו ספרי התורה במשרדו. מסרם לי וזכיתי להעלותם ארצה.

ביקור בקילץ ב-1980

מרדכי קשה

(וארשה 19.8.1980)

בשנת 1973 חליתי בשיתוק ובהיותי חולה נדרתי נדר, שאם אבריא, אסע לקילץ ואקים מצבה לאבי ז"ל, שמת חדשיים לפני הגירוש. אז סימנתי לי את המקום כדי שאוכל לחזור ולהקים מצבה. וכך זה היה. לפני שנה ביקרתי בשוודיה. פגשתי בסטודנט אנגלי. הוא סיפר לי, כי הוא נוסע לקרקוב לפי הזמנת פולניה. ביקשתי ממנו, כי ירד בקילץ בדרך מוארשה לקראקוב, וישלח לי תמונות מהעיר ומבית־הקברות. ואמנם כעבור זמן קיבלתי את התמונות. אני החלטתי לנסוע כדי להקים מצבה לאבי. בבואי לוארשה, הופעתי לפני ביקורת דרכונים ושם ראיתי פקידה ששלטה בהרבה שפות וכשלקחה את הפספורט החזיקה אותו הפוך. אני הסברתי לה בפולנית כי עליה להפוך את הדרכון. ולשאלתה, עניתי שאני בא מישראל להשתטח על קבר אבי. זה היה ב־5.5.80. היא שאלה אותי אם זה נכון, שהיהודים כבשו את ירושלים וגירשו את הערבים. לשאלתי, אם היא יודעת זאת מהראדיו והעתונות ענתה כן. כנראה, היתה זו התקופה שחוקקו את חוק ירושלים בכנסת וכלי־התקשורת עשו להם שטיפת מוח. אמרתי לה, שאם היא יודעת מהראדיו, לשם מה שואלת אותי. עניתי, כי הנני אורח ואינני חופשי לדבר על זה. ענתה לי, כי פולין ארץ חופשית ואפשר לדבר בחופשיות. בדברי אתה, התאספו מסביבנו פולנים, שהיו מעוניינים באמת לדעת, אין הם מאמינים להודעות הרשמיות. משדה־תעופה נשלחתי לבית פרטי בוארשה, דרך משרד ממשלתי. בעל־הבית פקיד ממשלתי, חזר ושאלני מה אני עושה בישראל. עניתי שאני יהודי שגדל בבית חסידי. הוא לא האמין לי, ואמר שאני קתולי, או לפחות אחד ממשפחתי היה נוצרי. אני עניתי שאני איני צריך בקומפלימנטים. בוארשה ביום יפה ביקרתי בשטח פתוח מלא דשא ושם מצאתי פסל של לוחמי הגיטאות. הוא הסכים לצלם אותי וסיפרתי לו כי נולדתי בקילץ. אז שאל אותי, אם זה נכון שמשה דיין היה לוחם בגיטו וארשה, נפצע ואיבד עין. אחרי המלחמה עבד במטה הצבאי הפולני ושם גנב את תכניות המצרים, נסע לישראל וכך הצליח לגבור על המצרים. אמרתי לו, שכנראה את הסיפור הזה שמע ברדיו. ענה לי כן, ושאלני, אם אני מוכן לספר מה ידוע לי עליו. אמרתי לו, כי אני אורח ואינני מוכן לדבר. הוא אמר לי שהוא סוציאליסט מלפני המלחמה. הוא הזמין אותי לביתו וכשבאתי אליו הראה לי את וארשה ואת ה"פביאק". הוא לא היה אנטישמי, אלא לא יכול היה להבין שיהודי יכול להיות אמיץ ולוחם.

פעם בנוסעי בלילה ברכבת פגשתי בסטודנט פולני, בן איכר, שנסע לחופשה לעזור לאביו. הכפר הפולני עתה הוא אחר לגמרי. האיכרים מאוד עשירים. לשאלתי, אם הוא שמע על יהודי ענה לי כן, ואמר לי בכנות, בלי שמץ של אנטישמיות, כי יהודי היה בעל שערות שחורות, אף עקום ואוזנים גדולות. אמרתי לו כי אני יהודי. ענה לי: אני יודע שישנם כאלה שמשרתים בש.ב. ושלא אמתח אותו. אני יודע שזו הדמות של הפולנים הצעירים, שאינם אנטישמים, אלא מתארים לעצמם דברים כפי שכתוב בעתונות.

כאשר ביקרתי בטרבלינקה, ראיתי כומר עם קרובה צעירה שלו והוא סיפר לה כי היהודים החזקים הרגו את החלשים, והגרמנים רצחו אז את החזקים. ניגשתי אליו וסיפרתי לו שאני יהודי, שהייתי בטרבלינקה, ברחתי מהמחנה, ואני מודיע לו כי רק הגרמנים רצחו את כל היהודים. אמרתי לו, כי היו

שברחו. הבעייה התעוררה אחרי הבריחה, כי הפולנים רדפו את היהודים והסגירו אותם לגרמנים. על כך ענה לי, כי זה בלתי־אפשרי. סיפרתי לו כי כאשר הייתי ביער, בצד הארי בקילץ, סיפרתי שאבי נפל בשבי, ושאני נוצרי. בהיותי איתם שמעתי איך אחד מהם קרא ליתר הגויים, שיהודי מסתובב ביער. ואזי יצאו לרדוף אחר היהודי כדי להסגירו לגרמנים. אמרתי לכומר, כי אתם מאשימים שרצחנו יהודי אחד וזה קרוב לאלפים שנה רודפים אותנו. מה יהיה גורלכם שרצחתם מיליוני יהודים? הוא אמר לי, שהיו אנשים שהצילו הרבה יהודים, והם בישראל, ארצות־הברית וקנדה.

בבואי לקאטוביץ נשלחתי למלון שלונסק. באתי בשעה מאוחרת. לא ידעתי לאן לפנות. פגשתי בנוצריה זקנה, שאלתיה על המלון; היא חשבה אותי לרוסי, והתחילה לקלל אותי. בקאטוביץ הצביעו על מסילת רכבת רוסית עם פסים רחבים, והפולנים מדמים לעצמם שהם יותר עשירים מאמריקה והרוסים מוציאים את כל רכושם וכל חומרי־הגלם ברכבת הנ"ל. כשנסעתי באוטובוס לכיוון לניוקי פנה אלי אחד באנגלית. עניתי לו, שידבר אלי פולנית. סיפר לי שהוא ממתנגדי השלטון. אמרתי לו, שאינני מוכן לדבר על פולין.

כשירדתי מן האוטו, הלך אחרי ואמר לי, שאני בפולין; זו לא רוסיה, ואפשר לדבר בחופשיות. הפולנים — אמר — מוכנים ללחום נגד רוסיה. יש להם אותו נשק, טאנקים ותותחים, שיש לרוסיה. בפולין לא חסר דבר. האוכל בזיל הזול. ואמרתי לו, כי אם יש לו רצון לשוחח אתי, שיסע לוינה, שם אהיה בעוד שבוע. הפולנים מאמינים, שיוכלו לעמוד מול הרוסים. הם בטוחים שאמריקה תבוא לעזרתם.

איני יכול לדחות עוד את נסיעתי לקילץ. הנני דוחה הנסיעה מזה שנים־עשר יום. פשוט, הנני חושש, שלבי החולה לא יעמוד בכך. שכרתי מונית ובגשם שוטף יצאנו לדרך. לשאלתי, מנין כבישי אספלט כה טובים בפולין לעומת אבנים שנקראו "ראשי החתולים" הזכורים לי, השיב הנהג לתומו: "את הכבישים הללו סללו הגרמנים." אני זוכר וכולנו בוודאי לעולם לא נשכח, כיצד הגרמנים סללו כבישים. כעבור שעתיים ראיתי שלט: Kielce. מוזר מאד! העיר פרצה קילומטרים רבים לאורך הכביש הוורשאי. קמו שכונות גדולות — ממש ערים שלמות. בתים טרומיים בני 8 קומות לרוב. אין להכיר את העיר. גדלה וגבהה. היא מונה כעת כ־1/4 מליון תושבים. תחנת־הרכבת הזכורה לנו נהרסה השנה, ובמקומה הוקמה תחנה מודרנית. שכרתי חדר במלון "בריסטול", אותו מלון באותו בניין שלפני המלחמה. למרות הגשם יצאתי במונית לראות המקומות היקרים לנו. ראשית כל לבית־הכנסת. כל הסביבה שונתה. המראה החיצוני שונה בלי השאר סימן, שהיה כאן פעם בית־כנסת. הבניין משמש ארכיון של הנהלת המחוז. פנים הבניין הפך דו־קומתי על־ידי יציקת פלטת בטון שמאחדת את הגאלריה, אשר שימשה "עזרת נשים". הפקידים התייחסו אלי יפה. המנהל התפאר לפני שבמשרדו שמורה תמונת בית־הכנסת "כפי שהיה פעם". הוא היה נדיב לב עד כדי כך, שהזמיני "ברוב טובו" לצלם את התמונה הנ"ל, התלויה על הקיר במשרדו. מאוד איכזבתיו, כאשר הודעתי לו, שכל יהודי קילצאי יש לו בביתו צילום כזה. ביקשתי לעלות לקומה השניה ולהתייחד במקום, בו אמי ז"ל היתה שופכת לבה לפני בוראה, שנים רבות. הירשו לי והשאירו אותי שם לבד, עד שירדתי. לא אנסה לתאר הסערה בלבי ברגע זה ובמקום הזה.

מבית־הכנסת — לבית־הקברות. אף מצבה אינה עומדת־ניצבת. אי־פה אי־שם, בתוך השדה המלא עשבים ושיחים, מונחים שברי־אבן. לא, את נדרי להקים מצבה לאבי ז"ל, שנפטר ב־ג' תמוז תש"ב, קרוב לימי השילוח למוות, לא אוכל לקיים, כי כל המצבות שמסביב לקברו שאותן זכרתי כסימן־הכר, אינן קיימות עוד. גם המצבה לזכרו, שאחותי הדסה הקימה קרוב ל"אהלו" של הרבי ר' מאטילי (מקוזימיר), לא מצאתי. אך במקום זה, בשורה לי לכל בני עירי: בתוך "האהל" סועדים ליבם שני סוסים "סוציאליסטיים" — אורווה לסוס־עבודה. אין אף גדר מסביב לבית־הקברות. בחלק מ"השדה" בנו

מפעל צעצועים. לא יכולתי עוד וברחתי מהמקום.

הלכתי לראות את הבתים, בהם גרה משפחתי בתקופות שונות. רק הבית הקטן ברח' קושיווה 5, בו גרנו בגיטו, קיים. דיירתו, גויה זקנה, נשבעה לי בכל קדושיה, שלא מצאה מאומה בעל ערך. שאלתיה ליומן, שאותו ניהלתי במשך כל תקופת־המלחמה, והנגטיבים־צילומים של המודעות מתקופת־המלחמה, אותן הייתי מצלם תוך כדי הסתכנות וקברתים במחסן הקטן שבחצרנו. הבטחתי לה סכום עצום תמורתם. אז פרצה במטר של קללות כלפי בעלה המת, אשר שרף הכל לאחר שמצאם. היא אמרה: "לשרוף יש תמיד זמן." אך הוא ה... לא רצה לשמוע בקולה." עברתי כל שטח הגיטו. זוהי קילץ, אך אין זאת העיר אותה אנו זוכרים. גם הבניינים הממשלתיים, חיצוניותם שונתה. זוהי עיר מלאת חיים, מלאה מפעלים, אפילו פוליטכניון יש להם. חלקים שלמים נמחו מעל פני האדמה, ובמקומם הוקמו מבנים חדשים וגבוהים. לא פגשתי אף גוי, שהכרתי לפנים; גם לא חיפשתי. רק פקידת הקבלה "משכה אותי בלשון": האם אני מכיר את משה דיין, שהוא כביכול מלוחמי גיטו וארשה, שם איבד עינו, היה קצין מטכ"ל פולני, בשנת 1967 גנב מהמטכ"ל הפולני את תכניות הצבא המצרי, ברח איתן לישראל וכך הנחיל נצחון לצה"ל. שאלה אותי, אם זה נכון. אמרתי לה, כי אני ציוני וציונות אסורה בפולין. אדרבא, תבוא לבקר בישראל, כפי שאני באתי לפולין. כאן אארח אותה ואספר לה את כל האמת.

עשרים שעות החזקתי מעמד בקילץ (כולל 8 שעות שינה), לא יכולתי עוד לשאת. כאב לי לראות ש"כל המציק לישראל נעשה ראש". טוב להם לגויים, למרות כל הטרוניות שלהם. אוכלים ושותים יותר מאשר לשובע. אין אף אחד מזכיר היהודים.

קבוצת יהודים מגיטו קילץ בדרכם לעבודת־כפייה, 1942.
א גרופע יידן פון קעלצער געטא, אויפן וועג צו צוואנג־ארבעט, 1942.
A group of Jews at the ghetto Kielce on their way to forced labour, in 1942

בשנת השלושים להשמדת קהילתנו

ח. אלעזר ארטן

בשנת השלושים להשמדת קהילתנו, הנני פונה לרבבות קדושי קילק בבקשה, קבלו ברצון את העזתנו להנציח את זכרכם, כי מי אנו ומה אנו לגביכם אתם שנרצחתם על קידוש השם ואף בריה אינה יכולה לעמוד במחיצתכם (כמאמר חז"ל).

אתם הדומים למשה רבנו, שלא ידע איש את קבורתו, ולאליהו הנביא, שעלה ברכב־אש השמימה, עליתם ישר השמימה באש גאזים של כבשני טרבלינקה, לא באתם לקבורה ושמותיכם לא נחרתו על מצבות, ואנו שרידי הפליטה של הקהילה, שזכינו להימצא בארץ הקדושה, במדינת ישראל, החלטנו להנציח את זכרכם בבית התלמוד הזה, שבו נשמע הבל־פיהם של תינוקות של בית רבן, שבזכותו מתקיים העולם, על־ידי לוח מוזהב על כותל המוסד הזה, שיתקיים, אנו בטוחים, לעולמי עד.

עשינו זאת לא למענכם, אלא למען יוצאי חלצינו ולמען כל יוצאי מדינת פולין ומדינות אחרות בעולם, שיבואו לבקר את מדינת ישראל ובתוכה את הערים היהודיות הראשונות בעולם, את יפו של יונה הנביא ואת תל־אביב ואת רמת־גן. והלוח הזה יזכיר להם, שקיימת היתה קהילה קדושה קילק ונשמדה ע"י הגרמנים, שהרגו וטבחו במיתות אכזריות את כל יהודיה, אנשים, נשים וטף; וזאת אך ורק משום שהיו יהודים מאמינים באל אחד ומאמינים שהעולם בחסד, במוסר וברחמים ייבנה ולא באכזריות פרועה, כפי שלימדום מנהיגיהם, המפלצות הטמאות.

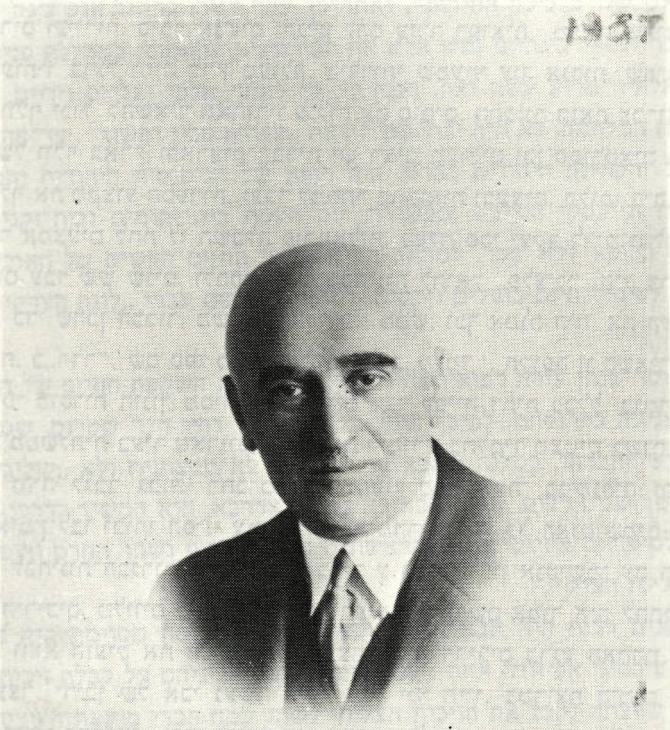
כשקראנו לכן לפני ימים ספורים בחג החירות לאלוקים „שפוך חמתך על הגויים... שאכלו את יעקב ואת נווהו השמו", התכוונו גם לגרמנים, שרשעו מכל עם במעשיהם יותר מסדום ועמורה, ואחרי שרצחו והרגו וירשו את רכוש היהודים, גם השמו את קהילות ישראל. ובקהילתנו קילק השמו את בית הכנסת הגדול, היפה, שעל כותליו ותקרתו היו מצוירות תמונות נוף מארץ־ישראל, את בתי המדרש והתפילה החסידיים, את בתי־הספר, הגימנסיות, החדרים ותלמודי־תורה, את מוסדות הציבור והצדקה, את בית־החולים ובית־היתומים ומושב־הזקנים, את בתי הקהילה והמועדונים הציבוריים והמפלגתיים, ואפילו את בית הקברות, שכל אלה היו לגאון ותפארת הקהילה.

"וארור האומר נקום, נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן, עוד לא ברא השטן" — אמר משורר הלאומי, כי רק אלוקים, אל קנא ונוקם, הדורש דמים אותם יזכור ונקם ישיב לצריו.

מדברי יו"ר אירגון עולי קילק בישראל,
בטכס גילוי לוח הנצחת קהילת קילק בבי"ס "פרדס" ברמת־גן,
ביום השואה והגבורה, כ"ז ניסן תשל"ב.

דמויות

ד''ר משה פלץ

DR. MOJZESZ PELC

1937

אבי נולד ב־6.5.1888 בעיירה רדומישל־ווילקי, במחוז טארנוב שבגליציה. היה בן בכור לאביו יעקב פלץ, שהיה באותה עת „פלצ׳ר", כלומר רופא מעשי ללא תעודת־הסמכה מאוניברסיטה. אביו של יעקב (וסבו של אבי) וולף לייב היה יתום מהוריו, שניספּ במגיפת כולירה בשנת 1835 בערך ועמם כל אחיו ואחיותיו. רק וולף (זאב) שרד. היתום נאסף על־ידי דודו, שגידלו וחינכו באהבה, כאילו היה בנו. דודו של וולף היה ספר בעיירה גליציאית קטנה בשם פודליפיה. תפקידיו של ספר באותם ימים כללו גם רפואה פרימיטיבית, כגון השמת כוסות־רוח, עלוקות וכיו״ב.

וולף הקטן הלך בעקבות דודו ונעשה ספר עם נטייה חזקה לצד הרפואי של המקצוע. הספר הצעיר סבב בין כפרים ועיירות, סיפר אנשים והגיש להם עזרה רפואית מכיוון שהיה עני ולא היתה לו עגלה, עשה כל מסעותיו ברגל והיה לרץ מעולה. בילדותי שמעתי עוד אגדות, שסיפרו עליו האיכרים הפולנים כיצד היה וולף יכול להשאיר מאחוריו עגלות עם סוסים. התכונה הזאת עברה בירושה במשפחת פלץ, ובין צאצאיו של וולף בארץ ובארצות־הברית יש רצים מעולים וכן ספורטאים במקצועות אחרים. באחרית ימיו זנח וולף את מקצוע הספרות, ועבר למסחר בתבואות ובעצים. חלומו היה, כי בנו יעקב יהיה לרופא, אולם מחוסר אמצעים לתת לו השכלה פורמאלית, נשלח סבי יעקב לבית־חולים בעיר סטופניצה שבפולין הרוסית, שם עבד שש שנים, ולבסוף עמד בבחינות לתואר „פלצ׳ר". היה ברור, שכל ההשפחה חעשה מאמץ עליון, כדי שהבן הבכור, משה, יהיה רופא ממש. וכך אמנם היה. את השכלתו התחיל אבי, לפי המסורת היהודית, ב„חדר", שם ספג מכות ועלבונות מה„מלמד". תקופה זו השאירה באבי משקע של מרירות וביקורת כלפי מוסדות חינוך מסורתיים יהודים ונגד כפייה דתית בכלל. בגמר החינוך המסורתי, נשלח אבי לגימנסיה ממשלתית בעיר טארנוב, וסיים את לימודיו כתלמיד מצטיין בשנת 1906.

אבי גדל והיה לגבר גבוה, רחב־כתפיים וחסון מאוד. עוד בגימנסיה נתקל בתופעות של אנטישמיות, אולם אומץ־לבו וכוחו הפיזי עמדו לו, ועד־מהרה למדו כל האנטישמים לכבד את התלמיד היהודי הגאה. סמוך לבחינות־הבגרות הסתבך אבי בריב ע רקע עלבון אנטישמי עם תלמיד אחר והזמין אותו לדו־קרב. שני היריבים, מלווים בעוזריהם, יצאו לעיר ז׳שוב, שם אמור היה להתקיים הקרב. מישהו הודיע על כך לסבי, והוא הזעיק את המשטרה. זו עצרה את היריבים ברגע האחרון, פרקה את נשקם, והושיבה אותם במעצר. ירִיבו של אבי נעשה ידידו לכל ימי חייו. במרוצת הימים היה האיש למנהל בית־הסוהר על הר „הצלב הקדוש", ובתו דניתה היתה חברת ילדותי.

בשנת 1912 קיבל אבא תואר רופא באוניברסיטת וינה. את כל הבחינות עבר בהצטיינות רבה והחל להתמחות בכירורגיה. בשנת 1913 גוייס לשירות חובה בצבא האוסטרי והוצב כרופא של חיל־המצב בעיירה שצ׳צ׳ין, סמוך לנהר ויסלה. מעברו השני של הנהר, במרחק קילומטרים אחדים משצ׳צ׳ין, היתה חווה בשם ז׳אביץ, שבה חיה משפחה יהודית עשירה בעלת אחוזות וחוות חקלאיות אחדות. ראש־המשפחה, מוטקה וורמן, נשא לאשה בת אצולה יהודית, ועל־ידיה הגיע לנכסים רבים, ביניהם הכפר ז׳אביץ, שבו היה מתגורר עם אשתו ושתי בנותיו. הבת הבכורה, פולה, היתה נערה גבוהה ויפהפיה, שתחביבה היה ספורט רכיבה על סוסים. אבי פגש את פולה והיתה זו אהבה ממבט ראשון, שהסתיימה בנישואין. בינתיים פרצה מלחמת־העולם הראשונה, ואבא נעשה רופא־מנתח בבית־חולים־שדה. יום אחד העבר בית־החולים, שבו עבד אבי, לחזית האיטלקית, בקרבת הנהר איזונצו. בקרבות עזים נלכד בית־חולים־השדה בין קווי הלחימה. ביוזמתו יצא אבא יום־יום לשטח־הפקר ותחת אש והפגזות, אסף, עם כמה סניטארים, את הפצועים, שרובם היו גרמנים. בתום סדרת הקרבות שהוכתרו בנצחון הגרמנים, הופיעו בבית החולים כמה קצינים גרמנים, ביניהם גנראל, וזה הצמיד לחזהו של אבא צלב־ברזל מדרג ראשון בשל גבורתו. אות הצטיינות נוסף קיבל אבא מהצבא האוסטרי. כן הועלה לדרגת „האופטמן".

בינתיים, באוקטובר 1916, נישאו אבא ואמא בעיר קראקוב. אבא הועבר לחזית הרוסית, שם נעשה מפקד בית־חולים נייד, שהיה מותקן ברכבת. עם קום מדינת פולין, עבר אבא לצבא הפולני בדרגתו האוסטרית : קפיטן. אבא השתתף בלחימה נגד הבולשביקים בחזית המזרחית, שם נדבק בטיפוס וחלה קשה מאד. אמא הוזעקה לטפל בו, והיא נעשתה אחות בבית־חולים, כדי להיות לצידו.

אחר המלחמה התיישב הזוג בעיר קילצה, שם הקימו בית וגידלו את שני הבנים. בשנת 1920 תלה אבא את השלט שלו ב,,כיכר החירות", ואחר־כך עבר לגור ברחוב אופוצ'נה מס' 2, שם נשארה המשפחה עד המעבר לגטו. בינתיים נטש אבא את הכירורגיה, והתמחה במחללת פנימיות וילדים. בשנים מאוחרות יותר שאלתיו, מדוע עשה זאת, וענה לי, כי לאחר אלפי רגליים וידיים, שקטע בחנאי שדה פרימיטיביים בשנות המלחמה, לא היה יכול עוד לשאת ,,עבודת סכין ומשור". עד־מהרה היה אבא מעורב בחיי הציבור בכלל והקהילה היהודית בהרט. היה רופא של הגימנסיה היהודית וחבר הנהלתה. בעזרת כספיה של משפחת זגייבסקי הנדיבה והעשירה, יזם הקמת בית־יתומים ובית־זקנים בעיר, היה נשיא בשניהם ועבד בהם כרופא ללא שכר. למראה העוני ותנאי החיים הקשים של האוכלוסיה היהודית, יזם הקמת מוסד רפואי לטיפול־חינם בחולים נזקקים. למוסד ניתן שם עברי ,,לינת הצדק", ואבא שוב התמנה כ,,פַרְנָס" שלו.

הקמת מוסד שנתן עזרה רפואיתמחינם, לא תאמה את השקפת החיים של רופאים יהודים רבים בעיר, שראו בכך פגיעה בפרנסתם. לפיכך הוטל על אבא ועל דודי ד"ר שטרום, שגם הוא תמך ב,,לינת הצדק", חרם מקצועי וחברתי, בטענה שאבא פועל בצורה לא־מקצועית ולא ,,קוליגיאלית" לגבי חבריו למקצוע. החרם נמשך שנים רבות, אולם אבא לא נשבר. אדרבא, הוא המשיך בדרכו והקים יחד עם דודי מכון רנטגן ומכון לטיפולים פיזיוטראפיים הראשונים בעיר. לבסוף נשבר החרם ורופאים יהודים אחרים הצטרפו למסגרת ,,לינת הצדק".

במשך שנים רבות היה אבא חבר מועצת העירבובתקופה מסוימת היה גם סגן ראש־העיר. מתקופה זו נשארה בזכרוני אפיזודה אחת : כמה יזמים התחרו ביניהם על קבלת זיכיון לתחנת־כוח בעיר. נציגי חברה בלגית, שרצתה לקבל את הזיכיון הצליחו לשחד כמה חברי מועצת־העיריה, ובידי אבא נשאר המפתח של שלושת הקולות היהודים במועצה. כשבא נציג החברה הבלגית להציע לאבא שוחד, זרק אותו אבא ממשרדו. חברה פולנית זכתה בזיכיון, ונציג ,,האנדקים" במועצת העיריה, שתמכו בחברה מקומית, התבטא כי הנההאינטרס הלאומי ניצל הודות לכמה יהודים הגונים...

אבא התפרנס מרפואה בלבד והיה רופא מסור, עובד קשה ומצליח במקצועו. באותם הימים לא היו תורנויות של רופאים ולא הסדרים אחרים, המקלים על חיי יום־יום. אני זוכר, שכמעט כל לילה היו מוציאים את אבא ממיטתו לטפל במקרים דחופים. בעגלות עם סוסים, וב,,פורד" מודל ,,טי" סובב אבא בעיירות הסמוכות ובכפרים ונתן עזרה רפואית ליהודים ול,,גויים" כאחד, כפי שעשו אביו וסבו לפניו.

היה רופא בעל מחשבה חדשנית ומודרנית ולא התביש לומר את האמת ללקוחותיו. "גבירתי, את אוכלת יותר מדי ועובדת פחות מדי", היתה לעיתים הדיאגנוזה לנשים עשירות ומפונקות. בשנת 1932 נסע אבי לוינה ועבר שם קורס מיוחד לרנטגן. נסעתי עם אבא לווינה וגרנו אצל ידידו (לא יהודי) מימי לימודיו. אבא דיבר גרמנית כשפת אמו, ועל־ידי חבריו ללימודים, שהגיעו באוסטריה לעמדות גבוהות בעולם הרפואה, היתה לו גישה למרכזי־ידע במקצועו הופתעתי עד כמה היה אבא מקובל ומבוקש בבירה הגדולה, ושאלתיו מדוע קבע את ביתו ואת עתידו בעיר פולנית קטנה. ענה לי אבא : "בסופו של דבר, כל אדם הוא חלק של קהילתו ושל מורשתו, והמוסר מחייב, כי יישאר בתוכם ויקדם אותם לחיים טובים יותר".

בשנות השלושים חלה אבא במחלת סכרת. המחלה עניינה אותו כרופא והוא החל לבצע בגופו ניסויים. רק דודי (גם הוא רופא כאמור) היה בסוד העניינים. יום אחד הביא אבא את עצמו למצב של התמוטטות כשהוא לוקח מעצמו כל הזמן דגמים של דם ועושה בדיקות אחרות. דודי הוזעק אליו והציל את חייו בזריקות מיוחדות, שהוכנו מראש למקרה כזה. כתוצאה מהניסויים הללו, כתב אבא חיבור חשוב, בעל פרסום עולמי, בנושא סכרת. העבודה פורסמה בבטאון רפואי אנגלי "לנסט" והביאה לאבא מוניטין בינלאומיים.

אבא היה בעל אופי קשה ונוקשה. ראה דברים בשחור ולבן. דבר היה נכון או לא נכון בלי אפשרויות־ביניים. לא האמין בפשרות. פרשת החרם החברתי, שהוטל על אבא בעקבות הקמת „לינת הצדק", הקשתה על אמי, והיא ניסתה לדבר על לבו שיסכים לאיזו נוסחת פשרה. לעולם לא אשכח את תשובתו של אבא. „על שני דברים אסור להתפשר : **על המצפון ועל העובדות**". כאמור אבא לא הסכים לפשרה ובסופו של־דבר ניצחה השקפת עולמו. לגבי אבא אי־אפשר היה להישאר נייטראלי. היו לו או ידידים נאמנים או אויבים מושבעים. אבא היה קשה גם לבניו, ובמיוחד אלי. חינך וגידל אותם בצורה ספרטאנית. הורשנו לאכול רק אוכל בסיסי ופשוט. ממתקים — רק פעם בשבוע. בכפור של החורף הפולני הלכנו בגרביים קצרים, עם תחתונים קצרים, ולי מעולם לא היתה אפודה. יום־יום חורף וקיץ עשינו מקלחות קרות. אני החזקתי מעמד ועד היום איני יודע מה זו נזלת. אחי, שלא היה בעל חוסן גופני כמוני, נשבר ועבר לטיפול אמי.

אבא הבין רק ביצוע מושלם, והציון היחיד בבית־ספר שנתקבל על דעתו היה „טוב־מאוד". בנושא זה סבלתי קשות והגעתי עד התמרדות גלויה; דבר שאבא מעולם לא הבין. עם זה נתן לי אבא תמיכה מלאה ובלתי־מסוייגת כשהייתי מסתבך בבית־ספר ממשלתי במכות עם „גויים" על רקע של אנטישמיות. במקרה אחד גורשתי מבית־ספר אחרי קטטה חמורה במיוחד ואחרי שזרקתי בקבוק דיו במורה, שהשמיע הערה אנטישמית. אבא הודיע למנהל בית־ספר חד משמעית : „אני האחראי. נתתי פקודה לבני להכות במעליבים בכל כוחו, בלי מעצורים ובלי להתחשב בתוצאות". כעבור חודש, הוחזרתי לבית הספר ומאז לא התנכלו לי עוד.

יחסו של אבא ליהדות היה חד וברור, ככל שאר הנושאים בחייו. לאבא היה יחס שלילי ליהדות חרדית אורתודוכסית. לפי דעת אבא, הגישה לחיים וליהדות של הזרמים האדוקים אינה תואמת את מציאות העולם. היא מעכבת את התפתחות העם וגורמת לעוני ולהשפלה. לא מציאותי, גרס אבא, ולא מכובד להיות תלויים ב„גויים־של־שבת" לביצוע עבודות דרושות לחיים. אמר אבא, כאילו חזה את העתיד : „מה יעשו היהודים, אם תקום מדינה יהודית בפלשתינה ? מה יהיה עם חשמל ביום־כיפור ועם אספקת־מים בשבת? מי יעשה את זה — ערבים ? ".

אבא היה ציוני מעשי. בציונות ראה את הסיכוי היחיד לעם היהודי לנער מעליו את המסורת הדתית, המונעת ממנו התפתחות; ואת הסיכוי היחיד לעצמאות פיזית מול קיום בכבוד. כבוד עצמי וכבוד אנושי היו חשובים מאוד לאבא, ולא היה מוכן לוותר עליהם גם בצל המוות. אין פלא שאפילו הגרמנים הדביקו לו בימי הכיבוש את הכינוי „היהודי הגאה".

כשפלשו הגרמנים לפולין, שלח אבא את אמא ואת אחי מזרחה לשטח הרוסי.

מספרים לי שאמר לאמא, כי הוא חייב להישאר נאמן לקהילתו ולמורשתו, ולא לעזבם בשעת־צרה. בסופו־של־דבר חזרה אמא לקילץ להיות עם אבא עד הסוף. אחי נעלם ואבד במרחבי רוסיה.

בתקופה זו הייתי כבר שנים רבות בארץ ושירתי בצבא הבריטי. לכן אחרים יצטרכו לספר על פעלו של ד"ר פלץ בתקופת הכיבוש הנאצי ועל ימיו בגטו היהודי.

מהסיפורים ששמעתי סיכום התקופה הוא ברור :

אבא נבחר להיות יושב־ראש הקהילה בקילץ וייצג את הקהילה בראש מורם. סרב להיות כלי־שרת בידי הגרמנים, ואלה הדיחו אותו מהמשרה לטובת יהודי משתף־פעולה. הקים בית־חולים יהודי בגטו ועבד בו עד הרגע האחרון. הגרמנים ראו בו מנהיג מסוכן, שהיה מסוגל לארגן את היהודים נגדם, ולכן, בהתאם למדיניות קבועה שלהם, אסרו אותו יחד עם יהודים בולטים אחרים, ושלחו אותו למחנה־המוות באושוויץ. לפי עדותם של עדי־ראייה, גם באושוויץ נשאר אבא היהודי הגאה וסרב להשתתף בניסויים רפואיים על האסירים. הגרמנים הפעילו עליו לחצים ומכות על־מנת לשברו. כדי למנוע מעצמו סבל והשפלה, התאבד אבא בכלא ולא נתן לגרמנים את הסיפוק לשברו בגוף או בנפש. בני אותו עם, שהעניק לאבא אותזגבורה, לא הצליחו לשבור את רוחו, כי אכן קורץ האיש מחומר גיבורים.

בתפיסת העולם הקדים אבא בשני דורות את הציבור היהודי, ורק כאן במדינת ישראל רואה אני כמה נכונים היו עקרונותיו של אי־התפשרות על צו המצפון, ועד כמה צדק בניתוחיו האחרים, הנוגעים לכושרו של העם היהודי לקיים מדינה משלו.

ד"ר משה פלץ, „היהודי הגאה", יכול לשמש דוגמה גם לציבור החי כיום במדינת ישראל.

בנו, יוחנן פלץ

ד''ר משה פלץ

ד"ר משה פלץ ז"ל היה אחד העסקנים המכובדים בקהילת קילץ. בזמן הפלישה הקימו הגרמנים מועצת יהודים בשם "יונדארט".

תוכנית הגרמנים, שמטרתה היתה השמדת הציבור היהודי כולו, היתה מבוססת על פעולות מתחכמות לשבירת רוחם על ידי השפלתם. תחילה פתחו בסגירת העסקים של היהודים והטלת קנס קולקטיבי בסכומים גדולים. האחריות לאיסוף ולמסירת הכסף בשיעור הנדרש הוטל על ה"יודנראט" כדי להבטיח ביצוע במועד לקחו הגרמנים בני־ערובה מנכבדי העם שעמדו בצל המוות. .

ד"ר משה פלץ ז"ל, כיושב ראש ה"יודנראט" היה הדובר היחיד של הציבור היהודי במגע עם הגרמנים. התנהגותו היתה מלאת אומץ וכבוד עצמי. הוא השתדל בכל כוחו לעצור ולהקל כל הגזירות הרעות וללחום להטבת מצבם הבלתי נסבל של היהודים. הוא לא נכנע בקלות מול לחצים שונים, שהופעלו עליו.

הגרמנים לא הסתפקו בהטלת קנסות. החלו ה"אקציות" של משלוח אנשים למחנות עבודה, שהיו שלב ראשון למחנות ההשמדה בעתיד. הם דרשו מה "יונדראט" לספק להם אנשים למחנות.

ד"ר משה פלץ ז"ל סירב למלא פקודתם, כי לא רצה לתת יד לדרישתם הנפשעת.

הוא לא רצה להציל את חייו על־ידי מסירת אחרים למוות. הגרמנים לא הצליחו לשבור את רוחו והוא עמד בעוז ובגאווה יהודית מול התביעות הבארבאריות.

הגרמנים כינוהו "היהודי הגאה". כדי למנוע המשך פעולתו ב"יודנראט" שלא לפי רוחם, הגלוהו למחנה השמדה אושוויץ. מחנה אושוויץ היה אז בראשית העברתו למחנה־ההשמדה הידוע לשימצה. ד"ר פלץ ז"ל לפי עדות ניצולי המחנה התנהג באומץ וגבורה עילאית עד יום מותו.

הדמות ההרואית של ד"ר משה פלץ ז"ל היא בלתי נשכחת.

גבורתו דומה לגבורתו של צ'רניאקוב ז"ל, שהיה יושב־ראש ה"יודנראט" בווארשה, שגם הוא סירב למלא פקודות הגרמנים ובחר במוות. לדאבוננו לא היו רבים דומים לד"ר משה פלץ ז"ל.

אני כניצול השואה ובשם כל אלה שהיו עדים לעמידתו הגאה ממלא חובותי לתאר את דמותו הנפלאה לזכר הדורות הבאים.

אינג' יחיאל רוזנקראנץ

הפעולה הציונית של משפחת קייזר

משפחת קייזר היתה ידועה בקילץ במפעל הציוני. צבי (הירש) קייזר היה חסיד האדמו"ר מראדומסק. אולם את ילדיו חינך הוא ואשתו תרצה מבית פילר, לאהבת ישראל. לזוג הנ"ל היו שישה בנים ושתי בנות. הבכור, זאב דב, עלה ארצה דרך גרמניה עוד בשנת 1920, ומחמת המצב הכלכלי הקשה, נאלץ לעזוב את הארץ, אולם בנו מנחם נשאר בארץ וחי בקיבוץ בית־השיטה. השני מבניו של צבי, היה שמעון, נשוי לאשתו חנה לבית קופל. שמעון ביקר כמה פעמים בארץ ועמד גם לעלות עם משפחתו אולם בגלל מחלה נשאר בקילץ ושם נפטר. שמעון היה מורשה של הקרן הקיימת וקרן היסוד ולא הייתה בעיר קילץ פעולה ציונית שהוא לא לקח בה חלק. לשמעון היו שלוש בנות: הגדולה מרים, השניה רוז'ה, שהתחתנה עם בן דודה, ד"ר ישראל קופל מקילץ, ולהם בת בארץ בשם איבון לידור. הבת השלישית של שמעון, נחמה, שגם היא היתה פעילה מאוד עד יום השואה, וגורלה היה כגורל שאר בני העיר.

הבן השלישי של צבי היה נחמיה, נשוי לאסתר לבית קלינמן, אחותו הקטנה של יצחק ויואל קלינמן. לנחמיה ולאסתר קייזר היו שני בנים: ד"ר יצחק ז"ל שנפטר בארץ. והבן השני ד"ר אברהם קייזר, שנפל ביחד עם אשתו ליד אוסטרוביץ בקרב עם הגרמנים, בהיותם שניהם רופאים של פלוגה פרטיזאנית. נחמיה קייזר היה הבולט בין אחיו. עוד בשנת 1918, בהיותו ב"השומר" נפצע על־ידי הפולנים, שערכו פוגרום בתיאטרון "פולסקי" בקילץ. נחמיה היה פעיל מאוד במוסדות הציונים. הוא היה יו"ר הציונים הכללים ואשתו אסתר היתה יו"ר ויצ"ו בעיר. הבית היה פתוח לכל פעילי התנועה הציונית וכל פעם שיצחק

משפחת קייזר * די פאמיליע קייזער * The Family Kayzer

גרינבוים וד"ר קליינבוים (סנה) באו לקילק, היו מבקרים בבית נחמיה ואסתר קייזר. אסתר היתה גם פעילה ב"ויצו". היא הקימה מתפרה גדולה בעיר בשביל בנות קיבוץ "בורוכוב" שהיו בהכשרה בקילק. שניהם הושמדו על־ידי הנאצים בשואה. בנם הבכור, ד"ר יצחק, הגיע ארצה בשנת 1936, לאחר גמר לימודיו בסורבון ובימי המאורעות התגייס לצבא הבריטי ושירת עד גמר המלחמה. בעת שירותו היה בטוברוק הנצורה וחזר רק לאחר שטוברוק שוחררה על־ידי הצבא הבריטי. לאחר שיחרורו עבד כסגן מנהל בי"ח "הדסה" בתל־אביב ועם קום המדינה שירת כרופא בחיל הרפואה של צה"ל. הוא היה אהוד על כל מכריו ובייחוד על ידי יוצאי קילק. הוא גם היה סגן יו"ר האירגון בארץ.

הבן הרביעי של צבי קייזר היה לייביש. עלה ארצה עוד בשנת 1913. הוא גורש מן הארץ על־ידי התורכים. הוא ביקר מאז גירושו מיספר פעמים בארץ, בהיותו תושב ארצות־הברית. הוא זכור ליוצאי קילק בביקורו ביום חג ה־20 למדינת ישראל. יוצאי קילק זוכרים את השתתפותו בנשף שנערך על־ידי ארגון יוצאי קילק. הוא נפטר בארצות־הברית בשנת 1975.

הבן החמישי היה שמואל, נשוי לבלומה פומרנצבלום מסטשוב. הוא היה שותף לאחיו נחמיה, וכשאר אחיו היה פעיל בתנועה הציונית ולו שני בנים, אברהם ובנק. אברהם התגייס לפרטיזאנים היהודים בזמן כיבוש קילק על־ידי הנאצים ונפל בקרב עם הגרמנים ליד לבוב. בנק הצעיר התגייס לפרטיזאנים הנוצרים, נפל בשבי הגרמני. לאחר שיחרורו הגיע דרך לונדון לניו־יורק. הבת הגדולה של צבי קייזר היתה חווה, והיא קטנה משמואל. גם היא נודעה בעיר בפעילותה הציונית ובפעילותה ב"ויצו".

הבן השישי במשפחה הוא שלמה קייזר. הוא היה חבר "צעירי ציון" ועלה ארצה בשנת 1918 ביחד עם שלמה שפילמן ושאול קליכשטיין ז"ל. שלמה, בהגיעו ארצה, עבד במרחביה כחקלאי. מכאן עבר לקבוצת חולדה, שם חי ועבד במשך שנתיים. מחולדה עבר לקבוצת כנרת, עבד במשך שנה. אולם כשאר חלוצי העלייה השלישית ידע שעליו לעבוד בכל מקום שיש צורך בעבודה עברית, וכך עבר לירושלים, שם עבד במשך 12 שנה בתור סתת ומירושלים ירד תל־אביבה ועבד עד שנת 1966, ועתה הוא פנסיונר. שלמה היה נשוי לאידה מבית חלמר מסטשוב, חברת "השומר הצעיר". עלתה ארצה בשנת 1924 ונפטרה בשנת 1979. לשלמה יש בן צייר בפאריס. אולם הוא מבקר אצל אביו כל שנה.

הצעירה במשפחת צבי קייזר היתה לאה, חברת "השומר הצעיר". גורלה לא ידוע. כנראה נספתה בשואה. היא הושמדה יחד עם שאר קדושי קילק.

כזה היה בית משפחת קייזר, הידוע בעיר קילק וגם ליוצאי קילק בארץ ובתפוצות.

כמה מילים על ד"ר קייזר ז"ל. הוא נפטר ב־2.12.70 והניח אשה, חנה. חנה פעילה עד היום הזה בוועד למען החייל. הבית שלה פתוח לכל יוצאי קילק שבקבוצים ובחו"ל. וכידוע, היא מארחת יוצאי קילק בביקורם בארץ. הבית שלה הוא בית חם בייחוד לכל מכרי ד"ר יצחק קייזר המנוח. לחנה שני ילדים, בת בשם כרמלה, נשואה למהנדס ולה שלושה ילדים ומתגוררת ברחובות. בן, ד"ר נחמיה קייזר (ע"ש סבא המנוח) והוא רופא בבית־חולים "הדסה".

יחזקאל קליינמאן

סטפניה וולמן (ז'ימנובודה)

אחת הדמויות הבולטות בתחום החנוך בקילץ היתה סטפניה וולמנובה־ז'ימנובודה. לא היה אדם, שלא הוקיר את האישיות הזאת, שהיתה משכמה ומעלה. בחייה הפכה לאגדה. כותלי הגמנסיה, ילדי טיפוחיה היו עדים לעבודת קודש שלה בעיצוב דמות הדור הצעיר על כל שכבותיו.

"צופה היתה הליכות־ביתה". בכל פינה הורגשה ידה המבורכת, רוחב־ליבה, ההבנה הפדאגוגית, חכמתה ואהבתה לכל אדם, באשר הוא אדם. היא — המייסדת של בית־הספר — גידלה במשך עשרות שנים דורות של בנות, אמהות ורעיות וראתה בעבודתה יעוד ואתגר בחיים.

כמו אמן ידעה להתהלך בעולם הילד, לטפח את קווי אופיו, לגבש את השקפת עולמו. החניכה היתה בידה כחומר ביד היוצר.

סטפניה — ה"דירֶקטוֹרקה" היתה כאלון חסון, בעלת שורשים עמוקים, שבצילו גדלו וצמחו בני־אדם. לא רק לבית־הספר הקדישה את רוב מרצה. היא עבדה במשך עשרות שנים בהנהלת בית־היתומים ושם רשמה דף מפואר בעבודת ההתנדבות. היא האירה והקרינה על חיי היתומים, שהם היסודות המקופחים בחברה האנושית. "אמא" קראו לה מאות יתומים והעניקו את התואר הנעלה הזה לאשה, שהיתה חשוכת־ילדים. סיפרו, שלמרות היותה בעלת השקפה חילונית, ידעה לכבד את המסורת הדתית של הילדים הדתיים ואף טיפלה בילדי "תלמוד תורה".

סטפניה ז'ימנובודה גילמה אהבת חיים, חיוניות בלתי־נדלית, שמחת־יצירה ואהבה לספורט. דרשה מעצמה מאמץ ומשמעת והמורים — השותפים לעבודתה — הלכו בעקבותיה.

כאחת התלמידות אזכור אותה כצעירה תמיד, לעולם לא עייפה, יפה בפשטותה, הדורה בתלבושתה הצנועה וגדולה ברוחה.

באישיותה המקסימה כבשה לה מעמד של פדאגוג דגול והקימה בחייה מצבה חיה.

בכל העולם, באשר שם מצויה חניכה שלה — פועמים זכרונות יקרים ורגשי הערצה.

בייסוד הגימנסיה ירתה אבן־הפינה לחיי התרבות של הציבוריות היהודית בקילץ — עירנו. לא ייגרע מאישיותה אם יצויין שבשיטת חינוכה לא בלט הרעיון הלאומי, אבל ייאמר, שלא שררה התבוללות בין כותלי בית הספר.

ראוייה האישה הדגולה הזאת שרשימתי תיכלל בספר על קילץ.

עדה נחושתאי, חיפה

היו לי חברים

כל אחד וחברים שלו.

גם לי החברים שלי. גם אלה, שהיו ואינם עוד. איכה אשכחם ? ניצבים הם לפני כצלמם וכדמותם. כפי שהכרתים, ראיתים ואהבתים.

אמרו חז"ל : ,,קנה לך חבר". ואכן, בדרך־חיים משותפת, בחוויות־נעורים, באחוה ורעות לאורך־שנים, ביחס כבוד הדדי ובאהבה רבה — קניתים לי. וכאלה הם היו :

יצחק קייזר

זכות עמדה לי להיות המחנך שלו בתנועה. חוט של גבריות ופעלתניות היה משוך עליו מצעירותו. מסור לאידיאלים לאומיים ואוניברסאליים. היתה לו תשתית מתאימה בבית־הוריו, שהיה ספוג תרבות ופעילות ציונית. הוא, יצחק הצעיר, ידע לינוק אותן בתוכו ולהירתם למעשים ולתורות, שלמד בבית אולפנא, בתנועה ובחיי־חברה. כי איש־חברה מובהק היה. איש ספר וחרבות. איש דובר מישרים ונענה לכל הפונים אליו. עזבתיו בקילץ בהיותו צעיר לימים. ראיתיו בפאריס בהתבגרותו, כסטודנט לרפואה, וקיבלתיו עת עלה ארצה כרופא וכחלוץ כאחד. יצחק התגייס מיום־בואו ארצה, בהעזה ובלהט האופיניים לו, לכל פעולה חלוצית. עם פרוץ מלחמת־העולם השנייה התנדב בין הראשונים כרופא לצבא הבריטי. היה עם חיל־המשלוח הבריטי במצרים וביוון. לא איבד את צלמו היהודי והאנושי, וידע להתגבר על תלאות המלחמה. לאחר־מכן שירת כרופא הן בהגנה והן בצה"ל, עם קום המדינה. תמיד בין הראשונים לשירות העם.

יצחק כרופא פרטי הוא סיפור של התמסרות, אדיבות, יחס אנושי, ומעל לכל — טוב לבריות ומיטיב לזולת. יעוד ושליחות ראה במקצועו. טיפח בית משפחה חם, בעל אופי יהודי, ללא התנשאות וראוותנות. ידעתיו כעושה צדקה וחסד לרבים בלי להבליט את עצמו. בצינעה ובסתר פעל רבות. לקרובים ולחברים היה לסעד ולמרפא. מבאי־ביתנו היה. רוח של שמחה, פשטות־הליכות, רעות ואהבה — הביא תמיד אתו. קרוב לחבריו משנים עברו, כחבר ועמית התהלך בינינו. כה עצוב בלעדיו. יצחק איננו !

אַרטק (אהרון) פרישמן

גדול ממני בשנים ומחנך שלי בתנועה.

בשנות העשרים המוקדמות, לאחר שה,,קן" המפואר של ,,השומר הצעיר" בקילץ התפורר עקב הפוגרום של נובמבר 1918 בעירנו — ידע אַרטק, והוא אז סטודנט מתחיל לרפואה, לאסוף קבוצת נערים צעירים של הגימנסיה העברית, ולארגנם ב,,קן" מחודש בעירנו. לאט־לאט, צעד אחר צעד, נעשתה פעולה חינוכית. לאחר שנים מעטות הסתעפה הפעולה וקירבה עשרות ומאות מטובי הנוער למעשים ציוניים. אַרטק היה ,,ראש הקן", המחנך המארגן והמפעיל. חבר בוגר שלי.

בגמר מלחמת־העולם השנייה הגיע ארצה עם משפחתו מגלות רוסיה. חיפשתיו ומצאתיו במחנה־עולים. לא הרפיתי ממנו. הועבר כרופא לעיירה נטושה זַרנוּגָה, יחד עם אוכלוסית עולים מכל הגלויות. במקום־מגוריו בזרנוגה, הדלה והנטושה, מצא את ייעודו ואת סיפוקו , הן בעבודה והן במתן עזרה ומרפא לעולים חסרי־כל.

איש־רעים היה, בעל הומור ושנינה, כי מגזע הפרישמַנים מוצאו. ספוג תרבות־הליכות וידע, חביב ונעים לבריות. כל פגישה אתו, היתה חווייה אינטלקטואלית. איננו עוד. אַרטק איכה ?

יָקוש (יעקב זַן־זיפמַן)

כאבא את בנו — קיבלתיו בהגיעו ארצה. משחר נעוריו היה נאמן לצוו התנועה וליעדי הגשמתה. ליוויתיו בצעדיו הראשונים בקיבוץ ובעבודה. בקלות השתלב בחיי החברה. אכן, ידעו להעריכו. חֵן מיוחד היה בו, שורשי היה, מקורי, עשיר ברוח וברוך־מעש. לא מוכתר בתואר היה, אבל בעל ידע רב ואופקים רחבים. בחברה הקיבוצית שלו השתזרה דמותו כפנינה במחרוזת. פעיל ורב־מעש בחברה. בכול ידי יָקוש המבורכות : בציור, בקישוט וכו'. היה בו מטען של הווי עיר־מולדתו קילק, על כל סממניה העממיים השובים את הלב. הוא דבק בהם בחום־לבו. אצר בקרבו טוב־טעם ואסטטיקה בציוריו, בקאריקטורות ובאוסף ה„חנוכיות" שלו. יחיד ומיוחד התהלך בתוכנו. כתובת היה לכול.

איש השיחה היה; איש הסיפור הקולח, בר־אוריין ובור־סוד, סַסגוני וזַן משובח במינו, עממי כ„עץ שתול על פלגי מים", עמוק שרשים ורב פֹּארות. התגאינו בו ובידידותו. לכולם אחיעזר ואחיסמך. מוכן תמיד להושיט עזרה לנזקק. אוהב־ילדים, והמה ידעו להשיב לו אהבה וכבוד.

ראיתי בו את יקיר־נפשי. חשתי תמיד כאילו הוא כולו שלי ואני כולי שלו. נדמו הסיפורים הנפלאים שלך, נדמו לעד. יקוש, חברי.

ולאדק (זאב סקורצקי)

אציל התהלך בינינו, אציל־רוח, נצר מבית סקורצקי המכובד בעירנו.

משחר־נעוריו התבלט בתכונותיו המיוחדות. בשנות לימודיו בגימנסיה העברית והוא עדיין צעיר בשנים, אבל רַב־ידע וספוג תרבות. זכורה כתיבתו המעניינת והבשֶלה בתוכנהּ ובסגנונהּ — אז בעתון התלמידים „עולמנו". רצינות ביטוי, שנינות ולשון צחה עם ידע וגישה תרבותית הכתירו אותו בכתר „אהוב דור הצעירים". עלה ארצה עם סיום חוק־לימודיו האקדמאיים. גם הוא בין חלוצים היה. על פיגומי בניין מצא את מקום עבודתו הראשון. הוא ולאדק, היה בבחינת קישוט ונוי בהופעתו ובעדינות־הליכותיו. נקי־דעת ובר־לבב, ובר־סמכא בענייני תרבות.

איש שיחה מלבבת, מתובלת בהומור מקורי. ראינו בו את האציל שבחבורה. הקפנו אותו באהבה ובכבוד.

כזה היה חברי ולאדק סקורצקי, שאיננו עוד !

משה נבון (קלוגמן)

בחבורת־העולים המאורגנת בתחילת שנות השלושים (בתוכה ארבעה חניכי קן השוה"צ מקילץ) נמצא משה. כבני ראיתים בבואם, ועזרתי בקליטתם בחיי הארץ והקיבוץ. צעירים לימים היו, אבל מלאי התלהבות ורצון עז לתת יד לבניין הארץ.

משה השקט ביניהם, הצנוע והממעיט בדברים, התבלט בחבורה בתכונה זו. קשיי ההסתגלות לעבודה בפרדסי פתח־תקווה לא הוציאו אותו משלוותו. להיפך, נתגלו בו ידיים אמונות בעבודות שונות, התמדה ורצון ללכת „בתלם" עם כולם. לימים בהגיע הוריו וכל בני־משפחתו ארצה, ידע להגיש את עזרתו בקליטתם ובסידורם. הצטיין בעבודות רבות, לא נח ולא שקט, פעיל ונמרץ הקים את משפחתו והפארת בניו. "בית הנבונים" בחולון הטביע חותם והיה כתובת לכל הזקוקים לסעד ולעזרה.

בתאונת דרכים קטלנית נגדע בשנות חייו הפוריות והפעילות.

משה, שכה הרבה בנה וספג ערכי־אנוש נעלים — זכור אזכרהו כחבר יקר לי.

זוויה (נעמי שפילברג־ברקאי)

למשפחת החברים הבלתי־נשכחים שלי מצטרפת דמותה של זושיה. קטנת־קומה, שבריריה, בעלת עיניים חודרות ונבונות, חכמה ואיטליגנטית, חניכת „הנוער הציוני" בקילץ וחניכת קיבוץ משמר־העמק. חייה — נתיב יסורים וסבל. בהתקפה הרצחנית של אנשי קאוקג'י על משמר־העמק — כיסתה בגופה קבוצת־תינוקות, שהיתה תחת השגחתה בבית־הילדים, ובכך הצילה את חייהם. היא עצמה נפגעה קשות ברגלה, ונשארה קטועת רגל עד יומה האחרון. בגבורה עילאית נשאה את סבלה. כסמל של מסירות ועמידה בנסיון בעת מלחמה היתה בעיני כול. צנועת־הליכות היתה, עדינה בנפשה ומשתיקה את מגבלותיה הפיזיות. ידעה אהבת קרובים וידידים וחום הסביבה הקיבוצית. תו של רעות כזה השתזר בה במרוצת חייה בארץ ללא מחיצת גיל ושנים.

כאחות היית לי, נעמי היקרה — וכזאת אֶבכה את היעדרך.

כאלה היו לי חברים.

כך אני רואה אותם אחד־אחד; וכך יעמוד זכרם לברכה לעולמים.

רפאל נחושתאי (פולו)

ארגאניזאציע "השומר הצעיר" אין קעלץ, 1924.

Organization of "Hashomer Hatzair" in Kielce, in 1924.

יוצאי קילץ
בישראל

תולדות ארגון יוצאי קילץ

יחיאל רוזנקרנץ

ארגון עולי קילץ בישראל גדל והתרחב במקביל לגידולו והתרחבותו של היישוב היהודי בארץ, ראשוני עולי עירנו הוו אנשי תנועות־נוער של "השומר הצעיר" ו"החלוץ" שבאו ארצה וראו בבנינה ובעיקר בהתישבות העובדת את הגשמת חלומם. בקיבוץ מצאו את מולדתם וביתם מחדש בבחינת "באנו ארצה לבנות ולהבנות בה"!

בשנים של מלחמת העולם השנייה השתנה ההרכב האנושי של העליה. בפולין גברה האנטישמיות שנזונה על ידי הכוחות הלאומנים והראקציונרים בתמיכה גלויה של השלטון. מצבם הכלכלי של היהודים הורע מיום ליום ובהשפעתה גאה הגירה המונית ובעיקר העלייה לארץ ישראל של משפחות שלמות. עם העליה הזאת גדל גם מספר הנפשות של יוצאי עירנו. בין עולים אלה היו עסקנים ואנשי ציבור שנודעו בפעולתם למען הכלל. על ידי קשר הדדי ביניהם קרם עור וגידים הרעיון ליצור מסגרת ארגונית לעולים וכך נוסד לפני מלחמת העולם השנייה ארגון יוצאי קילץ בישראל שבראשם עמדו [illegible] האלה:

קלוסקה זאב — יושב ראש,	סטשבסקי ברנרד —
רוטנברג משה — מ.מ יו"ר.	פיאסגוקובסקי יצחק,
קליכשטיין זלמן — סגן יו"ר,	קמינר שמאי —
איזנברג ברוך — גזבר,	אלה לדאבוננו אינם עוד בחיים.

פעולת הארגון התרחבה לאחר מלחמת העולם השנייה, עם גל העליה ההמונית של יהודי פולין, ובעיקר לאחר הפוגרום בעירנו בשנת 1946 והפעולה התבטאה במתן עזרה סוציאלית ובסיוע לסידור ראשוני לפי יכולתו של האירגון. עיקר מטרתה היתה ליצור בקרב העולה תחושה של קירבה והשתיכות משפחתית.

עם הקמת המדינה, שהביאה לצמיחה כלכלית בארץ, נשתנתה גם צורת פעילותו של אירגוננו. הפעילות התרכזה בארבעה מישורים עיקריים:

א) הנצחת זכרם של קדושינו על־יד אזכרה שנתית בט' באלול, יום השמדת קהילתנו

ב) ייסוד הפעלת קרן גמילות חסדים על ידי הענקת הלואות ללא ריבית ליוצאי עירנו ובני משפחתם. ההלואה אושרה בישיבת הוועד בהתאם לאפשרויות ומצבה הכספי של הקרן.

ג) ארגון כנוסים, מפגשים ומסיבות חברתיות לשם גיבוש חברתי של עולי קילץ, ובעיקר אירגון מופעים בעלי אופי לאומי כגון:

נשפים ביום העצמאות וכמו כן כינוסים של יוצאי קילץ מכל העולם, לשם בירור בעיות משותפות. והודות להשתתפותם של אנשים בעלי נסיון ציבורי רב וכח אירגוננו להצלחה מרובה ולהד חיובי בקרב יוצאי עירנו. פעולות הנבחרים נעשתה על טהרת ההתנדבות.

לסיכום פעילותו של האירגון מיום היוסדו עד לשנת 1975 ראוי לציין את המעשים החשובים שנעשו במשך תקופה זו ואלה הם:

א) כתיבת ספר תורה לזכר קדושינו הנמצאת ברשות ארגון בבית הכנסת ע"ש הרב אהרונסון ברחוב המגיד 4 בתל אביב.

ב) הקמת לוח זכרון לקהילתנו במרתף השואה בירושלים.

ג) הוצאת ספר "קילץ" פרי עטו של מר פנחס ציטרון ז"ל וקילצאים אחרים.

ד) אימוץ קהילתנו על ידי בית ספר התיכון "פרדס" ברמת־גן ברחוב אמנון ותמר והרכבת לוח זכרון בו.

ראוי לציין לשבח ולהביע את הוקרתנו העמוקה לכל אותם חברים, שפעלו במשך השנים למען חיזוק אירגוננו לפי פירוט להלן:

א) יושבי הראש:

1). קלוסקה זאב,יושב ראש הראשון.
2). ארטן אליעזר ז"ל,יו"ר השני.
3). עו"ד הרמן יחיאל,היושב ראש הנוכחי.
4). רוטנברג משה ז"ל,מ"מ.
5). קליכשטיין זלמן ז"ל,מ"מ.
6). פוסלושני,מ"מ הנוכחי.

ב) הגזברים: איזנברג ברוך ז"ל, קמינר משה,גזבר נוכחי.

ג) המזכירים: לברטובסקי דוד, כספי חיים, בינושביץ שלמה,רוזנקרנץ,המזכיר הנוכחי.

ד) חברי הוועדים:

1). איזנברג פנחס.
2). אלברט בן ציון.
3). אלפרט יחיאל.
4). בורנשטיין שמעון ז"ל.
5). גולדמן שאול.
6). לבקוביץ שרה ז"ל.
7). ליפשיץ חנה ז"ל.
8). לרר אלכסנדר.
9). מורדקוביץ קלמן.
10). נחושתאי רפאל.
11). ד"ר סברוני [redacted].
12). פוטשניק צבי.
13). ד"ר קיזר ז"ל.
14). קירשנבאום אברהם
15). קליינמן יחזקאל.
16). קרבל שרה.
17). רוזנברג צבי ז"ל.
18). רוטמן לייב.

ראוי להזכיר את חבר הכנסת גודראט אברהם ז"ל שהיה פעיל באירגוננו ופעל רבות למעננו.

בשנת 1975 עם התחלת תקופה חדשה של אירגוננו נבחרו מוסדות חדשים, שהביאו לתנופה מחודשת בפעילותו של האירגון שהתרכז בעיקר בשלושה מישורים:

הנצחת קדושי עירנו.

הרחבת הקשר עם אירגוני קילצאים בעולם.

הגדלת קרן ההלואות והגברת פעילות של קופת גמ"ח.

הועד העמיד בראש פעולתו את טיפוח של אתרי זכרון הקיימים והקמת חדשים כדי להנציח את זכרם של קדושי קהילת קילץ.אתרי זכרון שימשו לקילצאים, מהארץ ומחוץ לארץ מקום להתכנסות ולהתייחדות. אתרי־זכרון תפקידם להביא לתודעת הציבור בישראל ובעיקר לנוער דבר קיומה של קהילתנו המפוארת ולהעניק מימד של הנצחה בצורה נאותה ומכובדת.

פעולות הנצחה באתרי־זכרון הקיימים והחדשים

"נחלת־קילץ" — אתר לזכרון קהילת קילץ קיים ליד העיירה נתיבות בנגב המערבי, נוסד ע"י יוצאי עירנו בקנדה ונמצא בצורה פרגולה־הנצחה בשטח בית־ספר איזורי ביישוב מעגלים, המסונף למועצה האזורית "עזתא". בית־ספר זה אימץ את קהילתינו ומנהלת בו פעולת־הסברה לפני התלמידים על השואה ועל עירנו ועברה.

חשיבות האתר הזה הוא דבר שתלמידי בית־הספר, שהם יוצאי עדות המזרח, נטלו עליהם לטפח זכר קהילתנו כסמל של שותפות גורל של עם אחד.

הוועד עמד בקשר עם מרכז החינוך ותרבות של המועצה "עזתא". סיפקנו להם ספר "קילץ" וכן חומר לימוד על קהילתנו. בשנת 1977 התקיים סיור מאורגן לאתר.

הקמת מצבות ב"יער הקדושים"

באפריל 1976 הקמנו מצבת־זכרון ב"יער הקדושים" בדרך לירושלים. טקס גילוי המצבה נערך ביום השואה והגבורה ביום כ"ז ניסן תשל"ו.

ביום השואה והגבורה בשנת תשל"ח התקיימה אזכרה ליד מצבת הזכרון, בו נאם על השואה והגבורה שאול גולדמן. בשני המקרים התקיימו סיורים מאורגנים של חברי אירגוננו והאורחים מחוץ לארץ באתר הנ"ל, שכללו גם ביקורים במרתף השואה בבירת ישראל ליד מצבת זכרון הקיימת שם לקדושי קהילת קילץ.

לוח זכרון בבית ספר התיכון "פרדס" ברמת־גן

בבית־ספר "פרדס" שאימץ את קהילתנו מצוי לוח זכרון לקדושי עירנו. ביום השואה והגבורה בשנת תשל"ח קיימנו ליד לוח הזכרון בבית־הספר "פרדס" אזכרה בהשתתפות ילדי בית־הספר בה סיפר מתולדות קהילתנו הח' צבי פוטשניק. באזכרה שנתית של אותה שנה ב־ט' באלול השתתפו ילדי בית־הספר בה הציגו מסכת על השואה בצליל ובאומר.

בשנת 1979 התחיל הוועד בשיתוף עם הנהלת בית הספר והסכמת מחלקת החינוך בעירית רמת־גן לבנות במרתף בית־ספר אולם עיון עם ספריה, מוקדשת ללימוד השואה, כולל פינת זיכרון לקדושי קילץ.

לוועדת ההנצחה צורף החבר משה רוזנפלד והוא בהתנדבות ערך דגם תיכנוני של האולם. הדגם אושר ע"י הוועד, אבל הביצוע נדחה עד לגמר הקמת המצבה בחולון.

הקמת מצבת זכרון בבית־העלמין בחולון

הוועד העמיד בראש פעולתו את עניין הקמת המצבה לזכר קדושי קילץ בבית העלמין המרכזי בחולון.

במאי 1977 רכשנו מחברא קדישא חלקת־אדמה בתחום בית העלמין הזה, כדי להקים בו מצבת זכרון. ביום הזכרון לשואה ולגבורה ב כ"ז ניסן תשל"ח התקיים טקס הטמנת אפר של קדושי עירנו קילץ שניספו בשואה. דברים השמיע יו"ר האירגון יחיאל הרמן. בחדשים ינואר מאי 1979 התקיימו דיונים לבדיקת הדגמים של מצבת הזכרון.

במאי 1979 החליט הוועד להחליף את מקום המצבה ולהקימה בשדרה להנצחה של קהילות יהודיות באירופה. רכשנו מחברה קדישא שטח של שבעה מקומות קבורה במקום המרכזי בשדרה,

בהסתעפות הדרכים המובילות לשער החדש של בית העלמין. היתה זו פעולה חשובה מאד, כי היא מאפשרת הקמת מצבה רחבת מימדים.

בישיבת הוועד בחודש נובמבר 1979 הוחלט סופית על צורתה של מצבת זכרון ע"י בחירת הדגם שהוצג ע"י חברנו משה רוזנפלד.

רוזנפלד התנדב מרצונו הטוב להכין את כל הפריטים הקשורים בהצבת המצבה. בישיבה זו הוחלט לצרף את החבר רוזנפלד לוועדה להקמת המצבה.

הרחבת הקשר עם אירגוני הקילצאים בעולם

הוועד פעל לחידוש ולחיזוק הקשר בין אירגוננו לאירגוני הקילצאים בעולם, כדי לשתף אותם בכל פעולותינו להנצחת קדושי קילץ.

אירגוני הקילצאים בני־יורק ובקאנדה פעלו בהבנה מלאה והדבר הביא להגשמת החלום לכינוס עולמי של הקילצאים בישראל. הכינוס התקיים ב־5.5.78 והשתתפו בו נציגי אירגוני קילצאים מניו־יורק, אוסטרליה, צרפת וכן קילצאים יחידים, שבאו מכל ארצות אירופה ואמריקה. הכינוס עבר ברוח של חברות וקירבה נפשית והחלטות העיקריות שנתקבלו היו:

המצבה שמקימים בחולון היא לזכר קדושי קילץ וכל קילצאי חייב לראות עצמו כשותף פעיל לעבודה הקדושה הזו. ארגון עולי קילץ בישראל צריך להיות המרכז המאחד את הקילצאים בעולם.

לקיים באורח רצוף כינוסי קילצאים בישראל. הכינוס הבא יתקיים בעת גילוי המצבה בבית העלמין בחולון. החלטה על הקמת מצבה גדולה בחולון התקבלה ע"י משתתפי הכינוס בהערכה מלאה. במקום נאספו סכומים ניכרים המוקדשים רק להקמת המצבה. באותו יום בערב התקיים לסיכום הכינוס נשף חג העצמאות בהשתתפות חברי אירגוננו ואורחינו מחו"ל. הנשף התקיים על הצד הטוב ביותר להנאתם של כל משתתפיו. היה זה ערב בלתי נשכח.

הוצא ביולטין מוקדש לכינוס העולמי של יוצאי קילץ, שהתקים לרגל יום העצמאות השלושים למדינת ישראל. בביולטין הובאו מאמרים מוקדשים לכינוס וכן דו"ח כספי מהתרומות להקמת המצבה. ההוצאה היתה מפוארת והוכנה ע"י ועדת המערכת של הוועד, אשר מרכזו היה החבר שאול גולדמן.

הוועד החליט לבטל את הועדה לעזרה סוציאלית, שכן מצבם הכלכלי של כל חברי ארגוננו השתפר ולא היו פניות לעזרה בשנים האחרונות לקיומה.

הוועד החליט לרכז כל האמצעים בקרן קופת גמ"ח, שנמצאה בניהול סניף "הרימון" של בנק הפועלים בתל־אביב. הלוואות שאושרו ע"י הוועד הועברו לבנק למימוש דחוף.

נבחרו מוסדות חדשים

בחנוכה 1979 התקיימה אסיפה של כל חברי האירגון. באסיפה זו ניתנה הזדמנות לקהל החברים להכיר את דגם המצבה שאושר ע"י הוועד. הועד היוצא מסר דו"ח מפעולתו במשך ארבע שנות כהונתו. באווירה חגיגית נבחרו חברים לוועד החדש.

חברי ועד ארגון יוצאי קילץ בישראל, בשנת 1954. יושבים: ברוך אייזנברג ז"ל, זלמן קלכשטיין ז"ל, אליעזר ארטן ז"ל, פנחס ציטרון ז"ל, זאב קלוסקה ז"ל, דוד לברטובסקי.
עומדים: בן־ציון אלבירט, צבי רוזנברג ז"ל, חנה ליפשיץ ז"ל, חיים פוסלושני, שרה לבקוביץ ז"ל, אברהם קירשנבוים, שמעון בורנשטיין ז"ל.
קאמיטעט-מיטגלידער פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, אין יאר 1954.

Members of the Union Committee of Kielce in Israel formed in 1954.
Sitting: the lates Baruch Eisenberg, Zalman Kalkeshtein, Eliezer Artan, Pinhas Zitron, Zeev Klauska, David Levartowsky. Standing: Ben-Zion Elvirat, Zvi Rozenberg, Hannah Lipshitz, Haim Posloshni, Sarah Levkowitz, Avraham Kirshenboim, Shimon Borenshtein.

1). הרמן יחיאל עו"ד — יו"ר
2). בנארי ישראל — סגן יו"ר
3). פוסלושני חיים — סגן יו"ר
4). רוזנקרנץ יחיאל,מהנדס — מזכיר
5). קמינר משה — גזבר
6). איזנברג פנחס — חבר
7). אלבירט בן ציון — חבר
8). גוטמן אשר — חבר
9). גולדמן שאול — חבר
10). לברטובסקי דוד — חבר
11). קליינמן יחזקאל — חבר
12). רוזנוולד יוסף — חבר
13). רוזנפלד משה

הוועד החדש החליט לרכז את פעולתו בעיקר בהצבת המצבה בבית העלמין המרכזי בחולון. כדי להמחיש נבחרו ועדות פעולה. הוועדות קיבלו סמכויות מלאות בתחום פעולתן, אלה הן הוועדות :

ועדת הקמת מצבה

1). אלבירט בן־ציון
2). בנארי ישראל
3). גוטמן אשר
4). רוזנפלד משה
5). אינג' רוזנקרנץ יחיאל

ועדת איסוף כספים

1). בנארי ישראל
2). גוטמן אשר
3). לברטובסקי דוד
4). פוסלושני חיים
5). קמינר משה

פעולות הוועד והוועדות

התקשרות עם אירגוני קילצאים בניו־יורק, קאנדה, אוסטרליה וצרפת לפעולה משותפת להקמת המצבה.

* הוצאות והפצת חוזר מיוחד של ועדת הכספים בין הקילצאים בארץ ובחוץ־לארץ בקריאה להשתתפות פעילה במפעל ההנצחה.

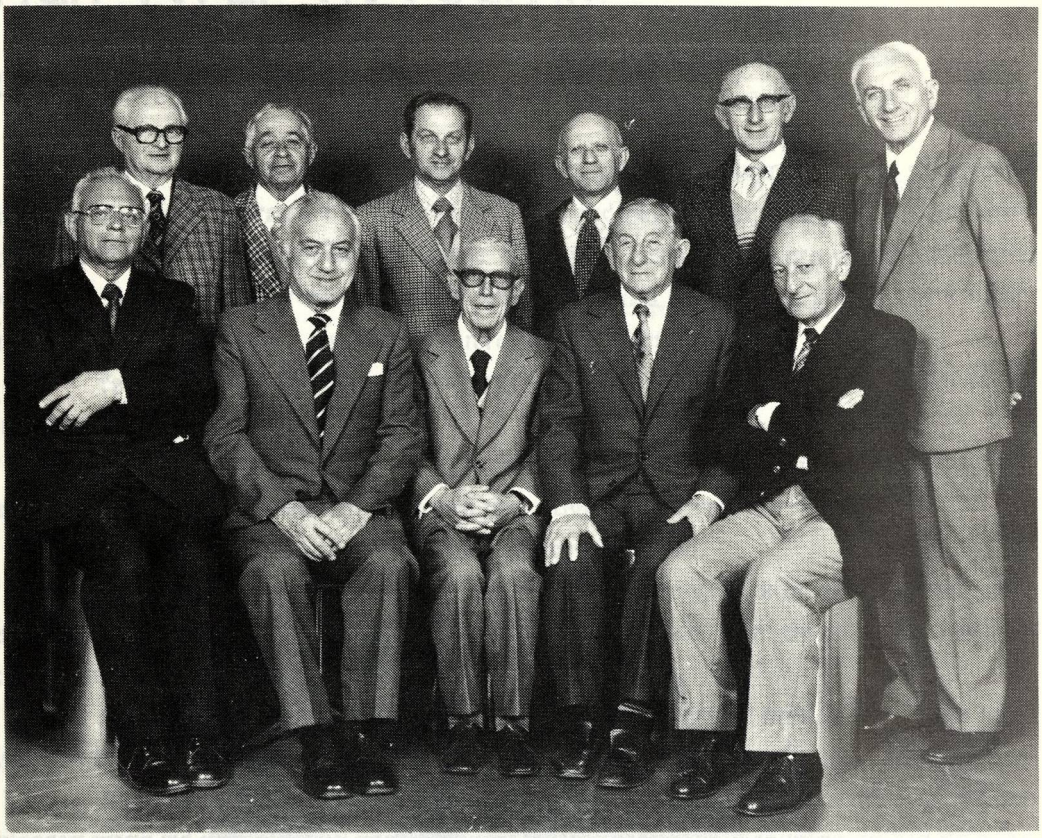
* העברת והטמנת אפר הקדושים על־ידי חברה קדישא ממקום הקבורה הקודם למקום־הקבורה החדש רכישת 2 חלקות קבורה נוספות מחברה קדישא. הגדלנו את שטח מקום המצבה והדבר הביא לשיפור המראה הכללי של המצבה.

* הוצאת אישור מחברה קדישא לדגם המצבה והוצאת מכרז להקמת המצבה. כל התוכניות, חישוב סטאטי ומפרט טכני לאישור חברה קדישא ולהוצאת המכרז הוכנו בהתנדבות על־ידי אינג' רוזנקרנץ.

* נחתם חוזה עם הקבלן לביצוע הקמת המצבה. העבודה התקדמה יפה בפיקוח מלא של חברי הוועדה ובמיוחד של חב' רוזנפלד. הוחלט להוציא חוברת מוקדשת לגילוי המצבה. נבחרה מערכת בהרכב : גולדמן שאול — המרכז, פוסלושני חיים, קליינמן יחזקאל.

הוחלט לקיים בעת גילוי המצבה 'כנס עולמי' של קילצאים בישראל ונקבע תוכנית החגיגות של „שבוע קילץ" בישראל. הוחלט להוציא בחוברת מדור מיוחד מוקדש להזכרת הקדושים והקרובים שנספו בשואה. לחוברת נתקבלו מחברים בארץ ומחוץ־לארץ מאמרים ורשימות מתקופת השואה וזכרונות העבר בעירנו קילץ. יש לציין לשבח את אירגוני הקילצאים בניו־יורק, אוסטרליה וקאנדה המשתתפים אתנו באופן פעיל בכל פעולות התרמה ומארגנים השתתפות אישית של חבריהם בכל חגיגות הקשורות בהקמת וגילוי המצבה.

המאמצים שנעשו על־ידי חברי הוועד והועדות מחזקים את התקווה שאכן המטרה הקדושה להנצחת חללי קילץ תבוא על הגשמתה.

ועד ארגון יוצאי קילץ בישראל, 1981. עומדים מימין: לברטובסקי דוד, אייזנברג פנחס, גוטמן אשר, גולדמן שאול, אלבירט בן־ציון, רוזנוולד יוסף. יושבים ימין: רוזנפלד משה, רוזנקרנץ יחיאל (המזכיר), הרמן יחיאל (יושב־ראש), בנארי ישראל (סגן יו"ר), קמינר משה (גזבר).

Members of the Union Committee originating from Kielce in Israel, in 1981: Standing from right: Lebertovski David, Eisenberg Pinhas, Gutman Asher, Goldman Shaul, Alvirat Ben-Zion, Rosenwald Yosef. Sitting: from right: Rosenfeld Moshe, Rosenkranz Yehiel (the secretary), Herman Yehiel (chairman) Ben-Ari Israel (Vice-Chairman) Kaminar Moshe (Treasurer).

לזכור ולדבר לא לשכוח...

עדה נחושתאי

בערב יום הזכרון לשואה ולגבורה, שכל עם ישראל על תפוצותיו מתייחד עם זכרם של המעונים והגיברורים, שאינם עוד - עומדת אני - בת רחל ושמואל לברטובסקי, ילידת עיר קילץ, בדחילו ורחימו, ביראת רוממות ואהבה לפניכם, בני עירנו - בנים ובנות, אחים ואחיות של היקרים ולפניכם - אודים מוצלים, היחידים שזכותם למלט את נפשכם מגיא הריגה וצלמות, שרידי קהילה מצומקת מהארץ ומהתפוצות - בטקס מקודש זה ומבקשת אני להצליח במשימה זו.

לא נתן לשר השכחה לגבר על זכרם ועל אהבתם של אלה, שליוו אותנו כברת דרך ארוכה וחשבו עלינו בדרכם האחרונה.

אנו מקימים היום מצבת זכרון, שהיא בטוי וסמל של "יד ושם" בזעיר אנפין ליהודי קילץ, ששתו את כוס התרעלה עד תום ותוך ענויי רוח ונאד דמעות, נספו לדראון הדורות.

עולם שלם קרס. נקרעו מיתרי החיים העסיסיים ושרשיים.

אדמת ישראל, שמצבת שארית קהילתנו המיותמת עומדת עליה, אינה מכילה את קברותיהם. מקום קבורתם לא נודע, ארצנו הר נבו להם. פה יהיה הד קיומיהם, ההד של נשמותיהם המרחפות בחלל עולמנו, נשמות שלא מצאו את מקומן.

אנו - הקומץ שנשאר עושים זאת מתוך תחושת אחריות, ומתוך חובה אנושית ומתוך אהבה עזה אליהם.

הצבת המונומנט הזה פה בארץ, שאליה נכספו רבים מהם בתפילותיהם, הוא אקט היסטורי ותברכנה ידיהם של אלה, שהגו את הרעיון ובצעוהו ובמיוחד אנשי חר"ל, שבלעדיהם לא היה קם הדבר.

על אבן המצבה הנשאת אל-על כלפי שמי ישראל הטהורים נגיד במקום אותיות פ"נ - פה נקברים - פ"נ - פה נזכרים לעולמי עד, פה ימתקו להם רגבי הארץ.

האבן הזאת מקפלת בתוכה ובחובה צפונה מורשת דורות, נוף שנות הילדות, דמויות של פשוטי עם, של מלומדים, של חולמים ולוחמים, של סמטאות קטנות, אפורות, של חנויות יהודיות ויהודים דואגים ליומם ולפרנסתם.

בקשתנו, שאבן זאת לא תהיה בבחינת "קול קורא במדבר". יבואו הנה מכל פנות העולם ברגעי הגעגועים, ברצון לחפש שרשים, פה ישמעו אנקת אמהות, פה יראו מבט תינוקות המתחננים על חייהם, פה יאזינו לקינת אבדון, כי שם דמם נוה עירנו, אבל - גם ידלו זכרונות מבית חם, מהורים אוהבים, מחיוך תינוקות בית-רבן - מכל ההווי היהודי מקילץ.

יהיה זה מקום המפגש של "אנחנו" החיים פה, שהגשמנו את חלומם וה"הם", שאינם עוד שם.

עמידתם חשלה את כוחנו ומלאה את לבנו אהבת ישראל.

לגיטו השרוף הקמנו פה גל-עד.

היום יש מקום להזכיר פה את ד"ר משה פלץ, יהודי גאה שעמד בגבורה מול הנאצים ובכבוד שרת את קהילתו;

את לייבל רודל, עתונאי מוכשר, אחד מלוחמי גיטו וורשה, שמת מות גבורים.
את מוניק זלוטן, שהגיש עזרה ללוחמים.

ומה נגיד לך עירי - עירנו ?
ארשתיך לי לעולם
ארשתיך לי בזכרון העבר המפואר
ארשתיך לי בדמעות משפחותינו
ארשתיך לי בכל היקר שבך.

ואנו נשבעים נדר של אי־שכחה כדברי המשורר א. שלונסקי:

"על דעת עיני שראו את השכול
ועמסו זעקות על לבו
נדרתי נדר - לזכר את הכל
לזכר ודבר לא לשכח -

(דברים בבית־העלמין בחולון)

הדלקת נר־תמיד בעת גילוי המצבה לקדושי קילץ
עומדים מצד ימין: ישראל בן־ארי, שרה פדר, דוד לברטובסקי.
דאס אנצינדן דעם נר־תמיד בעת דער אנטהילונג פון דער מצבה לזכר די קדושים פון קעלץ. עס שטייען פון רעכטס:
ישראל בן־ארי, שרה פעדער, דוד לעווארטאווסקי.

אירועים במסגרת ''שבוע קילץ'

ישראל בנארי

במסגרת ''שבוע קילץ'' שנערך בישראל בימים 30.4.81-6.5.81, שעבר בהצלחה מרובה ולשביעות רצונם של אורחינו מחו"ל ורבים מיוצאי קילץ בארץ, עלי לציין שני אירועים שקשרו את בני-עירנו הן לעבר והן להווה: טיול במסגרת עליה לירושלים, ביום 3.5.81 ומיפגש חברתי ביום 4.5.81.

בעליה לירושלים השתתפו 75 יוצאי קילץ.

בנסיעה לעיר הבירה חלפנו ליד יער הקדושים, אתר של קרן קימת לישראל ל-6,000,000 קרבנות השואה. בין עצי היער, מוצבת טבלה עם הקדשה לקהילת קילץ.

בטרם כניסתנו לאזכרה לקדושי עירנו באהל יזכור ביד ושם ולטכס התייחדות עם זכרם של יהדות קילץ, בו נאמר ''קדיש'' ע"י מר פנחס אייזנברג - ביקרנו בהר הרצל והתיחדנו עם זכרם של חוזה מדינת ישראל, בנימין זאב הרצל ועם אישים דגולים של מדינתנו הקבורים בהר. עברנו את בית הקברות הצבאי, שבו טמונים גיבורנו, אשר הקריבו חייהם למען ישראל.

במוזיאון יד ושם זלגו דמעות, בהסתכלותנו על העדויות מתקופת השואה, שפקדה את יהדות אירופה ועדות של רציחות יהודים בפרעות קילץ בשנת 1946. כדאי להזכיר, שהמצבה שהוקמה לאחר קבורתם בבית העלמין בקילץ, נהרסה בידים זדוניות ואיננה עוד.

הביקור בכנסת - סמל לתקומת ישראל וצורת ניהולה, הוו מעבר לאתר נוסף, המאשר את גודל החורבן שפקד את העם היהודי במלחמת העולם השניה. במרתף השואה, בהר ציון, עם מאות לוחות ושמות של קהילות יהודיות שאינן עוד, וביניהן גם קהילת קילץ, משאיר רושם עגום וקורע לב. עולם שהיה ונשמד, עולם שקשה לראות את תחייתו. ביקור ליד הכותל המערבי, חתם את סיורנו בירושלים. פרקי משניות וקדיש בציבור חתמו את הביקור במרתף השואה.

המפגש החברתי, בנוסף לארוחת ערב משותפת, ריכזו מאות קילצאים בבית השרירון בתל-אביב, אחת האכסניות הנאות של צבא הגנה לישראל. אפיינו את המיפגש חדוה, שמחה וערגה לימים שהיו, לזכרונות נעימים, לחילוף מזכרות, תמונות מהעבר ומההוה, רשמים מהחיים הנוכחים, סיפורים על בנים ונכדים. ברכות מסגן יו"ר הארגון בישראל, מר חיים פוסלושני, מר מאירסון מארה"ב, מר למברג מאוסטרליה ומר זיונץ ממקסיקו - פתחו את הערב. בהמשך הוענק, כאות הוקרה, שי צנוע ילמתכנן ומבצע של המצבה לקדושי קילץ בבית העלמין בחולון, מר משה רוזנפלד, מיוצאי קילץ.

ערב נעים זה השאיר למשתתפיו רגשות חמים ותקוה למפגשים דומים בעתיד.

צווישן צוויי וועלט-מלחמות

אירועים במסגרת "שבוע קילץ"

ביי דער מצבה פונעם יידישן קעלץ

אברהם קירשנבוים

אז איך זעץ זיך אוועק שרייבן וועגן מיין געבורט־שטאָט קעלץ, וועגן דעם אינטענסיוו־טעטיקן יידישן לעבן דאָרט, טראכט איך קודם־כל וועגן דעם שר־ההיסטוריה, דעם טרויעריקן שר פון דער אומעטיקער געשיכטע פון פוילישן יידנטום, פון קערנדיקן, לעבעדיקן טייל פון אונדזער פאָלק.

דער שר ההיסטוריה וועט פרעגן, און — — — קיין ענטפער ניט באקומען. זיין שאלה וועט זיין די זעלבע, וועלכע שטייט זייט יאָרן פארן געווייסן פון די פוילישע יידן אין ארץ־ישראל און אין דער גאָרער וועלט: ווו זענען מיר געווען, בעת די נאציס האָבן געבושעוועט און סיסטעמאטיש פארטילקט די יידן אין אייראָפע?

אודאי, א תשובה איז דאָ: מיר האָבן פארמאכט די אויגן...

געווען א צייט וואָס כ׳האָב געטראכט, אז איך וועל אמאָל פאָרן קיין פוילן, צו זען צום לעצטן מאָל מיין געבורט־שטאָט קעלץ, גיין אויפ׳ן בית־עולם און געזעגענען זיך מיט די קברים פון מיינע באָבע־זיידע. וואָס מיר האָט צעשטערט די מחשבה, איז געווען דער פאָגראָם פון 1946, וועלכער האָט מיך וויידער אמאָל איבערצייגט, אז אויב די קריסטלעכע קעלץ האָט זיך מיט עפעס וואָס אויסגעצייכנט, איז עס נאָר מיט איר לאנגיאָריקן, עקלהאפטן, חיה׳שן אנטיסעמיטיזם.

איך מיין, אז די פוילישע באפעלקערונג פון קעלץ, איז ניט וועדט די טרחה, אז ס׳זאָל אמאָל קומען א וויסנשאפטלער, וואָס זאָל זיך נעמען גריבלען און פאָרשן די סיבה, פאר וואָס נאָך יעדער באפרייאונג פון פוילן, האָבן אונדזערע גויישע שכנים געמוזט פייערן די שמחה מיט פארגיסן יידיש בלוט. אזוי איז געווען אין יאָר 1918 (ערשטער פאָגראָם), אזוי איז געווען אין יאָר 1946 (צווייטער פאָגראָם).

איינס ווייס איך: קעלץ איז אויף אייביק טריפה! קומט אויס, אז ווען איך טראכט וועגן דעם אמאָליקן יידישן קעלץ, איז עס נאָר אין נוסח פון אונדזער אלטע תפילה: אל מלא רחמים...

שטייען מיר דאָ, אויף די קברים פון איבער ים׳ען, און דערמאָנען אונדזערע ברידער און שוועסטער, אלט און יינג, טרייע קינדער פון אונדזער פאָלק, אמאָליקע תושבים פונעם קעלצער יידישן ישוב.

רעדט מען וועגן קעלץ ׳מוזטו דערמאָנען די געזעלשאפטלעכע גרופירונגען, פאָליטישע צי פראָפעסיאָנעלע, קולטורעלע צי סאָציאלע, וועלכע האָבן טריי געדינט זייערע אידייען. אין דער פארהעלטניסמעסיק קליינער יידישער באפעלקערונג פון אונדזער שטאָט, זענען געווען אָרגאַניזאציעס און פארטייען, ווי: די ציוניסטישע, פועלי־ציון לינקע און רעכטע, השומר הצעיר, צעירי־ציון, התאחדות, החלוץ, בית״ר, בונד, קאָמוניסטן (אומלעגאל), מזרחי, אגודת־ישראל א״א. ס׳זענען געווען טעטיק פראָפ־פאריינען פון לעדער־ נאָדל־ און פלייש־ארבעטער, האנדלס־אָנגעשטעלטע, דער האנטווערקער־פאריין, סוחרים־פאריין אדג״ל.

מ׳דארף אונטערשטרייכן, אז די חברים וואָס זענען געווען אקטיוו אין די דערמאָנטע אָרגאַניזאציעס, האָבן געארבעט פרייוויליק, אָן געהאלט. געווען אויך אָוונט־קורסן, א יידישע גימנאזיע,

פאָלקס־שולן, ביבליאָטעקן און אפילו אן אייגענע, קעלצער צייטונג.

פארשטייט זיך, אז אין רעטראָספעקציע (איך האָב פארלאָזט קעלץ מיט 50 יאָר צוריק), איז דער בליק עטוואָס פארנעפלט. דאָך שטייען מיר נאָך פאר די אויגן אייניקע בילדלעך:

אויף דער איניציאטיוו פון עטלעכע ארבעטער־טויער פון פועלי־ציון (צ.ס.), זענען געגרינדעט געווארן אָוונט־קורסן פאר מיטגלידער פון די פראָפעסיאָנעלע פאריינען. דרײַ זענען געווען די אינסטרוקטאָרן: אסתר פאחעל ז״ל (שפעטער געטאָן וויכטיקע געזעלשאפטלעכע ארבעט אין ארץ־ישראל, צווישן אנדערע — אלס לייטערין פון א לאנדווירטשאפטלעכער מיידל־שול); גוטשע קאופמאן ז״ל (אומגעקומען דורך די נאציס) און אברהם קירשנבוים (אָנגעפירט מיט א קורס פון דער יידישער שפראך). איך געדענק וואָס פאר א סאטיספאקציע ס׳איז געווען פאר די אינסטרוקטאָרן צו זען די געשפאנטע אויפמערקזאמקייט מיט וועלכער די יונגע שילערס האָבן נאָכגעפאָלגט זייערע לעקציעס.

דער פּראָפ. פאריין פון פלייש־ארבעטער איז געווען טעטיק אונטער דער השפעה פון פועלי־ציון צ.ס. איינמאָל איז אויסגעבראָכן א שארפער קאָנפליקט מיט די בעלי־בתים, די קצבים. געדענק איך, אז אויף א זיצונג פון דעם פארטיי־קאָמיטעט מיט די ארבעטער־פארטרעטער (צווישן אנדערע אונדזער חבר ישעיה צוקער), האָבן מיר אָפגערעדט, אז מ׳מוז אכטונג געבן, אז סיי די ארבעטער, סיי די ארבעט־געבער, זאָלן געדענקן, אז דאָ האקט מען ניט קיין פלייש...

צוויַי אָרגאניזאציעס, פועלי־ציון (צ.ס.) און דער החלוץ, פלעגן זיך באנוצן מיט דעם ״עלעגאנטן לוקסוס־לאקאל״, וואָס איז באשטאנען פון א בוידעם־שטיבל, ווו מ׳פלעגט זיך פארזאמלען אין די אָוונטן און בייַ נאפט־לעמפלעך זיצן און לערנען די יסודות פון בּאָראָכאָוויזם. געווען חברים, וואָס האָבן ממש פון אויסנווייניק געקענט באָראָכאָוו׳ס שריפטן: ״אונדזער פּלאטפאָרם״, ״וואָס ווילן די פועלי־ציון״ א״א. אויף דעם געביט האָט זיך אויסגעצייכנט אונדזער חבר שמואל באָרקאָווסקי ז״ל, וואָס איז מיט יאָרן שפעטער, נאָך זיין עליה (שוין אלס שמואל חורש), געווען טעטיק אינעם ועד הפועל פון דער הסתדרות, און דערנאָך — הסתדרות־שליח אין אמעריקע.

אָבער נאָך מער ווי טעאָרעטישע ארבעט, איז אין יענעם בוידעם־שטיבל געפירט געוואָרן די טאָג־טעגלעכע טעטיקייט אויפ׳ן פראָפעסיאָנעלן געביט און די ארבעט פון עליה־פּאָרברייטונגען. דאָ איז געווען דאָס קעלצער ביורא פונעם ארץ־ישראל אמט. דאָ פלעגט מען אויפנעמען די עליה־קאנדידאטן, פאר וועלכע מיר האבן געמאכט באמיונגען — אפט מיט דערפאלג — צו באקומען סערטיפיקאטן. געווען איז דאָס אין דער צייט פון א שטארקן דראנג נאָך ארץ־ישראל, וועו טויזנטער קאנדידאטן האָבן לאנג געווארט — און סערטיפיקאטן זענען ניט געווען גענוג. דאָך האָבן פארהעלטניסמעסיק פיל חברים פון החלוץ (נאָך זייער הכשרה) און אויך פון פועלי־ציון (צ.ס.) מצליח געווען צו פארווירקלעכן זייער עליה־טרוים.

פיל פון די עולים זענען היינט גוט איינגעאָרדנט אין לאנד, טעטיק אויפ׳ן געזעלשאפטלעכן געביט און געדענקען מיט ווייטיק דעם יידישן יישוב אין קעלץ.

זאָל די דאָזיקע רשימה דינען ווי א קראנץ בלומען אויף דער מצבה פונעם יידישן קעלץ זכרונה לברכה.

די שול אין קעלץ

אדאם פענקאלא

דאס באזעצן פון די יידן אין קעלץ, דער גרעסטער שטאט אין דער דאזיקער געגנט, פון וועלכער אין די ערשטע ידיעות ווערט דערמאנט ווי פון א וואלד ישוב, דאטירט זיך פון 1081־סטן יאר און ווערט געראכנט, אין פארגלייך מיט די שכנותדיקע ערטער, פארהעלטנישמעסיק פאר שפעט. די שטאט, וועלכע איז ערב דעם פאנאדערטיילונגס־פעריאד געווען דאס אייגנטום פון די קראקעווער בישאפן, זייער ווינארט, און איז ביים היינטיקן טאג איינע פון די ווערטפולסטע אנדענקונגען פון דער פאלאץ־ארכיטעקטור פון בארוק, האט זיך טראדיציאנעל, ווי כמעט אלע קלויסטער־שטעט, ווירקזאם פאר־טיידיקט פארן צופלוס פון דער יידישער באפעלקערונג. דאקעגן אין די צייטן פון קרוינפוילן האבן די צוריקגעקערטע אמאליקע שטאט־פריווילעגיעס נישט דערלאזט זיי זאלן זיך אויף שטענדיק באזעצן. לאמיר נאך צוגעבן, אז די שטאט - אנפירונג האט אין יענעם פעריאד נישט דערמאנט אין דער פרי־ווילעגיע "נישט טאלעריירן קיין יידן", פארוואס זיך בלויז אויף דער נישט געשריבענער טראדיציע נישט אריינצולאזן קיין יידן אין די שטעט, וואס האבן אמאל געהערט צו גייסטלעכע.

פון דער העלפט פון פאריקן יארהונדערט שטאמען די מאלערישע באשרייבונגען פון יידן, פארנדיקע אין די פרימארגנס אויף פורן קיין קעלץ און אומקערנדיקע זיך אין די אוונטן אין דעם דערנעביקן כענטשין, נאכן דערליידיקן זייערע האנדלס־ענינים.

מיט די ערשטע קאלאניזירונג־פרווון, וועלכע האבן זיך באגרענעצט אויסשליסלעך צום אויפהאלטן זיך בלויז בייטאג, טרעפן מיר זיך אן אין די 30־קער אוון 40־קער יארן פון XIX יאר־הונדערט. די יידן פארלייגן דעמלט אין שטאט די ערשטע גארקיכן און מעל־געווועלבער פאר דער ארעמער באפעלקערונג, שטעלן צו שפייז־ארטיקלען פאר די באאמטע פון דער גובערניע־אדמיניסטראציע. זיי האבן אויך געהאלטן אין פאכט די גאסן־באלייכטונג.

די רעפארמען פון ציווילן אנפירער פון דער רעגירונג פון קרוין־פוילן, פון מארגראביע א. וויעלאפאלסקי, וועלכע האבן אפגעשאפט אין 1862־סטן יאר די פריווילעגיעס פון ערב דעם פאנאדערטיילונגס - פעריאד און האבן דיסקרימינירט די יידישע קאלאניזירונג אין די פריווילעגיע־שטעט, האבן גורם געווען דעם מאסן־צופלוס פון דער יידישער באפעלקערונג, הויפטזעכלעך פון כענטשין. אין 30 יאר ארום, אין 1897־סטן יאר, האבן די העכער 6 טויזנט קעלצער יידן באטראפן 30 פראצענט פון דער שטאט־באפעלקערונג. און דער דאזיקער פראצענט האט זיך שוין אייגנטלעך נישט געענדערט אזש ביז דער אויסזידלונג פון די יידן פון שטאט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די יידן האבן צו יענער צייט באווינט, הויפטזעכלעך די געגנטן פון מארק, דער איצטיקער פארטיזאנער־פלאץ, און דעם קוואַרטאל, וואס ליגט פון ביידע זייטן פונעם וועג, וואס פירט קיין ווארשע, ד"ה ביי דער אלטווארשעווער גאס, איצט די גאס פון דער אקטאבער־רעוואלוציע. וואס

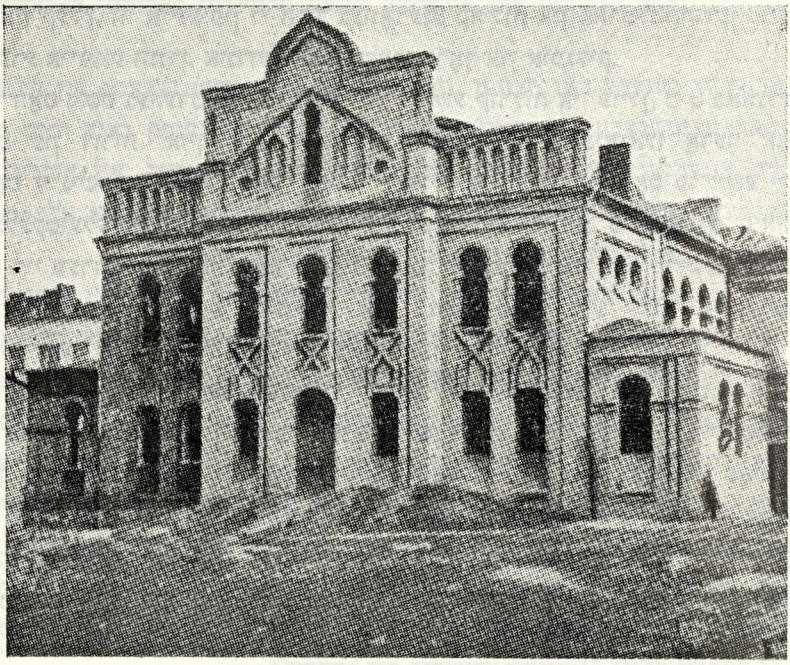
אן אמת איז שוין היינט דער דאזיקער טייל שטאט באדייטנדיק איבערגעבויט געווארן, אבער אריי־ לאזנדיק זיך אין די נישט גרויסע געסעלעך פון דאזיקן קווארטאל קאן מען נאך אפלייענען פון דער ארכיטעקטור פון די איבערגעבליבענע הייזער די אטמאספער פון קעלץ אויפן שוועל פון XIX און XX יארהונדערט. צום סוף פון פארגאנגענעם יארהונדערט, ווען עס איז אויפגעקומען דער פראיע־ קט פון אקצענטירן די יידישע אנווועזנהייט אין שטאט מיטן אויפבויען א שול, האט דער יידישער עטנישער עלעמענט מאנאפאליזירט א רייַ געביטן פון האנדל און דער קליינפראדוקציע, ער איז אויך געווארן דער אייגנטימער פון א שפאר ביסל אומבאוועגלעכן גוטס. דער סימבאל פונעם ווירטשאפטלעכן און געזעלשאפטלעכן אוואנס איז געווארן דאס אויסבויען דורכן צוויטן דור קעלצער תושבים די שיינע, שטאקיקע, געמויערטע שול, וועלכע איז אויפגעשטעלט געווארן אין דעם מאדערנעם צו יענער צייט היסטאריישן סטיל און האט זיך באדייטנדיק אויסגעטיילט פון צווישן דער פארטער־פארבויונג פון דאזיקן טייל שטאט.

צו דער רעאליזירונג איז מען צוגעטראטן אין 1902־טן יאר. דעם 29־סטן מערץ האט דער מיטגליד פון די שול־משגיחים משה פעפער, אין נאמען פון דער יידישער קהילה אריינגעטראגן א ביטע צו דער אדמיניסטראציע־מאכט מכוח א דערלויבעניש צו אויפבויען א צוויישטאקיקע, ווי עס איז דעמלט באצייכנט געווארן, געמויערטע שול ביי דער אלטווארשעווער גאס נ"ר 263. גלייכ־ צייטיק איז דער בוי - אנפירונג איבערגעגעבן געווארן דער פראיעקט פונעם בנין. דער ענין איז דערליידיקט געווארן, ווי אויף יענער צייט, גאנץ שנעל. מחמת דעם 1־טן אפריל פון זעלבן יאר האט מען איבערגעגעבן דעם שטאט־אינזשיניער, דעם ארכיטעקט שפאקאווסקי די טעכנישע אויפזיכט איבער דער בויונג פון אביעקט. גלייכצייטיק איז ענדגילטיק באשטעטיקט געווארן דער ארכי־ טעקטאנישער פראיעקט. צוליבן מאנגל פון קוואלן וויסן מיר נישט ווער עס איז געווען זיין אויטאר. עס איז אונדז אויך נישט באווויסט דער גאנג פון די בויארבעטן. אין 1904־טן יאר, אין 2 יאר ארום נאכן ביילִיגן די ביטע,איז די שול געווען אויסגעבויט.

דער אביעקט האט אויסגעפירט זיין פונקציע ביז דער אויסזידלונג פון די יידן פון קעלץ אין 1942־סטן יאר. אין דער צייט פון קריג איז ער פארוואנדלט געווארן אין א מאגאזין פון צר־ נויפגעראבעוועטע זאכן פון די יידישע איינווויינער פון געטא. א צעשטערט־געווארענער בעת דער מלחמה, איז ער פארוואנדלט געווארן ממש אין א חורבה. אין די 50־קער יארן זענען דא בלויז געווען אויסגעברענטע ווענט מיט אן איינגעפאלענעם דאך, און די גאנצע געביידע איז באוואקסן געווען מיט גראז. די אורבאניסטישע אנטוויקלונג פון שטאט און איר אפבויונג האט געשטעלט אונטער א פראגעצייכן דעם ווייטערדיקן גורל פון דער חורבה, וואס ליגט ביים ווענ, וועלכער פירט פון קעלץ קיין ווארשע און לובלין. און אפשר צום גליק, די לאקאל - שווערקייטן פון דעמלטיקן וואיעוואדישן ארכיוו און די אינציאטיוו פון דער ארכיוו־אנפירונג האבן געשאפן די געלענגהייט פון צוריק אויפבויען פונדאסניי דעם אביעקט. אין 1955־סטן יאר איז אין דעם אויסגערעמאנטירטן בנין לאקאליזירט געווארן דער וואיעוואדישער מלוכה־ארכיוו אין קעלץ. אין דער איצטיקער פארם דערמאנט די געביידע בלויז אין א נישט גרויסער מאס דעם מאסיוו פון דער אמאליקער שול. עס איז פולשטענדיק געענדערט געווארן דער איינווויניקסטער אויסזען פון בנין און צוגעפאסט געווארן פאר די נייַע באדערפענישן. עס האבן זיך דא געפונען צימערן פאר א קאנסערוואציע - ווארשטאט, פאטא־ גראפיע, פאר קאבינעטן פאר ארכיוויסטן, ווי אויך מאגאזינען מיט רייכע ארכיוואלע דאקומענטן, צוו"אנד בנוגע דער געשיכטע פון די יידן, וועלכע האבן געלעבט און געווען טעטיק אויפן שטח פון דער קעלצער ערד פון דעם פריען מיטלאלטער אן, ביז דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

פון די אינטערעסאנטערע קוועלן לאמיר דא דערמאנען די מאטעריאלן פאר דער בריי־
פארשטאנענער וויכטשאפטלעכער טעטיקייט, דער געזעלשאפטלעכער און דער בוי־טעטיקייט פון די
יידן אין די שטעט און דערפער, דער סאקראלער און קארטאגראפישער, און קודם־כל די קאמפלעטע
אקטן פון די ציווילע אמטן פון א סך יידישע קהילות. די דאזיקע מאטעריאלן דינען אלס יסוד פאר
די פיל ארבעטן פון היסטאריקער, קונסט־היסטאריקער און אויך דעמאגראפן. זיי דינען אויך די יידן,
וועלכע די געשיכטע האט פארווארפן ערגעץ מחוץ די גרענעצן פון לאנד און וועלכע זוכן אדאנק
די קעלצער ארכיוואלע דאקומענטן זייערע "ווארצלען", ידיעות וועגן זייערע זיידעס און טאטעס
געבוירענע אין דאזיקן ראיאן. די קעלצער שול, איז פארבליבן דער איינציקער ארכיטעקטאנישער
שפור פון זייער באזעצן זיך אין דער דאזיקער שטאט, דאס ארט, וווּ עס האבן זיך אויפגעהאלטן די
קוואלן - עדות, אפטמאל אוניקאלע, פון זייער נאך נישט אזוי אלטער, רייכער און שעפערישער
טעטיקייט אויפן דאזיקן שטח.

("פאלקס־שטימע", ווארשע, 2.8.1980).

בית־הכנסת השדוד

אויפגאנג און אונטערגאנג פון א יידישן ישוב

שאול גאלדמאן

א.

ווען מיר בלעטערן די געשיכטע פון אונדזער פאָלק אין פארשידענע תקופות, דעקן מיר אויף טראגישע וווּנדן פון פארגאנגענע צייטן און דורות. וועלכע אָבער מיר שילדערן דעם אומקום פון דער ידישער קהילה אין קעלץ, ווי איינע פון די חרוב געוואָרענע קהילות אין פארמלחמהדיקן פוילן — דעקן מיר אויף אונדזערע אייגענע וווּנדן, אונדזער פערזענלעכן בראָך און אומגליק.

קעלץ האָט נישט געהערט צו די אלט־רייכע יידישע קהילות אין פוילן, מיט באזונדערע ווערטן און טראדיציעס פון דורות. אויך קיין ספעציעלע דאטעס פון נאציאָנאלן אָדער אוניווערסאלן כאראקטער, האָט זי נישט פארשריבן. דאָך האָט זי באוויזן צו באריכטערן דאָס פויליש יידנטום מיט ערנסטע, אינטעלעקטועלע כוחות אויף די געביטן פון עקאָנאָמיע, כימיע, פילאָזאָפיע. ס׳איז ווערט צו פארצייכענען א ריי פערזענלעכקייטן, וואָס האָבן זיך קונה שם געווען אין דער יידישער ליטעראטור און קולטור־וועלט, ווי דער באקאנטער דענקער און קולטור־טוער ד״ר לעאָ פינקעלשטיין, דער טאלאנטפולער שרייבער שלמה בערלינסקי, דער באוווסטער פען־מענטש פישל בימקאָ.

קוים זיבעציק יאָר איז אלט געווען די קעלצער יידישע קהילה, דאָך האָט זי אין איר קורצן לעבנס־פעריאָד באוויזן צו פארנעמען א חשובן אָרט צווישן די מאָדערנע יידישע געמיינשאפטן אין פוילן ערב דעם חורבן. פול מיט דינאמישקייט, איניציאטיוו און פלייס, האָט זי געשאפן איין פאָזיציע נאָך דער אנדערער. מיט שווערער מי און האָרעוואניע, האָט די יידישע באפעלקערונג פון אלע שיכטן אויפגעבויט ווירטשאפטלעכע אונטערנעמונגען און פלאצווקעס, כדי זיך מפרנס צו זיין אויף א בכבודיקן אופן און גלייכצייטיק געהאָלפן דער אלגעמיינער אנטוויקלונג פון דער שטאָט אויפן געביט פון אינדוסטריע, האנדל, מלאכה, האנטווערק און באנק־וועזן.

קעלץ איז געווען באקאנט מיט אירע קאלך־אויוונס פון די משפחות זאגאיסקי, ערליך, ליפשיץ און אנדערע; מיט די פילצאָליקע טארטאקן; און גאנץ באזונדער — מיט דער שיך־בראנזשע, וואָס איז איינגעשטאנען אין יידישע הענט, געליפערט איבער 50 טויזנט פּאָר שיך א וואָך, באשעפטיקט איבער 5,000 ארבעטער, דער רוב פון זיי — פאָלאקן פון קעלץ און אומגעגנט, און קרוב א טויזנט יידישע שטעפער־ארבעטער, באשעפטיקט אין צענדליקער ווארשטאטן. צוזאמען מיט די גארבערייען און קאָנפעקציע־אונטערנעמונגען, האָט אלץ צוזאמען באשעפטיקט טויזנטער משפחות.

ב.

כדי צו לינדערן די נויט פון די אָרעמע שיכטן, וואָס האָבן געפירט א שווערן געראנגל פארן טאָג־טעגלעכן קיום, זענען אנטשטאנען פארשידענע פילאנטראָפישע אָרגאניזאציעס און אינסטיטוציעס פאר קעגנזייטיקער הילף, ווי אויך בענק און ליי־קאסעס. דער ישוב האָט געלעבט באשיידן, נאָר מיט

כבוד. אין שטאָט האָבן געווירקט פראָפעסיאָנעלע פאריינען פון אלע פאכן און בראנזשעס. באזונדער שטארק זענען געווען די לעדער־ און נאָדל־פאריינען, אין וועלכע עס האָבן מיטגעארבעט אלע פאָליטישע פארטייען, איינשליסלעך פועלי אגודת ישראל. אויסער דער פראָפעסיאָנעלער טעטיקייט, האָבן די פאריינען געפירט א בריים פארצווייגטע קולטור־דערציערישע ארבעט מיט דער הילף פון פארשידענע קורסן, רעפעראטן, קעסטל־אָוונטן און אנדערע אונטערנעמונגען אויף פארשידענע פאָליטיש־געזעלשאפטלעכע און ליטעראריש טעמעס.

אלע וועלטלעכע, נאציאָנאלע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס און געזעלשאפטן, זענען געווארן אויסגעהאלטן פון דער יידישער באפעלקערונג, אָן דער הילף פון די פוילישע מאכט־אָרגאנען, וואָס האָבן בדרך־כלל זיך באצויגן פיינטלעך צו דער יידישער מינדערהייט. בכלל איז אונדזער צוטאמענלעבן מיט די פאָלאקן, נאָך אין די צייטן פון צאריזם, ווי אינעם אומאָפהענגיקן פוילן, געווען ווייט פון צו זיין אן אידיללע. אויב דאָס פוילישע פאָלק בכלל האָט נישט זוכה געווען צו א גוטן נאָמען וואָס שייך זייער באציונג צו יידן, האָבן די פאָלאקן אין קעלץ זיך באזונדערס אויסגעצייענט מיט כוליגאניזם און שנאה, ווי דאָס איז אמבולטסטן געקומען צום אויסדרוק אינעם טרויעריק בארימטן קעלצער פאָגראָם זומער 1946.

טראָץ די שווערע באדינגונגען, האָט אונדזער ישוב נישט געלעבט אין הכנעה, נאָר ווירדיק געקעמפט פאר מענטשלעכע און נאציאָנאלע רעכט. הגם מ׳איז געווען גאנץ ווייט פון נאציאָנאלער אחדות צוליב אינערלעכע קאמפן און שטרייטן, איז אָבער דער ישוב, אין אָנבליק פון אלעמיינע געפארן, באהויכט געווארן מיט געפילן פון נאציאָנאלער סאָלידאריטעט און אלע געזעלשאפטלעכע כוחות האָבן געפונען א געמיינזאמע שפראך אויף אָפצושלאָגן די אטאקעס.

אינעם טאָג פון בארימטן פראָטעסט־שטרייק דעם 17טן מערץ 1936, אָרגאניזירט דורך דעם לאנד־ראט פון דער יידישער פראָפעסיאָנעלער באוועגונג קעגן די אנטי־יידישע עקסצעסן אין פשיטיק, האָבן אויסער דער ארגאניזירטער ארבעטערשאפט, זיך אויך באטייליקט קליינהענדלער, סוחרים, בעלי־מלאכות, וואָס האָבן פארמאכט זייערע קראָמען און ווארשטאטן און אזוי ארום דעמאָנסטרירט נאציאָנאלע סאָלידאריטעט און אייניקייט. ווען דעם זעלבן טאָג, האָבן די ענדעקעס און זייער אָרגאן "אָרעגדאָוויק" געהעצט קעגן דער יידישער באפעלקערונג און דערפירט צו כוליגאנישע איבערפאלן אינעם פארק אויף סטאַשיצאַ־גאס, כדי אָנצושרעקן די יידישע יוגנט זי זאָל נישט וואגן דאָרט צו שפאציירן און פארברענגען — וענען אין רעזולטאט פון דעם אנטשטאנען זעלבשוץ־גרופן, וואָס האָבן געגעבן א ווירדיקן ענטפער די אָנפאלערס. אין די דאָזיקע גרופן האָבן זיך באזונדערס אויסגעצייכנט די חברים פון די ספאָרט־קלובן "גוויאזדא־שטערן" און "הפועל".

ג.

איינער פון די שענסטע קאפיטלען אין קאמפי פאר יידישער נאציאָנאלער ווירדע, איז געווען די וואל־קאמפאניע צום קעלצער שטאָטראט אין יאָר 1938. די מוניציפאלע פארוואלטונג האָט געשמט ווי א פעסטונג פון רעאקציע און יידן־שנאה און אלץ געטאָן, כדי נישט דערלאָזן צו פיל פאָרשטייער פון דער יידישער געזעלשאפט, אן ספעציעל — פון דער יידישער ארבעטערשאפט. צו דעם צוועק איז געווארן אויסגעארבעט א נייע וואל־אָרדינאציע, לויט ראיאָנען און פערזאָנען, און דערביי האָט מען אזוי צעטיילט די שטאָט, אז די יידן, די ארבעטערשאפט און אנדערע אָפאָזיציאָנעלע ריכטונגען, זאָלן בלייבן אָן א פארטרעטונג אין שטאָטראט. אלס ענטפער אויף די וואל־מאניפולאציעס, האָבן די יידישע פארטייען געגרופן די באפעלקערונג אָפצוגעבן זייערע שטימען פאר דער פוילישער סאָציאליסטישער

פארטיי (פ.פ.ס.) אין יענע ראיאָנען, וווּ ס׳האָבן נישט פיגורירט קיין יידישע וואל־ליסטעס. דער רעזולטאט — פ.פ.ס. האָט באקומען 20 מאנדאטן. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון קעלצער שטאָטראט, האָט דאָרט געהערשט א סאָציאליסטישע מערהייט.

כדאי צו דערמאָנען, אז אויך א דאנק דעם בלאָק פון ביידע פועלי־ציון פארטייען, לינקע און רעכטע מיט אומפארטייאישע, איז געלונגען אריינצופירן א פועלי־ציוניסטישן ראטמאן, משה סאָלאזש, פון די לינקע פועלי־ציון.

קעלץ, הגם א גרויסע קרייז־שטאָט (וואָיוווּדסטוווע), האָט זיך נישט געריכטן פון די גאָר גרויסע יידישע קהילות אין פוילן, וועלכע האָט געציילט נישא מער ווי עטלעכע צוואנציק טויזנט יידן. דערפאר אָבער אין גייסטיקן, קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן זין, געקאָנט זיך פארגלייכן מיט די אָנגעזעענסטע קהילות אין לאנד.

אין קעלץ האָבן געווירקט אלע אָן אויסנאם יידישע פארטייען, וואָס האָבן געפירט א ליידנשאפטלעכן אידעישן קאמף.. צום גליק, איז דער דאָזיקער שטרייט געפירט געוואָרן מיט דער שפראך פון אויפקלערונג און איבערצייגונג — און נישט מיט פויסט־ארגומענטאציע. אונדזער יוגנט איז געשטאנען אויף א הויך קולטורעלן ניוואָ. הגם נישט פאר אלע איז געווען א מעגלעכקייט צו דערגרייכן הויכע צי מיטעלע בילדונג, האָבן זיי מיט אייגענע כוחות באויזן זיך צוצואייגענען א סך וויסן און בילדונג, איינגעזאפט אין זיך ווערטן און אידעאלן. די יונגע מיידלעך און יינגלעך זענען געווען באהאוונט אין דער יידישער און אלגעמיינער ליטעראטור און צוגעשטעלט באווסטזיניקע קאדערן פאר אלע פאָליטישע ריכטונגען, וואָס האָבן געקעמפט פאר א בעסערער צוקונפט פון פאָלק.

ד.

אזוי האָבן יידן אין קעלץ, פון אלע שיכטן און קלאסן, ארבעטער און סוחרים, טרעגערס און בעלי־מלאכות, קליינהענדלערס און האנטווערקערס, געלעבט, געשטרעבט, זיך געראנגלט און געטרוימט — ביז די רוצחישע נאצישע פויסט האָט אויפן ברוטאלסטן אופן אומגעברענגט אונדזער יונגע קהילה. און ווי אן עפילאָג צו יענעם חורבן, האָבן די פאָלאקן־אנטיסעמיטן, נישט אָנגעזעטיקט מיט יידיש בלוט, אָרגאניזירט מיט 35 יאָר צוריק א בלוטיקן פאָגראָם אויף די רעשטלעך ניצול געוואָרענע פון די לאגערן, וואָס צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען מיטבאטייליקטע אין די פארטיזאנער־קאמפן און די וואָס האָבן געקעמפט פאר פוילנס באפרייונג. דער קעלצער פאָגראָם האָט אויף אייביק באפלעקט דעם נאָמען פון פוילישן פאָלק.

38 יאָר זענען פאָריבער פון יענע שוידערלעכע טעג, פון דעם גרויסן אומגליק. פאר דער צייט האָבן מיר באוויזן אויפצובויען א לעבן, ווי פרייַ זין, מיט אויסגעגליכטע רוקנס, אין באנייטן פאָטערלאנד. אָבער דער קוואל פון אונדזערע טרערן איז נישט געוואָרן אויסגעטרוקנט. נישטאָ די מאָס צו מעסטן אונדזער ווייטיק און טרויער. אויב ס׳איז ריכטיק דער געדאנק פון דיכטער, אז טרערן לייזן אויס דעם מענטש פון זיין טרויער, טאָ זאָל זיך עפענען דער קוואל פון אונדזערע טרערן און היילן די צעווייטיקטע נשמות.

א גרויסע טראגעדיע באהערשט א משפחה, וועו איינע פון אירע קינדער וועט אוועקגעריסן פון לעבן פאר דער צייט. יאָרן גייען פאָריבער, ביז די וווּנדן וועלן פארהיילט. אָבער פיל פיל שטארקער איז די ווייטיק, וועו א גאנצע משפחה וועט ארויסגעריסן מיטן וואָרצל און עס בלייבט נישט קיינער. איך האָב נישט געפונען אין דער חורבן־ליטעראטור אזא ווערק, וואָס זאָל מיט דער פולער קראפט אויסדריקן די אבידה, וועלכע האָט געטראָפן יעדן איינעם פון אונדז. דער צער איז נאָך גרעסער, וואָס

מיר קאָנען נישט אפילו גיין אויף קבר אבות, אוועקלייגן א שטיינדל אָדער א בלום — ווייל מיר ווייסן נישט ווו דער געביין פון די קדושים איז אהינגעקומען. וועט דעריבער די מצבה דינען פאר יעדן פון אונדז ווי דאָס אָרט עולה צו זיין אויף קבר אבות, ווי אויך א דענקמאָל לזכר דער ידישער קהילה אין קעלץ.

ה.

אין 27סטן טאָג פון חודש ניסן, באצייכנט ווי דער "טאָג פון אומקום און גבורה", וועט די שארית הפליטה פון אונדזער קהילה זיך צונויפקומען אויף דעם בית עלמין אין חולון, צו דער אנטהילונג פון דער מצבה לזכר אונדזערע קדושים און דערמיט ברענגען צום אויסדרוק דעם יראת הכבוד פאר די וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

צום 38סטן מאָל דערמאָנען מיר די דאָזיקע טראגישע דאטע, וועלכע איז נישט סתם א קאלענדאר־בלעטל פון געשיכטלעכן, צי אקאדעמישן כאראקטער אויף צו לערנען און פאָרשן א ווייטע פארגאנגענהייט, ווי דאָס איז געווען די לעצטע, הערָאישע אָפּפערונג מצד די קנאים, בראש מיט אלעזר בן יאיר, אויף די פעלזן־שפיצן פון מצדה מיט 1910 יאָר צוריק, קענן דער לעסטערונג פון יידישן כבוד מצד די רוימער; אָדער די קרייצצוגן מיט 800-900 יאָר צוריק; צי דאָס קאפיטל שפאניע מיט איר אינקווויזיציע מיט קארגע 500 יאָר צוריק; אָדער די כמיעלניצקי־שחיטות; דער קישענעווער פאָגראָם און אנדערע פורעניותן, וואָס אייניקע פון זיי האָבן באקומען א ליטעראריש־קינסטלעריישן אויסדרוק אין חיים נחמן ביאליקס "די שחיטה־שטאָט" און אין שלום אש'ס "קידוש השם". נאָר דאָס וואָס איז פאָרגעקומען מיט 38 יאָר צוריק, איז אויסער די באגריפן און גרענעצן פון אָרטיקן ישוב אין אונדזער מארטיראָלאָגיע, נייערט אן אלגעמיין נאציאָנאלע קאטאסטראָפע, א פאָלקס־אומגליק. איז דאָך דער ציל פון די דייטשע רוצחים געווען — אומצוברענגען דאָס גאנצע פאָלק. מיר אלע זענען געווען קאנדידאטן אין די גאז־קאמערן און קרעמאטאָריעס ווי דאָס האָט ארויסגעברענגט דער גרויסער דיכטער ה. לייוויק:

איך בין אין טרעבלינקע נישט געווען,
אויך נישט אין מיידאנעק.
איך בין געשטאנען אויף זיין שוועל
פון זיין גאנעק...

דער טאָג פון חורבן און גבורה איז מחייב א סך געבאָטן און אויפגאבן: צו דערמאָנען די נאָענטסטע און טייערסטע; ניט פארגעסן וואָס ס'האָט געטראָפן אונדזער פאָלק; באפרייען זיך פון דער אילוזיע, אז דאָס וואָס ס'איז פאָרגעקומען מיט א פיר צענדליק יאָר צוריק אין איראָפע — קאָן זיך נישט מער איבערחזרן.

לאָמיר זיך נישט באגנוגענען מיטן פסוק "זכור את אשר עשה לך עמלק", נאָר אויך געבן זיך א נדר, ווי דאָס מאָנט פון אונדז דער גרויסער ישראלדיקער דיכטער אברהם שלאָנסקי:

על דעת רחמי שהורונו למחול
עד באו ימים שאימו מלסלוח
נדרתי הנדר: לזכור את הכל
לזכור — ודבר לא לשכוח...

דער יום השואה והגבורה איז דעריבער נישט בלויז א געדענק־טאָג, נאָר א ווארענונג דעם גאנצן פאָלק צו שטיין אויף דער וואך און אונדזער לעבן און קאמף ריכטן פארן נאציאָנאלן המשך און קיום.

געווען אמאל א יידישע קעלץ...

הדסה צימערמאן / ניו־יארק

קעלץ — שטאָט פון אונדזער עבר, באַהויכט מיט קדושה,
שטאָט צעשטערטע, פאַרברענטע, די איינציקע ירושה.
מיר וועלן נישט פאַרגעסן דיין חורבן, דיין שנאה,
וויַיל דאָרט איז אומגעבראכט געוואָרן אַ טייל פון מיין אומה.

קעלץ — שטאָט פון בני־תורה, יידן גאונים,
פון אָרעמע בעלי־מלאכות, רייַכע און אביונים,
אין דיין גאָלדענער קייט, זענען איצט איינגעפלאָכטן,
געבליבענע על־פי־נס און מיט דיר נאָך באַהאָפטן.

פאראן אַ פלוגתא צווישן רבי עקיבא און בן פטורא: שניים הולכים במדבר. צוויי מענטשן גייען אין מדבר, נאָר איין לאָגל וואַסער איז געבליבן. ווער זאָל עס טרינקען צו ראַטעוועז דאָס לעבן? בן פטורא זאָגט: "מע דאַרף צעטיילן דאָס וואַסער צווישן ביידע". "ניין" — זאָגט רבי עקיבא — "דער צו וועמען דאָס וואַסער געהערט, ער אַליין זאָל טרינקען און בליַיבן לעבן. וועז כאָטש איינער וועט בליַיבן, וועט זיין פאַרשטאָרבענער חבר ניט פאַרגעסן וועלן. אויף דעם לעבן־געבליבענעם וועט ליגן אַ היילליקער חוב צו געדענקען וואָס ס׳איז געשען און ער וועט זיך מחעסק זיין מיט דער משפחה פון פאַרשטאָרבענעם חבר".

מיר, אונדזער דור, זענען די וואָס האָבן אויסגעטרונקען דעם גאַנצן לאָגל וואסער. אזוי וויַיזט אויס, איז געווען אונדזער גורל — און איצט מוזן מיר געדענקען און מאָנען, פסדר דערמאָנען דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק, און בתוכם — אונדזער שטאָט קעלץ און אומגעגנט.

זכרון — איז דער פאָטער פון געוויסן. אלץ וואָס גייט אַרויס פון זכרון, ווערט ממילא פאַרגעסן. דאָס געדענקען איז אויך וויכטיק, כדי ציען קאָנסעקווענצן פאַר דער צוקונפט. ווַי איז דעם מענטש און ווַי איז דעם פאָלק, וואָס באמיט זיך אָפצומעקן פון זכרון זיַינע שווערע איבערלעבענישן נאָר צוליב דער באַקוועמלעכקייט פון אויסמיידן נישט־אַנגענעמע זכרונות.

דערפאַר טאָקע קומט אַ גאָר האַרציקער יישר־כּוח די אלע וואָס האָבן געזומען די איניציאַטיוו אויפצושטעלן די מצבה לזכר אונדזערע טַייערע קעלצער יידן, די מענער, פרויען, קינדער, עלטערן, ברידער און שוועסטער, וואָס זענען אַזוי אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע מערדערס און אָפגעגעבן זייערע לעבנס על קידוש השם און קידוש העם.

לויטן רמב״ם מיינט קידוש השם, ווען אַ יייד שטארבט בלויז דערפאר ווייל ער איז אַ יייד. זענען ניט אונדזערע יידן באגאנגען דעם איינציקן חטא, וואָס זיי זענען געבוירן געוואָרן יידן און געלעבט ווי יידן?

מערקווירדיק, אז וואָס מער מיר דערוויַיטערן זיך פון יענער טראַגישער תקופה, אַלץ בולטער ווערן די זכרונות פון די פינצטערע טעג. די וועלט וויל פאַרגעסן, מ׳וויל ניט דערמאָנען דעם חורבן. פאַראַן אַפילו אַזעלכע, וואָס ווילן אלץ אָפּלייקענען. אָבער מיר, די על־פּי־נס לעבן געבליבענע, וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזערע ליבע און טייערע, וואָס האָבן אין די לעצטע טעג פון זייער לעבן מוראדיק געליטן. זיי זענען געשטאָרבן אַליין — אָבער צוזאמען מיט זיי, איז אויך אין אונדז, לעבן־געבליבענע עפּעס אָפּגעשטאָרבן. טיף אין האַרצן איז אָפּגעשטאָרבן דער גלויבן אין יושר פון דער וועלט.

די טראַגעדיע פון ברידער־מאָרד, ווערט שוין געבראַכט אין חומש. וועט דער ערשטער מענטשן־זון, קין, האָט דערהרגעט זיין ברודער הבל, האָט גאָט צו אים געזאָגט: ״וואָס האָסטו געטאָן? דער קול פון דיַין ברודערס בלוט שרייט צו מיר פון דער ערד״! אזוי אויך דער קול פון אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלוט פון אונדזערע קדושים שרייט צו יעדן פון אונדז, מאָנט און רופט און שטעמפּלט דעם הייַנטצייטיקן קין מיטן צייכן פון ברידער־מאָרד. וויַיל אַזאַ טראַגעדיע, אַזאַ גענאָסייד, אַזאַ שווייגן פון אַלע פעלקער — איז נאָך קיינמאָל ניט געווען. די היטלער־מגיפה איז געווען די גרעסטע קאַטאַסטראָפע וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק זייט דעם חורבן בית שני.

יעדער איינער פון אונדז טראָגט טיף אין האַרצן דעם ווייטיק פון כּלל ישראל, און גאָר באזונדער — זיַין אייגענעם וויַיטיק. קעלץ איז אַיינגעקריצט אין אונדזער זכרון מיט דער אַסאָציאַציע פון אונדזערע קדושים. מיר געדענקען די שטאָט, וווּ דער רוב פּון אונדז איז געבוירן געוואָרן, וווּ אונדזער וויגעלע איז געשטאנען, וווּ מיר זענען געוואַקסן, געלערנט, געחלומט און געלעבט גליקלעך מיט אונדזערע משפחות.

הגם אַזוי פיל יאָרן פאַרבַיי, איז בַיי מיר קלאָר אין זכרון די שטאָט. איך געדענק יעדע גאַס, יעדן הויף, און וווּ נאָר מַיין פּוס האָט געטראָטן, זע איך אלץ באשַיינפּערלעך, גלייך ס׳וואָלט איצט געשען.

אָט גייען קינדער פון דער שול פון מרת שרה רייזמאן ע״ה. אַ גוטע יידישע טאַכטער איז זי געווען אוּן נעגעבן איר שול אלץ וואָס זי האָט געקענט. פונעם צווייטן ראָג פון באַזאַר, לערנען מיידלעך אין דער גימנאזיע פון פרוי וואָלמאן־זימנאָוואָדא ע״ה. עס שלענגלען זיך פאַר מיינע אויגן די גאַסן און די געסלעך. איך גיי פאַרבַיי די שענקעוויטשא, די קליינע־מאַלא, די לאנגע, די וועסאָלא, די בּאָדזענטינסקא און אַלעקסאנדרא, די נַיי־וואַרשעווער און אַלט־וואַרשעווער, דעם מאַרק מיט אירע פּילארן, די קאָזשע און סילניטשנע, די פּלאנטן און פּזשעדמיעשטשע. אומעטום, אויף די אלע ערטער, האָבן געלעבט יידן. דאָ און דאָרט האָט יעדער פון אונדז געהאַט אַ פעטער, אַ מומען, בּאָבע־זיידע און סתם גוטע חברים.

אַ גאַנצע וואָך איז מען געווען פאַרהאָרעוועט, יעדער אויף זיין שטייגער האָט זיך באמיט צו פאַרדינען אויף זַיינע באַדערפענישן. אָבער וען ס׳איז אַנגעקומען דער שבת, האָט די נשמה יתירה געריט אויף די יידן. מ׳איז געגאנגען דאָווענען אין שול אריין, אין חסידישע שטיבלעך, אנגעטאָן אין בגדי שבת, בנעימותדיק, אַוועק די דאגות. די שכינה האָט געריט אויף אונדזערע יידן. אויך מיר, יונגטלעכע, האָבן געהאַט אונדזערע פאַרגניגנס. אין די לאנגע, ווינטערדיקע פרייטיק־צו־נאכטסן, פלעגט יעדער גיין אין זיין אָרגאניזאציע, וווּ מיר פלעגן לערנען, פאַרברענגען, שמועסן.

אונדזער יונגט איז געווען שטארק פראינטערעסירט צו לערנען, זיך אַנטוויקלען און וואַקסן גייסטיק, דערגרייכן אַ תכלית אין לעבן. וועמען איז עס געלונגען, און ביי וועמען איז געבליבן אַן אומהיילבארע וווּנד.

קעלץ האָט ארויסגעגעבן באַרימטע, פאַרדינסטפולע זין און טעכטער, וואָס האָבן זיך קונה־שם געווען אין דער יידישער וועלט. טראָץ דעם וואָס מ׳איז געווען ארומגעריגלט מיט פיינטלעכע שכנים, האָבן יידן אין קעלץ אויפגעטאָן ווונדער. מען האָט אַנטוויקלט אינדוסטריעס, האַנדל, געשאפֿן בילדונג־אנשטאלטן. גאָר באזונדער האָט מען געזאָרגט פאר דער דערציִונג פונעם קינד. געווען פרייוואטע חדרים און א חדר הכללי, ישיבות, א העברעישע גימנאַזיום, עלעמענטאר־שולן פאר יינגלעך (תושיה און פריבולסקי ע״ה). אוך פאַר מיידלעך — די שוועסטער מינץ ע״ה, וואָס זענען געווען דורכגעדרינגען מיט יִידישקייט אין אהבת ארץ־ישראל.

די רעליגיעזע מחנה האָט פאַרמאָגט די בית יעקב שול פאַר מיידלעך, קלויזן, יבנה פון דער ״מזרחי״־אָרגאַניזאציע און אנדערע.

געווען אין אונדזער קעלץ רביים און גרויסע חלמידי־חכמים; דאָקטוירים און אַדוואָקאטן. פיל־פארביק איז געווען די נעץ פון יוגנט־אָרגאַניזאציעס. אַלע האָבן געפירט וויכטיקע טעטיקייטן, לויט זייער נוסח און פּראָגראַם. די רשימה איז אַ לאנגע, איך וועל אויסרעכענען אייניקע פון זיי: השומר הלאומי, השומר הצעיר, פועלי צ׳יון (רעכטע און לינקע), בית״ר און מסדה, ברית החיל, השומר הדתי, ברוריה און הפּועל המזרחי, צעירי אגודת ישראל, פועלי אגודת ישראל און בנות אגודת ישראל, ״וויצאָ״, אלגעמיינע ציוניסטן, פאָלקיסטן, ווי אויך יידישיסטן און העברעיסטן, ספּאָרט־קלובן. דער קרן הקיימת האָט געהאט אַ גרויסע באדייטונג פאר אונדזער יוגנט אויפן דערציערישן געביט. אין א פּאָרשטאָט אין קעלץ איז געווען אַ שטארקער קיבוץ וווּ עס זענען געקומען יוגנטלעכע אויף הכשרה פון אנדערע ערטער. קעלץ האָט פארמאָגט הילפס־אָרגאַניזאציעס, וואָס האָבן אויסגעשטרעקט אַ ברודערלעכע האַנט אין געהאָלפן נויטבאַדערפטיקע. איך וועל זיך באגנוגענען מיט אויסרעכענען אייניקע פון זיי: לינת הצדק, טאָז און צענטאָס (מעדיצינישע הילף פאַר די אָרעמע און אַ זומער־קאָלאָניע פאַר זייערע קינדער), ביקור חולים, הכנסת כלה, גמילות חסדים, בית יתומים, בית זקנים און נאָך און נאָך...

אין אונדזער קעלץ זענען געווען יידן פון אלע שאַטירונגען: חסידים (״שאַרפע״ און ״מעסיקע״), משפּילים און פשוטע פאָלקס־מענטשן. דאָס לעבן האָט געשפּרודלט מיט יִידישע ווערטן. אפילו דאָרט וווּ ס׳איז געווען ״אפיקורסות״, איז עס אויך געווען באַהויכט מיט יִידישן גייסט. מיר האָבן געהאַט אונדזערע מיוחסים־גבירים, און יִידן וואָס האָבן קוים געהאַט ברויט צו דער זעט פאַר זיך און זייערער קינדער.

אין מײַן זכּרון זענען גאָר באזונדער פאַרבליבן די קינדער, מיט וועלכע איך בין געוואָקסן און געלערנט צוזאַמען. אָבער נאך בולטער — מיינע שילערינס, כּשרע, יִידישע קינדער, וואָס האָבן אזוי וויניק נהנה געווען פון דער וועלט, געהאַט קליינע אַספּיראַציעס. וויפל ציכטיקייט און איידלקייט, שכל און הארץ, האָבן זיי און אויך זייערע עלטערן פאַרמאָגט! טאַטע־מאמע האָבן זיך פשוט מוסר־נפש געווען, כדי צו געבן זייערע קינדער אַ גוטע דערציִונג.

אונדזערע עלטערן האָבן באשיינט און ליכטיק געמאכט יעדעס ווינקעלע פון אונדזער לעבן. הגם אַ סך פון זיי האָבן ניט שטודירט פּעדאַגאָגיק, דאָך האָבן זיי געהאַט א געזונטן חוש און שכל צו געבן זייערע קינדער אַן אַלזייטיקע, גוטע דערציִונג. אלץ האָט זיך באַוועגט אַרום דעם קינד. מיר, קינדער, זענען געווען דער צענטער פון זייער לעבן.

ווי קענען מיר דאָס אַלץ איבערטראָגען, וען מיר דערמאָנען זיך זייער שרעקלעכן גורל? ווי קענען מיר לעבן מיט דעם טיפן וווייטאָג, מיט די טיפה וווּנדן? ווייזט אויס, אַז איבערמענטשלעכע צרות רופן אַרויס איבערמענטשלעכע כוחות.

מיר גייען ווייטער אָן מיט אונדזער טאָג־טעגלעכן לעבן, יעדער אויף זײַן אופן, יעדער לויט זײַנע השגות. מיר דאַרפן דאָס טאָן, מיר מוזן ממשיך זײַן זייערע יונג־אָפּגעהאַקטע לעבנס: בָּמוֹתָם צַוּוּ לָנוּ אֶת הַחַיִּים!

מיר לעבן נאָך אינעם שאָטן פונעם חורבן, באַהויכט מיט דער הייליקײט פון אונדזערע קדושים און שעצן אלץ וואָס איז פאַר זיי געווען טײַער.

פון אונדזער שטאָט קעלץ איז גאָרניט געבליבן. די קולטור־אוצרות פון דורות האָט מען צעשטערט. פון די 25,000 יידן — אַ קליין הייפעלע יידן, וואָס זענען על־פי־נס ניצול געווען, אין זענען איצט צעשפּרייט איבער פארשידענע לענדער.

אגב, מײַן ברודערל מרדכי שוועכער־קשה איז זומער 1980 געווען אין קעלץ. ער האָט אונדז געשיקט צוויי קאַסעטעס, וווּ ער האָט איבערגענעבן זיינע איינדרוקן פון פוילן, און גאָר באזונדער — פון קעלץ, די אויסגעלײדיקטע, ניט נאָר פון יידן, נאָר אפילו פון יעדן שפּור, ווי ס׳וואלטן דאָרט קיינמאָל קיין יידן ניט געלעבט. געפאָרן איז אונדזער מאָטעלע אויף קבר־אבות, וויל אונדזער פאָטער ע״ה איז נפטר געווארן אין געטאָ און מען האָט אים קובר געווען אויפן בית־עולם. ״קיין צייכן פון מצבות״ — דערציילט ער אונדז. ״עס צערייסט דאָס הארץ, מיט הייסע, זודיקע טרערן, בין איך אַוועק פון בית־עולם״...

ווען ער איז געקומען אין דער שול, האָט ער געזען אַן אַרכיוו. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ באנק, וווּ ס׳איז געווען די עזרת־נשים אין געזאָגט אַ קאפיטל תהילים. ער האָט זיך צוריקגעקערט קיין נהריה וווּ ער ווויינט; אַ צעבראָכענער פיזיש און גייסטיק, א לאַנגע צײַט ניט געקענט קומען צו זיך.

מיר האָבן אפילו ניט קיין קברים. אונדזערע טייערע זענען אומגעבראכט געוואָרן און זייערע אַשן זענען צעשפּרייט איבער די פעלדער פון טרעבלינקע, אוישוויץ, מיידאַנעק. די מצבה וואָס איר האָט אויפגעשטעלט אין ישראל, האָט פאַר אונדז אַ גאָר באזונדערן, סימבאָלישן באַטייט. זי לערנט אונדז, אז מער וועט קיינמאָל ניט זײַן טרעבלינקע און מיר טאָרן זיך ניט פאַרלאָזן אויפן יושר פון דער וועלט.

גדול מאד הכאב — היה איש וראו איננו עוד.
ושירת חייו באמצע נפסקה — עוד שיר־מזמור היה לו
והנה אבד המזמור לעד — אבד לעד...

(ח.נ. ביאליק)

אונדזערע האַרציקע ברכות צו אייך, קעלצער לאנדסלייט, וואס האָבן אויפגעשטעלט די מצבה אויף דעם סימבאָלישן מאסן־קבר. זײַט געבענטשט איר אַלע, וואָס האָבן זיך משתתף געווען אין דער עבודת הקודש.

חזקו ואמצו!

בריוו וואס דערציילן פון א חרובער וועלט

י. כאימסאן

יעדער מענטש האָט אמאָל ליב אריינצוקוקן אין אלטע בריוו מיט יאָרן צוריק, וועלכע מ׳האָט דערהאלטן פון פריינד. לייענענדיק זיי, פרישט מען אויף אין זכרון פארשוונדענע צייטן; אוועקגעגאנגענע מענטשן, א וועלט וואָס וועט זיך מער נישט אומקערן. אָבער נאָך שטארקער איז דער געפיל צו וועלן לייענען אייגענע בריוו פון יאָרן צוריק, אין וועלכע מען געפינט שטיקער פון אמאָליקן לעבן.

אזא מערקווירדיקער צופאל האָט פאסירט מיט מיר. מיין היימשטאָט קעלץ איז אין פארמלחמהדיקן פוילן געווען באקאנט ווי א קאטוילישע און אנטיסעמיטישע פעסטונג. קעלצער יידן האָבן קיינמאָל נישט געהאט קיין רו און געליטן צרות פון די אָרטיקע כוליגאנעס.

אין יאָר 1918, נאָך דעם ווי לאָרד באלפור האָט אונטערגעשריבן די דעקלאראציע וועגן א נאציאָנאלער היים אין ארץ־ישראל, האָבן קעלצער פּאָלאקן אדורכגעפירט א פּאָגראָם, בעת דער גרויסער יידישער פייערונג אין ״טעאטער פּאָלסקי״. עס זענען דאן געווען עטלעכע קרבנות. אויך אין יולי 1946, שוין נאָכן פארענדיקן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָבן די פּאָלאקן אדורכגעפירט דעם טרויעריק בארימטן פּאָגראָם, וועלכער האָט געקאָסט דאָס לעבן פון 42 יידן.

צוויי מאָל אין יאָר פלעגן אונדזערע יידן איבערלעבן גרויס שרעק צוליב די פּוילישע כוליגאנעס. דאָס איז געשען אין די זומער־פעריען און אין ווינטער, פאר די ווייַנאכטן. ווען די זין פון קעלצער פּאָלאקן, די סטודענטן, האָבן זיך אומגעקערט א היים אויף די ווינטער־פעריען. די מויערן פון שטאָט זענען דאן אויסגעקלעפט געוואָרן מיט אנטיסעמיטישע פלאקאטן און לאָזונגען, מען פלעגט האקן שויבן אין יידישע געשעפטן, שלאָגן יידישע יוגנטלעכע וואָס האָבן שפאציירט אין שטאָטישן פּארק. אין יענע טעג האָבן די אנטיסעמיטישע סטודענטן אפילו געוואָרפן שטינק־באָמבעס אין יידישע געשעפטן פון שפייז־פראָדוקטן. אין יאָר 1935 האָבן זיי געווילדעוועט מיט אזא אימפּעט, אז יידישע יונגעלייט זענען געקומען א היים מיט געשפּאָלטענע קעפ און בייַ עלטערע יידן האָבן זיי געריסן די בערד. אויף די וועגט האָבן זיי געמאָלן מיט גרויסע אותיות ״זשידזשי דאָ פּאלעסטינע״ (״יידן קיין פּאלעסטינע״). שטינק־באָמבעס האָבן זיי געוואָרפן אין זיסווארג־האנדל פון דוד זיסהאָלץ, אויף באָדזענטינסקא־גאס און אינעם גרויסן דעליקאטעסן־געשעפט פון מינדעלע זילבערשטיין אויף דער דלוגא־גאס, אין ווורטשן־געשעפט פון טאובן, אויף דער אלט־וואַרשעווער גאס און צעשטערט נאָך יידיש האָב־און־גוטס. די פּאָליציי האָט זיך ״ניט אריינגעמישט״ אין אזעלכע געשעענישן...

וועגן יענע כוליגאנישע ארויסטרעטונגען אין מיין היים־שטאָט, האָב איך געשיקט א קאָרעספּאָנדענץ אין ניו־יאָרקער ״פּאָרווערטס״. כ׳בין דעמאָלט אלט געווען 24 יאָר און געווסט, אז דער ״פּאָרווערטס״ איז די גרעסטע יידישע צייטונג אין דער וועלט און מ׳דארף דורך איר צו וויסן געבן דער גרויסער עפנטלעכקייט, און גאנץ באזונדערס די קעלצער יידן אין די פאר שטאטן, וואָס עס קומט פאָר אין זייער אלטער היים. האָב איך אָנגעשריבן א קאָרעספּאָנדענץ, נאָר מורא געהאט

אונטערצושרייבן מיין נאָמען, קוים וועלן די פּוילישע רעגירונג־לייט זיך אין מיר נוקם זיין וואָס איך פּארשווארץ זיי דאָס פּנים אין אויסלאנד. האָט מיין מאמע געזאָגט, אז איך זאָל אונטערשרייבן מיט א פּסעודאָנים, פּארבונדן מיטן נאָמען פון פּארשטאָרבענעם טאטן. אזוי איז טאקע געשען. מיין ערשטע קאָרעספּאָנדענץ מיט צענדליקער יאָרן צוריק אין "פּאָרווערטס", האָב איך געחתמעט י. כאימסאָן. צו דער קאָרעספּאָנדענץ האָב איך בייגעלייגט א קליין בריוול אין רעדאקציע, ווי עס פּירט זיך.

די צייטונג איז קיין קעלץ נישט אָנגעקומען און איך האָב אפילו נישט געווסט דעם גורל פון דער קאָרעספּאָנדענץ. ניט וויט פון אונדז, אויף דער אלעקסאנדער־גאס, האָט געווינט דער כענטשינער רב, ר' יצחק שלמה. ער האָט געהאט פּיר זין. דער יונגסטער פון זיי, איז געווען א ביסל "געכאפט אין דער מעשה"... טאקע געלערנט ביים טאטן דעם רב, נאָר גלייכצייטיק געלייענט ביכער און פון ערגעץ־וואו באקומען דעם "פּאָרווערטס". (פון וואנען — ווייס איך נישט ביזן היינטיקן טאָג). מיט בערלען בין איך געווען גוט באקאנט, מיר פלעגן אָפט זיך טרעפן אין דער "תרבות"־ביבליאָטעק אויף דער וועסאָלע־גאס. איינמאָל ביי אזא באגעגעניש, נעמט ער אַרויס פון טאש דעם "פּאָרווערטס" און דערציילט מיר, אז אין די אמעריקאנער צייטונגען שרייבט מען וועגן די קעלצער כוליגאנעס. דער שרייבער איז איינער כאימסאָן — און ער ווייסט נישט ווער דאָס איז...

צומאָרגנס האָט דער פּוילישער בריווטרעגער (געווען בלינד אויף איין אויג) געברענגט אין אונדזער שטוב א גאָר וואשנע קאָפּערטע מיט א בריוו, וואָס אין שטאָט איז מען נישט געווינט געווען צו זען אזעלכעס. אין עפן דעם בריוו און געפּין דאָרט אן איינלאדונג פון הויפּט־דירעקטאָר פון "באנק פּאָלסקי", די נאציאָנאלע באנק פון פּוילן, איך זאָל זיך צו אים מעלדן אין א באשטימטן טאָג און שעה. מיך באגיסט א קאלטער שווייס: ווי קום איך צום באנק־דירעקטאָר?!

אָנגענומען זיך מיט מוט, בין איך אוועק אין באנק, ווו מ'האָט מיך געפּירט איבער לאנגע, אויסגעפּוצטע קאָרידאָרן און געעפנט די טיר פון דירעקטאָרס קאבינעט. איך האָב דאָרט נישט געווסט ווו מיינע בליקן אהינצוטאָן. דער פּאָלאק איז מיר אנטקעגן געגאנגען און דערלאנגט די האנט. איך האָב נאָך אלץ געגאפּט, געמיינט אז איך חלום — ביז ער האָט מיר דערציילט, אז דורך דער "באנק פּאָלסקי" זענען פאר מיר אָנגעקומען 10 דאָלאר פון אמעריקע, האָנאָראר וועלכן ס'האָט געשיקט דער "פּאָרווערטס". פון דעם האָט ער מיר אויסגעצאָלט 55 פּוילישע זלאָטיס און דערצו נאָך באדאנקט, וואָס דורך זיין באנק שיקט מען פון אמעריקע דאָלארן.

פאר די 55 זלאָטיס האָב איך זיך געמאכט אן אנצוג (דער ערשטער, לייטישער אנצוג אין די יוגנט־יאָרן), שוין אָפּגערעדט פונעם געפיל, אז איך הייב זיך אָן קליידן פארן האָנאָראר וועלכן איך האָב באקומען פון דער גרעסטער יידישער צייטונג אין דער וועלט.

20 יאָר זענען פאָריבער פון יענער געשעעניש. אין צווישנצייט איז אָפּגעשווענקט געוואָרן א גאנצע וועלט, מיין אמאָליקע היים און אלע מיינע נאָענטע. פאר דער צייט האָב איך אויסגעוואנדערט גאנץ אייראָפּע, באזוכט נאָך לענדער און אין יאָר 1955 אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק. מיין פארלאנג איז געווען צו זען די ערשטע קאָרעספּאָנדענץ וועלכע איך האָב מיט א צוויי צענדליק יאָר צוריק אָפּגעדרוקט אין "פּאָרווערטס". געמען זוכן אין אלטע קאָמפּלעטן, אָבער מיד געוואָרן און אָפּגעלייגט דעם ענין אויף שפּעטער.

פּארגאנגענע וואָך בין איך געזעסן אין צימער פון פּריינד דניאל פּעדער, רעדאקציע־סעקרעטאר פון "פּאָרווערטס" און מיט אים געשמועסט. אין א געוויסן מאָמענט האָט ער אַרויס גענומען פון שופלאָד א פאפּירל און מיר דערלאנגט. איך האָב גלייך דערקענט מיין בריוול מיט

יאָרן צוריק, וואָס איך האָב איבערגעשיקט אין רעדאקציע צוזאמען מיט דער קאָרעספאָנדענץ. איך האָב געלייענט די שורות און טרערן האָבן זיך געשטעלט אין די אויגן. איך האָב ווידער אמאָל דערזען מיין אָרעמע היים אין קעלץ, די טונקעלע שטוב מיטן האלב צעבראָכענעם טיש, ביי וועלכן כ׳בין געזעסן און געשריבן די קאָרעספאָנדענץ. איך קוק אויף די שורות און זע פאר די אויגן מיין אָרעמע מאמע און איר שטענדיקע זאָרג און ציטער פאר די זעקס יתומים, מיט וועלכע זי איז געבליבן נאָך מיין פאָטערס טויט.

איך האלט דאָס בריוול אין האנט און זע ווי מיין מאמע שטייט איבער מיר און פאריכט געווייסע ווערטער, וועלכע איך האָב געשריבן מיט א ציטערדיקער האנט. זי, מיין מאמע, צוזאמען מיט מיינע נאָענטסטע, זענען אוועק מיטן רויך פון די קרעמאטאָריעס אין טרעבלינקע. ווי שטאָלץ און צופרידן וואָלט איצט געווען מיין מאמע. איר איז ניט באשערט געווען צו דערלעבן נחת פון אירע קינדער. מיר דוכט זיך, אז זי ווייסט איצט ארויס פון די טרויעריקע שורות, וועלכע זי האָט מיר געהאָלפן שרייבן מיט 20 יאָר צוריק...

("פאָרווערטס", ניו־יאָרק, 5.7.1955)

תחנת הרכבת ברחוב שנקיביצ׳ה לפני המלחמה.
דער באן־וואקזאל אויף שענקיעוויטשא־גאס, פאר דער מלחמה.
The Railway station in Shenkivitzia Street before the war.

מענטשן, געשעענישן און ארגאניזאציעס

פישל זאיאנץ, מעקסיקע

ספּאָרט־קלובן

אין קעלץ האָבן עקזיסטירט כמעט אלע יידישע פּאָליטישע פארטייען, וועלכע האָבן געווירקט אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות. א סך יוגנטלעכע האָבן געהערט צו די אלע ריכטונגען, געווען אָבער אויך אזעלכע, וואָס האָבן ליבערשט געוואָלט באלאנגען צו די ספּאָרט־קלובן, וועמענס אויפגאבן זענען געווען, אויסער פיזישע דערציונג, אויך דערציען געזעלשאפטלעך און פּאָליטיש, ווייל דער רוב קלובן האָבן זיך אידענטיפיצירט מיט די פּאראנענע פּארטייען. "גוויאזדא־שטערן" — צו לינקע פועלי־ציון; "הפועל" — צו רעכטע פועלי־ציון; "מכבי" — אלגעמיינע ציוניסטן; "אָדזשעזש" — צו די יידישע קאָמוניסטן.

די טעטיקע ספּאָרטלערס, ווי די געווייגלעכע מיטגלידער, זענען געווען שטארקע אָנהענגערס פון זייערע קלובן. די אמביציעס זענען אָפטמאָל דערגאנגען ביז פאנאטיזם. איך דערמאָן זיך אייניקע פוטבאָליסטן: דער טויערמאן יאנקל לעווקאָוויטש (באָמבאָס) יאָסל גאָלדבלום, די ברידער גאָלדבליט, שיע שיינפעלד, פעלדשטיין, דער געלער מאָשענבערג און אירע טוערס: אינזשעניער ראָזענקראנץ, די ברידער פרידמאן, ראָזענבערג און אנדערע — אלע פון "מכבי"; אין "הפועל" איז טויערמאן געווען יאָסל מאלארסקי, משה אורבייטל. א געוויסע צייט איז געווען נאָך א יידישער ספּאָרט־קלוב — "קראפט", צונויפגעשטעלט דער עיקר פון קצבים. זיי האָבן געהאט גוטע שפילערס און טוערס: חנניה רעכטמאן, שמואל בוי און חיים שיע שוויטשארטשיק.

איינער פון די אקטיווסטע קלובן איז געווען "גוויאזדא". א דאנק דעם קלוב, ווי פון אנדערע, האָבן די יוגנטלעכע אָנגעהויבן בעסער פארשטיין דאָס לעבן, אריינגעצויגן געוואָרן אין די פארטיי־רייען און זיך אויסגעלעבט געזעלשאפטלעך. מיר איז גוט איינגעקריצט אין זכרון ירחמיאל ראבינאָוויטש, מיטן צונאָמען קאלוזשא, (לויט דעם נאָמען פון א באריטמן טוער פון פּוילישן פוטבאָל־פארבאנד). ירחמיאל איז מיט לייב־און־לעבן געווען איבערגעגעבן דער "גוויאזדא", געזומען אויף זיך די שווערע אויפגאבע פון א "גאָספּאָדאָש", וואָס באדארפט זאָרגן פארן אָנטאָן, אויסשטאטונג און מכשירים, ווי אויך צו צאָלן דירה־געלט. נישט איינמאָל האָט געדראָט דעם קלוב אן עקסמיסיע פון לאָקאל, האָט ירחמיאל אלץ געטאָן, אז מ'זאָל נישט בלייבן אויפן גאס. אויסגעזוכט הכנסה־קוואלן ביי פארשידענע מענטשן, אָרגאניזירט טאנץ־פארווייילונגען, אבי זיכערן דעם קלוב א מאטעריעלן קיום. אלז איז געווען אויף זיין קאָפּ. אז מ'האָט באדארפט וואשן די הייזלעך און בלוזעס פון די שפילערס, און ס'איז נישט געווען קיין געלט צו צאָלן דער וועשעריי — האָט ער דאָס אליין געטאָן...

יעדן פארשפילטן מעטש פון "גוויאזדא" האָט ירחמיאל איבערגעלעבט ווי זיינס א פערזענלעך אומגליק, נאָר אין פאל פון א געווינס — האָט זיך קיינער נישט געקאָנט צו אים גלייכן מיט זיין פריידיקער איבערלעבונג. ער איז דאן געווען דער גליקלעכסטער מענטש אין דער וועלט.

זאָלן אויך דערמאָנט ווערן די נעמען פון די אָנגעזעענע טוערס פון "גוויאזדא", ווי: משה קאָרענפעלד, גאָרפינקעל, קאַרפושינסקי, לייב־בער זשיטאָ, ישראל ווינאָגראָדסקי, ישראל אפּעל,

דזשיוועצקי יצחק, ווי אויך די שפילערס ישראלקע פינקוסעוויטש, אוריש מאכטינגער, באָמשטיין, סאני בערגער און די פון די אנדערע יידישע קלובן, וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

יידן פון א גאנץ יאָר

צווישן די פילצאָליקע אָנגעזעענע געזעלשאפטלעכע טוערס פון פארשידענע ריכטונגען, ווילט זיך ארויסהייבן פון דער פארגעסנקייט א ריי טיפן, עמך־געשטאלטן, יידן פון א גאנץ יאָר.

אין דער ערשטער ריי — די באקאנטע פון די פילארן אין מארק, וואָס איז שפּעטער פארביטן געוואָרן מיטן נאָמען פּלאץ מארשאלקא פילסודסקיעגאָ. ווי איצט, שטייט מיר פאר די אויגן דאָס געשטאלט פון לייזער דיאמאנד, דער זון פון אייזיק בעקער, וועמענס געבעקסן האָבן געהאט א שם אין קעלץ. אייזיק בעקער איז געווען א פשוטער, נאָר וווילער ייד, וואָס האָט שווער און ביטער געהאָרעוועט א גאנצע וואָך. ווי א געוואלדיקער ליבהאָבער פון פילמען, איז ער יעדן פרייטיק־צו־נאכט אוועק אויפן ערשטן סעאנס אין קינאָ "פּאלאס", וואָס האָט געהערט צו עלענצווייגן, און דאָרט... גוט זיך אויסגעשלאָפן. דער פריער דערמאָנטער לייזער האָט אונטער די פילארן געהאט זיין פריזיר־אנשטאלט, ווו עס זענען געקומען זיך שערן און ראזירן יונגעלייט, קינדער און דערוואקסענע, דער רוב — פון די ארבעטנדיקע שיכטן. ווי אן אָנהענגער פון ספּאָרט־קלוב "גווּיאזדא", זענען צו אים געקומען אויך די מיטגלידער פון דעם קלוב.

ביי אים אין אנשטאלט האָט מען כסדר געהערט ליידנשאפטלעכע דיסקוסיעס ווועגן פאָרגעקומענע און צוקונפטיקע מעטשן, נאָר דערביי נישט פארגעסן אויך פּאָליטישע פראגן ווועגן געשעענישן אין לאנד, אויסלאנד און אין ארץ־ישראל.

איבער לייזערס אנשטאלט, אויפן ערשטן שטאָק, האָט זיך געפונען די טאפעצירערייַ פון אברהם יצחק שאפשאָוויטש. בשכינות — דער בארימטער טאנץ־זאל פון זלאטע גורעוויטש, ווו יידישע יינגלעך און מיידלעך האָבן זיך געלערנט טאנצן און אויך זיך פארוויילט, דער עיקר — אין די פרייטיק־צו־נאכטסן. אין דער נידער האָט סרולקע פעדערמאן געהאט זיין רעסטאָראן. זיין ברודער, עטוואָס א צעדרייטער, פלעגט נישט איינמאָל זיך אוועקשטעלן אינמיטן מארק און הויך שרייַען: "די קנעפּ פון מיין מארינארקע און די שטיינער אויף וועלכע איך שטיי — זענען אויך משוגע"...

א ביסל ווייטער, רעכטס פון די פילארן, נאָענט צו קאָסטערסקיס הויז, זענען געשטאנען די יידישע טרעגערס, תמיד גרייט צו פארקויפן זייערע הענט, פלייצעס און כוח. זיי האָבן שווער געארבעט אויף חיונה פאר זיך, זייערע פרויען און קינדער. אין יענעם הויז האָבן די רעוויזיאָניסטן געהאט זייער לאָקאל. און נאָך אן עפּנטלעכער לאָקאל האָט זיך דאָרט געפונען — "אָרפּאום", ווו ס'זענען פאָרגעקומען דער רוב עפּנטלעכע אונטערנעמונגען פון יידישע פּארטייען, אָרגאניזאציעס און אינסטיטוציעס, פאָרלעזונגען, פורים־באזארן מיט פאנטן־לאָטעריעס, חנוכה־פארווייַלונגען און אנדערע אימפּרעזעס. די אלע אונטערנעמונגען האָבן געהאט פאר א ציל, אויסער געזעלשאפטלעכע און פּאָליטיש־דערציעריש טעטיקייט, אויך שאפן הכנסות פאר דער ווייטערדיקער טעטיקייט פון דער אָרגאניזאציע.

נאָענט צו דער אלט־וואַרשעווער גאס, די באקאנטע קאָזשע־גאס, האָט זיך געפונען דער לאָקאל פון יידישן האנטווערקער־פאריין, וועמענס פאָרזיצער ס'איז געווען דער באקאנטער געזעלשאפטלעכער טוער שמואל לייכטער. אין ווינקל פון דער גאס האָט ר' משה'קע פארטינסקי געהאט זיין שפייז־קראָם און א גרויסן אויוון אויפצוקאָכן וואסער, וואָס איז געווען געוואָרן אויף טיי פאר רעליגיעזע משפחות, וואָס האָבן נישט געוואָלט מחלל שבת זיין. באצאָלט פארן געקאָכטן וואסער האָבן זיי א טאָג פריער, פרייטיק, לויט דעם טשיניק.

אין יענער גאס האָט אויך געווינט דער באקאנטער ברוך לאקס, א יד מיט א גראָב בייכל, און זיין חבר נאַטאַן לעדערמאן. ביידע געווען פייערלעשער און געהערט צו דער "פאָזשארנע קאָמאנדע" אין שטאָט. לאָמיר אויך דערמאָנען די באווּסטע צוקערניע פון טוביה ראָזענהאָלץ, ווו מ'האָט געקאָנט באקומען א גוט שטיקל טאָרט און געשמאקן אייז־קרעם. דאָס אָרט איז אויך געווען א קיבעצארניע פאר די ספּאָרטלערס און די אָנהענגערס. טוביה אליין איז געווען א פאנאטישער אָנהענגער פון "מכבי".

נישט ווייט פון דער צוקערניע האָט יחיאל טאוב, אן אָנגעזעענער ייד, געהאט א כשרן ווּרשט־געשעפט. אונטער די פילארן זענען באטאָג און אין די נעכט געשטאנען יידישע מיידלעך, אין רעגן, און ווינט און אין קעלט, און פארקויפט "וואַרעמע בייגל". איך געדענק גוט די קינדער פון בייגל־בעקער מאיר נטע גידאלאָוויטש, וועמענס בעקעריי האָט זיך געפונען אויף דער אלט־וואַרשעווער גאס, נישט ווייט פון דוד יואל מאירסאָנס הויז, אין וועלכן ס'איז אויך געווען זיין בית־המדרש. און בשכינות פון דעם בית המדרש — דער לאָקאל פון לינקע פועלי־ציון. פארשטייט זיך, אז צווישן די צוויי אנשטאלטן, האָט נישט תמיד געהערשט הארמאָניע.

אין הויז פון דוד יואלן האָט געווינט דער באקאנטער יידישער פעלדשער מיטעלמאן און דער סטאָלער אראָנאָוויטש, וואָס איז געבענטשט געוואָרן מיט געראָטענע קינדער. גאנץ באזונדערס האָבן זיך אויסגעצייכנט זיינע טעכטער. א הגם אן אומפארמעגלעכער ייד, האָט ער געזאָרגט פאר בילדונג פאר זיינע קינדער, וואָס האָבן געהערט צו די בעסטע שילערינס אין דער יידישער גימנאזיע.

געווען אויך אין קעלץ טיפּן, וואָס האָבן נישט פארשאפט קיין כבוד אונדזער יידישן ישוב. אָבער אויך זיי האָבן געטיילט דעם גורל פון אונדזערע קדושים...

א מעשה מיט שדים...

איך דערמאָן זיך א טראגיש־קאָמישן פאל מיטן בעקער אברהם בריימאן, גיכער געווען באקאנט מיטן צונאָמען "פראָסגול", וויייל ער און זיינע זין האָבן געהאט ברייטע נעז. ווי דער שטייגער א בעקער, וואָס האָט מער געארבעט אין די נעכט ווי באטאָג, איז אים אויף יעדן אָרט באפאלן א שלאָף — אין קינאָ, אין טעאטער, אין א געזעלשאפט, אפילו ביים דאווענען אין דער גרויסער שיל...

א געוויסן פרייטיק־צו־נאכטס איז אברהם געקומען מקבל־שבת זיין, אָבער פארן ענדיקן די תפילה, האָט ער איינגעדרימלט — און אזוי געבליבן אומבאמערקט פון שמש, וואָס האָט פארמאכט די שיל. ס'איז פאָריבער א שעה־צוויי, אברהם בריימאן כאפט זיך איבער און נאָכן קומען עטוואָס צו זיך, האָט ער אנטדעקט, אז ער געפינט זיך אין דער גרויסער שיל, וואָס איר הייך, פארנעם און דער עיקר — די הערשנדיקע פינצטערניש, האָבן אויף אים אָנגעוואָרפן אזא אימה, אז ער האָט זיך צעשריגן אויפן הויכן קול. די געשרייען האָט דערהערט דער שמש, וואָס האָט געווינט אויפן שיל־הויף און פאר אים איז געווען קלאָר, אז ער האָט דאָ צו טאָן מיט... שדים. האָט ער טאקע געזומען דעם גרויסן שליסל און דריי מאָל א קלאפ געגעבן אין דער אריינגאנג־טיר פון דער שיל און אויסגערופן:

— שדים! גייט אייך אין אייער רו אריין...

דער אנטוישטער אברהם, וואָס בעתן קלאפן אין טיר איז ער געווען זיכער, אז די ישועה איז געקומען און מ'וועט אים באפרייען — איז איצט וידער פארשפארט אין אָפּגעשלאָסענער, פינצטערער שיל. איז ער אריינגעפאלן אין א נאָך גרעסערן פּחד. מיט די לעצטע כוחות זיך צובאקומען צו א פענצטער, וואָס איז ארויסגעגאנגען אויף דער נייַ־וואַרשעווער גאס און וויייטער אָנגעגאנגען מיט די מוראדיקע געשרייען.

א גליק אין געשען, וואָס א טייל יידן האָבן שוין שפאצירט נאָכן פרייטיק־צו־נאכטיקן עסן און הערנדיק די אויסטערלישע געשרייען וואָס האָבן זיך געטראָגן פון אינעווייניק, זענען זיי געווען איבערצייגט, אז שדים רודערן ארום אין דער שיל. נאָר דער סטאָלער שלום פלוטנאָ, וואָס האָט געווינט נאָענט פון דער שיל, איז געווען זיכער, אז דער ענין איז נישט אזוי גלאטיק, האָט ער זיך דערנענטערט צום פענצטער און געפרעגט אויפן הויכן קול:

— ווער איז דאָרט?

— איך, אברהם פראסגול, דער בעקער פון דער נייער־וועלט...

פלוטנאָ איז אריין צום שמש אין שטוב, וועלכער האָט גענומען דעם שליסל און געעפנט די שיל. א דערשראָקענער און מידער, כמעט א פארחלשטער, האָט אברהם אויפגענומען זיין רעטער. נאָך עטלעכע מינוט, האָבן ביידע אויסגעבראָכן אין א הילכיקן געלעכטער — און די יידישע קעלץ האָט א לאנגע צייט קאָמענטירט און געלאכט פון דער אויסטערלישער געשיכטע.

קבוצת חברים מ"פועלי־ציון" שמאל ומועדון הספורט "גביאזדה"

א גרופע פועלי־ציון חברים און ספארטלערס פון "גוויאזדא".

A group of members of the "Poalei Zion" Left and Sport Club "Gviezda".

ציוניסטישער קלוב און לינת הצדק

סאניע און משה ליפשיץ

דער ציוניסטישער קלוב ביי די אלגעמיינע ציוניסטן אין קעלץ, האָט צוזאמען מיט אנדערע גרופירונגען, געפירט א פארצווייגטע קולטור־ארבעט צווישן דער יידישער באפעלקערונג, ווי: ליטעראַרישע אָוונטן וואָס זענען פאָרגעקומען יעדן שבת; רעפעראטן און פארזאמלונגען, אויף וועלכע מ׳האָט באהאנדלט אקטועלע פראָבלעמען פון דעמאָלטיקן יידישן לעבן.

די ציוניסטישע אָרגאניזאציע האָט געהאט איר לאָקאל אויף דער וועסאָלע גאס, אין הויז פון משה קאפמאן. דאָרט זענען אויך פאָרגעקומען פון צייט צו צייט טאנץ־אָוונטן פאר דער יוגנט. אין דער געביידע האָט געפירט אן אינטענסיווע טעטיקייט די ציוניסטישע פרויען־אָרגאניזאציע "וויצאָ".

רעפעראטן, אויף וועלכע עס זענען ארויסגעטרעטן פארבעטענע גאסט־רעדנערס פון וואַרשע, זענען תמיד אדורך מיט גרויס דערפאָלג. קעלץ האָט צו יענער צייט באזוכט די סיים־דעפוטאטן יצחק גרינבוים, משה קליינבוים, אפאָלינארי הארטגלאס, צי אָנפירנדיקע חברים, מיטגלידער פון די צענטראל־קאָמיטעטן (ד״ר ראָזענבלאט און אנדערע). די זאמלונגען פארן קרן קיימת און קרן היסוד זענען געפירט געווארן אין די היימען און דורך גאסן־בלימלעך.

מיט א באזונדערער אקטיווקייט האָט זיך אויסגעצייכנט די אָרגאניזאציע הנוער הציוני.

צום קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע האָבן געהערט: אהרון גראנדאפעל (פאָרזיצער), יעקב זילבער, אסתר קייסער, חיים זשעלאָני, שמואל קייסער, אברהם פינקעלשטיין, אניעק מינץ, הענעך סאָנצאב, משה ליפשיץ.

די פרוכטבארע קולטור־טעטיקייט און ציוניסטישע אויפקלערונג איז געווארן אונטערגעבראָכן צוזאמען מיטן גאנצן יידישן לעבן אין קעלץ, מיטן אָקופירן די שטאָט דורך די דייטשישע רוצחים.

איינע פון די שענסטע אינסטיטוציעס אין אונדזער שטאָט איז אָן שום ספק געווען די לינת הצדק, געגרינדעט אין יאָר 1914 אָדער 1915, מיטן ציל צו העלפן די אומפארמעגלעכע יידן, וואָס האָבן געליטן פון די אָפטע מגיפות און קראנקייטן אין יענער צייט. לינת הצדק האָט געטיילט רעצעפטן אָן אן אָפצאָל, געזאָרגט פאר א דאָקטער, געוואשן די וועש פון קראנקן, געענכטיקט ביי זיין בעט, צוגעשטעלט פארשידענע הייל־מכשירים אדג״ל.

די איניציאטיוו צו גרינדן און שפעטער אויך אָנצופירן מיט דער אזוי וויכטיקער אינסטיטוציע, געהערט צו ר׳ מענדל ליפשיץ ז״ל, דער זון פון אברהם מרדכי ליפשיץ פון וואַרשע, וואָס האָט געשטאמט פון דער בארימטער חסידיש־נגידישער משפחה פון ר׳ משה חלפן־ליפשיץ, די ערשטע באנקירערס אין פוילנס הויפטשטאָט. ר׳ מענדל ליפשיץ האָט זיך באזעצט אין קעלץ, נאָך דעם ווי ער האָט חתונה געהאט מיט דער טאָכטער געלע ז״ל פון ר׳ גימפל מאָשקאָוויטש ע״ה.

זיין רעכטע האנט און סעקרעטאר פון לינת הצדק איז געווען ר׳ זלמן קאלערשטיין. צו זיי זענען שפעטער צוגעשטאנען א גאנצע ריי אקטיוויסטן: שמחה קלוסקא און זיין זון וואָלף, דניאל שליט און זון, לייבל גאָלדבערג, שמואל לייכטער, יעקב דוד קופערמאן, אהרון יוסף מאָשקאָוויטש, משה

קופערבערג, ישעיהו וואקסענבערג, משה קויפמאן, יוחנן זילבערשפיץ, יוסף גערטלער, יעקב שלמה מאשקאוויטש, אברהם פיאטרקאווסקי, משה ראזענבלום, שמואל קלוגמאן, חיים ווינריב, אשר קאזלאווסקי, יעקב פרידמאן, הערמאן זיסקינד, לעמל כהנא, ח.י. אייזענבערג, מ.ד. קרישטאל, שמואל זעליג כמיעלניצקי און זיין פאטער, אלתר יחיאל וואסער, יאסקע פישמאן, העשל ראזענקראנץ און נאך טייערע יידן, וואס זייערע נעמען געדענקען מיר נישט.

זיי אלע האבן געארבעט פרייוויליק, שטענדיק גרייט געווען צו טאן אלץ פאר לינת הצדק, נישט איינמאל אוועקגעשטעלט אין א זייט זייערע דאגות פרנסה, כדי טראגן הילף א קראנקן לאנדסמאן.

מיט דער צייט איז געגרינדעט געווארן אויך אן אמבולאטאריום, וועלכע איז באדינט געווארן פון א בכבודיקער גרופע דאקטוירים: שטרום, גאלדשטיין, פירסטענבערג, רייטער, הרכבי, לעווין און פעלדשער וולאדעק פרושאווסקי. לאמיר אויך דערמאנען דעם כירורג ד"ר גושיבאווסקי, א פאלאק, וואס האט מיטגעארבעט מיט דער אינסטיטוציע אן באלוינונג. בראש פון דער גרופע דאקטוירים איז געשטאנען ד"ר פעלץ, וואס האט באדינט די קראנקע מיט גרויס מסירת־נפש און הצלחה. צווישן זיי איז געווען באקאנט דער "כמעט דאקטער" יידל קאמינער.

די לינת הצדק האט אויך געהאט אן אייגן בית־המדרש, אין שכנות מיטן בית־המדרש "שערי ציון" וועלכן ס׳האבן געשאנקען אהרן יוסף מאשקאוויטש ז"ל און יעקב פרישמאן ז"ל.

אין יאר 1928, אויף דער יערלעכער אלגעמיינער פארזאמלונג פון לינת הצדק, האט מענדל ליפשיץ דעמיסיאנירט לטובת ד"ר פעלץ, וואס האט איבערגענומען די ווייטערדיקע פירונג מיט דער דאזיקער אינסטיטוציע. גלייכצייטיק האט די פארזאמלונג אויסגעדריקט אנערקענונג דעם אפטרעטנדיקן פארזיצער און אויסגעוויילט מענדל ליפשיץ אלס לעבנסלענגלעכן ערן־פרעזעס.

ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, ווי אויך שפעטער, אין געטא, איז ד"ר פעלץ געשטאנען בראש פון לינת הצדק, וואס האט אריינגעשריבן א הערלעך קאפיטל יידישע וואלונטערישקייט און קעגנזייטיקע הילף אין קעלץ.

בית ספר עברי הראשון בקילץ של מר צבי חוואט 1914.

חגיגת בתי־הספר היהודיים לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, ב־1 לאפריל 1925.

פייערונג פון די יידישע שולן צו דער דערעפענונג פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, דעם 1.4.1925.

צום אנדענק פון אונדזערע גימנאזיסטן

זאב זילבערשטיין

איינער פון די וויכטיקע קוואלן, פון וועלכע א גרויסער טייל יידישע יוגנטלעכע אין קעלץ האָבן געשעפט בילדונג און וויסן, זענען געווען די צוויי יידישע גימנאזיעס אין שטאָט: איינע פאר ייִנגלעך, און א באזונדערע פאר מיידלעך, אָנגעפירט פון דער פרוי זשימנאָוואָדא.

ביידע בילדונג־אנשטאלטן האָט קודם כל פארבונדן דער פאקט, וואָס א טייל לערערס און פעדאגאָגן, ווי: פיילער, עלענבאָגען, וויטלין און אנדערע, האָבן געלערנט אין ביידע ערטער. אָבער א נאָך ענגערע צוזאמענארבעט און צוזאמענלעבן איז געווען צווישן די שילערס פון ביידע גימנאזיעס, סיי דורך פערזענלעכע פארבינדונגען, סיי דורך בשותפותדיקע אויספלוגן, צי אָנגעהעריקייט צו געוויסע יוגנט־באוועגונגען, ווי אויך פארשידענע קרייזן.

איינער פון די וויכטיקסטע, איז געווען דער יודאַיסטישער קרייז, אונטער דער אָנפירונג פון די פראָפעסאָרן פרוי פיילער און עלענבערג. א באדייטנדיקע צאָל שילערס און שילערינס האָבן באלאנגט צו דעם קרייז, וועמענס אויפגאבע ס׳איז געווען צו פארטיפן דעם אלגעמיין־יידישן און נאציאָנאלן וויסן, געשיכטע, יידישע ליטעראטור, פּאלעסטינאָגראפיע און אנדערע קענגשטאנדן.

פון די אקטיווסטע טוערס פונעם קרייז, געדענק איך: רעגינקע לערער, עדזשא זילבער, מאָניעק ראָטענבערג, משה גלאט, די זילבערשטיינס. זיי האָבן אויך אדורכגעפירט בשותפותדיקע שפּאציערן אין שטאָט און אויספלוגן — אויסער דער שטאָט.

דער רוב פון אונדזער גימנאזיאלער יוגנט האָט געטרוימט וועגן א בעסערער צוקונפט אין אן אייגן לאנד. ליידער, פיל פון זיי האָבן געטיילט דעם טראגישן גורל פון יידישן ישוב אין קעלץ. זאָלן די שורות זיין אן אָנדענק פאר די דאָזיקע יוגנטלעכע...

די מחלוקת (א קעלצער דערציילונג)

שמואל חורש

צווישן די גויישע און יידישע בויאַנעס אין שטאָט איז אָנגעגאַנגען אַ מחלוקת: ווער איז דער שטאַרקסטער צווישן די ווילע יונגען — טשעסלאַוו יאַניצקי, אָדער "שלמהלע בעקער"...

"אונדזערער" — האָבן די גויים געטענהט — "איז דאָך שטאַרק ווי אַ לייב און געוואָגט ווי אַ טיגער; פֿאָליצייַ ציטערט פֿאַר אים און איז אַ כפֿרה פֿאַר זיין בלויזן בליק".

"פּוסטע באַרימערייַ" — האָבן די יידישע אָפּגעחוזקט — "אַ לייב, זאָגט איר, ס'גאָר קיין לייב נישט, נאָר אַ לייבעלע; אַ לייבעלע אויך נישט, נאָר ס'גאָר אַ קאַץ, און, בכלל, ס'אַ פּחיתת הכבוד צו פֿאַרגלייכן אייערן מיט אונדזערן. אונדזערן האָט דאָך גאָט באַשאָנקען מיט אַן אמתער לייבן־גבורה, און ער קען צעמזיקן זעקס פֿאָליציאַנטן מיט איין פּאָכע מיט דער האַנט; און אַז ס'פֿאַרגלוסט זיך אים, קען ער אַזאַ בויקע פֿאַרענדיקן מיט אַ סעודה און פֿאַרבייסן מיט אַ פֿאָליציאַנטס... אויער, ווי ס'האָט טאַקע געטראָפֿן מיט צוויי יאָר צוריק — איר געדענקט דאָך די מעשה גאָר וואויל."

טשעסלאַוו און שלמהלע מישן זיך נישט אין דער מחלוקת: טשעסלאַוו ווייסט, אַז ער מוז נעבעך טראָגן מיט זיך "קאַלט געווער" — אַן אייזערנע הענטשקע, בעת שלמהלע דאַרף עס גאָרנישט, ער האָט זיינע אייגענע אייזערנע פויסטן— גאָטס געשענק...

שלמהלע "מישט זיך נישט ווייל ס'נישט פֿאַר זיין כבוד; אַלע ווייסן, אַז געקרוינט צי נישט געקרוינט, ווער ס'איז דער מלך".

טשעסלאַוו איז נישט פֿאַראינטערעסירט אין אַ באַלדיקער אַנטשיידונג. טראַכט ער ביי זיך: יבוא יומו — ס'וועט קומען זיין טאָג... דערווייל, "ביז ס'וועט קומען", לעבן די ביידע אין שלום און שלווה, און טשעסלאַוו נעמט אָן שלמהלעס מאָראַלישע אויטאָריטעט; ער קוקט אים אין מויל אַריין און איז ביי אים כתלמיד לפני רבו...

טשעסלאַוו שטאַמט פון אַ רייכן טאַטן און אַ מיוחסדיקער משפּחה. אַלע קינדער דעם טאַטנס זענען געאָרעטענע; גוט דערציגן, געלערנט, און — אויסגעלערנט — אָנגעזעענע אין שטאָט.

בלויז טשעסלאַוו אַליין איז די "שוואַצע שאָף" אין דער משפּחה. אויסגעאַנגען צו תּרבות רעה. שעמט זיך דער טאַטע און טרייסט זיך מיט די איבעריקע קינדער. טרייסט זיך די מאַמע מיט די איבעריקע קינדער, און וויטיקט אויף דער שוואַרצער שאָף.

שלמהלעס משפּחה, צו וואָס זאָלן מיר פֿאַרלייקענען, איז נישט פון די שענסטע משפּחות אין שטאָט — פֿאַראַן שענערע... דער טאַטע איז אַ שטילער ייד, ער טשעפּעט נישט אַ פליג אויף דער וואַנט. טוט ער זיין מלאכה: ר'באַקט ברויט און חלות אויף שבת, און... שווייגט אַ גאַנצע וואָך. מיט דער בעקערייַ פירט אָן די מאַמע, וויייל זי קען זיך נישט פֿאַרלאָזן אויפן "גולם". זי אַליין, איטל די בעקערין איז "פּונקט קאַפּויער" פון איר מאַן, דעם שווייגער. זי האָט מער ווי ניין מאָס רייד — זי האָט אַ "געשליפן צינגל אין אַ מויל אויף שרויפן". צינגלט זי אויס פון איר מויל קללות און זידלעריין — לויטער פּערל — אַז נאָר אונדזערע שונאים זאָלן "אַריינפאַלן אין איר מויל אַריין"...

איטל די בעקערין איז געווען אַ הויכע, מיט ברייטע פלייצעס. הענט האָט זי געהאַט ווי אַ מאַנספאַרשוין, און די הענט האָבן געהאַט פינגער, און די פינגער האָבן געהאַט לאַנגע נעגל. איז טאַקע דאָס אויסדראַפּען די אויגן אַ "יידענע אַ חצופה" געווען פון איטלס אָפּטע מלאכות — און לויט ווי איטל האָט פאַרשטאַנען, זענען אַלע וויבער אין שטאָט געווען לויטער "חציפעס"... און אַלע מענער — "כוליגאַנעס" און "נאַכאַלניקעס".

האָט איטל געהאַלטן פאַר אַ כבוד און פאַר אַ מצווה צו לערנען דרך ארץ די "צעלאָזענע"; און דרך ארץ לערנען מיינט, נישט אַנדערש, ווי "אויספראַסקען די מאָרדעס איינעם אַזאַ". פלעגט זי, פאַר אַ יאָ און פאָר אַ ניין, לאָזן אין גאַנג אירע מענערישע הענט... און אַבי זי האָט דערלאַנגט דעם ערשטן "פראַסק" — האָט זי אויפגעהויבן אַ יללה: "געוואַלד, יידן, ראַטעוועט! ער שלאָגט אַ פרויענצימער! אַ שוואַכע פרוי שלאָגט ער — דער נאַכאַלניק!..."

האָבן תמיד זיך געפונען גוטע מענטשן וואָס זענען אָנגעלאָפן ראַטעוועז איטל די בעקערין — מיינט עס אָפּראַטעווען דעם קרבן פון דער "שוואַכער פרויס" הענט און לאָזן אים אַנטלויפן ווו דער פעפער וואַקסט...

מען ווייסט נישט ווער ס'האָט זיך פאַרנומען מיט קינדער־דערציאונג אין בעקערס הויז. ס'לייגט זיך אָבער נישט אויפן שכל, אַז אַזאַ איידעלע זאַך ווי דערציען דעם בן יחיד שלמהלע, האָט איטל אָנגעטרויט איר מאַן — דעם "גולם"...

איז שלמהלע געוואַקסן און מיט אים די גבורה. ער איז ווי די מאַמע און געהאַט ברייטע פלייצעס ווי די מאַמע. הענט האָט ער געהאַט — ווי ליפּעס האָלץ צוויי און פויסטן — גאָר פון אייזן. שלמהלע האָט געהאַט אַ ביסל אַ הייזעריקן קול וואָס האָט אים צוגעגעבן חן. אין יענע צייטן, און אין אונדזער שטאָט, האָט מען נאָך נישט געהערט וועגן נעגער־זינגער אַרמסטראָנג. מיט זיין הייזעריקער שטימע — איז טאַקע אונדזער שלמהלע געווען... דער ערשטער.

שלמהלע האָט ליב געהאַט צו "כאַפּן אַ טרינק". איז עס געווען אַ יידישלעך טרינקען; חלילה, קיין מאָל נישט שיכור געווען, און פונקט קאַפּריער — וואָס מער ער האָט געטרונקען, אַלץ ניכטער איז ער געווען. נישט ווי, להבדיל, דער שייגעץ טשעסלאָוו יאַניצקי וואָס "האָט נישט געקענט — און געטרונקען". האָט ער געטרונקען און געזויפט און געווען שיכור ווי לוט.

אַז טשעסלאָוו פלעגט זיך וואַלגערן אויף דער אַלטע־וואַרשעווער גאַס, נאָענט צום טאַטנס הויז — האָט שוין שלמהלע דאָס נישט געקענט פאַרטראָגן. פלעגט ער אים מוסר זאָגן: "פע, טשעשיעק, נישט שיין אַזוי; פון אַ מיוחסדיקער משפחה, פּאַן יאַניצקיס זון, אַ פּיאַניצע אַזאַ; שעמען זאָלסטו זיך טשעשיעק"! אַז טשעסלאָוו איז געלעגן ווי אַ פּאַס אָנגעפילט מיט בראָנפן, ס'האָט נישט געקענט אַריין אַ טראָפּן מער פון שלמהלעס מוסר־רייד, האָט שלמהלע אַ מאַך געטאָן מיט זיין שווערער האַנט, ווי איינער זאָגט: ס'אַ ברכה לבטלה — ר'וועט שוין קיין לייט נישט זיין... און געזומען אונטערברומען מיט זיין הייזעריקלעכער שטימע דאָס אַלט־יידישע מוסר ליד: "אוי — שיכור איז אַ גוי, שיכור איז ער, טרינקען מוז ער, ווייל ער איז אַ גוי"...

איטל די בעקערין האָט זיך געגרויסט מיט שלמהלעס גבורה. "נאָר ווו דען"? — פלעגט זי זאָגן צו איר מאַן. — "אַ גולם וועט ער זיין — אַ בהמה ווי דו, מישטיינס געזאָגט, מיינער." אַז דער "מישטיינסגעזאָגט", איר מאַן, האָט זיך אָנגעטאָן אַ כוח און אַ שטילן זאָג געטון: "כ'בין דאָך אַ טאַטע — בין איך, און כ'בין נישט צופריידן פון זונס אויפפירונג — בין איך נישט." דאָ האָט שוין איטל אויסגעפלאַצט מיט אַ הילכיק לאַכן: "אַ טאַטע, אַ טאַטע!"

און, אַז דער טאַטע איז געשטאַנען מיט אַן אַראָפגעלאָזענעם קאָפּ, אַ פאַרשעמטער אַקעגן זיין אשת חיל — איז איטל אַרויס מיט אַ סודותפולן זאָג: "אַ טאַטע, אַ טאַטע — אַ שמאַטע; דו קאָנסט זיין אַ טאַטע, ווייל איך בין די מאַמע"...

דער טאַטע איז טרויעריק געוואָרן; ער האָט געשוויגן אַ שטום שווייגענישׂ.

שלמהלע איז געווען אויסגעקאָכט מיט דער גאַנצער שטאָט: מיט יידן, מיט גויים — אַ פּאַן בראַט, מיט אַלעמען אויף "דו", אַפילו מיט עלטערע יידן, אַפילו מיט די אָנגעזעענסטע — קיינער האָט נישט געוואָגט זיך אים אַקעגן צו שטעלן.

קיין גרויסע גבירטע איז איטל די בעקערין נישט געווען, אָבער זי האָט באַזאָרגט שלמהלען מיט געזונג "טאַשן־גלעט", ווייל "אַ מאַמע ווי איטל קען דאָך נישט איבערלאָזן איר קינד אָן אַ גראָשן בייַ דער נשמה"... שלמהלע איז אָבער געווען הן אַ גרויסער באַדאַרפער און הן אַ מענטש מיט אַ "בריייטער האַנט און אַ ווארעם האַרץ".

"מאַכן אַ שהכל, און זויפן צו זיך אַליין" — דאָס האָט גאָר קיין טעם נישט; ס'פאַסט פאַר אַ בעל־עגלה און פאַרן פּיאַניצע טשעסלאַוו יאַניצקי, אָבער נישט פאַר שלמהלען. שלמהלע האָט ליב צו טרינקען מיט "מנין", דאָס הייסט; מיט נאָך צוויי, "כאָטש מיט נאָך איינעם". פלעגט שלמהלע פאַרבעטן "נאָך צוויי", אָדער "כאָטש נאָך איינעם" אין שענק אַריין "אָנצוווארעמען ס'האַרץ"... איז מען געזעסן און געטרונקען; האָט מען געטרונקען און פאַרביסן מיט "פיצלעך קאַטשקע" און מיט פּופּיקלעך. האָט מען "געכאַפּט אַ פּיצל" און פאַרטרונקען. מען האָט געטרונקען און געלחיימט. "לחיים שלמהלע, לחיים דער מאַמען, לחיים דעם טאַטן".

וועו שלמהלע האָט געזען, אַז די מיטטרינקערס, מאָטעלע קראַדניק און לייבעלע מאַרוויכער זענען צופרידן פון דער סעודה, האָט זיך ביי אים צעווארעמט דאָס האַרץ און אַ ליכטיקער שמייכל האָט זיך פאַרשפרייט אויף זיין פּנים. שלמהלע האָט אַ שליידער געטון אַ באַפעל: "פאַניע שענקער, גרייט צום טיש — מיר'ן אָנהויבן פון ס'ניי; און זאָל נישט פעלן דאָ פון שענסטן און פונעם בעסטן; פון פייגל מילך זאָל נישט פעלן, און צינגלעך פון טייבעלעך זאָלן נישט פעלן — און קיין מאַרצעפּאַנעס אויך נישט — הערסט, פאַניע שענקער?"

מען האָט ווידער געלחיימט און געווינטשן: "לחיים, לחיים, אַ געזונט אין דיינע ביינער אַריין: אַ געזונט אין דער מאַמעס בויך אַריין וואָס האָט אויסגעווארעמט אַזאַ שלמהלע."

מאָטעלע קראַדניק און לייבעלע מאַרוויכער האָבן מער נישט געקענט אויסהאַלטן. זענען זיי, מיט אָנגעפילטע בייכער, אַנטשלאָפן געוואָרן ביים טיש, שיכור ווי לוט און זיין שוועסטער־קינד.

שלמהלע איז געבליבן איינער אַליין; בלויז מיט זיך אַליין; קוקט ער אויף די שיכורים און ס'איז אים אומעטיק אויפן האַרצן.

שלמהלע האָט ליב אָרעמעלייט און האָט רחמנות אויף זיי. אַז ער שפּאַצירט בנעימות, די הענט אין די טאַשן, ווי אַ באַלעבאָס אין שטאָט, ס'איז אַ זומער טאָג און שלמהלע איז אַ פריילעכער, ברומט ער אונטער אַ הייזעריקן ניגון. דערזעט ער אַ בעטלער, אַן אַלטן, אַ שוואַכן — ווערט ער אומעטיק און וויל אַ שפּיי טאָן אויף דער פאַסקודנער וועלט. רעכנט ער זיך איבער: "ס'וועט דאָך סיי ווי נישט העלפן". כאַפּט ער אַרויס אַ זלאָטע און דערלאַנגט דעם אַלטן בעטלער: "נאָ, זיידישע, און זאָל דיר זיין צום געזונט" — און ער שפּאַצירט זיך ווייטער.

מען דאַרף נישט מקנא זיין די וועלט, וועו שלמהלע טרעפט זיך אָן אויף אַ קינד וואָס בעט אַ נדבה און אַ פּיצל ברויט בעט ער. דאָ איז ער שוין גרייט דורס צו זיין. ער איז גרייט צעפליקן אויף

שטיקער "אזא פארשטונקענע וועלט" וואס לאזט הונגערן קליינע קינדער, וואס קען הערן קינדיש געוויין...

ר'וואלט זיך אפילו באגנוגנט מיט צעריסן אויף שטיקער בלויז די "שטאט", אבער — "ס'עט דאך סיי ווי נישט העלפן". גייט ער צו צום קינד, גלעט אים דאס קעפל און קנייפט אים א בעקעלע פארזיכטיק, ר'זאל אים, חלילה, נישט וויי טאן מיט זיין שווערער לאפע. שלמהלע כאפט ארויס א זלאטע, דערלאנגט דעם יינגעלע און זאגט מיט א הייזעריק־סאמעטענער שטימע: "נא, קינד, גיב עס דער מאמעשי און זאל ענק זיין צו געזונט."

שלמהלע שפאצירט זיך ווייטער און פייפט אונטער א ניגון.

פון וואנען האט שלמהלע געמומען געלט אויף אזא בריטהארציקייט? אויף אזא גבירישער אויפפירונג מיט אייגענע חברים וואוילע יונגען און שיכורים, פריילעכע מיידלעך און ארעמע בעטלערס; קליינע קינדער וואס ווינען און בעטן ברויט — פון וואנען?

שלמהלע אליין איז געווען א בעל רחמנות, אבער ער האט פיינט געהאט אז אויף אים זאל עמעצער רחמנות האבן און זאל דאגהן פאר אים. ס'וואלט אים זיכער געווען דערווידער אזא מין קלוגע פראגע: "פון וואנען?"

אז מאמעס "טאשן געלט" איז נישט גענוג געווען און ס'האט אמאל געטראפן, אז ר'איז געבליבן "גאלע אויף דער נשמה", זענען נאך תמיד דא גוטע ברידער, טייערע יונגען, ווי ער, ווי שלמהלע; און א לייכט פארדינסטל שיקט דאך גאט צו פון מאל צו מאל —מאכט מען א ויחלוקו, שווה בשווה. שלמהלען איז עס נישט צום הארצן. "ס'טייטש," טענהט ער, "כ'האב דען געהארעווען גלייך מיט אייך? ס'קומט מיר נישט קיין גלייכער חלק!" די גוטע־ברידער, ווידער, טענהן: "ס'קומט דיר מער, און יושר דארף זיין; און, אז ביי אונדזער סגאל ווען שוין קיין יושר נישט זיין — ווי ווען די וועלט האבן א קיום? "... זיי האבן אים געצוונגען צו נעמען א גלייכן חלק.

ביי פרעמדע, ביי "זיי", האט שלמהלע, חלילה, קיינמאל קיין געלעכערטן גראשן נישט גענומען. און אז ער איז אפילו אמאל געענגט אין א ביסל מזומן, בעט ער בלויז א "גמילת חסד". ר'איז דאך א פאן בראט מיט אלעמען. גייט ער צו צו איינעם, שטעקט ארויס א ברייטן שלום עליכם און פארטרויט זיך ווי פאר א ברודער, אז ער דארף א גמילות חסד, בלויז א קליינע פאר זלאטעס. קיינער וואגט נישט אקעגן רעדן שלמהלען, און דערלאנגט אים די הלוואה בתשואות חן און מיט א אויף דער שנעל געמאכטן שמייכעלע...

אז א יונגערמאן אין שטאט האט א שידוך געטאן, האט שוין שלמהלע געהאלטן פאר זיין "ערן־פליכט" צו קומען צו אים, אויף צו מארגנס, אין שטוב ארויין, ווינטשן מזל טוב און טרינקען לחיים, אז דער זיווג זאל עולה יפה זיין. "ס'וואקסט אין מיר דאס הארץ", פלעגט שלמהלע א זאג טון: "ס'א זיווג מן השמים, ווי אנגעמאסטן. אזא גאלדענער יאט מיט אזא טייערער יידישער טאכטער; די שכינה רינט דאך אויף איר שיין פנים — לחיים, לחיים!"

דער גליקלעכער חתן האט שוין אליין פארשטאנען, אז ר'דארף אפדאנקען שלמהלען פאר די ברכות און פרעגן, אפשר דארף ער א הלוואה.

אז א שידוך איז אנגעגאנגען, און חלילה, תנאים זענען בטל געווארן, איז שלמהלע געקומען טרייסטן. "גלויב מיר, ברודערל, ס'האט אין מיר געווויינט דאס הארץ; כ'האב נישט געקענט פארשטיין ווי קומט צו אזא גאלדענעם יאט אזא בת נפקא. ס'האט אין מיר געווויינט דאס הארץ. א דאנק דעם השם יתברך, אז דו האסט זי געפטרט, די זונה, לחיים, לחיים!"...

אַז מען ווייסט שוין אַ קליין ביסל; מ׳האָט שוין אַ ביסל אָנגעזעטיקט די שלעכטע מידה פון נייגעריקייט — וועט שוין, מן הסתם, קיינער נישט פרעגן: "פון וואַנען האָט ער געוואוסט"?...

ס׳איז געווען אַ שמחה אין שטאָט — טשעסלאַוו יאַניצקי איז באַפרייט געוואָרן פון חפיסה נאָך דעם ווי ר׳איז "אָפּגעזעסן" זעקס חדשים אומזיסט און אומנישט. די פּאָליציי, מיטן שופט צוזאַמען, דרייען זיך אַרום פּוסט און פּאַסט, און האָבן נישט וואָס צו טון — האָבן זיי באַשלאָסן, אַז ס׳נישט שיין וואָס טשעסלאַוו איז אַ "שיכור, און שטערט די רו", און ועל כולם האָט ער זיך נישט געשעמט צעמזיקן איינעם פון זיי און יענער, אַ גוי אַ חלוש, האָט געמוזט אָפּליגן וואָכן לאַנג אין שפּיטאָל.

איצט איז ער ווידער אויף דער פריי; ווידער מיט אייגענע, מיט גוטע ברידער. איז די שמחה גרויס און די משתה נאָך גרעסער. שבעה ימי משתה, אַ גאַנצע וואָך — זיבן טעג. אַלץ אויף טשעסלאַווס חשבון. ער זשאַלעווט נישט קיין גראָשן; אַלץ מיט אַ בריייטער האַנט, ווי ס׳פּאַסט זיך און ווי ס׳געהער צו זיין. די אָנגעזויפּטע געסט שרייען: "זאָל לעבן טשעסלאַווס פרייהייט!"

שוין לאַנג שטיל געווען; שוין לאַנג קיין שמחה נישט געווען; שוין אפשר אַ יאָר, אפשר מער. האָבן זיי באַשלאָסן, טשעסלאַווס גוטע־ברידער, מ׳דאַרף עפּעס טון; מ׳וועט מאַכן אַ משתה, און טאַקע אין דער מלינע פון גנב עמעריטוס — סערווינאָווסקי, און די גאַסטביטערין וועט זיין טאַקע "זי" אַליין, די טאָכטער זיינע, זאָשקע מיט אירע "מיידלעך" און — ס׳זעט אויס צו זיין זייער אינטערעסאַנט...

פון דער יידישער זייט האָט מען פאַרבעטן בלויז די סאַמע אָנגעזעענע, בלויז יחידי סגולה, ווי אַ שטייגער; שלמהלע בעקער, מאָטעלע "קראַדניק", לייבעלע מאַרוויכער און וועלוועלע "פאַסער". אַפילו אסתרקע די "מומע", סאַנדל פיאַקס טאָכטער נישט פאַרבעטן — בלויז געקליבענע פאַרבעטן... פון די "זייעריקע", פון די גויישע — אויך בלויז אויסדערוויילטע.

די שמחה דויערט שוין שעהן לאַנג; קיינער ווייסט שוין נישט ווי לאַנג. קיינער ווייסט שוין נישט ווי ער הייסט, קיינער ווייסט שוין נישט וואָס ס׳טוט זיך מיט אים. ליגט איינער אויפן טיש, ליגט איינער אונטערן טיש; איינער גראָפּעט אין אַ זיסן שיכורן שלאָף. די מיידלעך פאַרנעמען זיך מיט די געסט — טוען דאָס בעסטע וואָס זיי קענען...

זי אַליין, זאָשקע, וואָס האָט זיך קונה שם געווען אין שטאָט מיט איר בלענדיקער שיינקייט און "גוטע מידות", שענקט איצט איר חסד בלויז טשעסלאַוון — ער איז דאָך דער הויפּט בעל שמחה.

שוין נאָך האַלבער נאַכט, באַלד וועט אָנהויבן בלויען אַ טאָג. טשעסלאַוו יאַניצקי איז פאַרטראַכט... "באַלד שוין טאָג — מ׳דאַרף פאַרענדיקן דאָס שטיקל אַרבעט"...

מ׳ווייסט נישט ווי אַזוי — "פון זיך אַליין" — אַלע ליכט אויסגעלאָשן; ס׳אַ מהומה. מען הערט ווי ס׳ברעכט זיך גלאָז; מען הערט ווי ס׳פליען פלעשער. שטיקער האָלץ פאָכען איבער קעפּ.

אין טשעסלאַווס האַנט פינקלט אַ מעסער; ער זעצט עס אַריין אין יאָנעקס בויך.

אָפּגעחשבנט אַן אַלטן חשבון מיט יאָנעק דעם פערד־גנב...

פאַרטאָג.

ס׳גרויט שוין דער טאָג. מ׳דאַרף שוין נישט קיין עלעקטרישע ליכט. מען זעט שוין אַלץ. יאָנעק ליגט אַן איינגעקאָרטשעטער. פון יסורים? — שוין נישט קיין יסורים. בלויז אַ טויטע גרימאַסע אויפן וואַקס־געלן פּנים — אַ טויטן־מאַסקע.

פּאָליציי; שיכורים; דערשראָקענע מיידלעך.

זאָשקע ברעכט די הענט, צלמט זיך און ווייניט. זי שושקעט דעם פּאָליציי־עלטסטן אין אויער: "שלמהלע בעקער" — זי האָט אַליין געזען...

מען פירט שלמהלען אין תפיסה.

קלינגען די קייטן אויף שלמהלעס הענט, פאַרפלאָכטן מיט קייטן אויף די פיס. אַ טעמפּ־אומעטיקער קלאַנג.

זאָשקע שוועבט ביי גאָט און דער הייליקער דריי־אייניקייט — זי וועט זאָגן דעם אמת, און נאָר דעם אמת. זאָשקע צלמט זיך און באַגיסט זיך מיט טרערן. "זיי האָבן פאַרבראַכט אין אַ געמיטלעכן שמועס — זי אַליין, זאָשקע, טשעסלאָוו, דער זשידעק שלמהלע און דער ניעבאָשטשיק יאַנעק — אין "גן עדן זאָל ער רוען". "ווי נאָר ס'איז פינצטער געוואָרן" — דערציילט וויטער זאָשקע און ברעכט די הענט — "האָט ער אַרויסגענומען אַ מעסער, דער זשידעק, און עס איינגעזעצט אין יאנעקס בויך"...

טשעסלאָוו האָט עדות געזאָגט און באַשטעטיקט זאָשקעס רייד. אַזוי איז עס געווען און נישט אַנדערש אַ האָר; "יעדעס וואָרט פון דער פּאַננע סערווינאָווסקאַ איז ריינער אמת; ריין ווי גינגאָלד"... טשעסלאָוו שוועבט ביי גאָט און ביי דער הייליקער דריי־אייניקייט.

דער העכסטער געריכט האָט געזומען אין אַכט די מילדערנדיקע אומשטענדן. שיכור געווען; מען איז נישט אין גאַנצן זיכער אין דער מיידלס עדות־זאָגן: נישט זיכער אין טשעסלאָווס עדות זאָגן; וועט דער באַשולדיקטער פאַרמשפּט ווערן בלויז אויף... פופצן יאָר תפיסה מיט שוועבער אַרבעט.

שלמהלע האָט גוט אָפּגעשניטן — אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון "שטריקל" פאַר נישט־באַגאַנגענע זינד.

באַצאָלט טשעסלאָווס חשבון מיט יאַנעק דעם פערד־גנב...

3 פאָגראָמען אין קעלץ

יהונתן גרינשפאן

ערשטער פאָגראָם

ווי נאָר פוילן איז אין 1918 פראָקלאַמירט געוואָרן אַלס זעלבשטענדיקע מדינה, האָט זי באַלד אַרויסגעווינען איר קאַטוילישע און אנטיסעמיטישע רציחה. דעמאָלט האָבן די פאָרשטייער פון קעלצער יידנטום, אַן אונטערשרייד פון פּאַרטיי, געדרופן אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג. דער גרויסער זאַל איז געווען פול געפּאַקט.

ביים פארענדיקן די פאַרזאַמלונג, האָט דער עולם געמומען זינגען די "התקווה"... דאַן האָבן זיך די מערדער אַריינגעריסן אין זאַל און געמומען שלאָגן מיט אייזנס און אַנדערע מכשירים. דריי טויטע זענען געפאַלן אויפן אָרט. ביי יענקל יעגעל ז"ל האָבן די רוצחים אָפּגעשניטן די צונג. אוושאנער ז"ל איז געשלאָגן געוואָרן צום טויט און יונה טראיימאַן ז"ל האָט נאָך באַוויזן פאַרוווונדערטערהייט צולויפן ביזן מאַרק, ווו איינער האָט אים דערשטאָכן מיט אַ מעסער צום טויט. דער רעזולטאָט איז געווען — הונדערטער שווער פאַרוווונדעטע, וואָס זענען זייער גאַנץ לעבן פאַרבליבן אינוואַלידן.

צווייטער פאָגראָם

דער צווייטער פאָגראָם איז אויסגעבראָכן דעם 23טן מאי 1943. קוים 1000 יידן זענען נאָך פאַרבליבן אין געטאָ, נאָך די סעלעקציעס. צווישן זיי — 45 יונגע קינדער. מען האָט זיי איינגעטיילט אין פיר גרופּן און אַוועקגעשיקט אין די פאַרניכטונג־לאַגערן פון סקאַרזשיסק, פּיאנקי און סטאַראַכאָוויצע. די 45 קליינע קינדער זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויפן אָרט.

דריטער פאָגראָם

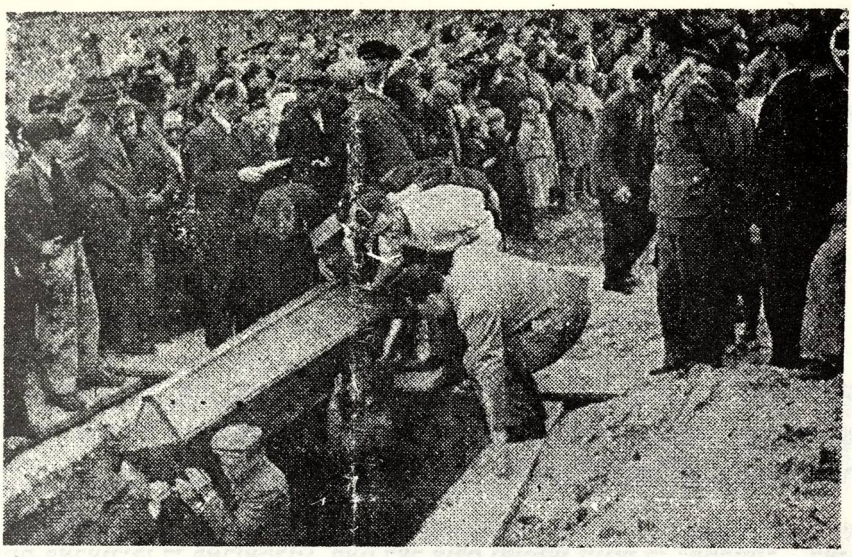
דער דריטער, אינגאַנצן אומדערוואַרטעטער פאָגראָם, איז אויסגעבראָכן דעם 4טן יולי 1946, אין קאָמוניסטישן פוילן.

נאָך דער היטלער־שחיטה, זענען פאַרבליבן אין קעלץ קוים 200 יידישע נפשות. נישט בלויז קעלצער יידן, נאָר אויך פון אַנדערע שטעט, וועלכע זענען געקומען צו דערלידיקן זייערע פאַפּירן צו קענען עמיגרירן — די מערהייט פון זיי קיין ארץ־ישראל.

די אַנטיסעמיטן האָבן פארשפּרייט אַ בלבול, אַז די יידן האָבן געכאַפּט א קריסטלעך קינד און באַהאַלטן אין אַ קעלער. די מונדירטע פאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך אריינגעכאַפּט אין דער קהילה, ווו די יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט, און האָבן אויף א בעסטיאַלישן אופן דערמאָרדעט 42 יידן און שווער פאַרוווונדעט 50. מיט אַ ספּעציעלער אכזריות האָבן זיי דערמאָרדעט די פרוי פיש מיט איר פיר־וואָכיקן קינד. פרוי סאַמבערסקי איז מיט א שפּיז דורכגעשטאָכן געוואָרן אין בויך, צוזאמען מיט איר נאָך נישט געבוירן קינד.

דער פאָגראָם אין יאָר 1946 האָט געשטויסן פיל יידן צו אַנטלויפן פון פוילן. די מערהייט פון זיי איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

("יידישע צייטונג", 10.11.72)

די קבורה פון די 42 הערמארטעטע אידישע מענטער און פרויען, פון פוילישע פאגראמשטשיקעס אין קיעלץ, דעם 4טן יולי, 1946.

קבורת 42 קרבנות הפוגרום בקילץ, שנרצחו ע"י פולנים מוסתים, ב־4 ליולי 1946.

בית העלמין ההרוס בקילץ, אחרי המלחמה.

דער צעשטערטער בית־עלמין אין קעלץ, נאך דער מלחמה.

די שטאָט
אין אומקום

פאראורטיילט צום טויט –
נאך אין דער מאמעס בויך...

מאניע ראזענקאנץ

א.

די ערשטע אויסזידלונג פון די יידן אין קעלץ,איז פאָרגעקומען דעם 20סטן אויגוסט 1942. אין יענער צייט בין איך געווען אין אנדערע אומשטענדן, אין ניינטן חודש — און יעדן טאָג זיך געריכט אויפן געבורט. אויב ביזן גירוש, טראָץ די שרעקלעכע באדינגונגען אין געטאָ, דעם הונגער, קראנקייטן, צוואנג־ארבעט, אכזריותקייטן פון די נאצים, איז נאָך אלץ געווען א פונק, אז מיר וועלן דאָס אלץ איבערלעבן — האָט די ערשטע אקציע אויפגעמאכט אלעמען די אויגן. נישט געווען קיין שום ספק, אז אויך מיר זענען קאנדידאטן צום אומקום.

מיר האָבן געווויינט אין אדעלשטיינס הויז, אויף דער שילניטשנע גאס נומער 13. די ערשטע אקציע האָט ארומגענומען א דריטל פון געטאָ — אייניקע געסלעך פון פשעיאזד אויף דער אלט־וואַרשעווער גאס, ביז גאָלדפארבס הויז (שילניטשנא 11), דאָס לעצטע הויז פאר אונדז. איך געדענק, אז אין יענעם טראגישן מאָמענט, האָט די אלטע טובה איצקאָוויטש (טובה די בונדע) געגלויבט, אז אונדזער הויז וועלן די דייטשן ניט טשעפען. זי האָט אויפן הויף געשריגן:

— מיר זענען ניצול געווארן, ווייל אדעלשטיינס הויז האָט געגעבן גרויסע צדקה...

איך געדענק די טראגעדיע פון דער פאמיליע ראפאלאָוויטש: זייער איינציק טעכטערל, 12 יאָר אלט, איז אריבער געגאנגען צו איר חברטע אויף שילניטשנע 11. דאָס קינד האָט שוין מער נישט געקאָנט זיך אומקערן צו אירע עלטערן. די דייטשן קאניבאלן האָבן זי פארכאפט...

די יידישע פאָליציאנטן וואָס האָבן בייגעווויינט די ערשטע אויסזידלונג, האָבן אונדז שפעטער דערציילט יענע גרויזאמע געשעענישן.

די יידן פון קעלץ זענען געווארן אויסגעזידלט אין דריי עטאפן: ווי דערמאָנט, דאָנערשטיק, דעם 20סטן אויגוסט 1942 — די ערשטע אקציע; שבת, דעם 22סטן אויגוסט — די צווייטע; מאָנטיק, דעם 24סטן אויגוסט — די דריטע און לעצטע אקציע. די ערשטע אקציע איז געווען די ערגסטע, ווייל זי איז געקומען אומגעריכט. שפעטער האָט מען זיך שוין געגרייט, וויסנדיק וואָס אונדז דערווארט. יענעם הייסן זומער־פרימאָרגן זענען די געטאָ־איינווויינער ארויסגעריסן געווארן פון שלאָף מיט די געשרייען פון די יידישע פאָליציי־לייט:

— זאָפארט צונויפנעמען די פעקלעך און פארלאָזן די ווינונגען. ווער ס׳וועט בלייבן אינעווייניק, וועט דערשאָסן ווערן!

אין גאס האָבן אויף די אומגליקלעכע שוין געווארט באוואָפנטע דייטשן מיט זייערע געהילפן און מיט באפעלן און קלעפ נאָך מער פארגרעסערט די פאניק און זאָרג. ווו גייען מיר? וואָס זאָל טאָן די יידישע מאמע — פריער אָנזייגן דאָס קינד וואָס רייסט זיך פון הונגער, אָדער העלפן דעם אלטן טאטן זיך אָנטאָן?

ווּ פארשטעקן דאָס חתונה־רינגל, און ווען וועט זי באווייזן צוגרייטן פאר די קינדער די פּעקלעך אין וועג אריין? אפשר דערמאָנען דעם טאטן, ער זאָל מיטנעמען טלית־און־תפילין?

יענעם טאָג איז אלץ געווען קעגן די יידן — אויך דער הימל. די היץ האָט געברענט ווי א פייער. פלוצום פארשפרייט זיך א ידיעה, אז מ׳וועט ביי אלעמען צונעמען די פּעקלעך, אויסער די וועלכע מען טראָגט אויף זיך. האָט מען אויף זיך ארויפגענומען און אָנגעטאָן וואָס נאָר ס׳האָט זיך געלאָזט, אפילו ווינטער־מאנטלען. מידע, דערשראָקענע און פארשוויצטע, האָט מען זיך צוגעשטעלט צום זאמלפונקט. דאָ ווערט מען סעגרעגירט און קלאסיפיצירט. ווער ס׳האָט אן ארבעט־קארטע, וועט אוודאי בלייבן, הגם אויך דאָס איז נישט זיכער. זיי דארפן האָבן געזונטע מענטשן צו דער שקלאפן־ארבעט. די געסטאפּאָ־לייט, שוץ־פּאָליציי און אנדערע רוצחים, קוקן און שאצן אָפּ די קרבנות, ווי אמאָל אויף די פערד־יארידן... די אויסגעקליבענע הייסט מען זיך שטעלן אין א זייט — דאָס איז א קליינע גרופּע. דערנאָך שיקט מען זיי אוועק אין הילצערנעם בראק אויף טארגאָווע גאס. דאקעגן מאסן מענטשן ווערן געטריבן צום טראנספּאָרט. דאָס איז זייער לעצטער וועג. פון די רייען שלעפט מען ארויס מיט ברוטאלן כוח אלטע יידן, אומבאהאָלפענע, קראנקע און שוואנגערע פרויען — צום דערשיסן. ווי פארהיפּנאָטיזירטע גייען זיי צו דער שחיטה. ס׳איז שטיל, מען וואגט נישט א הויך וואָרט ארויסצוריידן. די אָרביטלוווּנא פון דער לאנגער גאס האָט זיך אויסגעדרייט — האָט מען זי דערפאר דערשאָסן.

די דייטשע רוצחים האָבן פארלוירן דעם צלם אלוהים. פון יעדער פארצוף זייערן קוקט ארויס דער דאָקטער דזשעקיל מיט זיינע חיהשע ציין און נעגל. געטריבן פון א סאדיסטישן שגעון, ווייל איינער דעם צווייטן איבערשטייגן אין אכזריות. דער הויפּט־מערדער רומפּעל, מיט זיין רויטער, קרעציקער מאָרדע, צעקלאפּט אין דער מויער די קעפּלעך פון יידישע קינדערלעך. ער איז שטאָלץ און צופרידן מיט דער מאקאבעריישער מאָרד־מלאכה און האָפּט אוודאי צו באקומען אויסצייכענונגען פאר זיין טרייער דינסט דעם היימאט און דעם פירער. אויך דער מערדער באלהורן און אנדערע קאמעראדן זייערע, האָבן געקוקט מיט הנאה און געהאָלפן פארגיסן אומשולדיק יידיש בלוט...

נאָכן אָפּהאלטן שעהן לאנג די מענטשן אויף דעָר היץ און נאָכן אדורכמאכן דעם יסורים־וועג ביז דער באן־סטאציע, האָט מען זיי מיט קלעפ און זידלעריייען אריינגעשטויסן אין די לאסט־וואגענען — 130 אין יעדן וואגאָן. פוילישע באן־ארבעטער, וואָס האָבן געפירט דעם טראנספּאָרט קיין טרעבלינקע, האָבן דערציילט, אז נאָכן עפענען די וואגאָנען, זענען דאָרט געווען מער טויטע ווי לעבעדיקע.

ב.

די אלע איינצלהייטן זענען אונדז באקאנט געוואָרן שפּעטער, ווען מיר זענען נאָך געווען אין דער היים. מיין ליבער מאן, מיינע טייערע עלטערן, מיין טרייע שוועסטער דאָרקע, מיין ברודער דוד מיט זיין פרוי לאָלאָ, קוקן אויף מיר מיט ווייטיק אוּן שרעק אין די אויגן וואָס זאָגן, אז איך מיט מיין קינד וואָס איז נאָך אין דער מאמעס בויך — זענען פאראורטיילט. אין אונדזער שטוב קלערט שוין נישט קיינער צו ראטעווען זיך. זייערע מחשבות און גרעסטע זאָרג — בין איך. איך געדענק, ווי כ׳האָב דעמאָלט ארויסגעקוקט דורך דעם פענצטער אויף דער אויסגעשטאָרבענער שילניטשנע גאס און געוואָרט מיט גאָט. אין יענע צייטן האָב איך זייער אָפּט מיט אים זיך אויסגעטענהט.

— גאָטעניו, פאר וואָס האָבן אונדז די דייטשן אזוי פיינט? מיט וואָס האָבן מיר זיך פארשולדיקט? פאר וואָס ווערט א שוואנגערע פרוי געשעצט אין דער וועלט, מען גיט איר אָפּ כבוד און רעספּעקט, מען טרעט איר אָפּ אן אָרט צום זיצן אומעטום? איז דאָך די פרוי באשאפן פון דער נאטור צו

געבוירן קינדער און געבן דערמיט דער מענטשהייט א המשך, א קיום — טאָ ווי קומט עס, אז אין מיין איצטיקן צושטאנד, זאָל איך זיך פילן פארשאָלטן, פארמשפט צום טויט?!...

אין שטוב האָט מען באשלאָסן, אז הגם כ׳האָב נאָך נישט קיין געבורט־וויין, מוז איך גיין אין שפיטאָל, גלויבנדיק, אז די דייטשן וועלן שוינען א שפיטאָל מיט קראנקע און זיי לאָזן צורו. אינטערנאציאָנאלע געזעצן האָבן דאָך פארזיכערט, אז שפיטאָלן זענען עקסטעריטאָריאל און טאָרן נישט אטאקירט ווערן. מיין מוטער האָט איינגעפאקט די נייטיקע זאכן, מיטגענעבן א סלאָיקל מיט ווישניאק און קערשאלעך. ״זאָלסט האָבן מיט וואָס דאָס הארץ צו דערכאפן״ — האָט זי געזאָגט. מיר האָבן זיך געזוגנט, וויינענדיק מיט ביטערע טרערן... ״איך זאָל נאָך דערלעבן זען מיין קינד״ — זענען געווען אירע ווערטער, מיט וועלכע זי האָט מיך ארויסבאגלייט פון שטוב, וועלכע איך האָב פארלאָזט דעם 21סטן אויגוסט. מיין פאָטער איז מיטגענאנגען, אויפן גאנצן וועג מיך געבענטשט.

דאָס שפיטאָל איז געווען פול מיט קראנקע, אויך פיל פראָטעזשירטע, וואָס האָבן געגלויבט, אז דאָ וועט זיי געלונגען צו בלייבן לעבן.

צומאָרגנס, דעם 22סטן אויגוסט, דערהערן מיר א הילכיקן אָפּקלאנג פון טריט אויפן גאס. איך לויף צו צום שפיטאָל־פענצטער און זע איינס פון די גרויזאמסטע בילדער וועלכע ס׳איז זיך פאָרצושטעלן פון יענער תקופה. יידן, ארויסגעטריבענע פון צווייטן טייל געטאָ, נאָכן פארבייגיין די ניי־וואָרשעווער גאס, מארשירן אין א שנעלן טעמפּאָ צו דער פשעדמיעשטשע — מיט פעקלעך אויפן רוקן, אָדער אָן באגאזש. פרויען מיט קליינע קינדער — אויף די הענט און ביי דער האנט. יונג און אלט שפאנט צום טויט, עסקאָרטירט פון יידישע פאָליציסטן, דייטשן מיט אָנגעצילטע ביקסן און באגנעטן, אוקראינער מיט פּאַלקעס.

ס׳איז שבת. איך דערזע אין די רייען דעם רב אבעלע ראפאפאָרט, זיין שיינע טאָכטער זאָשע, מיין חברטע העלא קאָרמאן, מיין קוזינע פעלע טענענבוים. איך פיל ווי מיינע פיס ברעכן זיך אונטער מיר. איך פאל אוועק אויפן בעט און צעוויין זיך. האָב איך נאָך א מאמען? א טאטן? לעבט נאָך ווער פון מיין פאמיליע? און ווו איז מיין מאן?

עס גייט נישט פאָריבער קיין סך צייט און מיין מאן באווייזט זיך אין שפיטאָל, אויסגעשטאט מיט כלים פון אן עלעקטראָמאָנטער. אים איז געלונגען צו קומען אהער מיטן אויסרייד, אז ער האָט עפעס צו פאריכטן. ס׳איז אים ניט אָנגעקומען שווער, ווייל ער האָט פיגורירט ביי די דייטשן ווי אן עלעקטריקער — אין יענע צייטן איז געווען גענוטער נישט פאָרצושטעלן זיך מיט אקאדעמישער בילדונג. אין קעלץ איז שוין פריער פאָרגעקומען א ספעציעלע אקציע קעגן דער יידישער אינטעליגענץ.

מיין מאן נעמט מייסטרעווען ביי א קאָנטאקט און דערציילט מיר אויף שנעל וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין דער היים:

גאנץ פרי זענען מיינע עלטערן, צוזאמען מיט מיין שוועסטער דאָרקע, וואָס האָט נישט געוואָלט וועייזן די ארבעט־קארטע, כדי גיין צוזאמען מיט טאטע־מאמע — ארויסגעטריבן געוואָרן פון דער היים. ער (מיין מאן), מיין ברודער דוד און זיין פרוי לאָלא זענען געבליבן, נאָר געפונען זיך איצט אין בראק אויף טארגאָווע גאס. מיין מאן הערט נישט אויף מיך צו בארואיקן, אז זיי זענען געשיקט געוואָרן אין אן ארבעט־לאגער.

— זיי רואיק, דו ביסט אויף א זיכער אָרט — טרייסט מיך מיין מאן. — איך וועל צו דיר ווידער קומען.

נאָך זיין אוועקגיין, ווערט מיר פארדעכטיק די באווגונג אין שפיטאָל. אין כאָפ א בליק אין קאָרידאָר, קוק דורכן פענצטער אויפן הויף און זע ווי די מענטשן פון מעדיצינישן פערסאָנאל און אָנגעשטעלטע שלעפּן פון מאגאזין פראָדוקטן און ברויט, וואָס זיי באהאלטן הינטער די שערצן און מאנטלען. ס׳איז ניט שווער געווען צו פארשטיין, פאר וואָס זיי טוען דאָס. א טויטע שטילקייט הערשט אין שפיטאָל. די שוועסטערן באדינען נישט מער די קראנקע, אין מיין צימער האָט מען היינט נישט געטיילט קיין עסן. מיין מאמע איז געווען געראטעוועט — אין דערקוויק זיך דאָס הארץ מיט אירע קערשאלעך. אויך די קראנקע אין צימער גיב איך א פּאָר.

— מיין קינד, האָסט מיר דאָס לעבן דערהאלטן — זאָגט מיר אן אלטע פרוי, אָן ציין.

אין דעם צימער איז אויך געלעגן די פרוי עלבוים, די מוטער פון לאָלעק עלבוים. זי איז אמאָל געווען באקאנט ווי א שענהייט.

— וואסער, גיב מיר א טרונק — בעט זי.

איך גיי ארויס אין קאָרידאָר און באמערק א פרוי מיט אן עמער. — ״צום טייוול!״ — האָב איך א געשריי געטאָן. — ״ברענג עפעס צו עסן, די קראנקע זענען הונגעריק און דורשטיק.״ זי האָט מיך געפאָלגט און עפעס אריינגעברענגט.

באלד נאָך איר אוועקגיין, באווייזט זיך א קראנקן־שוועסטער, א בלייכע און דערשראָקענע און מעלדעט קורץ:

— ווער עס קאָן זיך אָנטאָן, זאָל ארונטערגיין אויפן הויף.

איך באקום געבורט־וויין און קאָן זיך נישט רירן פון אָרט. מיינע ליפּן פליסטערן: ״גאָט אין הימל, העלף מיר, אז איך זאָל דאָס קינד איצט נישט געבוירן״. די קראמפן שטארקן זיך, איך צי ארויף דעם אָטעם און שטעל זיך מיט אלע כוחות אנטקעגן די וויטיקן. עס זאָל נאָר נישט געשען איצט. איך רעד צו גאָט, איך רעד צום קינד וואָס אינעווייניק, גלייך עס וואָלט מיך שוין פארשטאנען: ״שטופּ זיך נישט צום לעבן, א ניט וועלן מיר איצט ביידע אומקומען״. די וויין האָבן זיך איינגעשטילט, איך גיי אראָפּ אויפן הויף, וואָס איז געווען פול מיט מענטשן — קראנקע, דאָקטוירים, שוועסטערס, יידישע פאָליציסטן. דער פרעזעס פון יודענראט, הערמאן לוי, לויפט נערווויש פון איין אָרט צום צווייטן, מאכט מיט די הענט, קלערט עפעס אויף. אלע זענען אויס ווי נישט נאָרמאל. איך בין זיכער, אז מיר שטייען איצט אויף דער שוועל פון טויט — און די ערשטע קרבנות וועלן זיין די קראנקע. איך גיי צו צום פּרעזעס און זאָג אים שטיל ווער איך בין (ער איז געווען באפריינדעט מיט דער משפחה פון מיין מאן).

— איך ווייס שוין אלץ פון דיר און דיין מאן — ענטפערט ער. — לויף אוועק שנעל!

— ווי קאָן איך דאָס מאכן? — פרעג איך.

— איך ווייס נישט...

אין אויגנבליק פאלט מיר איין צו זאָגן אים: — הער פרעזעס, גיט מיר א ווייס פארטעך און א פאָליציסט, ער זאָל מיך באגלייטן צום באראק וווּ מיין מאן געפינט זיך.

דער פּרעזעס האָט געווינסט, אז ס׳איז שוין פאראן א פארטיקע ליסטע פון די קראנקע, וועלכע ס׳האָט צונויפגעשטעלט וולאדעק פרושאָווסקי. לוי רופט אים צו, באקוקט די ליסטע און באפעלט אים:

— שטרייך אויס דעם נומער 32.

— איך וויל נישט, איך בין פאראנטוואָרטלעך פאר דער ליסטע — ענטפערט ער מיט כעס.

לוי רעגט זיך אויף: — זאָפּאָרט זאָלסטו טאָן וואָס איך הייס. דו ווילסט אז די יונגע פרוי זאָל צוליב דיר אומקומען?

וולאדעק האָט אויסגעמעקט מיין נאָמען, און אין דער באגלייטונג פון פּאָליציסט ווארשאווסקי, האלטנדיק אין האנט א ווייסן פארטעך, בין איך ארויס פון שפּיטאָל.

דער בראק אויף טארגאָווע גאס איז געווען פּראָוויזאָריש צונויפגעקלאפט פון ברעטער, אָן טירן, פענצטער און אָן א פּאָדלאָגע. אויף דער ערד זענען געלעגן ביי זייערע פעקלעך די פארבליבענע רעשטלעך פון די צוויי אקציעס. זייער אויסזען האָט אָנגעווארפן א שרעק — ווי גערודפטע חיות, וועמען מ׳האָט געלאָזט א ווייל איבערכאפן דעם אָטעם. דער טויט שפּיגלט זיך אָפּ אין זייערע אויגן, די אויערן אָנגעשטרענגט, קוים וועלן זיי ווידער דערהערן די מערדערישע באפעלן פון די פּיניקערס. איניקע ברעכן די הענט און וויינען נאָך די וואָס זענען שוין נישטאָ, אנדערע ווידער קלאָגן, הלמאי זיי זענען נישט מיטגעגאנגען מיט זייערע נאָענטע. פאראן אויך אזעלכע וואָס ליגן אומבאוועגלעך, זענען נישט און הערן נישט, פארגליווערט אין זייערע צרות. איך קוק זיך גוט ארום — נאָר מיין מאן, ברודער און שוועגערין האָבן מיך שוין באמערקט און אפילו געהערט, אז דאָס שפּיטאָל ווערט ליקווידירט און נישט געגלויבט, אז זיי וועלן מיך נאָך זען א לעבעדיקע.

שפּעטער האָבן מיר זיך דערווווסט וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען: דער הויפטמאן גאיער האָט געוואָלט אויסשיסן אלע קראנקע, נאָר לוי האָט אים אויפגעקלערט, אז דאָס וועט ארויסרופן א גרויסע בהלה און אים געבעטן צו מאכן דאָס אויף אַ מער הומאניטארן אופן — מיט טויט־שפּריצן. גאיער איז מסכים און באפעלט: — אויב ביז א געוויסער שעה וועלן אלע קראנקע נישט זיין טויט, וועט לוי, די דאָקטוירים און דאָס שפּיטאָל־פערסאָנאל זיין פאראנטוואָרטלעך מיט זייערע קעפ. די יידישע דאָקטוירים און קראנקן־שוועסטערס זענען געווען געצוווונגען צו מאכן די איינשפריצונגען.

איך בין נישט זיכער, צי די שוועסטערן האָבן געווסט וואָס אנטהאלטן די שפריצן. איך בין מוחל די דאָקטוירים און הערמאן לוי פאר דעם וואָס זיי האָבן געטאָן. לוי האָט געהאט א גוטע כוונה. איך אליין, וואָס אין שפּיטאָל בין איך געשטאנען פארן טויט, וואָלט בעסער געוואָלט שטארבן פון אן איינשפריצונג, ווי פון א דייטשער קויל. מיר האָבן אויך געהערט, אז אייניקע יידן איז געלונגען אין דער לעצטער מינוט זיך אָפּצוראטעווען.

ד.

מיר ליגן אלע אויפן דיל אין בראק. פון צייט צו צייט באפאלן מיך וויין, נאָר איך זע נישט א ווינקל, ווו כ׳וועל קאָנען געבוירן מיין קינד. מיר גייען צום פרעזעס פון יודענראט און בעטן א צימערל אין הויז פון דער גמינע, ווו די יידישע פאָליציסטן, דאָקטוירים, באאמטע האָבן געווינט. דאָס מאָל וויל לוי מיט אונדז נישט רעדן, ער איז אויפגערעגט און איז שוין אליין נישט זיכער מיט זיין לעבן.

דער קאָמענדאנט פון דער יידישער פאָליציי, שינדלער (א דייטשער יייד) דערשאָסן געוואָרן ווי א הונט בעת דער צווייטער אקציע.

איך וועגדע זיך צו א באקאנטער פרוי, וואָס איר מאן איז געווען א פאָליציאנט און בעט זי:

— האָב רחמנות, לאָז מיך אריין אין דיין צימער, איך קאָן נישט מער אויסהאלטן.

— איך האָב מורא — זאָגט זי. — איך האָב א קליין קינד.

— גיי אריבער מיט דיין קינד אין דער ווינונג פון א פאָליציאנט. אויב ס׳וועט עפעס געשען, וועסטו זאָגן אז א משוגענע האָט זיך אריינגעריסן אין דיין צימער.

זי נעמט נישט אָן מיין עצה. אזוי אויך אנדערע יידן, וועמען איך האָב אויפן הויף פאָרגעלייגט זיי זאָלן מיך אריינלאָזן נאָר צום געבורט. קיינער ווייל נישט העלפן, מ׳איז געוואָרן גלייכגילטיק צו יענעמס צרות.

מיט אמאָל האָט מיך באמערקט דער פאָליציסט אָטאָ גלאטשטיין (פון ווין). ער האָט געהאט אין געטאָ א זייער שלעכטן נאָמען, מ׳האָט פאר אים מורא געהאט, ווייל ער האָט מיטגעארבעט מיט די דייטשן. איך דערהער זיין געשריי:

— אום גאָטעס ווילן, דו דומע פראו, בעקומסט דעם ערסטן קנאלל — פארשטעק זיך זאָפאָרט!...

איך האָב זיך שטארק צעווייַנט. ווו זאָל איך זיך פארשטעקן, אז קיין איין פאָליציאנט וויל מיך נישט אריינלאָזן אין צימער? גאָלדשטיין דערנענטערט זיך, נעמט מיך אָן ביי דער האנט: ״קום״ — און פירט מיך אריין אין צימער פון די פאָליציאנטן פינקעלמאן און ציפריס — און באפעלט זיי איבערצוגיין אין אן אנדער צימער, זאָגנדיק דערבייַ:

— איר זייט דאָך אלע ווי חיות, איר האָט קיין מיטלייד. ווי קאָנט איר זיך צוקוקן צו די ליידן פון א שוואנגערע פרוי?

ער האָט מיר אויסגעבעט א בעט, אריינגעברענגט ווארעם עסן און דערנאָך אריינגעשיקט דעם גינעקאָלאָג ד״ר לעווינזאָן און די אקושערין סאָקאָלאָווסקא.

איך וויַיס נישט, צי דער געבורט איז געווען א שווערער אָדער א לייכטער. זי האָט אוועקגעלייגט מיין קאָפּ זייער נידעריק (שפעטער האָב איך פארשטאנען פאר וואָס) — און כ׳דערהער איר שטים:

— גאָט צו דאנקען, ס׳איז שוין נאָך אלעמען.

מיר וועט לייכטער, נאָר כ׳ווייס נישט: — א יינגעלע, א מיידעלע? — פרעג איך.

— נישט וויכטיק — ענטפערט זי. — עס לעבט נישט...

איך דערהער א מין כאָרכלען און כאפ זיך גלייך וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. מיט גרויס שווערקייטן הייב איך אויף דעם קאָפּ, נעם זי אָן ביי דער האנט און שריי מיט אלע כוחות:

— ניין! ניין! זאָל דאָס קינד כאָטש איין טאָג לעבן, אפשר וועט מאָרגן זיין בעסער.

די אומגליקלעכע אקושערין באקומט היסטעריש ספּאזמען און פרעגט:

— דו מיינסט אז כ׳האָב אויסגעפירט א מאָרד? איך האָב גערעטעוועט א מענטש! איך האָב דיך גערעטעוועט, אידיאָטקע! דאָס איז געווען דער באשלוס פון אלע דאָקטוירים, איידער כ׳בין צו דיר געקומען. נישט איך האָב דעצידירט. דיין קינד האָט נישט געהאט קיין שאנס צו לעבן און אויך דו האָסט געקאָנט געבן דיין קאָפּ. דו קענסט מיך ווי אזעלכע וואָס הרגע קינדער? מיין גאנץ לעבן האָב איך קינדער געגעבן לעבן... — און באקומט א נערווישן צוזאמענברוך. איך האָב מיטגעווייַנט.

דאָס קינד איז געלעגן פארדעקט. — לאָז מיך כאפן א בליק אויפן קינד — בעט איך זיך. זי ווייזט מיר דאָס עופעלע פון דער זייט. מיר האָט זיך אויסגעווייזן, אז איך זע א הערלעכן פּראָפיל פון א קינד...

א צעבלוטיקטע, דערשלאָגענע און אומבאהאָלפענע, ליג איך אויפן בעט, וויין און רוף הילף: ״מאמע, טאטעשי, דאָרטשע — ווו זייט איר איצט? איר מיינט אוודאי אז איך לעב שוין נישט, אז איר האָט מיך פארלוירן?״ (אזוי האָט מיין פאָטער געזאָגט, וועל ער האָט זיך אומגעקערט פון שפיטאָל, וווּ אהין ער האָט מיך באגלייט — וועגן דעם האָט מיר דער ברודער דערציילט אין בראק). נאָך האָט ער דעמאָלט געזאָגט:

— קינדער, האלט אייך! איין קינד האָבן מיר שוין פארלוירן (געמיינט מיך) און מיר ווייסן נישט וואָס מיט אונדז וועט געשען. נאָר וועט ס׳וועט איבערלעבן, זאָל גוט דעדענקען דעם אדרעס פון אייער שוועסטער: בני ברק, עקיבא 7...

אוי, וועו איך קאָן איבערשיקן די בשורה, אז איך לעב נאָך, כדי אייך פארלייכטערן די לעצטע, ביטערע שעהן פארן טויט?

ה.

מאָנטיק, דעם 24סטן אויגוסט, איז פאָרגעקומען די דריטע אויסזידלונג פון די קעלצער יידן, מיט די זעלבע ברוטאלע מיטלען. דער לעצטער וועג זייערער פירט צום באנהויף, ווו עס ווארטן שוין די וואגאָנען אויפצונעמען די קרבנות. די הויפט־רוצחים פון די קעלצער יידן, דער געסטאפאָ־שעף טהאָמאס און דער פאָליציי־שעף גאיער, מעגן זיין צופרידן: פון 28 טויזנט יידן, זענען פארבליבן 2,000. זיי דארפן נאָך פארענדיקן די מאָרד־מלאכה אינעם בראק אויף טארגאָווע, אין דער שיל און אויפן גמינע־הויף, ווו איך געפין זיך.

לאנג טראכטן קאָן איך נישט. צו מיינע אויערן דערטראָגט זיך א באפעל:

— אלע ארויס, ווער עס בלייבט אין צימער, וועט דערשאָסן.

איך בין קראנק, איך בלוטיק, איך פיבער און האָב נישט קיין כוח אראָפצוגיין פון בעט. די אקושערין שטייט איבער מיר ווי א מלאך, זי און מיין מאן ווילן מיר העלפן, נאָר איך לאָז זיך נישט, ווייל נישט אויפשטיין: — זאָלן זיי מיך שיסן דאָ, אין בעט, איידער אויפן הויף.

די צוויי אמפערן זיך מיט מיר, ענדלעך געלונגט זיי ארויפצווארפן א מאנטל אויפן נאכטהעמד און פירן מיך אראָפ אויפן הויף. אויף די טרעפ הער איך די הארציקע ווערטער פון דער סאָקאָלאָווסקא:

— איך וועל דיך נישט פארלאָזן, איך וועל דיר העלפן.

אויפן הויף שטעלט זי זיך אוועק נעבן מיר, נאָר ביי די דייטשן מוז זיין אָרדענונג. דאָס שפיטאָל־פערסאָנאל באוונדער, די פאָליציסטן מיט זייערע משפחות באוונדער, אזוי אויך די פאכלייט און פראָטעזשירטע. די סעלעקציע הייבט זיך אָן. גאיער און טהאָמאס באשטימען אויפן אָרט ווער ס׳זאָל בלייבן, ווער צום טראנספאָרט. מיט סאדיסטישער הנאה צעטיילן זיי משפחות. איך געדענק, אז אין אָנהייב האָט גאיער איבערגעלאָזט שיקע פרידמאן, וואָס האָט געבעטן דעם תליין א דערלויבעניש, אז זיין פרוי, מארישע ערליך, זאָל מיט אים מיטגיין. גאיער האָט אים צוגעשטופט צו זיין פרוי און געזאָגט: — דו קאַנסט היער פארבלייבן... — שיקע פרידמאן האָט געוואָלט צוריק גיין אויפן פריערדיקן אָרט, האָט אים גאיער נישט געלאָזט.

פונעם גרויסן שפיטאָל־פערסאָנאל, האָט גאיער איבערגעלאָזט צען קראנקן־שוועסטערס, די יונגסטע פון זיי. די דאָקטוירים זענען אלע געבליבן. אויך די סאָקאָלאָווסקא איז אוועק מיטן טראנספאָרט. צעשע באליצקא, די לעצטע סימפאטיע פון הערמאן לוי, איז געשיקט געוואָרן מיטן טראנספאָרט. דער פרעזעס פון יודענראט איז געווען הילפלאָז.

די פרויען פון די פאָליציאנטן קאָנען שוין זיך אומקערן אין זיערע צימערן, ווי אויך די דאָקטוירים. גאיער לאָזט איבער פאר זיך די בעסטן מענער־שניידער, דעם בעסטן שוסטער, די בעסטע שניידערינס. איך מיט מיין מאן בלייבן אויפן הויף מיט נאָך יידן. אונדזער גורל איז נאָך דערווייל נישט קיין געחתמעטער. נאָר איצט בין איך גלייכגילטיק, אויס מורא פארן טויט, זייט איך האָב פארלוירן מיין קינד. איך פיל נישט אין מיינע אויגן דעם בעטנדיקן בליק ווי ביי אנדערע: ״גאיער, שענק מיר דאָס לעבן״. דער הערשער איבערן לעבן און טויט וועט זיך צו מיין מאן:

— דו? — פרעגט ער אים.

— עלעקטריקער! — ער וויל נאָך עפעס זאָגן, נאָר דער מערדער רופט זיך אָן: — האלט דעם מונד — און מיטן פינגער אים געוויזן צוצושטעלן זיך צו די געבליבענע. — דו? — פרעגט ער מיך. — איך

בין די פראו — ענטפער איך רואיק. — גיי צו אים — ווייזט ער אין דער ריכטונג ווו מיין מאן שטייט.

נאָך דעם פאל האָב איך געטראכט, אז בעצם האָב איך געטאָן א גרויס נארישקייט. כ׳האָב מיט די אייגענע אויגן געזען, ווי ער צעשיידט משפחות — און מיט דער זעלבער סאדיסטישער הנאה וואָלט ער דאָס געטאָן מיט מיר און מיין מאן. איך וואג דעריבער פעסטצושטעלן, אז אפשר דערפאר וואָס איך האָב נישט געבעטן ער זאָל מיר שענקען דאָס לעבן — האָט ער מיך געשיקט צו די וואָס פאָרלויפיק זענען זיי געבליבן.

ו.

מיטוואָך, דעם 26סטן אויגוסט 1942, איז קעלץ געווען כמעט יודענריין, ווי די דייטשן האָבן דאָס באצייכנט. עס זענען דעמאָלט פארבליבן א״1,500 פאכלייט,״ וואָס האָבן יענעם טאָג באדארפט איבערגעפירט ווערן אינעם ארבעט־לאגער אויף דער זאגאנסקע גאס. מיר שטעלן זיך אויס צום אפעל, אינמיטן וועג פון דער טארגאָווע גאס. פיל געסטאפאָווצעס, אויך געקומענע פון ראדאָם, ווו זיי האָבן נאָך פריער אדורכגעפירט די אויסזידלונגען, העלפן איצט אין קעלץ פארענדיקן זייער בלוטיקן ״ספּאָרט״.

איך גיי מיט מיין מאן צום אפעל, נאָר מיר איז שלעכט, איך הער נישט אויף בלוטיקן און האָב היץ. דער איצטיקער אפעל ווערט געפירט פון מערדער וואלשלעגער, פון דער שוצפאָליצייַ, ביי וועמען מיין מאן האָט שוין אייניקע מאָל פאריכט די ליכט אין שטוב. מיין מאן זעט, אז מיינע כוחות וועלן מיר נישט דערלויבן צוגיין ביז דער טארגאָווע גאס, וויל ער אויסנוצן די קאנטשאפט מיטן מערדער און בעט ביי אים א דערלויבענויש, איך זאָל זיך ארויפזעצן אויף א פור. (אויף איבערצופירן די פעקלעך פון די פאָליציאנטן, זענען געווען צוגעגרייט עטלעכע פערד־און־וועגענער). דער מערדער באפעלט אָבער שנעל זיך שטעלן אין דער ריי — און איך געפין זיך צוזאמען מיט זאָשע מאָשקאָוויטש, איר שוועסטער עסטושע און די צוויי פרויען גראָזאָם. (זייערע מענער זענען געווען דענטיסטן).

איך וועל נישט פארגעסן דאָס בילד אויף דער טארגאָווע גאס. אינמיטן וועג זענען אין די פאָדערשטע רייען געשטאנען די פרויען פון די פאָליציאנטן מיט זייערע קינדער. אייניקע פון זיי — אין וועגאלעך. הינטער זיי — די אנדערע פרויען. צום סוף — די מענער. די יידישע פאָליציסטן זענען געשטאנען אָפגעזונדערט, אויף א צווייט אָרט. אויפן טראָטואר האָבן זיך אויסגעזעצט אויף בענקלעך אונדזערע תליינים, די פאָרשטייער פון ״הערן־פאָלק״, אָבסערווירנדיק פון דאָרט דעם ״ספעקטאקל״. אין די הענט זייערע — לעדערנע בייטשן, וועלכע זיי זענען גרייט צו לאָזן אין גאנג יעדע מינוט. דערווייל האָבן זיי אויף וועמען זיך צו פארלאָזן. אנטקעגן אונדז שטייט וואלשלעגער, אומנאָרמאל הויך, אומנאָרמאל מאָגער, צוויי לאנגע הענט, אויפגעהויבענע אקסל, א גרין געזיכט און אייז־קאלטע גרינע אויגן — דער ריכטיקער אָנזאָגער פון טויט.

די רעגיסטראציע האָט זיך אָנגעהויבן. אָרדענונג מוז זיין. ביים ציילן די פאָליציאנטן האָט זיך ארויסגעוויזן, אז עס פעלן צוויי — מידלאוש און ביאלאָבראָדא. זיי זענען געקומען, נאָר פארשפעטיקט, ווייל זיי האָבן אָפגעקוקט פאר זיך א צימער אויף דער זאגאנסקע גאס. פאר אזא פארברעכן, איז מידלאוש דערשאָסן געוואָרן דורך רומפּעלן, אויף וואלשלעגערס באפעל. מידלאושעס פרוי, רוזשקע, בעט זיך ביים רוצח: ״שיסן זי מיך אויך״. ״ניין, דו מוזט לעבן און ליידן״ — ענטפערט ער. נאָר דאָס איז פאר אים נישט גענוג. ער זוכט נאָך א קרבן. ער שטעלט זיך אויף די נעגל, קוקט אויף די מענטשן, זוכט און פרעגט: ״וו איז די קראנקע פרוי?״ די פרויען נעבן מיר האלטן מיך איין, כ׳זאָל נישט ארויסגיין פון דער ריי. איך ווייס אָבער אז כ׳מוז גיין, ווייל ער קען גוט מיין מאן. ווי דערמאָנט, זייט איך האָב אָנגעווווירן מיין קינד, בין איך גלייכגילטיק צי כ׳וועל בלייבן לעבן, צי נישט. איך גיי ארויס פון דער ריי, די פרויען פארשטעלן זיך מיט די

הענט זייערע אויגן. איין געסטאפּ־כּאַן וואָס זיצט אויפן טראָטואר, פארהאלט מיך. "וואָס איז דיר? " איך ענטפער אים רואיק: "איך גלאָובע, אז איך האָבע פיבער". דער האר פון לעבן און טויט זאָגט, אז דאָס גייט אדורך — און מיין ענטפער איז: "פילייכט"... איך גיי צוריק אויף מיין אָרט און איך הער א באפעל: "לוי, איין זעסעל פיר די קראנקע פראו". דער פּרעזעס פון יודענראט לויפט שנעל אין א דערבייאיקער, פארלאָזטער ווינונג און ברענגט מיר א שטול, אויף וועלכער איך זעץ זיך אוועק. בין איך געראטעוועט?

ז.

פון יענעם פאל זענען פאָריבער צענדליקער יאָרן. פאר דער גאנצער צייט האָב איך נישט איינמאָל פרובירט אנאליזירן די פסיכאָלאָגיע פון די דייטשן אין יענער שרעקלעכער תקופה און אָפט געטראכט: פאר וואָס האָט דער געסטאפּ־מאן מיך געראטעוועט? איך מיין, אז אין דעם פאל האָט דעצידירט דער פּסיכאָלאָגישער מאָמענט. איך וויל גלויבן, אז ווען כ׳וואָלט ארויסגעוויזן שרעק און היסטעריע פארן מערדער, אָדער אים געבעטן צו האָבן מיטלייד און מיך לאָזן לעבן — וואָלט איך אוודאי באקומען א קויל אין קאָפּ, ווי דאָס האָט פאסירט מיט שמואל גאָלדפארב, וואָס איז דעם שוץ־פאָליציאנט ווירץ געפאלן צו די פיס און געבעטן: "לאָזט מיך לעבן, איך האָב א פרוי מיט צוויי קינדער". יענער האָט אים קאלטבלוטיק דערשאָסן. עפעס ענלעכעס איז פאָרגעקומען מיטן יודענראט־פרעזעס הערמאן לוי, ווען די דייטשן האָבן אים מיט נאָך א גרופּע יידן ארויסגעפירט אויפן בית־הקברות און דערשאָסן, איבערלאָזנדיק אים א לעבעדיקן. אין לוי׳ן האָט זיך דערוועקט א האָפענונג, האָט ער זיך געבעטן ביי די דייטשן צו לאָזן אים לעבן. "דו פערפלוכטער הונד, יעצט ווילסטו נאָך לעבן, ווען דיין פרוי און צוויי זין זענען שוין טויט?" — און אים דערשאָסן.

ס׳האָט אויך נישט געהאָלפן דער געוויין און געבעט פון דער שיינער, צען־יאָריקער דאָרטשע, וועלכע זי האָט בעת דער קינדער־אקציע זיך אויפגעהויבן אויף די פיס, זי זאָל אויסזען העכער און אויפהייבנדיק די הענט, געזאָגט: "הער האופטמאן, איך בין שוין גרויס, איך קאָן ארבעטן, לאָזן זיך מיך לעבן".

איך גלויב, אז מיין רואיקייט און גלייכגילטיקייט האָבן געווירקט אויף זיין צעווילדעטן, חיהשן אינסטינקט און אין איין אויגנבליק מיין "רעטער" דערפירט צוריק צום ניוואָ פון א מענטש. צו דעם באשלוס בין איך געקומען נאָך יענער פאסירונג, וואָס האָט אויך געהאט אן אָרט מיט אנדערע, געציילטע יידן...

דער טויטן־לאגער בירקענאו * מחנה ההשמדה בירקנאו

Suppression Camp of Birknau.

ה''רמפה'' בבירקנאו - המקום שהגיעו המשלוחים של יהודים, הנדונים לחיסול.
כאן התקיים המיון (''סלקציה'') של האנשים ומטענם.

די ''ראמפע'' אין בירקענאו, ווו ס'זענען אנגעקומען די טראנספארטן מיט יידן,
פארמשפטע צום אומקום. דא האט מען סארטירט די מענטשן און זייערע זאכן.

מיט קעלצער יידן אין בירקענאו

חיים פאָסלושני

דער מרחק פון אוישוויץ קיין בירקענאו איז נישט מער ווי א 3 קילאָמעטער, אָבער אונדזער קאָלאָנע פון א 700 צי 800 מאן, דערונטער א צוויי מנינים קעלצער יידן, שלעפט זיך שהן אויף שהן. אין משך פון די לעצטע 2 טעג האָט מען אונדז אין אוישוויץ צוגעגרייט צו זיין פאָלנע העפטלינגען. אויסטאטואירט נומערן (און מיר זענען טאקע פארוואנדלט געוואָרן אין נומערן), אָפגעגאָלט די קעפ, צוגעוואָרפן די לאגער־בגדים, אָבער אלץ באגלייט מיט קלעפ און זידלעריין — אן אָנצוגהערעניש אויף דעם וואָס אונדז דערווארט שפעטער.

איצט גייט מען אויפן שאָסיי, ארומגערינגלט מיט עס.עס.־לייט און זייערע הינט, וואָס רייסן זיך פון די רימענס אונדז דורס צו זיין. ביים פארלאָזן אוישוויץ, האָבן מיר באקומען א שטרענגן אָנזאָג, אז מ׳זאָל זיך האלטן אין די איינגעשטעלטע פינפטלעך, און די הענט דארפן זיך באָוועגן צום ריטם פון מארש. אמערגסטן איז טאקע מיט די הענט, ווייל מיר ווייסן נישט וואָס פריער צו טאָן מיט זיי: צי אונטערהאַלטן די כסדר ארונטערפאלנדיקע הויזן, ווייל די רימענס האָט מען צוגענומען בײַם אָנקומען אין אוישוויץ, ווי אויך די קנעפלעך פון זיי אָפגעריסן; צי אָפזוכן די האַלץ־טרעפאקעס, וועלכע זענען געבליבן שטעקן אין דער ליימיקער בלאָטע. דערפאר האָבן נישט געפעלט קיין קללות, געשרייען און קלעפ מיט די קאָלבעס פון די ביקסן. אויך די אויסדרעסירטע הינט האָבן געווויסט ווי אזוי אונטערצוויאָגן די אומגליקלעכע קאַצעטלערס.

מיר, די קעלצער, זענען שטארק פארטיפט אין אייגענע צרות. ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק אוועק פון דער היימשטאָט, אָנגעווייטיקט פון די קלעפ, וועלכע מ׳האָט באקומען פון דער געסטאפּאָ בעת די אויספאָרשונגען ביי וואשיקן אין ארעסט. ווי לאנג איז מען פון דער היים — און שוין געפינען מיר זיך אויף אן אנדערער פלאנעטע, איז טאקע גאנץ טרויעריק אויף די נשמות!

* * *

א טריבער פרייטיק פארנאכט פון אפריל 1942. צווישן אוישוויץ און בירקענאו — א וויסטעניש. מ׳זעט נישט אויפן וועג קיין לעבעדיק נפש. ליידיקע פעלדער ארום, א זלידנער רעגן מאכט נאס און פארשטארט פון קעלט די אויסגעמאטערטע גופים, אָנגעטוענע אין דינע פּאסן־קליידער. ענדלעך זיך דערשלעפט צו א טוייער, וועלכער צעעפנט זיך בריט פאר אונדזערטוועגן. מיר ציטערן פון שרעק, קעלט און שפאנונג. מען ציילט אונדז, נאָר די געשרייען פון די די באגלייטערס הערן נישט אויף. מען פירט אונדז אויף א שמאָלן, האלב ברוקירטן וועג. פון ביידע זייטן — וואסער־ריוון, מיט בריקלעך וועלכע פירן צו די אפעל־פלעצער פון די באזונדערע בלאָקן.

ארום איז טונקל און שטיל, נאָר די שטילקייט ווערט כסדר איבערגעריסן מיט די ווילדע געשרייען "דאָ איז בירקענאו"! מיר קומען אויפן אָרט, נישט זענדיק קיין איין קאצעטלער. פארשטייט מען, אז צוליב אונדזער קומען האָט מען לאגער איינגעפירט "בלאָק־שפערע". מיר פילן די שטעקנס

פון די היטערס אויף אונדזערע רוקנס, קלעפ פון פויסטן און וויללדע זידלערייען. אויסער די סאדיטטן, זעט מען נישט קיין לעבעדיקן נפש ארום. מען באפעלט זיך אויסשטעלן צום אפעל, אויפן פלאץ פאר אונדזער בלאָק, נאָר אלץ באגלייט מיט קלעפ פון די אויפזעערס און שטובע־עלטסטע. זיי, הגם אליין קאצעטלערס, גיבן צו פארשטיין מיט קאָפּען און שלאָגן, אז איצט זענען מיר שוין נישט אין די אויסגעקלטע היימען. "דאָ איז בירקענאו!" — הערן זיי נישט אויף צו רעווען.

מען שטעלט אונדז אויס אין צענטלעך. עס קומט אָן דער בלאָק־עלטסטער, א פּאָלאק, סטעפאן איזשביצא איז זיין נאָמען. אן אָנגעפרעסענער שייגעץ, אין אויסגעפאסטע לאגער־מלבושים. איצט איז ער א פּאָלקס־דייטש. אויף די פיס טראָגט ער א פּאָר גלאנציקע פוילישע אָפּיצירן־שטיוול, און אין האנט — א גראָבער שטעקן מיט א סך סענקעס. מיט צעשפרייטע פיס זיך אוועקגעשטעלט אנטקעגן די אומגליקלעכע קרבנות, א לאנגע ווייללע באקוקט "זיין" טראנספּאָרט און זיך פארמאָסטן צו האלטן א רעדע. א סברה, א שלעגער איז ער געווען א בעסערער ווי א רעדנער. יעדער צווייט וואָרט האָט מען געהערט "פּיאָרוניע", אָדער א גראָב וואָרט אין ייִדיש. פון דעם אלעמען איז געווען קלאָר, אז "דאָ איז בירקענאו" — און ס׳איז נישטאָ וואָס אונדז מקנא צו זיין.

ענדלעך טרייבט מען אונדז אריין אין בלאָק — א ענוג גרויסער בראק, נאָר דער אריינגאנג אהין איז דורך א שמאָל טירל, וואָס גיט א באקוועמע געלעגנהייט די שטובע־דינסטן און אנדערע אונטערהעלפערס צו טיילן קלעפ אויף די קעפ, רוקנס און אנדערע ערטער.

מיר, די קעלצער גרופע, האָט זיך באמיט צו האלטן צוזאמען, אויך ווען מ׳האָט צעטיילט די געקומענע אין "בוקסעס" — אזוי האָט מען געהופן די אָפּטיילן פון צוויי דריי־גאָרנדיקע נארעס, איינע אנטקעגן דער אנדערער. בעת די אונטערשטע נארע איז געווען פון בלויזע ציגל, זענען די צוויי נארעס איבער דעם געווען פון נישט געהובלטע ברעטער. מיר, מיט נאָך זעקס קעלצער, איז געלונגען זיך אריינצובאקומען אין דער מיטעלסטער בוקסע. נישט ארויסריידנדיק א וואָרט, האָבן מיר זיך געגרייט אדורכצומאכן די ערשטע נאכט אין בירקענאו.

★ ★ ★

שבת פארטאָג. אין דרויסן איז נאָך גוט פינצטער און אין סאמע שטארקסטן שלאָף הערט זיך דאָס רעווען פון דער נאכט־וואכע: אויפשטיין! לויטן שטרענגן רעגולאמין, דארף מען בלייבן אין די בוקסעס, נאָר מ׳דארף זיין וואכזאם. היינט זענען מיר נאָך אין קראנטין, מען גייט נישט פאָרלויפיק צו קיין ארבעט, בלייבט מען אין די בוקסעס. וועט עס דארף טאָן זיין באדערפעניש, איז אין וויטקל פון בראק פאראן א פאס. ווי אומעטום, זענען אויך דאָ געווען אזעלכע וואָס וואגן די ערשטע, וואָס שטעלן איין. זיי לאָזן זיך לויפן אין דער ריכטונג צום פאס. כדי עס זאָל נישט זיין קיין ספק וואָס זיי האָבן בדעה צו טאָן, האלט מען זיך אונטער די הויזן.

די שטובע־דינסטן קאָנען אָבער נישט פארטראָגן אזא חוצפה: "ערשט נעכטן געקומען און גייען שוין פארשטונקען דעם בלאָק. אזעלכע יאָלדן"... די שטעקנס ווערן געלאָזט אין גאנג, ממש א הריגה. אונדז האָט עס אויסגעמיטן, מיר זענען דאָך געווען צווישן אייגענע. שפעטער האָט מען יעדער בוקסע צוגעטיילט א רויטע שיסל קאווע און א גאנץ ברויט פאר זיבן מאן, נאָר אָן א מעסער.

נאָך דער פרימאָרגן־"סעודה" — א פרישע גזירה: "מען גייט צייללן, צום אפעל!" מען דארף ליגן אויף די בייכער, די קעפ גלייך מיטן ראנד פון דער בוקסע "מ׳זאָל קאָנען צייללן", וואָס איז פאָרגעקומען אויף א גאָר אָריגינעלן אופן: אזוי ווי די קעפ זענען געלעגן "ווי א ווירע גלייך", האָבן די

שטובע־דינסטן מיט זייערע געהילפן אָנגעהויבן טיילן... פעטש. אויב אלע זיבן קעפ פון דער בוקסע האָבן זיך ניט צוזאמענגעשטויסן נאָך די פּעטש אין לינקן באק, האָט מען געזומען טיילן די פּעטש אין דער רעכטער באק, ווייל דאָס ערשטע ציילן איז געווען פסול. קיין גרויסע רעכנמייסטערס זענען די סאדיסטן במילא נישט געווען, האָט מען אלע מאָל באדארפט אָנהייבן די ספירה, אין בירקענאו האָט אלץ באדארפט זיין "פערפעקט". נאָך א שעה פון פּאטשן, רעכענען און ציילן, האָט מען דעם ראפּאָרט געקאָנט אָפּגעבן דעם בלאָק־פירער, א יונגער עס־עס מאן, וואָס איז ביים ציילן ארומגעגאנגען מיט א לעדערנעם קאנטשיק אין האנט און מיט אים געהאָלפן "אויסגלייכן די קעפ".

נאָך דעם ווי ער האָט באשטעטיקט דעם ראפּאָרט, דערהערן מיר זיין מעלדונג, אז ער וויל אויסזוכן א כאראקטעריסטיש יידיש געזיכט צו מאכן פון דעם א בילד. הגם מיר האָבן נישט געווּסט דעם באטייט פון "מאכן אזא בילד", איז געווען א פאָרגעפיל, אז קיין גוטס וועט דערפון נישט ארויסקומען. דער סאדיסט איז אדורכגעגאנגען די נארעס, געפונען, ווייזט אויס, אן "עכט יידיש פנים", אָנגעווויזן דעם שטובע־עלטסטן אויפן קרבן. יענער האָט אים מיט כוח געגעבן א שלעפ אראָפּ פון דער אויבערשטער נארע, אז ר׳איז געבליבן ליגן א פארבלוטיקטער אויף דער ערד, מיטן פנים אראָפּ. דער עס־עס מאן איז צו נענטער, מיטן באשטיוולטן פוס אים איבערגעדרייט מיטן פנים ארויף, גלייכגילטיק ארויסגעצויגן דעם רעוואָלווער, אויסגעשאָסן עטלעכע קוילן, אויסגעשפיגן, און — רוּאיק ארויס פון בלאָק, גלייך ס׳האָט גאָרנישט פּאסירט.

★ ★ ★

יענעם טאָג, אונדזער ערשטער טאָג אין בירקענאו, זענען נישט פאָרגעקומען קיין "ספעציעלע געשעענישן". אמת, אויף א בוקסע איז ווער אראָפּ פון זינען, מיט אמאָל זיך צעלאכט מיט א הילכיקן געלעכטער און באלד דערנאָך אריבער אין א ווילד־היסטעריש געוויין. נאָר די סאדיסטן אין בלאָק האָבן שוין געזאָרגט דערפאר, אז מ׳זאָל דאָס משוגעת "ארויסשלאָגן". און פארנאכט, ווען אין דרויסן איז שוין גוט טונקל און פרומע ווייבער האָבן דעמאָלט געזאָגט "גאָט פון אברהם" — האָט א ייד זיך געהוידעט אויף א שיפן בעליק אונטערן דאך. פריער האָט ער פון זיינע הויזן געמאכט א שטריק און זיך אויפגעהאָנגען. די נאכט־וואכע האָט אים ארונטער גענומען פון שטריק און אוועקגעלייגט צוריק אין דער בוקסע, ווייל בעתן אפעל, אז מ׳וועט ציילן, דארף אין בירקענאו אלץ שטימען. ערגעץ פון א שטובע האָט זיך דערטראָגן דאָס געשריי פון א קאצעטלער, אויף וועמענס רוקן עס זענען געפאלן שטעקנס. אויסער די דריי פאלן, איז דער טאָג אדורך רואיק... ערשטנס, מיר זענען דאָך אין א קאראנטין. צווייטנס, אפשר איז אונדז בייגעשטאָנען דער זכות פון שבת.

והי ערב והי בוקר — זונטיק. א שיסל קאווע האָבן מיר יאָ באקומען, אָבער ברויט טיילט מען נישט פאר זונטיק, ווייל פאר דעם טאָג ווערט דאָס ברויט פארטיילט שבת, ווען די קאָמאנדאָס קומען צוריק פון דער ארבעט. אזוי ווי מיר זענען אין קאראנטין, און מ׳איז נאָך נישט געטריבן געווארן צו דער ארבעט, האָבן מיר נעכטן נישט באקומען ברויט פארן היינטיקן טאָג. דערפאר אָבער וועלן מיר רוען מיט אלע צוגלייך. אויך גוט!...

אין אונדזער בוקסע שטעלט פעסט ד"ר קראָזע: "פון מעדיצינישן שטאנדפונקט, קאָן א מענטש אין אזעלכע באדינגונגען אויסהאלטן העכסטנס 2-3 וואָכן". אים דערווידערט דער עלטסטער צווישן אונדז, ר׳ פישל זילבערבערג: "דאָקטער, קיין וואָך אויך נישט". דאקעגן דער יונגסטער פון אונדזערע קעלצער, משהלע קליינשטיין, רעדט נישט ארויס קיין וואָרט. ער און זיין ברודער שלום פילן א מוראדיקן

הונגער און זייער מחשבה איז באהערשט פון איין פארלאנג: ווו קריגט מען דאָ א שטיקל ברויט?

מיר ליגן אין דער בוקסע און ווייסן שוין, אז היינט וועט דער אפּעל פאָרקומען אויפן פלאץ, פארן בלאָק. געלויבט צו גאָט! לויט דער הייך פון די העפטלינגען, ווערן מיר אויסגעשטעלט צו צען. איך און מיינס גלייכן דארפן שטיין אין דער ערשטער ריי, אין סאמע פראָנט. דער אפּעל איז אדורך גאנץ שנעל. א סברה, אז זונטיק איילן זיך אלע.

איצט טיילט מען אויס מיטאָג — א רויטע שיסל מיט א קרויט־זופ פאר צען. איך באווייז נישט קיין ריכטיקן שלוק צו געבן — און די שיסל גייט ווייטער. שוין אָפגעגעסן, נאָר צו בענטשן... מיר בלייבן שטיין, ווי אויפן אפּעל אין דרויסן. עס קומט אָן סטעפּאן, דער בלאָק־עלטסטער.

— היינט וועל איך אייך לערנען לאגער־דרך־ארץ. אז מען גייט ארויס פון לאגער, אָדער אז מען קומט צוריק, מוז אלץ קלאפן ווי א זייגערל, פּיאָרוניע!

מילא, נישט געפערלעך. דערווייל איז עס טעאָריע. דערנאָך דעמאָנסטרירט ער דעם ענין "מיצן אָפּ, מיצן אָוף!". "דאָס איז זייער וויכטיק, פּיאָרוניע" — זאָגט ער. — "ווייל אויב נישט, וועלן מיר אויסזען ווי עפּעס סתם א באנדע און נישט ווי העפּטלינגען אין בירקענאו"...

נישט אלע האָבן אזוי שנעל געכאפט די דאָזיקע תורה פון "מיצן אָפּ, מיצן אָוף". ווייזט אויס, אז עפּעס אנדערש איז זיי געלעגן אין קאָפּ. אין אזא פאל נעמען ארבעטן די שטעקנס, כדי אריינצוקלאפן די תורה אין די במילא שוין צעקלאפּטע קעפּ. איך דווקא האָב שנעל תופס געווען דעם ענין, נאָר נעבן מיר איז געשטאנען א יונגערמאן — און דאָס עסק "האָט ביי אים נישט געקלאפּט". איך בין געווען זיכער, אז דער בלאָק־עלטסטער זעט דאָס זייער גוט, מיר שטייען דאָך אין דער ערשטער ריי. נאָך דער "לעקציע" גיט ער א געשטריי "פּיאָרוניע, קום דאָ אהער!" — און ווייזט אָן... אויף מיר. איך גיי צו אים צו, ער באפעלט "בוק זיך" — און ווי נאָר כ׳האָב זיך איינגעבויגן, האָט ער מיר אריינגעציילט פינף שטעקנס. וועג כ׳האָב זיך אויסגעגלייכט מיט שטארקע ווייטיקן און געוואָלט צוריק אריין אין דער ריי, איז שוין געווען נאָכן אפּעל. מ׳האָט זיך געקאָנט פריי באווועגן אויפן פּלאץ. נאָך גוט, וואָס ס׳איז דאָ א זונטיק אויף דער וועלט...

פלוצום דערפיל איך ווי די ערד טוט זיך פאוואָליע און קרומלעך אוועקגליטשן פון אונטער מיינע פיס — און אלץ פארשווינדט אין א טיפן אָפּגרונט. וועג כ׳האָב געעפּנט די אויגן, בין איך געווען זיכער, אז דאָס איז א זעונג פון אן אנדערער וועלט: איך ליג נישט אויפן אפּעל־פּלאץ, נאָר אויף א זומפּיקן וועג וואָס פירט צו די לאטרינעס. איך בין איינגעטונקען אין בלאָטע. איבער מיר שטייט דער געלער לייבטשע און גיסט אויף מיר וואסער פון א פעלד־פלאש. פון וואנען קומט ער דאָ אהער? און וואָס גיסט ער אויס דאָס וואסער, וועג איך בין אזוי דורשטיק? וואָס קומט דאָ פאָר? איך פארמאך צוריק די אויגן מיטן געדאנק, אז צו דעם גיהנום צו האָב איך נאָך א וויסטן חלום אויך.

★ ★ ★

...לייבטשע פּאטשערקאָווסקי האָב איך געקענט, וועג ער איז נאָך א קינד געווען, ווייל זיין עלטערער ברודער ברוך האָט אים מיטגעברענגט צו יוסף גאָלינסקי לערנען שטעפערייי. מיר איז שווער געווען צו פארשטיין, הלמאי זעליג בלעכער האָט דווקא געוואָלט אז זיינע צוויי בנים זאָלן גאָר זיין קאמאשנמאכערס. מעגלעך דערפאר, ווייל דער וואַרשטאט איז געווען אין דעם זעלבן הויז ווו ער האָט געווינט מיט זיין משפּחה — באָלינסקי אין טויער פון דער אלעקסאנדרא־גאס און זעליג ביים ארויסגאנג צו דער דאָמאשעווסקא־גאס. ווי ס׳זאָל נישט זיין, האָט אים זיין עלטערער ברודער ברוך

צוגעגרייט ווי אזוי זיך פירן אין ווארשטאט. ער האָט אים אָנגעזאָגט, אז די געזעלן האָבן ליב אָפצולאכן פון א נײ־געקומענעם לערניינגל, אויסשטעלן אים אויף חוזק, שיקן אים צו א צווייטן שטעפער צו באָרגן א כלי וואָס עקזיסטירט נישט בכלל און אנדערע קאטאָוועס טרייבן. "לייבטשע, זאָלסט האָבן דעם קאָפּ אויפן קארק" — האָט אים דער עלטערער ברודער געלערנט.

לייבטשע איז געווען א יינגל מיט א רויטן קאָפּ האָר און א פּנים פול מיט זומער־שפּרענקאלעך. אויף דער אונטערשטער ליפּ האָט מען גוט אָנגעזען א בלאָז, ענלעך צו א האָניק־טראָפן. ווען ער האָט אויף דיר געקוקט מיט זיינע טונקל־ברוינע אויגן און געלע וויעס, האָסטו קיינמאָל נישט געקאָנט וויסן, צי לאכט ער פון דיר, אָדער ער שמייכלט. א יינגל א "דזשיוואָק", קריטיש איינגעשטעלט צו אלץ און אלעמען. אויף יעדן ענטפער האָט ער געהאט טויזנט שאלות. צוליב ברוכ'ן, האָבן די געזעלן נישט געווואגט מיט אים אָנצוהייבן. אויך מיר האָבן אים ליב געהאט און בדרך כלל גערופן "ס'געלעכל".

איינמאָל האָט דער בעל־הבית גאָלינסקי זיך געפּארעט ביים צוגרייטן פערעם און געבעטן לייבטשען ער זאָל אים דערלאנגען א צוועגל. לייבטשעס פנים האָט מיט אמאָל ווי אויפגעשיינט און ער האָט א זאָג געטאָן: "מייסטער, נישט ביי מאָטיען"... אז ר'איז עלטער געוואָרן, דערגרייכט דעם מעמד פון א געזעלן, אפילו באלאנגט צו א יוגנט־אָרגאניזאציע, האָבן זיך פאר אים געעפנט ברייטע האָריזאָנטן. אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן איז די קעלצער יידישע יוגנט געווען אָרגאניזירט אין פארשידענע באוועגונגען — פון רעכט ביז לינקס.

אז צוויי חברה־לייט האבן זיך געטראפן אין גאס, איז נאך דער באגריסונג "סערוווס" געקומען די פראגע: "ווילסט דיסקוטירן?" לייבטשע האָט אין דער אטמאָספער זיך געפילט ווי א פיש אין וואסער. ער האָט טאקע געריידט צו שנעל, די סוף ווערטער פארשלונגען, אָבער ער איז אָנגעגאנגען ווי א גוטער דיסקוטאנט. אין יענער צייט האָב איך נישט געהאט פון אים קיין מנוחה. ווי אן עלטערער חבר, פלעגט ער מיך פארשיטן מיט פראגן, מיט ספיקות, מיט רמזים — און אָפט מיך געשטעלט אין א פארלעגנהייט.

מיט דער צייט איז ער פארשוווּנדן. איך האָב אים אמאָל געטראָפן אין א בלויער בלחע, מיט א בוך אונטערן אָרעם און אנשטאט "סערווּוס", האָט ער מיך באגריסט מיט "שלום", איינגעוואָרפן "רגע אחד" און זיך געזעגנט מיט א "להתראות". לייבטשע איז געוואָרן א חלוץ. דערנאָך איז ער ווידער אוועק ערגעץ, איך האָב אין אים כמעט ווי פארגעסן. ס'זענען געווען אנדערע זאָרג: ארבעטלאָזיקייט, שטרייקן, אנטיסעמיטיזם, רדיפות קעגן די יידישע ארבעטער־פארטייען, וואָס האָט אויך מיך נישט אויסגעמיטן. לייבטשע איז מיר ארויס פון זכרון...

אָט שטייט ער איבער מיר אין דער בירקענאוער בלאָטע, א גרעסערער, אן אויסגעוואקסענער. איך וואָלט געזאָגט — אויך א פארגרעבטער, מיט א דראָט איבער די לענדן, אויף וועלכער ס'איז אָנגע האָנגען א רויטע לאנער־שיסל און די מעטאלענע פעלד־פלאש. פון וואנען האָט ער זיך געזומען אהער? איצט זע איך, אז ס'איז נישט קיין חלום. איך הער אפילו זיינע שטראָף־רייד:

— נישט גוט, חיימל, נישט גוט. באלד דעם ערשטן טאָג צו באקומען שטעקנס... נישט גוט! זעסט — און ער פארשלונגט האלבע ווערטער, נאָך מערער ווי אין דער היים — איך בין שוין דאָ איבער פיר וואָכן, נאָר דאָ מוז מען זיך האלטן, מען מוז שטארק גלויבן. און דער עיקר — וועלן לעבן און איבערלעבן. איצט — ער העלפט מיר זיך אויפשטעלן — מוזטו גיין אין בלאָק. דיין בלאָק איז נומער 8

און מיינער איז נומער 13. מאָרגן, נאָך דעם אפעל, וועל איך קומען צו דיר, וועלן מיר שוין ריידן.

אומקערנדיק זיך אין מיין בוקסע, האָב איך זיך קוים ארויפגעדראפעט אין דער הויך און אמערקט, אז איך בין דאָ נישט קיין יחסן. מיין חבר דוד בוגייסקי איז געווען אזוי צעשלאָגן, אז מ׳האָט אים קוים דערקענט. ווייזט אויס, אז די קאראנטין האָט זיך געענדיקט, וויל מ׳האָט אין בלאָק געשלאָגן אָן א פאר וואָס און פאר וועך.

צומאָרגנס האָט מען אונדז איינגעטיילט אין קאָמאנדאָס און מיר זענען אוועק צו דער ארבעט ווי אלע העפטלינגען. דעם ערשטן ארבעטס־טאָג האָט די קעלצער גרופע פֿעהאט א קרבן — דער פאָטער פון ד״ר שמעטערלינג, אן אלטער, שוואכער, נאָר איידעלער ייד. מ׳האָט אים פון דער ארבעט געברענגט א טויטן.

נאָך דעם אפעל איז לייבטשע צוגעקומען צו אונדזער פּלאץ. ווי א געניטער קאצעטלער, האָט ער מיך גלייך אָפּגעזוכט, געגעבן א גוטן שלוק וואסער און דערציילט, אז ער ארבעט ביי דער וואסער־פּאָמפּע, וווּ ס׳איז נישט אזוי שלעכט, נאָר דאָך וועט ער זיך באמיען אריינצובאקומען אין מיין קאָמאנדאָ, וויל ״איך ויל דיך פשוט היטן״...

* * *

מיט צוויי טעג שפעטער — לייבטשע איז אין מיין קאָמאנדאָ, כמעט א גאנצע וואָך. אין פרייַ מינוטן האָב איך געשלונגען יעדעס וואָרט פון זיינע איבערלעבונגען און ווי אזוי ער איז אָנגעקומען קיין בירקענאו:

וועך די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָט ער זיך געפונען אויף א הכשרה־פונקט אין בענדין, אויבערשלעזיע. אין די ערשטע צייטן פון דער אלגעמיינער סומאטאָכע און פון כאפן צו דער ארבעט, האָבן די חלוצים זיך באמיט, ווי לאנג ס׳איז געווען מעגלעך, אויפצוהאלטן דעם קיבוץ און זייער לעבנסשטייגער. א טייל חברים איז אָבער אוועק אויף מזרח, אנדערע זענען געפאָרן א היים, ער מיט עטלעכע יוגנטלעכע זענען געבליבן.

— דארפסט וויסן, אז איך בין שוין געווען א קאנדידאט עולה צו זיין. נאָר אזוי ווי די לאגע האָט זיך פארערגערט פון טאָג צו טאָג, די היטלעריסטישע רדיפות קעגן יידן האָבן זיך פארשארפט, האָט א גרופע חברים באשלאָסן זיך אריבערצוקריגן איבער די בעסקידן־בערג, אָנקומען קיין סלאָוואקיי, פון דאָרט קיין אונגארן, וויל פון יענעם לאנד, האָט מען געשמועסט, איז פאראן א מעגלעכקייט זיך ארויסצורייסן פון גהינום. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן א גנבענען גרענעצן און קלעטערן אויף בערג, אָן געלט, אָן לעבנסמיטל. אייניקע האָט מען געכאפט, עטלעכע האָבן זיך אומגעקערט קיין בענדין, נאָר ער מיט נאָך א פּאָר יוגנטלעכע האָבן דערגרייכט דעם ציל. יידן האָבן זיי אויפגענומען, געהאָלפן זיך איינאָרדענען. אים האָט אָפּגעגליקט צו ארבעטן ביי א ייד א דאָרפסמאן. קיין עסן האָט נישט געפעלט, נאָר ווייטער שמוגלען גרענעצן איז געווען אוממעגלעך. איז ער דאָרט געבליבן א צוויי יאָר צייט, מיט דער האָפענונג, אז די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט ער זיך באמיען צוריק גילטיק צו מאכן זיין צוגעטיילטן סערטיפיקאט און שוין פון ארץ־ישראל וועט ער אויפזוכן און זיך פארבונדן מיט דער משפחה.

די אלע שיינע חלומות האָבן זיך געענדיקט יענעם טאָג, וועך אלע יידן האָבן באדארפט זיך צונויפזאמלען אויף א געוויסן פונקט — און פון חודש מערץ איז ער דאָ אין בירקענאו. אויף זיין פראגע, צי כ׳האָב געזען עמעצן פון זיין משפחה אין געטאָ קעלץ, איז מיין ענטפער געווען, אז ניין. כ׳האָב אָבער

צוגעגעבן, אז מעגלעך א גרויסער טייל פון זיי איז אנטלאָפן קיין רוסלאנד און זיי לעבן אוודאי. די אנדערע זענען נאָך פאראן אין געטאָ, ווי מיין משפחה, ווי די פארבליבענע קעלצער יידן. איך בין געוואָרן דערשטוינט פון זיינע רייד:

— הער, חיימל, ווי ליב מיר האָבן נישט אונדזערע נאָענטסטע, מוזן מיר אָבער איצט זאָרגן נאָר וועגן זיך, ווייל מיר זענען אין דער אמתדיקער צרה.

די באגעגעניש מיט אים אין יענע שרעקלעכע באדינגונגען, זיינע דערמוטיקנדיקע רייד, האָבן מיר אויסגעזען ווי א נס. ווייזט אויס, אז די 5 וואָכן בירקענאו האָבן אים א סך געלערנט. ארום אויף יעדן טריט און שריט — טויט, קלעפ, הונגער, קראנקייטן, מענטשלעכע געפאלנקייט. און דאָ גאָר — ווערטער וואָס טרייסטן, מוטיקן, וואָס לערנען דיך: מען דארף בלייבן לעבן.

★ ★ ★

אונדזער קעלצער גרופע ווערט אלע מאָל איינגעשרומפענער. א שטארק צעשלאָגענער האָט דוד בוגייסקי זיך געשלעפט מיט דער קאָמאנדאָ צו דער ארבעט, ביז ער איז געבליבן ליגן אין דער פרי ביי דער וואנט, צוואמען מיט די וואָס זענען שוין נישט געווען מסוגל ארויסצוגיין צום אפעל און צו דער ארבעט. וועגן טויט פון ד"ר שמעטערלינג האָב איך שוין געשריבן... אָבער לייבטשע האלט זיך ביי זיינס: מ'דארף זיך שטארקן, אויסהאלטן, איבערלעבן!

נאָכן אפעל, פלעגט לייבטשע בדרך כלל צוקומען צו אונדזער פּלאץ. א געוויסן פארנאכט האָט ער זיך נישט באוויזן. משהלע קליינשטיין, וואָס האָט געקאָנט אלע וועגן אין לאגער, האָט מיך געזומען אין בלאָק נומער 13, ווייל איך אליין וואָלט נישט געוואגט צו מאכן אזא שריט. מיר האָבן געזוכט לייבטשען, זיך נאָכגעפרעגט אויף אים, אָבער מיט גאָרנישט זיך אומגעקערט צו אונדזער אפעל־פּלאץ. דאָ האָט מען גראָד געכאפט צו לאָדענען טויטע — אן אָפּטע צוגאָב־ארבעט אָפּצופירן אין וואגאָנעטקעס די געשטאָרבענע און געהרגעטע אין לאגער, צי בעת דער ארבעט. געפירט האָט מען די טויטע אין דער "לייכן־האַלע", נישט ווייט פון בלאָק נומער 27. משהן איז געלונגען זיך ארויסצודרייען, מיך האָט מען געכאפט צו דער באשעפטיקונג. נאָכן צופירן די טויטע צום בלאָק 27, האָט מען זיי באדארפט "איינשטאָפּלען" ווי האָלץ־בעלקעס. אויך די ארבעט איז געווען באגלייט מיט קלעפ און זידלעריין.

איך דערנענטער זיך צום בארג טויטע און ווער פארגליווערט פון שרעק. דער רויטער קאָפּ פון לייבטשען, א צעקלאפטער און פארבלוטיקטער, שטארט ארויס פון הינטער די טויטע קערפערס און א פאָר אויסגעגלאָצטע אויגן קוקן אויף מיר, פרעגנדיק:

— הא, חיימל? !...

דריי יאָר בין איך געווען אין אוישוויץ־בירקענאו און זיך צוגעקוקט צו א סך מיתות משונות. אָבער נאָר בעתן אָנשטויסן זיך אויף לייבטשעס צוויי טויטע אויגן, האָב איך נישט געקאָנט איינהאלטן מיין טרערן־שטראָם... נאָך היינט, וען איך דערמאָן זיך יענע פינצטערע יאָרן — וויינט אין מיר תמיד לייבטשע...

★ ★ ★

פון יענער זייט דראָט־פארצוימונג, איז ווי יעדעס יאָר אין דער צייט, פרילינג. נאָר דאָ, אין בירקענאו, האָט סוף חודש מאי 1942, געווען לטיקט טיפער הארבסט.

דער הימל טונקל, שוועך פארוואָלקנט, א דינער קאלטער רעגן האָט געטריפט אָן איבעריי׳ס. זיינע שטראָמלעך האָבן זיך געגליטשט איבערן אויסגעדארטן לייב און דורכגעדרונגען מיט קעלט און שוידער.

דער גאנצער ריזיקער שטח פון בירקענאו איז געווען איין שטיק קלעפיקער זומפ.

מאָדנע חולאתן האָבן אין יענער צי׳ט זיך באוויזן אין לאגער: אזעלכע אויסטערלישע קרענק, וואָס קיינער האָט וועגן זיי נישט געהערט און נישט געאנט. יעדער טאָג האָט מיט זיך מיטגעבראכט אן אנדערע צרה, אן אנדער עפּידעמיש אומגליק.

אין אָוונט ביסטו ארויפגעקראָכן אויף דער פּריטשע, ווי נעכטן אייער־נעכטן, מיט דעם באגלייטנדיקן הונגער, געחלומט וועגן עסן און נישט געקאָנט אנטשלאָפן ווערן פון קעלט, לייז און פּחד. פארטאָג, ביים אויפציטער פון דעם באפעל "ארויס!", האָסטו ווי אלע מאָל געוואָלט אויסמיידן שטעקנס, זיך א ריס געטאָן און... געפילט עפּעס א מאָדנע שוועריקייט אין די פּיס, ווי זיי וואָלטן געווען מיט בליי אָנגעגאָסן.

מיט די אויגן האָסטו ממש געקאָנט זען דאָס שטייגן פון געשווילעכטס — פון די קנעכלעך איבער די קניען, אלץ העכער און העכער. א שאָד דיין מאטערניש. טו מיט אונדז א חסד, דערשלעפּ אונדז ביז דער קעגנאיבערדיקער בלאָק־וואנט און פארגרעסער די ליגנדיקע קופּע קערפּערס, וואָס ווארטן שוין דאָרט אויף דעם סאמע לעצטן גאָרנישט.

איך טאָג האָט די קופּע אויסגעזען פיאָלעט־בלוי, ווי געשוואָלן. א צווייט מאָל — א נאָסע מאָסע, אָן אָפּגעגאָסענע פון שלשול. און אמאָל גאָר — אן אייטערדיקער בארג פון אָפּגעריסענע, צעגאָסענע פאָרונקלען. אָבער אלע מאָל האָט דער בארג זיך צונויפגעשטעלט אין דער זעלבער פּיראַמידע־פאָרם. די אונטערשטע שיכט פון די נעכטיקע גוססדיקע און איבער נאכט — אויסגעגאנגענע ביי דער וואנט. איבער זיי, אין די פארטאָגן, האלב טויטע ארויסגעטראָגענע פון די בלאָקן און די לעצטע, די פרייוויליק רעזיגנירטע פאָרן אפּעל, מיט דעם לעצטן ביסל כוח זיך צוגעלייגט, כדי מידע, דערשלאָגענע, מיט שטאר גלאָציקע אויגן, ווארטן דאָ גלייכגילטיק אויפן סוף...

אין סאמע מיטן פון יענע גהינומדיקע טעג, אין דער לאגער אויפגעוודערט געוואָרן פון א געשעענישׂ, וואָס האָט נאָך מער פארשטארקט דעם פּחד. אין לאנגער האָט זיך באוויזן א נייער "צוגאנג" יידן, צונויפגעזאמלטע פון פארשידענע תפיסות, מיט אויסטערליש עשוואָלענע קעפּ. באזונדער זענען ביי זיי געווען אָנגעשוואָלן די שטערנס און פון שעה צו שעה איז דאָס געשווילעכץ מוראדיק געוואקסן. דער קאָפּ האָט באקומען די פאָרם פון א דרייעק, די אויגן זענען כמעט אינגאנצן פארגאָסן געוואָרן, נישט ארויסצוזען. זיי האָבן זיך אזוי געוואקלט א טאָג־צוויי און פארגרעסערט די בערג ביי די בלאָק־וועגט.

אין לאגער האָט מען זיך געשושקעט וועגן עפּעס אן איינשפּריצונג, וואָס זיי האָבן געקריגן ביים אָנקומען אהער. עפּעס האָט וועך געהערט, אז מענטשן פאלן נישט סתם פון דער העלער הויט. פון מויל צו אויער איז געגאנגען א שמועה וועגן א סם, וואָס ווערט אריינגעטאָן אין עסן. דאָס אלץ האָט נאָך מער פארשטארקט די בהלה, פארגרעסערט דעם פּחד.

אין יענע טעג איז אין בירקענאו דער מאָרד און אָרגאניזירטע הפקרות דערגאנגען צו זייער הויך־פונקט.

די לאגער־באדינונג, אָנהויבנדיק פון דעם לאגער־עלטסטן ביז צום לעצטן שטובן־דינסט, זענען געווען ווילד. די עס־עס האָט געאיילט און געטריבן וואָס שנעלער איבערצופירן די טויטע אין דער אזוי גערופענער "לייכן־האלע". פלעגן די נומערן ביי די טויטע נישט ריכטיק אָפּגעשריבן ווערן, דעריבער

זענען אויך די טויט־מעלדונגען אין דער שרייב־שטובע פאלש איבערגעגעבן געוואָרן. גאָרנישט האָט דאָן אין לאגער געשטימט. ס׳האָבן זיך ארומגעדרייט העפטלינגען, וועלכע זענען על פי בירקענאועד דין געווען פארעכנט ווי טויטע.

צעווילדעוועטע האָבן די כל מיני בלאָק־שרייבער ארומגעזוכט די נומערן, וועלכע דרייען זיך ארום אומגעזעצלעך. מען האָט געזוכט אויסצוגלייכן, פאריכטן, און לויט דעם בירקענאועד צדק, איז נאָר איין וועג געווען צו פאריכטן דעם טעות: ליקווידירן די נישט ריכטיקע נומערן. האָבן איבער די קעפ פון העפטלינגען זיך אראָפגעלאָזן הענטלעך פון לאָפּעטעס און העק און מענטשן זענען געפאלן ווי סנאָפּעס.

★ ★ ★

אין איינעם פון יענע טעג האָט מיך באהערשט א געוואלדיקער ווילן א קוק צו געבן אויף מיין נומער, ווי כ׳וואָלט געווואָלט זיך איבערצייגן, צי איך שטים מיט אים. ביינאכט, אויף דער פּריטשע, האָב איך פאָרזיכטיק, קיינער זאָל נישט באמערקן, אַרויפגעשאָרצט דעם אַרבל פון לינקן אָרעם און פון דערשטוינונג ממש דעם אָטעם נישט געקאָנט כאפּן: נישטאָ דער נומער! אפילו קיין שפּור פון א ציפער! פון איבעראשונג, האָב איך זיך ווי א ווארף געטאָן מיטן קאָפּ, ווי זוכנדיק א זאך וואָס איז נאָר וואָס פארלוירן געגאנגען. א צווייטער געדאנק האָט אויפגעבליצט: אפשר א טעות? איך האָב אַ שאַרף אַרויף געטאָן דעם צווייטן ארבל, נישטאָ! ווו איז אוועק געקומען מיין נומער? וואָס הייסט אין בירקענאו אָן א נומער? מיט וואָס וועל איך דאָס פארענטפערן?

צומאָרגנס בין איך אַרומגעגאַנגען ווי א באנומענער, געפילט זיך ווי אן איבעריקער און אפילו אויפגעהערט עסן. איך האָב זיך ארומגעטראָגן מיטן שטיקל ברויט, באהאלטנדיק עס אונטערן העמד, ווי א "מוזלמאן". ס׳האָט מיך פשוט אָנגענומען א חשק צו לויפן אונטער די שטעקנס און שרייען: "איך האָב נישט קיין נומער — און א סוף זאָל עס נעמען!"

נישט געווען ביי מיר דער מינדעסטער קלער, ווי אזוי דאָס וועט זיך ענדיקן. אין בירקענאו איז דאָך דער נומער וויכטיקער פונעם מענטש.

די זונטיקן פלעגן זיין די ערגסטע טעג אין לאגער. צו דער ארבעט פלעגט מען טאקע נישט ארויסגיין, אָבער די קאַפאָס פלעגן אויף אייגענער איניציאטיוו אָרגאניזירן פיין־קונגען, ווי לירפן אין א גרויסן קרייז און דערביי טראָגן אין די בלוזן ריזיקע שטיינער, באגלייט מיט קלעפּ און חוזק. אָדער, בכדי נישט פויל צו ווערן, מאכן "ספּאָרט"־איבונגען — טאָטשען זיך אין בלאָטע, טאנצן ווי א זשאבע און ענלעכע אויסטראכטענישן.

וועג מען האָט יענעם זונטיק פארטאָג געמאָלדן: היינט פארלאָזט קיינער נישט דעם בלאָק, האָט דאָס הארץ א טיאָכקע געטאָן. כ׳האָב פאָרגעפילט, אז דאָס אלץ האָט א שייכות צום ענין פון מיין נומער. היינט קומט מיין סוף. איך האָב אויף זיך געפילט די חוזק־בליקן פון די בלאָק־עלטסטע, ווי איך וואָלט זיך אין לאָגער אריינגעגנבעט, ווער ווייסט וואָס דאָ אָפּצוטאָן? אין אוישוויץ אָן א נומער?!

מען האָט באפוילן זיך אויסשטעלן אין דרויסן און דער בלאָק־עלטסטער האָט געהייסן, אז די אלע וועלכע האָבן נישט קיין נומערן, אָדער די ביי וועלכע מען זעט נישט דייטלעך דעם נומער, זאָלן ארויסטרעטן פון דער ריי און זיך שטעלן אין דער זייט, נעבן בלאָק־שרייבער. נישט געווען ביי מיר קיין ספק, אז דאָס מיינט מען נאָר מיך. אָבער אין דער טויט־שטילקייט זע איך ווי עס שאָטנט זיך ארויס פון דער ריי איינער, נאָך איינער — מיינע חברים פון דער פּריטשע, פון דער ארבעט. דאָס געזעמל ביים

בלאָק־שרייבער ווערט אלץ גרעסער און גרעסער. בין איך דאָך נישט איינער. און אפשר שפילט מען זיך אזוי מיט מיר? מען וויל מיך דאָ אריינארן. ווי מיט נישט מיינע פיס, האָב איך זיך אריבערגעשארט צו דער גרופּע ביים בלאָק־שרייבער, באקומענדיק מיין פּאָרציע קלעפּ, וועלכע זענען געווען אומפארמיידלעך אין די ד׳ אמות פון דער בלאָק־עליטע — און געווארט.

אין בלאָק זענען מיר געבליבן שטיין אין א קאָרידאָר, צווישן צוויי רייען דריי־גאָרנדיקע פּריטשן פון ביידע זייטן. דאָ האָט עס געהייסן שטובע. אין עק פון דער שטובע, האָבן שוין אויף אונדז געווארט די סלאָוואקישע בחורים, די טאטואירערס.

איך בין נישט געווען פון די ערשטע אין דער רייַ, אָבער אויך נישט פון די לעצטע. איך האָב גוט געקענט זען, ווי אויף א מיטלסטער פּריטשע ליגן די טאטואיר־מכשירים. מען האָט נאָך אַלץ געווארט.

אין איינגאנג פון דער שטובע האָבן זיך באוויזן דער בלאָק־עלטסטער און דער שרייבער. צוגעשארט זיך צו די טאטואירערס, האָט דער בלאָק־עלטסטער באפוילן: ״אָנפאנגען״! דער ערשטער האָט געזאָגט זיין נומער. איך האָב זיך צוגעקוקט. עפּעס טאטואירט מען דאָ אינגאנצן אנדערש, ווי מען האָט אונדז טאטואירט ביים אָנקומען. דאָ שטעכט דער טאטואירער ווי מיט א פעדער.

דער בלאָק־עלטסטער שטייט מיט פארלייגטע הענט אויף הינטן און קוקט זיך איין אין דער מלאכה. אלבערט העמעליין איז א דייטש, זייט יאָרן וואלגערט ער זיך אין תפיסות און קאָנצענטראַציע־לאָגערן. אַלס בלאָק־עלטסטער, איז ער דאָס געשפּענסט נישט בלויז פון זיין בלאָק, נאָר פון גאנצן לאגער. ער שטייט איצט אַזוי רואיק, מיט פאַרמרוחשעטע אויגן. ער קלערט עפּעס צו. ס׳איז פיינלעך שטיל ארום. דערנעבן שטייט דער בלאָק־שרייבער, גרייט געהרגעט צו ווערן אויף דעם בלאָק־עלטסטנס רוף. ביי די טאטואירערס ציטערן אין די הענט די נאָדלען, זיי האָלטן שוין ביים דריטן, עס גייט גאנץ שנעל, נאָר עס זעט אויס ווי א יאָר.

אומגעריכט גיט ער א צי אויס די האנט. האלט! געגוג! ער וויל טאטואירן. ער, אלבערט העמליין וויל ווייזן וואָס ער קאָן. ״דיין נומער״? דעם העפטלינג ווערט געזעצט דאָס בלוט. ״די האנט״! א שטאָך, נאָך א שטאָך. ניין, ער טויג נישט.

— שטובן־דינסטן, אוועק מיט אים. נאָך איינעם!

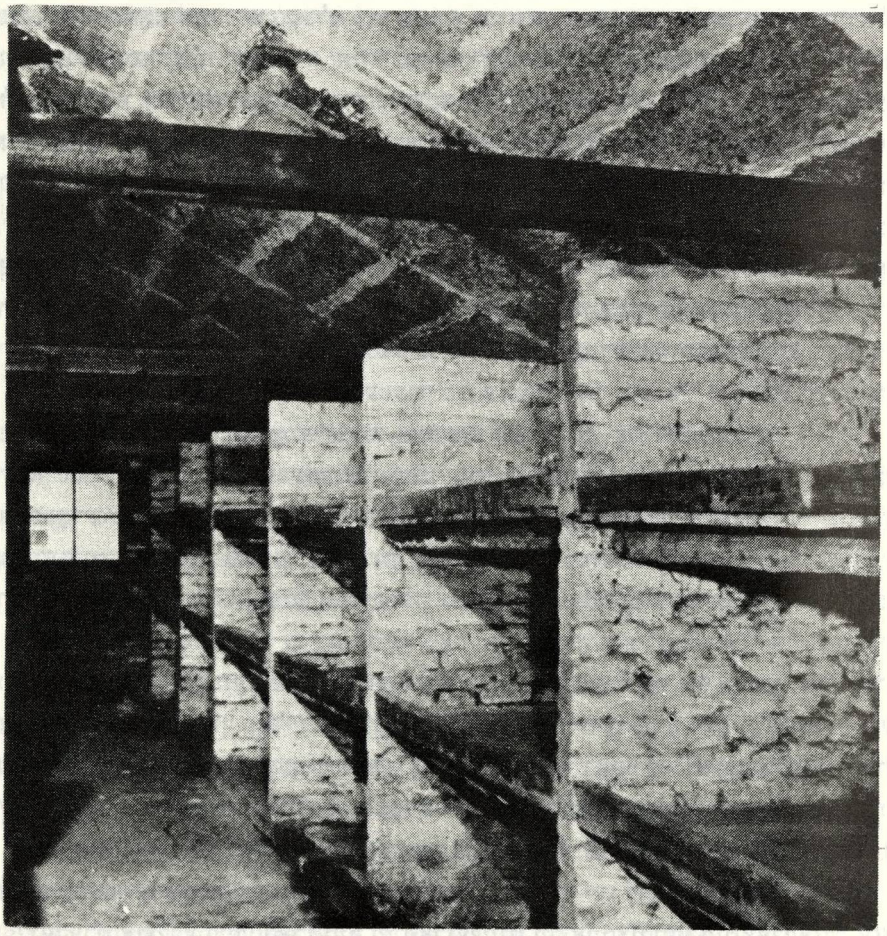
ער באווייזט נישט דעם ציפער אויסצושטעכן. עס טויג נישט!

— שרייבער — באפעלט ער — ארויס מיט דער קארטע! שטובן־דינסטן, אוועק מיט אים!

מיר שטייען איינגעהילט אין א שטילקייט, וואָס ווערט געשטערט בלויז פון דעם אָפּהילך פון טעמפּע קלעפּ. אין דער דריטער שטובע כאָרכלט ווער אין גסיסה. ניין, די נומערן געפעלן אים נישט. עס באפאלט אונדז א טויט־אנגסט. נאָר א נס קאָן דאָ העלפן. די רייַ דערנענטערט זיך צו מיר. פון דער דריטער שטובע הערן זיך די טעמפּע טויט־קלעפּ. עס בעטן זיך די צוויי טאטואירערס: ״דער נומער איז דאָך וווּנדערבאר, הער בלאָק־עלטסטער.״ און ער, אלבערט העמעליין, האָט זיך נאָך אלץ נישט־מיט וואָס צו באווייזן. נאָך איינער — און עס האלט ביי מיר. איך זע דייטלעך ביי די צוויי טאטואירערס אויגן מיט טרערן. ניין, עס איז נאָך אלץ נישט נאָך אלבערטס געשמאק. מען פרעגט מיך מיין נומער. אלץ ארום מיר ווערט פינצטער. עפּעס אין פארנעפּעלונג שטויסן זיך אין מיר בילדער פון מיין לעבן, יאָגן זיך גיך, גיך, ווי זיי וואָלטן מורא געהאט, אז זיי וועלן בלייבן שטיין אין דער מיט און נישט באווייזן אָנצויאָגן ביזן סוף. איך שטרעק אויס דעם אָרעם — הויט און ביין. ניין, מיין אָרעם געפעלט נישט דעם בלאָק־עלטסטן. איך זע גאָרנישט, טיפע פינצטערניש, מען דרייט מיר אויס די הענט. באלד וועט עפּעס

פאלן מיט אַ טעמפּ קלאפּ איבער מיין קאָפּ. ווי פון דערווייטנס הער איך ווי מיט טרערן בעט זיך וועד: "סאָ וועט עס גוט זיין, בלאָק־עלטעסטער!" איך פיל ווי מען שטעכט, אַ שטאָך נאָך א שטאָך. מען דינגט זיך עפּעס, עס קומט מיר פאָר ווי ערגעץ ווייט רעדט מען וועגן מיר — "שיין, געלונגען!" איך פיל ווי מען פירט מיך ביי דער האנט. יאָ, מען באווייזט מיין נומער, ער האָט געקאָנט, דאָס איז זיין ארבעט.

אין אָוונט האָט מיך וועד געדופן, געדופן מיין נומער, איך האָב אינסטינקטיוו א קוק געטאָן אויף מיין אָרעם און אראָפּ פון דער פריטשע. עס איז פאר מיר געשטאנען איינער פון די צוויי טאטואירערס. דו ווייסט — האָט ער געזאָגט — דו ביסט געווען דער צענטער, דערפאר ביסטו געבליבן לעבן...

אחד הצריפים בבירקנאו * אין איינעם פון די בארַאקן אין בירקענאו

One of the barracks in Birknau.

האלינקא – דאס יידישע מיידל מיטן צלם אויפן האלדז

חנה קרישטאל

סוף דעצעמבער 1943, אייניקע טעג נאָך די ווייַנאכט, בין איך מיט מיין מאן ישראל געזעסן אין אונדזער ווינונג אויף דער רייַטער־גאס אין לעמבערג, ווו די מלחמה־זאוועראכע פון 1טן סעפטעמבער 1939 האָט אונדז פון קעלץ פארוואָרפן אין דער גרעסטער שטאָט פון מזרח־גאליציע. דאָ זענען מיר אָנגעגאנגען אלס "אריער" אין זכות פון געפעלשטע דאָקומענטן, ווי אויך א דאנק דעם אויסערלעכן אויסזען. פלוצום דערהערט זיך א שטארק קלאפן אין טיר מיט א באפעל צו עפענען. מיין מאן ווארפט מיר צו א דערשראָקענעם בליק און לאָזט זיך צו דער טיר. עס באווייזן זיך פיר מענער — דריי געקליידעט אין פאָליצייאישע אוניפאָרמען און איינער אין ציווייל. זייער ערשטע פראגע איז געווען: "קאנסטו האלינקאן? מיר ביידע ענטפערן "ניין"! מען צעשיידט אונדז, פּדי נישט זיין צוזאמען. מיך פירט דער ציוויל געקליידעטער אריין אין קיך, מיין מאן בלייבט מיט די דריי מונדירטע. מיר ווערן געפאָרשט. צומערשט — מיט מילדע רייד, דערנאָך — געשרייען און דראָונגען.

— זאָג דעם אמת: דו ביסט א יידישע פרוי? — פרעגט דער אויספאָרשער.

אויף דער פראגע, ווי אויף די שפעטערדיקע, ענטפער איך מיט פיר פוילישע ווערטער:

— "ניע ראָזומיעם פאָ נימעיעצקו"... (כ'פארשטיי נישט קיין דייטש)...

א סברה, אז דער אומגעבעטענער גאסט האָט אָנגעהויבן גלויבן מיינע רייד, ווייל מיט אמאָל איז די אויספאָרשונג געווארן פארענדיקט. דאקעגן מיין מאן האָבן זיי דערציילט, אז זיי ווייסן געווי, אז מיר האָבן דעם יידישן מיידל געגעבן געלט און פראָדוקטן און ס'ווערט פאר אים זיין געזונטער, אויב ער ווערט זיך מודה זיין. אזויווי ער האָט זיי נישט צוליב געטאָן, איז געקומען די פראגע:

— דו ביסט א יידּ?

דער ענטפער פון מיין מאן איז געווען א קאטעגאָרישער ניין, און דערביי האָט ער געמאכט דעם אָנשטעל, ווי ער פילט זיך באליידיקט פון אזא פראגע. ס'טייטש, ער א יידּ? די אומגעבעטענע געסט האָבן אָבער זיך נישט איבערגענומען מיט זיין אָפּליקענונג און באפוילן... אראָפצולאָזן די הויזן. איצט איז שוין נישט געווען קיין ספק פאר די אויספאָרשערס, מיט וועמען זיי האָבן דאָ צו טאָן.

— יאוואָל, איצט רופן מיר די געסטאפּאָ, זיי ווערן שוין פון דיר ארויסבאקומען צי האָסט געהאָלפן האלינקאן, צי נישט...

געהערט אזעלכע רייד, האָבן מיר זיי פאָרגעלייגט זיך אויסצוקויפן מיט געלד.

— וואָס וועט איר האבן דערפון, אז מ'וועט אונדז אויפהענגען? מיר האָבן א ביסל געלט, קיינער וועט נישט וויסן. נעמט עס פאר זיך און גייט אייך אייער ווערק. אויך מיר וועלן אוועק פון דאנען.

זיי האָבן פארלאנגט 50 טויזנט זלאָטיס, דערנאָך מסכים געווען אויף 40 טויזנט, אָבער מיר

האָבן נישט געהאט מער ווי 10 טויזנט, וועלכע זענען געלעגן פארשטעקט אין א קויש. זיי האָבן אומגעציילט אריינגעלייגט די באנקנאָטן אין טאש און אוועק מיט א פריינטלעכן אָנזאָג:

— איר קאָנט דאָ בלייבן ווינען...

מיר האָבן נישט אָנגענומען זייער עצה. הגם ס'איז שוין געווען 10 ביינאכט, די איינגעפירטע פאָליציי־שטונדע און דער פארבאָט צו זיין אין גאס פון 7 אָוונט, האָבן מיר ריזיקירט און אוועק צו א באקאנטער קריסטלעכער פאמיליע. זיי האָבן זיך שטארק געוווּנדערט וואָס מיר האָבן געוואגט צו קומען אין אזא שפעטער שעה. מיין מאן האָט זיי דערציילט די סיבה פון דעם ריזיקאלישן שריט:

— מיט א צייט צוריק האָב איך אין ארבעטס־אמט אין לעמבערג באגעגנט א מיידל, וואָס איז געקומען צו א באקאנטער קריסטין פון איר פאָטער, א יידישער אינזשעניער און מוטער, א קינדער־דאָקטערין. די עלטערן זענען אומגעקומען אין געטאָ אין די יתומה האָט זיך אויפגעהאלטן ביי איניקע פוילישע פריינד פון טאטע־מאמע. איין באאמטער האָט מיר דערציילט איר געשיכטע, האָב איך זי ארויסגערופן אין דרויסן, אויסגעפרעגט געוויסע פרטים און איר געגעבן אונדזער אדרעס צו וועגן זיך, אין פאל פון א נויט. צומאָרגנס איז האלינקא געקומען צו אונדז אין שטוב, נישט וויסנדיק אז זי האָט צו טאָן מיט יידן. איך האָב איר געגעבן א סומע גלעלט און געפרעגט: "וואָס וועט זיין, האלינקא, אז מ'וועט ביי דיר געפונען דאָס גלעלט? וועָס וועסטו ענטפערן אויף דער פראגע, פון וואנען קומט צו דיר אזא סומע?" האלינקא האָט מיך פארזיכערט: "איך וועל זאָגן, אז כ'האָב פארקויפט די בגדים פון מיינע עלטערן, פאר דעם גלעלט האָב איך געקויפט סאכארין מיט וועלכער איך האנדל אויפן מארק". זי איז אוועק, נאָר אירע באזוכן אין אונדזער היים זענען געווען גאנץ אָפטע. תמיד האָט זי באקומען פון אונדז גלעלט און פראָדוקטן. האלינקא האָט געטראָגן א גרויסן צלם אויפן האלדז און איר אויסזען איז געווען פון א טיפישער שיקסע. זי, ווי מיר האָבן געהאָפט, אז מיט אזא אויסזען וועט מען אפשר דערלעבן די באפרייונג.

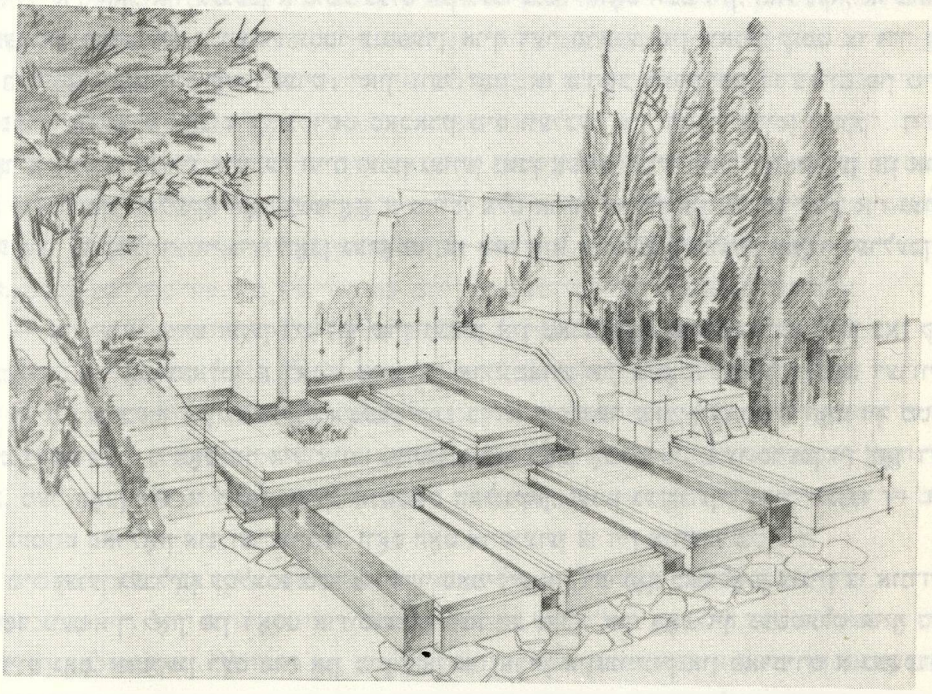
— אין יענער צייט זענען די רוסן שוין געווען אין טארנאָפאָל, א שעה רייזע מיטן באן קיין לעמבערג, אָבער זיך אָפגעהאלטן א לאנגע צייט פון אריינמארש אין שטאָט. האלינקא האָט דערווייל באשלאָסן צו גיין ארבעטן און געפונען באשעפטיקונג ביי א דייטשער פאמיליע, ווו זי האָט זיך מטפל געווען מיט זייער קינד. זי האָט זיך מיט אונדז געזעגנט, מיר האָבן אָפגעשטימט צו טרעפן זיך נאָך דער באפרייונג. מער האָבן מיר זי נישט געזען. אנשטאט האלינקאן, זענען געקומען די פיר מענער — און מיר האָבן געמוזט פארלאָזן אונדזער ווינונג, וואָס האָט אויסגעזען צו זיין א זיכערע.

מיר זענען געבליבן עטלעכע טעג ביי דער פאמיליע און דערנאָך באשלאָסן צוגיין צו אונדזער דירה, אפשר וועט זיך לאָזן פון דאָרט ארויסנעמען געוויסע זאכן. איך האָב זיך געשטעלט אויף דער צווייטער זייט גאס, אנטקעגן דעם הויז און מיין מאן איז אריין אינעווייניק און פארפירט א געשפרעך מיטן הויז־וועכטער, אן אוקראינער, ווייזט אויס א נייער אין דעם הויז, וויל ער האָט אונדז נישט דערקענט. אויף דער פראגע, ווו זענען די לאָקאָטאָרן דאָס פאָרפאָלק, האָט דער מאן דערציילט:

— דאָ נישט לאנג זענען געווען עטלעכע פאָליציסטן און געפרעגט אויף דעם פאָרפאָלק. אויף מיין פראגע "וואָס האָט פאסירט?" האָבן זיי דערציילט, אז א געווייס יידיש מיידל, האלינקא, האָט געארבעט ביי א דייטשער פאמיליע, וועלכע איז געווען זיכער, אז זי איז א קריסטלעכע. נאָר אין דער וויגילע־נאכט, ווען מ'האָט ביים טיש זיך געטיילט מיטן הייליקן "אפלאָטעק", האָבן די בעלי־בתים באמערקט, ווי דאָס מיידל ווארפט אונטערן טיש דאָס הייליקע שטיקל. "דו ביסט א יידישקע" — האָט די דייטשקע רעאגירט מיט כעס. האלינקא האָט מיט שטאָלץ געענטפערט: "ריכטיק, איך בין א יידישע

טאָכטער. מיין מאמען, דעם טאטן, די גאנצע פאמיליע האָט איר געהרגעט — איר קאָנט אויך מיך הרגענען". אויף אן אויספאָרשונג אין דער געסטאפּאָ האָט מען איר געפיניקט אזוי לאנג, ביז זי האָט אָנגעגעבן אונדזערע נעמען און אדרעס, נישט וויסנדיק אפילו צי מיר זענען יידן. די דייטשן האָבן דערשאָסן האלינקאן און דערנאָך געקומען אין אונדזער ווינונג.

איצט איז פאר אונדז געווען קלאָר, אז מיר טאָרן נישט מער איבערטרעטן די שוועל פון דער דאָזיקער דירה...

עס איז גארניט פארבליבן...

י. שמולעוויטש

די טעג (אָנהייב 1976), איז צוריקגעקומען פון א באזוך פון דער שטאָט קעלץ, וואָס איז אין פוילן, סעם מייערסאָן, פרעזידענט פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ניו יאָרק. וואָס איז ער עפעס געפאָרן איצט אויף א באזוך קיין קעלץ? איז דער ענטפער אויף דעם א גאָר אינטערעסאנטער.

סעם מייערסאָנס פאָטער, וואָס איז געווען באוויסט אין קעלץ אלס ר׳ דוד יואל׳ס, איז געווען פון די ערשטע פופצן יידישע קינדער, וועלכע זענען געבוירן געווארן אין דער שטאָט קעלץ. געווען איז דאָס אין יאָר 1862. ביז דעמאָלט האָבן יידן ניט געטאָרט ווינען אין קעלץ. ר׳ דוד יואל׳ס מייערסאָן איז אלע יאָרן געווען אן אנגעזעענער סוחר פון הייוון, ער האָט געהאַט א פארצווייגטע גוט באקאנטע משפחה אין קעלץ. ר׳ דוד יואל׳ס האָט געהאַט א גרויסע וויסע בּאָרד, ער איז געווען א הייסער חסיד. אין זיין אייגענעם הויז, וואָס איז געווען אויף דער אלט־וואַרשעווער גאס 26, האָט ר׳ דוד יואל׳ס אויך געהאט אן אייגענעם, גרויסן בית־המדרש.

איינער פון זיינע זין, שמחה (סעם) מייערסאָן איז נאָך אין יאָר 1929 אוועק פון קעלץ. ער איז געקומען קיין אמעריקע און דאָ אויפגעשטעלט א נייעם לעבן מיט זיין פרוי מיני (פון דער היים שטאַרקמאַן), וועלכע שטאַמט אויך פון קעלץ. די יאָרן זענען געלאָפן. דאָס פּאָרל האָבן שוין איצט דאָ צוויי זייער פראמינענטע זין, איינער א דאָקטער און דער צווייטער א לאָיער.

— פאַר וואָס זיינט איר — פרעג איך ביי אים — עפעס איצט געפאָרן אויף א באַזוך קיין קעלץ? וואָס האָט אייך געצויגן אַהינצו?

— אין פאַרלויף פון די העכער 45 יאָר וואָס איך בין אין אמעריקע — ענטפערט מיר סעם מייערסאָן — איז מיין שטרעבונג געווען צו פאָרן זען קעלץ. איך האָב געוואָלט זען מיין היים־שטאָט, מיין געווענענע שטוב, וווּ עס זענען געווען מיינע נאענטע. איך האָב געוואָלט זען די אַמאָליקע יידישע גאַסן און הויפן אין קעלץ, איך האָב געוואָלט הערן דעם אָפּקלאַנג פון די פריידן און ליידן פון די דאָרטיקע יידן, אַזוי ווי איך האָב דאָס איבערגעלאָזט, מיט א קנאַפּן־האלבן־אָרהונדערט צוריק...

קוק איך אין די טרויעריקע אויגן פון דעם ליבלעכן סעם מייערסאָן. איך פיל דערביי, אז מיינע אויגן ווערן גלייכצייטיק פארלאָפן מיט טערערן. עס איז אזוי אומעטיק, דאָס האָרץ דריקט פון ווייטאָג. ״און וואָס האָט איר איצט — פרעג איך ביי אים — געזען אין קעלץ, וואָס איז פארבליבן פון די אַמאָליקע יאָרן, פון דעם אַמאָליקן דאָרטיקן יידישן לעבן?״

ער איז געווען דריי טעג אין קעלץ, דערציילט ש. מייערסאָן, אָבער ער האָט זיך דאָרט ארומגעדרייט ווי אויף ״ינער וועלט״. אומעטום וווּ ער איז געגאַנגען און געווען, איז ניטאָ אפילו קיין צייכן, אז עס זענען אַמאָל געווען יידן. דאָרט, וווּ ס׳איז אַמאָל געווען אַ געדיכט יידיש לעבן, איז איצט פוסט און וויסט, ס׳איז גאָרניט פאַרבליבן...

בעט איך ביי סעם מייערסאָן ער זאָל מיר דערציילן, וווּ ער איז געווען איצט אין קעלץ. רעכנט ער אויס גאַסן און פּלעצער: אלטע־וואַרשעווער, קליינע, בייזעטשינער, דער מארק, וועסאלא, די לאנגע,

סיליגיטשנע באזאר, לעשנא, סטאשיצא, אלעקסאנדרא, קעלעיאָווע און נאָך און נאָך. ער, מייערסאָן, רופט כסדר־אָן נעמען פון גאַסן און פּלעצער — און מיר שווינדלט פאר די אויגן. איך זע פּלוצלינג אלץ פאר זיך איצט, ווי דאָס וואָלט געווען ערשט נעכטן. דאָס זיינען דאָך מיינע גאסן, מיין היים, מיין קינדהייט. עס ווילט זיך מיר אויסשרייען, רופן און קלאָגן: ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך, ווי אַזוי האָט מען געקענט פאַרניכטן און אָפּווישן אַזא ווונדערלעכע יידישע וועלט?!

— און וואָס איז איצט אויף דער "פּזשעדמיעשטשע" ביי דער אלטע־וואַרשעווער גאס? דאָרט האָבן דאָך אַמאָל געווויינט בלויז יידן? אזוי פיל טייערע, האַרציקע יידישע פרויען און קינדער, מענער און זקנים. אַזא טייערע יידישע יוגנט געווען, פול מיט האָפענונגען און גלויבן.

— גאָרניט, ס'איז גאָרניט פאַרבליבן, — איז סעם מייערסאָן'ס ענטפער. — די גאַנצע אַמאָליקע יידישע "פּזשעדמיעשטשע" איז אָפּגעווישט געוואָרן. אויך דער סטאָוו (טייך) וואָס פלעגט דאָרט פארביישווימען ביז אריבער די פּלאָנטן, איז מער ניטאָ. עס זענען אויסגעוואָקסן נייע, גרויסע געביידעס. איצט גייט דאָרט אָן א גאָר אנדערער לעבן ווי אַמאָל. אויך די אַמאָליקע "נייע וועלט" מיט דער ארומיקער געגנט, דערציילט מר. מייערסאָן, וואָס איז אַמאָל געווען באלעבט הויפּטזעכלעך מיט יידן, איז פולשטענדיק פאַרשוווונדן. אלץ איז דאָרט פארבויט און איבערגעבויט, עס איז גאָרניט צום דערקענען.

איך זיץ פארטראכט, אין מיין מוח לויפן אומאויפהערלעך געדאנקן. זאָל איך וואָגן, זאָל איך פרעגן — טראכט איך ביי זיך — אָדער גאָר פארשווייגן? אָבער עפּעס א געהיימער כוח אין מיר שטויסט און זאָגט אונטער: "פרעג, דו מוזט אויך דאָס וויסן"... פרעג איך ביי סעם מייערסאָן, אויב ער איז אויך איצט, זייענדיק אין קעלק, געווען אויף מיין גאס? די גאס, וווּ איך בין געבוירן און אויסגעוואקסן, וווּ איך האָב געלערנט און ס'איז פארפלאָסן מיין יוגנט, וווּ איך האָב געהאט מיינע ערשטע פריידן און ליידן, מיין היים, מיינע טייערע, נאענטע. זיי זענען דאָך, צוזאמען מיט אנדערע יידן, ארויסגעפירט געוואָרן — אין סוף אויגוסט 1942 — קיין טרעבלינקע. איז ווי זעט דאָרט אויס איצט, וואָס איז פאַרבליבן?

איך זיץ און ווארט וואָס מיין לאנדסמאן וועט וועגן דעם דערציילן, און מיין הארץ ציטערט. "געווייס בין איך געווען — דערציילט סעם מייערסאָן — אויף יענער גאס. אלץ איז דאָרט איצט ווי אמאָל, אָבער אָן יידן און אָן א צייכן פון יידיש לעבן. עס שטייען דאָרט די זעלבע קליינע הייזער, ווי אמאָל. די הייזער — איינגעבויגן אין טרויער, עס זעט אויס, ווי זיי באווייגען דעם יידישן גורל..."

בלייבן מיר ביידע זיצן שטיל, סעם מייערסאָן און איך. ס'איז גאָרניט פארבליבן, גאָרניט! יאָ, די אַמאָליקע גרויסע שיינע שיל אין קעלק, וואָס עס האָט אין יאָר 1912 אויסגעבויט דער גביר משה פעפער, איז יאָ פארבליבן. דאָס איז אויף דער נייע־וואַרשעווער גאס. דאָרט, אין דער גרויסער שיל, וווּ ישראל חזן (וויינער) פלעגט באַצויבערן מיט זיין געזאנג די קעלצער יידן. אין דער גרויסער שיל איז איצט גאָר אָן ארכיוו פון די פאַלאָקן.

"און ווי זעט איצט אויס — פרעג איך — אין מארק און אויפן באזאר? דאָרט פלעגן דאָך ערלעכע, יידישע טאנדעטניקעס ברענגען און פארקויפן בעת די יאָרידן דינסטיק און פרייטיק — קליידער, שיך און שטיוול, וועש, היטלען און אנדערע זאכן, וועלכע זיי פלעגן אויסארבעטן מיט שווייס און מי. ווי אזוי זעט איצט אויס דאָרט, וווּ ס'זענען אַמאָל געווען יידישע קראָמען און קרעמלעך?"

— אומעטום איז קאַלט און פּוסט — ענטפערט מייערסאָן. — ס'איז אפילו ניטאָ קיין צייכן פון דעם וואָס ס'איז געווען אַמאָל. ס'איז גאָרניט פאַרבליבן...

— און ווי זעט איצט אויס, וויל איך וויסן, דער "ווינער־זאל" פון זלאטע גורעוויטש, וואָס איז אין מארק דאָרט, איבער די "פילאַרן". אין יענעם זאל, זענען דאָך אַמאָל געפֿראוועט געוואָרן די מערסטע יידישע חתונות און אנדערע שמחות. דאָרט איז שטענדיק געווען היימלעך, פרייד, די מוזיק פלעגט פאַרהילכן דעם גאנצן ארום.

— ס׳איז פון דעם גאָרניט פארבליבן — ענטפערט מייערסאָן מיט א טרויעריקער שטימע — גאָרניט. יאָ. די "פילארן" און דער זאל זענען אויך איצט דאָ. וועט מען גייט פארביי, דוכט זיך אויס, אז מען הערט, ווי א ווייטן אָפּקלאַנג, מוזיק פון די דאָרטיקע אמאָליקע יידישע חתונות. עס איז ניט מער ווי א חלום, וואָס ווערט באלד צערונען...

אין קעלץ, ווו פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן געלעבט קנאַפּע דרייסיק טויזנט יידן, זענען איצט דאָ בלויז דריי. צוויי זענען קעלצער, איינער איז פון ווארשע. די דריי יידן האָבן קריסטלעכע פרויען מיט קינדער. דאָס אלץ איז פארבליבן פון דער אַמאָליקער, יידישער קעלץ. וואָס טראכטן און זאָגן די אָרטיקע פּאָלאקן איצט וועגן יידן? קעלץ איז דאָך אמאָל געווען באקאנט אלס אן אנטיסעמיטישע שטאָט. די עלטערע פּאָלאקן, דערציילט מייערסאָן, געדענקען די אמאָליקע יידן און דאָס דאָרטיקע געווענע יידישע לעבן. געוויסע רעדן אפילו וועגן דעם מיט א מין בענקשאפט. אָבער די יונגע פּאָלאַקן אין קעלץ וויסן גאָרניט וועגן יידן. פאר זיי, זענען יידן ווי עפּעס א פאנטאסטישע לעגענדע...

סעם מייערסאָן איז אויך געווען אויפ׳ן אַלטן יידישן בית עולם אין קעלץ, וואָס איז אויף דעם כענטשינער וועג. אויפן גאנצן גרויסן בית־עולם, דערציילט ער, איז גארניט פארבליבן. ס׳איז א גרויסער, פּוסטער פעלד. די מצבות איינגעזונקען, אנדערע זענען זיך צעפאלן און צעקרישלט. מ׳זעט נאָר גריבער און פּוסטקייט. ארום איז טרויעריק, עס דוכט זיך אויס, ווי מען וואלט הערן א שטילן געוויין פון די אמאל פארשטאָרבענע יידישע מענטשן. עס דוכט זיך, אַז זיי קלאָגן, פאר וואָס זיי האָבן ניט קיין רו אין זייער אייביקן שלאָף...

דערמאָן איך זיך ווייטער אין אונדזער שמועס, אז ארום קעלץ זענען אמאָל געווען אומצאָליקע יידישע שטעטלעך. די געדאנקען לויפן שנעל, עס דערמאָנט זיך — סוכעדניאָוו, כמיעלניק, כענטשין, פּינטשעוו, סטאשעוו, פּאטשענעוו, אָפּאָטשנע, בוסקאָ, אָפּאטאָוו, מאלאגאשטש, שידלאָוו, ביאלאגאן, סטאָפּניץ, בייזעטשין, דאָלעשיץ און אנדערע. וואָס איז איצט אין די דאָזיקע אמאָליקע שטעטלעך, ווי זעט דאָרט אויס אָן יידן?

זייענדיק אין קעלץ, האָט סעם מייערסאָן אויך באזוכט עטלעכע קליינע, געווענע ארומיקע יידישע שטעטלעך. אָבער דאָרט איז גאָרניט דאָ פון דעם וואָס האָט געהאט צו טאָן מיט יידן און יידישקייט. גאָרניט!

— ווי איז דאָס מעגלעך — זאָג איך ווי מיט א טענה צו אים — אז אין יענע שטעטלעך איז איצט ניטאָ ניט נאָר קיין יידישע מענטשן, נאָר אפילו אויך ניט קיין צייכן, אז דאָרט איז אמאָל געווען א יידיש לעבן?

— איך האָב ניט — זאָגט מייערסאָן — אויף דעם קיין ענטפער. ס׳איז טאקע טרויעריק, אָבער דאָס איז די ווירקלעכקייט... ס׳איז גאָרניט פארבליבן, גאָרניט...

("פאָרווערטס", 23.1.76)

א בריוו פון דער היים...

אָט האָט די פּאָסט געבראכט מיר א בריוו פון דער ווייטער קעלץ, מיין געוועזענע היים־שטאָט אין פוילן. ווידער זע איך — דורך דעם קורצן בריוו — די שטאָט פון מיין קינדהייט און יוגנט, מיינע נאענטע און טיערע — אלע זענען זיי אומגעבראכט געוואָרן פון די היטלעריסטישע מערדערס. אזוי פיל יאָרן שוין פארלאָפן זינט איך בין אוועק פון מיין היים־שטאָט, א ווונדערלעכע יידישע וועלט איז געוואָרן פארטרונקן אין א ים פון בלוט און טרערן. קיינער פון די יידן איז נישט פארבליבן אין דער אמאָליקער היים־שטאָט, און דאָ גאָר — א בריוו פון דאָרט...

ווען איך האָב געזומען די קאָפּערטע אין מיינע הענט, ווען איך האָב אויף דעם געזען דעם פּאָסט־סטעמפּל מיט די ווערטער — KIELCE — האָט מיין הארץ געגעבן א טרייסל. איך בין געוואָרן ווי אויפגעציטערט, אין מיינע אויגן זענען אויך געווען טרערן. אט צו וואָס א פשוטער בריוו, בלויז א געוויינלעך שטיקל פאפּיר, קאָן אפטמאָל דערפירן! פון ואנען קומט צו מיר א בריוו פון קעלץ, איך האָב דאָרט קיינעם נישט וואָס זאָל מיר שרייבן, ניטאָ דאָרט קיינער פון מיינע נאָענטע, אפילו אויך נישט פרעמדע, סתם יידן. קיינער נישט, ס׳איז א פוסטקייט. פון דעם אמאָליקן פארצווייגטן יידישן לעבן איז מיין געווועזענער היים־שטאָט, איז נישט פארבליבן אפילו א צייכן. עס איז ווי אן אומענדלעכער בית־עולם...

דער בריוו פון קעלץ צו מיר איז פון א פּוילישער פרוי, זענאָדיא קאָנקאָ. זי איז א קריסטין, אָבער נישט פרעמד צו יידן. אין צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט זי גערעטעוועט א יידן, מיט וועמען זי האָט אויפגעבויט א צופרידענעם לעבן. בידע זענען זיי, אין צייט פון דער מלחמה, פארוואָגלט געוואָרן פון וואַרשע קיין קעלץ. דער מאן איז געשטאָרבן מיט א קורצער צייט צוריק. ער, דער ניט קעלצער, איז איצט געווען דער לעצטער ייד אין קעלץ.

שלמה קאָנסקי האָט געשטאמט פון לוקאָוו, נישט ווייט פון שעדלעץ. נאָך מיט יאָרן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז זיין משפחה אוועקגעפאָרן קיין וואַרשע, זיי האָבן דאָרט געווווינט אויף טוואַרדא־גאס 20. קאָנסקי האָט געהאט זיבן ברידער און איין שוועסטער. אָבער אלע אכט קינדער, צוזאמען מיט זייערע טאטע־מאמע, אהרן און זלאטע, זענען שפּעטער אומגעבראכט געוואָרן פון די נאצישע רוצחים. פארבליבן פון דער גאנצער משפחה איז בלויז ער, שלמה.

דאָס האָט דער ניצול־געוואָרענער ייד געהאט צו פארדאנקען דעם ליבהארציקן פּוילישן מיידל, זענאדיא טשאיא, וועלכע איז געוואָרן זיין פרוי. זי האָט אים איינגעשאפן "אַרישע" פאפּירן, זי האָט אים אויסבאהאלטן און געראטעוועט פון א זיכערן טויט, ביי די היטלעריסטישע רוצחים.

ווען דאָס פּאָרל איז אוועק פון וואַרשע, בעת ס׳איז דאָרט אין יאָר 1944 פאָרגעקומען דער אויפשטאנד פון פּאָלאקן, האָבן זיי זיך דערשלאָגן קיין קעלץ. דאָרט איז ער, סטאניסלאוו (שלמה) קאנסקי געווען דאן דער איינציקער ייד, נאכדעם ווי די נאציס האָבן שוין געהאט ארויסגעפירט אלע יידן פון דער שטאָט אויף פארניכטונג. און ווען קאנסקי איז געשטאָרבן מיט א קורצער צייט צוריק, איז דאָס געווען דער טויט פון לעצטן ייד אין קעלץ.

די אלמנה האָט זייער באווײַנט דעם טויט פֿון איר מאַן, מיט ווען זי האָט געהאט א גליקלעכן צוזאמענלעבן. די פרוי האָט געוואָלט מאכן אן אזכרה פאר איר פארשטאָרבענעם מאַן, אָבער אין קעלץ איז אפילו נישטאָ א מנין יידן, נישטאָ דאָרט ווער עס זאָל זאָגן קדיש. האָט פרוי קאנקא געזאָרגט דערפאר, אז אן אזכרה זאל דורכגעפירט ווערן אין ווארשע, אין דער דאָרטיקער איינציקער פֿאַרבליבענער שיל. די אלמנה האָט אויך געזאָרגט דערפאר, אז איר יונגער זון, וועלכער ווינט אין קאָפֿענהאָגן (דענעמאַרק), זאָל זיך אויסלערנען זאָגן קדיש. זאָל דער זון, איז געווען דער ווילן פון דער אלמנה, זאָגן קדיש נאָך זיין פאָטער.

וועגן טויט פון דעם 62־יאָריקן שלמה־סטאניסלאוו קאנסקי, האָב איך געשריבן אין מיינעם אן ארטיקל ("פֿאָרווערטס", פעברואר 3, 1978). קורץ נאָכדעם, איז דער דאָזיקער ארטיקל דערגאנגען צו פרוי קאנקא. דאָס איז צו איר איבערגעשיקט געוואָרן פון ניו־יאָרק, פון דעם באקאנטן יידיש־געזעלשאפטלעכן טוער, סעם מאיערסאָן, וועלכער איז אויך סעקרעטאר פון דער היגער קעלצער לאנדסמאנשאפט.

אין איר בריוו צו מיר, דאנקט די קריסטלעכע פרוי פאר מיין ארטיקל, פאר שרייבן אויף א ווארעמען אופן און דערמיט אויך באערן דעם אָנדענק פון איר פארשטאָרבענעם מאַן. די פרוי דערציילט דערבײַ, אז אין שיל אין קאָפֿענהאגען, איז דורכגעפירט געוואָרן א פֿאסיקע אזכרה, צום ערשטן יאָרצייט, פאר איר פארשטאָרבענעם מאן שלמה קאנסקי, ווי אויך אין אָנדענק פון זיין גאנצער משפּחה, וואָס איז אומגעבראכט געוואָרן בײַ די נאצים. איר זון האָט בײַ דעם געזאָגט — וואָס ער האָט זיך שוין אויסגעלערנט — דעם הייליקן קדיש.

די פרוי דערציילט אויך אין איר בריוו, אז מיין דערמאָנטן ארטיקל האָט מען איר איבערזעצט אין פויליש. זי האָט אלץ געלייענט און פארשטאנען. די קריסטלעכע פרוי פון דעם פארשטאָרבענעם יידישן מאַן, וועמען זי האָט גאראטעוועט פון א זיכערן טויט בײַ די נאצים, שאצט דאָס ווי געהעריק אָפּ. שלמה קאָנסקי, וועלכער איז געווען א גוטער שניידער־פאכמאן, איז געווען באליבט אויך בײַ די פֿאָלאקן אין קעלץ. נישט אלע דאָרט האָבן אָבער געווּסט, אז אָט דער גוטער שניידער אין שטאָט איז א יִיד.

האָב איך איצט געלייענט דעם בריוו, וואָס איז צו מיר דערגאנגען פון מיין אמאָליקער היים־שטאָט, און מיטאמאָל האָט אלץ פאר מיר ווידער אויפגעלעבט. מיין אמאָליקע היים, די נאָענטע, די יידן אין מיין אמאָליקער היים־שטאָט, אלץ ווי ס'וואלט געווען איצט...

איך האלט דעם בריוו אין מיינע הענט, איך לייען די ווערטער פון פרוי זענאָדיא קאָנסקא, איך זע דערבײַ פאר זיך א ווידער־אויפגעלעבטע יידישע וועלט. איך קען זיך נישט מיט דעם צעשיידן, אלץ איז אזוי נאָענט. דער אמאָל לעבט ווידער אויף אין מוח, דאס הארץ ווערט צעריסן פון ווייטאָג...

אויף דער קאָפֿערטע פון בריוו, וואָס איך האָב דערהאלטן, איז דער אדרעס שיענקעוויטשא־גאס. דערזע איך פאר זיך פֿלוצלינג די דאָזיקע גאס — אמאָל האָט דאָס געהייסן קאָליאָוואָ — וואָס איז געווען דער צענטער אין שטאָט. פון דאנען־אויס האט געפירט דער וועג צו דער קליינער גאס, לאנגע, דער גרויסער מארק, בייזעטשינער, נייע־וואַרשעווער, אלטע־וואַרשעווער, צום באזאר, סעמינארסקא...

אומעטום אין די (און אויך אנדערע) גאסן, זענען געווען יידן; יידישע מענער, פרויען און קינדער. אי, די טייערע אמאָליקע הארציקע יידישע קינדער... אומעטום דאָרט אין אלע גאסן אין קעלץ, זענען געווען יידישע הייזער, די מערסטע אָרעמע, אָבער אָנגעפילט מיט יידישקייט. יידישע הייזער מיט סוחרים, קרעמער, האַנטווערקער, ארבעטער, לערער, מלמדים, אלערליי יידישע מענטשן, ערלעכע און טרייע צו זייער פאָלק. געווען אויך א צאָל, ליידער ווייניק, גבירישע הייזער. אין אלע זייטן זענען געווען

פארוואַרצלט יידישע הייזער, פון וואנען עס האָט שטענדיק געשטראמט, אין ליידן און פריידן, האַרציקע יידישקייט. כמעט אין אלע גאסן, זענען אויך געווען יידישע קראָמען, גרעסערע און קלענערע.

אויף דער לאנגער שיענקעוויטשא־גאס, ווו אין בייַדע זייטן זענען אויך געווען יידישע געשעפטן, איז שטענדיק אין אָוונט געווען פול מיט שפּאַצירנדע יידישע יוגנטלעכע. נאָך מער יידן, האָט מען דאָרט געזען שבת. פון דאָרט, אין דער לינקער זייט, האָט געפירט דער וועג אין סטאשיצא־פּארק, וואָס איז זומער־צייַט שטענדיק געווען פול מיט יידן.

אויף דער דאָזיקער שיענקעוויטשא־גאס פלעגן יידישע יוגנטלעכע שפּאַצירן ביז צום סוף אַראָפּ, ווו ס׳איז געווען דער שטאָט־וואקזאל. דאָ פלעגט מען אריבערקוקן די מויער, האָט מען געזען באנען אָנקומען און אוועקפאָרן אין די גרויסע שטעט, העט־וויַיט אין דער וועלט איריַן. אָט פון דאנען טאקע, פון דעם וואקזאל, ביים סוף פון דער שיענקעוויטשא־גאס, האָבן די נאציס ארויסגעפירט די קעלצער יידן — צווישן זיי אלע מיינע נאָענטע — קיין טרעבלינקע. געווען איז דאָס די לעצטע וואָך, בעת זייער הייסע טעג, אין חודש אויגוסט 1942. שוין 36 יאָר זינט יענער טראגישער צייט, ווידער דערמאָנט מיך איצט וועגן דעם דער באקומענער בריוו פון מיין אמאָליקער היים־שטאָט. עס איז א פיינלעכע דערמאָנונג, נישט צו פארגעסן...

דורך דער קליינער־גאס, ווידער אראָפּ, וואָס איז אוועק אין א זייט פון דער לאנגער שיענקעוויטשא, האָט דער וועג געפירט צו דער בריַיטער נייַ־וואַרשעווער גאס. ביים סוף דאָרט, פונקט אנטקעגנאיבער דעם שמאָלן געסל שוויענטי וואָיטשעך, איז געווען די גרויסע שטאָט־שיל. א הויכע, בריַיטע, מאסיווע געבייַדע, געבויט פון ציגל, מיט א גרויסן פארנעם. ווי מען גיט איבער, זענען אין דער געבייַדע פון דער שיל איצט איינגעזאמלט די ארכיוון פון דער שטאָט קעלץ.

איך ווייס נישט, אויב אין דעם איז אויך פאראן די געשיכטע וועגן יידן אין קעלץ. אויב יאָ, קאָן מען פון די ארכיוון זען, אז דער דאָרטיקער יידישער ישוב איז געווען א יונגער...

("פאָרווערטס", 28.7.78)

יוצאי קילץ שחזרו לעירם אחרי השואה (צולם לפני הפוגרום ב־1946).

דאָס בילד איז געמאַכט אַ פאָר חדשים פאַר דעם פאָגראָם אין קעלץ אין אָנפאַנג 1946

געשענדעטע קברים

ביי א צאָל פוילישע יידן וואָס ווינען אין ניו־יאָרק און אין אנדערע ערטער אין אמעריקע, הויפּטזעכלעך ביי די וואָס האָבן דורכגעמאכט דעם היטלער־גיהנום, איז לעצטנס א דראנג צו פֿאָרן באזוכן דאָס אמאָליקע היימלאנד. עס איז קלאָר, אז זייענדיק אויף זייער באזוך אין פוילן, האָבן די יידן פון דעם גרויס הארץ־ווייטאג...

...אָט אזא פיינפולע, טראגישע איבערלעבעניש האָבן איצט געהאט דריי פירער פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יאָרק, וואָס האָבן לעצטנס באזוכט פוילן און דאָרט אויך געווען אין זייער געווען עזנער היים־שטאָט.

וועָן די מלחמה איז אויסגעבראָכן, אין סעפּטעמבער 1939, זענען די דריי: טעד גראס (פּרעזידענט פון דער היגער קעלצער לאנדסמאנשאפט), ווילליאם מאנדעל און זלמן לערער — געווען יונגע בחורים, קנאַפּע פופצן יאָר אלט. אלע דריי האָבן דורכגעמאכט שוועָרע ליידן און פיין ביי די נאצים, אין אוישוויץ און אנדערע, ענלעכע ערטער. זייערע נאָענטע זענען אומגעבראכט געוואָרן פון די היטלעריסטישע מערדערס.

קומענדיק איצט אין פוילן, האָבן די דריי געוואָלט וואָס גיכער זיין אין קעלץ, זייער אַמאָליקע היים־שטאָט. וועָן זיי זענען ענדלעך אָנגעקומען אהין, איז אלץ געווען איינגעהילט אין טרויער, ווייל אלץ וואָס איז געווען פארבונדן מיטן אמאָליקן יידישן לעבן אין קעלץ — איז פארשוווונדן, אָפּגעווישט, ניטאָ אפילו א צייכן, ניטאָ קיין שפּור פון דער אמאָליקער, הארציקער יידישער קעלץ.

זענען די דריי אין טרויער־איינגעהילטע טעד גראָס, ווילליאם מאנדעל און זלמן לערער — אוועק אויף דעם בית־עולם אין קעלץ, אויף דעם אלטן "כענטשינער וועג", געוואָלט דאָרט גיין אויף קבר־אבות. ווי נאָר זיי זענען אָנגעקומען אויפ'ן אלטן יידישן בית־עלמין, האָט זיך פאר זיי אנטפלעקט א שרעקלעך בילד.

כמעט אלע קברים מיט מצבות פון פארשטאָרבענע יידן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה — זענען מער ניטאָ. אלץ איז אָפּגעווישט און פארשוווונדן, ווי דאָרט וואָלט קיינמאָל אזעלכעס ניט געווען. דער אלטער בית־עולם, וואָס איז געווען אין א גוטן צושטאנד נאָך דער מלחמה, נאָך היטלערס הערשאַפט, איז פארוואנדלט אין א גרויסן, פוסטן פעלד. אומעטום איז אלץ באוואָקסן מיט ווילדן גראָז. אויף דעם גרויסן פעלד, אין אומזעבארע קברים מיט פארשווונדענע מצבות רוען רעשטלעך פון פארשטאָרבענע, זעט מען איצט יונגע פאָלאקן שפּילן פוטבאָל...

די דריי קעלצער יידן פון ניו־יאָרק האָבן דאָרט געהאט נאָך אן איבערלעבעניש — זיי האָבן געזען די שענדונג און וואנדאליזם, וואָס עס האָבן דורכגעפירט פוילישע כוליגאנעס איבער צוויי מאסן־קברים מיט יידישע רעשטלעך, די הייליקע מאסן־קברים פון אומגעבראכטע יידישע קרבנות פון די נאצישע רוצחים, און אויך פון פוילישע מערדערס.

...דעם 23סטן מאי 1943, האָבן די היטלעריסטישע רוצחים ליקווידירט דעם לעצטן ארבעט־לאגער פאר יידן אין קעלץ. געווען איז דאָס א קליינע צאָל יידן ביי שקלאַפּן־ארבעט, וועלכע זענען פארבליבן נאָך דער פריערדיקער ליקווידאציע פון דאָרטיקן געטאָ, סוף אויגוסט 1942. צוזאמען

מיט די ארום טויזנט יידן, וועמען די היטלעריסטן האָבן איבערגעלאָזט אין דעם ארבעט־לאגער, זענען אויך געווען א צאָל יידישע פרויען מיט קינדער.

יענעם טאָג, דעם 23סטן מאי 1943, האָבן די היטלעריסטישע מערדערס אויף א גרויזאמען אופן אויסגעהרגעט 45 יידישע קינדערלעך, די לעצטע פארבליבענע קינדער פון געטאָ. זיי האָבן ארויסגעפירט די קינדער אויף דעם אלטן יידישן בית־עולם און דאָרט זיי דערשאָסן. די אומגליקלעכע קינדער, אין עלטער פון פופצן חדשים ביז דרייצן יאָר, האָבן געווויינט און געשריען, געפרופן נאָך הילף, אָבער ארום איז געווען א פארשטיינערטע וועלט.

איינע פון די אומגליקלעכע מאמעס, שרה קערבעל, ביי וועמען די נאציס האָבן אָפּגעריסן איר פופצן חדשימדיק טעכטערל, גיזיא, די יינגסטע פון די 45 קינדער, האָט שפּעטער געשריבן:

"ווי די בלומען זענען זיי פון לעבן אָפּגעריסן געוואָרן, ווי רויזן וואָס באשיינען דעם גאָרטן. אין דער לעצטער מינוט, איז מיט זיי ניט געווען א נאָענטער וואָס האָט זיי געליבט. בלויז האס און אכזריותדיקן, מערדערישן שפּאָט פון פארווילדעטע מענטשן, האָבן זיי ביי זייער לעצטן אָטעם־צוג צוגעזען. אפשר בלויז די לבנה מיט די שטערן האָבן מיט רחמנות זיך צוגעקוקט צו דער שוידערלעכער קינדער־שחיטה, און געוואָרפן זייערע פריינטלעכע שטראלן צו דעם הימל־שרייענדיקן בערגל פון די 45 קליינע, הייליקע קרבנות. קיין איין נאָענטע און וואַרעמע טרער האָט ניט פייכט געמאַכט דעם פרישן קינדער־קבר"...

די דערשאָסענע קינדער, זענען דאן באערדיקט געוואָרן אין א מאסן־קבר, אין אווינקל אויף דעם אלטן בית־עולם אין קעלץ. קורץ נאָך דער מלחמה, אין נאָוועמבער 1945, האָבן אויפן בית־עולם זיך פארזאמלט זיבן מאמעס און דריי טאטעס — ניצול־געוואָרענע פון אומקום בייַ היטלערן — פון די אומגעבראכטע קדושים אין קעלץ. איינגעהילט אין טיפן טרויער, האָבן זיי אוועקגעשטעלט א מצבה אויף דעם מאסן־קבר.

נאָך דער מלחמה, האָבן זיך אין קעלץ צונויפגעקליבן ארום הונדערט יידישע מענער און פרויען, געראטעוועטע פון אומקום. צווישן די דאָזיקע יידן, וואָס אלע האָבן געווויינט אין איין הויז, אויף פּלאַנטי־גאס 7, זענען געווען אויך א צאָל ניט קעלצער. מיטוואָך, דעם 4טן יולי 1946, ווען די דאָזיקע יידן זיינען געווען פארזאמלט אין אויבנדערמאָנטן הויז, האָבן אהינצו געשטראָמט מאסן צעיושעטע פּאָלאקן. די אנטיסעמיטן האָבן ארויסגעטריבן די יידן אויפ'ן הויף און אין גאס, זיי געשלאָגן מיט העלצער, אייזנס, העק, דרענגער און ענלעכע זאכן.

בעת דעם פּאָגראָם, וואָס איז געווען א רעזולטאט פון א מיטלאלטערלעכן בלבול אויף די יידן, אז זיי האָבן דערמאָרדעט א קריסטלעך יינגל, (וואָס איז שפּעטער געפונען געוואָרן), און וואָס האָט אָנגעהאלטן עטלעכע שעה, זענען יענעם טאָג דערמארדעט געוואָרן 42 יידן, מענער און פרויען. א צאָל אנדערע זענען פארוווונדעט געוואָרן. פאסירט האָט דאָס אין דעם שוין באפרייטן פּוילן.

אויף דעם אלטן יידישן בית־עלמין, איז נאָך דער מלחמה אויסגעוואָקסן א נייער מאסן־קבר. דאָרט זענען באערדיקט געוואָרן די 42 מענער און פרויען, דערמאָרדעטע בעת'ן שרעקלעכן פּאָגראָם אין יולי 1946.

שפּעטער האָבן א גרופּע קעלצער יידן אוועקגעשטעלט א מצבה, מיט א פאסיקן אויפשריפט, אויף דעם ברידער־קבר. אויף דער מצבה זענען געווען בלויז 32 נעמען פון די דערמאָרדעטע. די אנדערע צען זענען געווען אזוי צעהרגעט פון די פּאָגראָמשטשיקעס אז ס'איז געווען שווער פעסטצושטעלן ווער זיי זענען. איין קרבן פון דעם פּאָגראָם, איז אויף דער מצבה פארשריבן געוואָרן אונטערן נאָמען: "אוישוויץ 2969—11".

ווען די דריי קעלצער יידן פון ניו־יאָרק זענען געווען אויף דעם כמעט אָפּגעווישטן בית־עלמין, זענען זיי אויך אוועק זוכן די צוויי מאסן־קברים — אָבער צו זייער דערשטוינונג און גרויסן ווייטאָג געזען, אז אויך די דאָזיקע צוויי בריידער־קברים (פון די 45 דערשאָסענע קינדער ביי די נאצישׂ און די 42 אויסגעהרגעטע יידן פון פּוילישע פּאָגראָמשטשיקעס), זענען צעשטערט, געשענדעט און ווי פארשוווונדן. דאָרט וואלגערן זיך ארום בלויז א פּאָר צעבראָכענע שטיינער.

ווי אזוי איז דאָס מעגלעך? פאר וואָס ווערט אין איצטיקן פּוילן דערלאָזט אזא פארברעכן?!

אמת איז, אז די רעגירונג אין פּוילן נעמט אָן געוויסע מיטלען, כדי אָפּצוהיטן און אויפצוהאלטן יידישע בית־עלמינ'ס, דאָרט וווּ דאָס לאָזט זיך.

דערבּיבער איז אומפארשטענדלעך, פארוואָס עס איז דערלאָזט געוואָרן צו אזא שענדונג פון דעם יידישן בית־עולם אין קעלץ, באזונדערס צו דער ברוטאלער פארניכטונג פון די דאָרטיקע צוויי מאסן־קברים. די דאָזיקע עוולה מצד די פּוילישע רעגירונגס־קרייזן מוז אומבאדינגט פאריכט ווערן!

("פאָרווערטס", 10.10.80)

מצבת־זכרון לקהילת קילץ במחנה ההשמדה טרבלינקה.
עומדים: חיים פוסלושני (משמאל) ויחזקאל קליינמן
אנדענק־שטיין לזכר דער קעלצער קהילה אין טויטן־לאגער טרעבלינקע
עס שטייען: חיים פאסלושני (לינקס) און יחזקאל קליינמאן.

אקסהומציה והלווייה של קרבנות השואה, 1946.

עקסהומאציע און לווייה פון די קרבנות פון אומקום, 1946.

The exhumation and funeral of victims of the Holocaust, in 1946.

אין דער שחיטה־שטאט קעלץ

ש.ל. שניידערמאן

דער קעלצער פּאָגראָם, וואָס האָט אויפגעטרייסלט די יידישע וועלט און גורם־געווען דעם ערשטן יציאת־פוילן פון די טראגישע רעשטלעך לעבן־געבליבענע יידן, איז פּאַרגעקומען אין טאָג פון 4טן יולי 1946.

קוים איין יאָר נאָך דעם, ווי עס זענען געהאט אויסגעלאָשן געוואָרן די קרעמאטאריעס פון די נאצישע טויטפאבריקן אויף דער פּוילישער ערד, און קיין ווארשע איז פון דער בריטישער זאָנע אין דייטשלאנד געבראכט געוואָרן צום משפט דער הויפּט־קאָמענדאנט פון אוישוויץ, יאָזעף העס.

זינט דאן זענען אין דער צעוואָקסענער, איצט שוין פולשטענדיק יידן־ריינער שטאָט קעלץ, אָפּגעווישט געוואָרן אלע שפּורן פון דעם דאָזיקן פארברעכן, איינגעשלאָסן דער בריידער־קבר פון די 42 מענער, פרויען און קינדער, וואָס זענען אין מיטן העלן טאָג דערמאָרדעט געוואָרן דורך א המון, אויפגעהעצט דורך דעם מיטלאטלערלעכן בלבול וועגן ניצן קריסטלעך בלוט פאר רעליגיעזע צוועקן.

אין די ווערק פון די פּוילישע קאָמוניסטישע היסטאָריקער, באזונדערס אין די לעצטע יאָרן פון דער ווילדער אנטי־ישראל קאמפּאניע, ווערט אינגאנצן פארשווּיגן דאָס דאָזיקע שאנדהאפטע קאפּיטל פון די נאָך־מלחמהדיקע פּאָגראָמען אויף יידן, וואָס זענען געהאט ניצול געוואָרן פון די נאצישע הענט. דער פּאָגראָם אין קעלץ האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט דעם הויכפּונקט פון דעם אכזריותדיקן יאגד אויף יידן, דורכגעפירט דורך די אנטיסעמיטישע באנדעס פון נאציאָנאליסטישן פּוילישן אונטערגרונט.

די יידן וואָס זענען נאָך דער באפרייאונג ארויסגעקומען פון די לאגערן און באהעלטענישן, פון די פּאַרטיזאנער־אָפּטיילונגען אין די וועלדער, ווי אויך די ערשטע רעפּאטריאנטן פון סאָוועטן־פארבאנד, זענען אריינגעפאלן אין פייער פון דער אָפּענער מלחמה צווישן דעם אנטי־קאָמוניסטישן, אנטיסעמיטישן אונטערגרונט און דעם שוואכן רעזשים פון "פּאָלסק־פּוילן", וואָס האָט זיך געהאלטן אויף די באיאנעטן פון דער רויטער ארמיי.

צי די פּאָגראָמען אויף יידן האָבן מיט זיך פּאַרגעשטעלט ציל־באווּוסטע פּראָוואָקאציעס מצד מאָסקווע און אירע פּראָ־קאָמוניסטן אין ווארשע, איז שווער צו באווייזן. ס׳איז אָבער א פאקט, אז די אנטיסעמיטישע אויסברוכן, באזונדערס דער קעלצער פּאָגראָם, וואָס איז במשך פון שהן ניט געוואָרן אָפּגעשטעלט דורך דער אַרטיקער פּאָליציי און ארמיי־אָפּטיילונגען, האָבן געדינט אלס געלעגנהייט פאר א פולער אָפּענסיווע פון רעזשים קעגן די נאציאָנאליסטישע באנדעס.

פון די קרוב 27 טויזנט יידן, וואָס האָבן ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געלעבט אין קעלץ, זענען נאָך דער באפרייאונג צוריקגעקומען סך־הכל קנאַפּע 200. זייערע היימען זענען אָבער געהאט פארנומען געוואָרן פון פּאָלאקן און דער גרעסטער טייל פון די היימלאָזע יידן איז איינגעקווארטירט געוואָרן אין בנין פון דער קהילה אויף דער פּלאנטי־גאס.

וועגן ס׳איז פארגעקומען דער קעלצער פּאָגראָם, האָב איך זיך געפּונען אויף מיין ערשטער נסיעה איבער פּוילן, נאָך דער באפרייאונג. איך בין דאן געווען דער איינציקער יידישער זשורנאליסט פון

אמעריקע, וואָס איז אָנגעקומען קיין קעלץ קוים עטלעכע שעה נאָך דער טראגישער געשעעניש. איך האָב אויך אָנטייל גענומען אין דער לוויה פון די קעלצער קרבנות און בייגעווינט דעם פּראָצעס קעגן די מערדער.

די ערשטע אומקלאָרע ידיעה וועגן דעם פּאָגראָם אין קעלץ האָבן מיר געהערט אין די מיטאָג־שעה'ן פון 4טן יולי, בעת דער אויפנאמע וואָס דער דאמאלסדיקער אמעריקאנער אמבאסאדאָר אין וואַרשע, בליס לעין, האָט געגעבן לכבוד דעם נאציאָנאלן אמעריקאנער יום־טוב. די אויפנאמע פארן דיפּלאָמאטישן קאָרפּוס און פאר דער אמעריקאנער קאָלאָניע איז פאָרגעקומען אין האטעל "פּאָלאניא" — דאן דער איינציקער האָטעל אין דער חרובֿער פּוילישער הויפּטשטאט.

די צאלרייכע געסט — אמבאסאדאָרן און אויסלענדישע זשורנאליסטן, האָבן באלאגערט די טישן, רייך געדעקט מיט מאכלים און געטראנקן, וואָס זענען דאן געווען א זעלטנהייט אין פוילן. מיטאמאָל האָט זיך דערהערט א הילכיקע שטימע אין פּויליש: "מיניסטער יאקוב בערמאן ווערט געבעטן צום טעלעפאָן".

בערמאן, וועלכער האָט דאן פארמעל פארנומען בלויז די פּאָזיציע פון אונטערשטאטס־סעקרעטאר אין מיניסטארן־ראט, איז געווען דער פאקטישער מאכט־האָבער אין לאנד. צו דער אויפנאמע איז אויך געקומען דער דאמאלסדיקער פּרעמיער־מיניסטער, אסובקא־מאראווסקי, וועלכער איז אָבער כמעט ווי איגנאָרירט געוואָרן דורך די פארזאמלטע דיפּלאָמאטן, וואָס האָבן גאָר געזוכט א געלעגנהייט צו פארפירן א שמועס מיט בערמאנען.

דאָס פּלוצימדיקע רופן אים, האָט צוגעצויגן אלעמענס אויפמערקזאמקייט און איז געווען אן אָנדייטונג דערויף, אז עפּעס גאָר וויכטיקס האָט געמוזט פּאסירן. קורץ נאָך דעם האָט בערמאן אייליק זיך געזעגנט מיט דעם אמעריקאנער אמבאסאדאָר און פארלאָזט די אויפנאמע.

עטלעכע מינוט שפּעטער איז אונדזער זשורנאליסטן־גרופּע געוואָרן אין אויסערן־מיניסטעריום. דער פּרעסע־שעף, גענעראל וויקטאָר גראָש־מעדרעס (פאר־מלחמהדיקער פּירער פון ספּאָרט־קלוב "מכבי"), האָט אן אויפגעטרייסלטער פאָרגעלייענט א קורצן קאָמוניקאט, אין וועלכן עס האָט זיך געזאָגט, אז אין קעלץ איז אין די פּרימאָרגן־שעה'ן פאָרגעקומען א פּאָגראָם, ארויסגערופן דורך דעם "מיטלאלטערלעכן בלבול וועגן דערמארדן א קריסטלעך קינד. עס זענען פּראן טויטע און פּאַרוווּנדעטע".

אלע באמיונגען צו באקומען א טעלעפּאנישע פּארבינדונג מיט דער יידישער קהילה אין קעלץ, זענען געווען אומזיסט. מיר האָבן דעריבער באשלאָסן צו פּאָרן אהין. אָבער ערשט 3 אזייגער פּארטאָג האובן מיר באקומען אן אויטאָמאָביל פון דער אמעריקאנער אמבאסאדע און אונדזער גרופּע פון זעקס זשורנאליסטן האָט זיך געלאָזט אין וועג אריין. קיין קעלץ זענען מיר געקומען ערשט זיבן אינדערפרי, ווייל אויפן וועג זענען מיר כסדר אָפּגעשטעלט געוואָרן דורך מיליטעריש פּאטרולן.

אין דער פּרימארגנדיקער שטילקייט, האָט קעלץ געמאכט דעם איינדרוק פון א באלאגערטער שטאָט. גרופּן זעלנער מיט מאשין־געווער זענען צעשטעלט געווען איבער די גאסן. דער אמטירנדיקער וואיעוואדע, הענריק אורבאנאָוויטש, האָט אונדז איבערגעגעבן די פאלגנדע וועדסיע וועגן פארלויף פון פּאָגראָם, וואָס איז געווען א קלאָרער באווייז, אז די שחיטה איז פּלאנירט געוואָרן ממש אויף די אויגן פון די קעלצער אויטאריטעטן:

"מיטוואך, דעם 13טן יולי, האָט זיך אין דער קעלצער פּאָליציי געמאָלדן דאָס פּוילישע פּאָרפּאָלק בלאשטשיק און דערקלערט, אז זיי האָבן א פארדאכט, אז יידן האָבן דערמארדעט זייער 9־יאָריקן זון, וועלכער איז פארשוווּנדן זינט דריי טעג. קורץ נאָך דעם האָבן אין שטאָט זיך געזומען

פארשפרייטן קלאנגן, אז עפעס וועט געשען מיט די יידן... צומארגנס, דעם 4טן יולי, איז דאס פּאָרפאלק בלאשטשיק געקומען אין דער פּאָליציי מיט זייער אָפּגעזוכטן יינגל, הענריק, וועלכער האט דערציילט, אז מיט דריי טעג צוריק, האָט אים עמעץ געגעבן א פּעקל אָפּצוטראָגן אין הויז, וווּ די קעלצער יידן ווינען. די יידן האָבן אים פארהאלטן, איינגעשפּארט אין א קעלער און אים געפּיניקט. אין קעלער זאָל ער האָבן געזען פיל דערמארדעטע קריסטלעכע קינדער. דורך א צופאל איז אים געלונגען צו אנטלויפן פון דאָרט... דער דאָזיקער בלבול האָט זיך שנעל צעטראָגן איבער דער שטאָט און פארן קהלה־הויז האָט זיך געמומען פארזאמלען א ריזיקער המון, וואָס האָט געפּאָדערט נקמה פאָר דער דערמאָרדונג פון די קריסטלעכע קינדער..."

צען אזייגער אינדערפרי איז אורבאנאָוויטש געוואָרן אלארמירט טעלעפאָניש דורך דעם פּאָרזיצער פון דער יידישער קהילה אין קעלץ, ד"ר סעווערין קאהאנע, וועלכער האָט געבעטן הילף קעגן דעם המון פון קרוב פינף טויזנט פּאָלאקן, וואָס האָט געמומען זיך אריינרייסן אין דעם בנין. אורבאנאָוויטש האָט דאן מיט דער גאנצער נאיוווקייט דערציילט, אז ער האָט ארויסגערופן די פייערלעשער און זיי געהייסן לאָזן אין גאנג די שפּריצערס, אָבער דער המון האָט צעשניטן די קישקעס...

אויף אונדזער פראגע, פארוואָס ער האָט ניט געגעבן קיין באפעל צו שיסן, האָט ער געענטפערט, אז ער האָט ניט געקענט דאָס טאָן, ווייל "עס וואָלטן געווען צו פיל קרבנות". ערשט שפּעטער איז אָנגעקומען דאָס מיליטער און צעטריבן די צעיושעטע מאסן, אָבער אויפן הויף פון דער קהילה זענען שוין געלעגן די צעשטיקלטע גופים פון די 42 פרויען, מענער און קינדער.

וועגן דעם פולן פארלויף פון די שרעקלעכע געשעענישן אין קעלץ, האָב איך געהערט עטלעכע שעה שפּעטער, וועו איך האָב פּנים־אל־פּנים זיך געטראָפן מיט די שוועסטער־פארוואונדעטע יידן אין קעלצער שפּיטאל און מיט די אָפּגעראטעוועטע, וואָס זענען צוליב זיכערהייט־טעמים אָפּגעשלאָסן געוואָרן אין בנין פון דער זיכערהייטס־פּאָליציי.

צוזאמען מיט'ן קעלצער וואיוואָדע, זענען מיר אוועק אויף א באגעגעניש מיט די לעבען־געבליבענע יידישע עדות פון פּאָגראָם, וועלכע זענען ממש אין לעצטען מאָמענט ארויסגעריסן געוואָרן פון די מערדערס הענט.

די עטלעכע צענדליק געראטעוועטע יידן זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרען אין בנין פון דער זיכערהייט־פּאָליציי, וואָס איז דאן געווען דאָס איינציקע זיכערע ארט אין דער פּאָגראָם־שטאָט.

דער בנין פון דער פּאָליציי האָט געזשומעט ווי א בינשטאָק. בלאסע, מידע מענטשן, מיט רויטע, ניט־אויסגעשלאָפענע אויגן זענען געלאָפן אהין און צוריק איבער די צימערן. א גאנצע נאכט האָבען זיי געפירט די אויספּארשונג, אויסגעפרעגט די פארהאלטענע מערדער און די לעבן געבליבענע יידישע עדות.

העכער א שעה צייט האָבן מיר געווארט, ביז וואנען מיר זענען אויפגענומען געוואָרן דורכן געווערעל סטאניסלאוו סטעצאָ, וועלכער איז אין דער באגליטונג פון א קאָלאָנאָל און א ציווילן באאמטן געקומען ספּעציעל מיט א ערפּלאן פון ווארשע און געפירט די ערשטע אויספּארשונג.

דער יונגער גענעראל מיט א קורץ־פארשוירן בערדל האָט געריידט פוליש מיט א שווערן רוסישן אקצענט און דער ציווילער באאמטער, א הויך־ווויקסיגער יונגערמאן מיט אומרואיקע אויגן און א שווארצער טשופּרינע, האָט איבערגעזעצט און אויסגעטייטשט די דערקלערונגען פון גענעראל, וועלכע זענען געווען טרוקן, מיליטעריש קורץ.

דער ציווילער־באאמטער פון דער זיכערהייטס־פּאָליציי איז געווען יאצעק רוזשאנסקי (גאָלדבערג), דער זון פון אברהם גאָלדבערג, רעדאקטאָר פון ציוניסטישען "היינט" אין פּאר־מלחמהדיקן פּוילן.

"אין נאָמען פון קריגס־מיניסטעריום — האָט דער ענעראל געזאָגט — דערקלער איך, אז די זיכערהייט־מאכט און דאָס מיליטער האָבן געטאָן אלץ, וואָס איז נאָר געווען אין זייערע כוחות, כדי אָפּצוּ־שטעלען דעם צעיושעטן המון און ליקווידירט דעם פּאָגראָם, אָפּראטעווענדיק דאָס רעשטל פון די קעלצער יידן. עס איז געווען א שרעקלעכע פּראָווָאָקאציע. מיר זענען אויף די שפּורן פון די פּראָווָאָקאטאָרן און זיי וועלן באקומען די הארבסטע שטראָף".

די דאָזיקע דערקלערונג פון סאָוועטישען ענעראל איז ווייט נישט געווען די פולע געשיכטע פון די שרעקלעכע געשעענישען אין קעלץ, וואָס איך האָב באקומען ערשט שפּעטער, ווען איך האָב אויג אויף אויג זיך צונויפגעטראָפן מיט די לעבעדיקע עדות, מיט די שוועסטער־פארוונדעטע יידן אין קעלצער שפּיטאָל און מיט די אָפּגעראטוועטע אין הויז פון דער זיכערהייט־מאכט.

ווען די שווערע, פארקראטערטע טיר פון דער פּאָליציי־געביידע האָט זיך געעפנט, האָבן צוזאמען מיטן גרינס פון גאָרטן און דער העלער מיטאָג־זון א פליין־געטאָן מיט צעשראָקענע אויגן, צעשוויבערטע פרויען־האָר און פארבאנדאזשירטע קעפּ.

"נעמט אונדז ארויס פון דאנען, מען וועט אונדז אויסשעכטען ביז צו איינעם".

דאָס זענען געווען די ערשטע ווערטער, וואָס זיי האָבען אלע אין איין אָטעם אויסגעשריען צו מיר. אין אָנהויב האָבען זיי מיט איבערראשנדער פּרייד מיך ארומגערינגעלט, געווויינט, אויסגעשטרעקט די הענט, זיך צונויפגעפּרעסט ארום מיר און אלע אינאיינעם דערציילט, ווי אזוי דער פּאָגראָם האָט זיך אָנגעהויבן.

עס האָט געדויערט א לענגערע ווייל, ביז וואָנען מיר איז געלונגען איינצושטילן די וויינענדיקע. דערין האָבען מיר מיטגעהאָלפּען אינזשיניער יחיאל ראָזענקראנץ, איינער פון די דריי לעבען־געבליבענע מיטגלידער פון קעלצער קהילה־קאָמיטעט, וועלכער האָט אפּעלירט צום עולם זיך צו באהערשען און צו דערציילן די פאקטן וועגען דעם פארלויף פון די בלוטיקע געשעענישן.

דאָס דערציילען איז כסדר איבערגעריסן געוואָרן דורך די היסטעריש געווייענען פון די פרויען, וועלכע האָבען פארבראָכן די הענט און געפרעגט וועגען זייערע מענער, מיט וועלכע זיי זענען צעשיידט געוואָרן אין פארלויף פון פּאָגראָם.

פון די שילדערונגען פון די לעבען־געבליבענע עדות האָט זיך אויסגעשיילט דאָס פאָלגנדע בילד וועגן פארלויף פון פאגראם:

אין פריען באגינען פון 4טען יולי, האָט פארן קהלה־הויז אויף פּלאנטי 7 זיך געזומען זאמלען דער אויפגעבריזטער המון. צוויי פארשוינען אין מיליטערישע קליידער, וואָס האָבן זיך פאָרגעשטעלט אלס פאָרשטייער פון דער מיליטערישער מאכט, זענען אריינגעקומען אינעווייניק און דורכגעפירט א רעוויזיע איבער'ן גאנצען הויז, צונעמענדיק עטלעכע רעוואָלווערן, וואָס אייניקע איינווויינער האָבן געהאט פארשטעקט. זיי האָבן אויך צוגענומען געלט און ווערטפולע חפצים. פארלאָזנדיק דאָס הויז, האָבן זיי א געשריי־געטאָן: "און איצט וועלען מיר זיך אָפּרעכענען מיט אייך".

באלד האָבן געזומען פליען שטיינער אין די פענצטער. דער המון האָט זיך אָנגעהויבען ארייניריסן אין די צימערן, געשלאָגן מיט אייזנס און העק, ארויסגעוואָרפן מענטשן דורך די פענצטער, צום פארזאמלטן המון אין דרויסן, וואָס האָט די ארויסגעוואָרפענע געטראָטן מיט די פיס און געמאָרדעט. ד"ר קאהאנע, פאָרזיצער פון דער קעלצער קהילה, איז געוואָרן דערמאָרדעט אינעווייניק. די מערדער האָבען אים דערקענט און אויף אים זיך געוואָרפען מיט באזונדערער ווילדקייט.

ד"ר קאהאנע האָט געשטאמט פון לעמבערג. דורך דער גאנצער צייט פון דער נאצישער אָקופּאציע, האָט ער געקעמפט אין די פּוילישע פארטיזאנען־אָפּטיילונגען ארום קעלץ און נאָך דער

באפרייאונג זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער קליינער קהילה פון 150 יידן וואָס זענען געבליבן פון העכער 27,000.

שמואל געסטעל, איינער פון די לעבן־געבליבענע מיטגלידער פון קיבוץ "איחוד", וועלכער האָט בעתן פּאָגראָם זיך געפונען אין קהילה־הויז, האָט מיר איבערגעגעבן, אז אין דער ערשטער ריי זענען די באנדיטען אריין אין דעם טייל הויז, וווּ עס זענען געווען איינגעקוואַרטירט עטלעכע און דרייסיק בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבען אין קעלץ דורכגעמאכט זייער "הכשרה", געארבעט אין פארשידענע פאבריקן און וואַרשטאַטן.

וועַן די אַרויסגערופענע "גיכע הילף" האָט אָפּגעפירט די פאַרוווּנדעטע, איז דער המון נאָכגעלאָפען, שרייענדיק: "מיר מאכען א שטיקל ארבעט און זיי קומען גאָר שטערן". ביים מאָרדן די שוצלאָזע יידן האָבן די פּוילישע פארברעכער פון די קעשענעס פון זייערע קרבנות אַרויסגעצויגען די בייטלען און אַראָפּגעריסען די פינגערלעך פון די הענט פון די פרויען.

ביים פארלאָזן דעם פּאָליציי־בנין, אין פון א זייטיקן צימער אַרויסגעקומען יאצעק רוזשאנסקי, וועלכער האָט מיך געבעטן אריינקומען און אין א צושטאנד פון טיפער אויפרודערונג דערציילט, אז דער הויפּט פון דער אָרטיקער זיכערהייט־פּאָליציי איז געוואָרן ארעסטירט און צוזאמען מיט אים עלף מערדער, וועלכע מען האָט געכאפט ביי דער בלוטיקער ארבעט.

ער האָט מיך געפרעגט, ווי לאנג איך בלייב אין פּוילן און דערביי סוגערירט, אז איך זאָל קומען צום פּראָצעס, וואָס איך האָב סיי ווי געהאט באשלאָסן. רוזשאנסקי האָט זיך אָבער דאן נישט פאָרגעשטעלט, אז עלף יאָר שפּעטער, אין אָקטאָבער 1957, וועל איך בייווינען זיין אייגענעם פּראָצעס, אלס באשולדיקטער אין די אכזריות פון דער זיכערהייטס־פּאָליציי אין די יאָרן פון סטאליניסטישן רעזשים.

פון דער זיכערהייט־פּאָליציי זענען מיר אוועק אויפ׳ן אָרט פון די געשעענישן. דאָס גרויסע, מאָדערנע הויז אויף פּלאנטי 7 האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט א בילד פון שרעקלעכער פארווּיסטונג. די טירן — צעבראָכן, די פענצטער — אַרויסגעריסן, דאָס מעבל — צעבראָכן, און דאָס בעטגעוואנט — צעריסן. אויפ׳ן ריזיקן הויף, וווּ די שחיטה איז פאָרגעקומען, זענען נאָך געלעגן פארבלוטיקטע אייזנס, שטיינער, איינגעשמירט אין מענטשלעכען מארך; העלצער, מיט וועלכע די מערדער האָבן צעזעצט די מוחות פון די פרויען.

פון די פענצטער־ראמען זענען אראָפּגעהאָנגען פארבלוטיקטע שטיקלעך פון צעריסענע העמדער פון די דערמאָרדעטע, וועלכע האָבען זיך א פּנים געראנגלט מיט די רוצחים. אויפ׳ן הויף זענען אין בלוט געווען איינגעקלעפּט בריוו און דאָקומענטען, וואָס האָבן געפלאטערט אין ווינט. פיל צווישען זיי זענען געווען בריוו פון קרובים אין ארץ־ישראל, קאנאדע און פאר. שטאטן. אייניקע פון די דאָזיקע דאָקומענטן, באפלעקטע מיט בלוט, האָב איך אויפגעהויבן און מיטגענומען מיט זיך.

פון דעם חרובן הויז אויף פּלאנטי גאס זענען מיר אוועק אין שפּיטאָל און דאָרט געזען דאָס פּולע ווערק פון פּאָגראָם...

("פאָרווערטס")

לאנדסמאנשאפטן

''קעלצער וואך'' אין ישראל

פייערלעכע אנטהילונג פון דער מצבה לזכר די קדושים פון קעלץ

שאול בן סנדר

דאנערשטיק, דעם 30סטן אפריל 1981, 3 נאכמיטאג, איז אויפן בית־עלמין אין חולון פארגע־קומען דער פייערלעכער אקט פון א נטהילן די מצבה לזכר אנדזערע קדושים, די קרבנות פון די נאצי־שע רציחות. איבער 500 קעלצער יידן פון ישראל, צפון־אמעריקע, אויסטראליע, מעקסיקע, פראנק־רייך, שוועדן, ענגלאנד און דייטשלאנד, זענען פאר דער באשטימטער שעה געקומען אויף יענעם ארט, ווו ס'זענען פארגעקומען רירנדיקע באגעגנישן צווישן לאנדסלייט, וואס האבן זיך נישט געזען לאנגע יארן. טרערן פון פרייד, טרויער און טיפע איבערלעבונגען האט מען געזען אויף א סך פנימער. דער מעמד איז געווען א פייערלעכער, הגם דורכגענומען מיט טיפן טרויער און נאסטאלגישע דערי־נערונגען.

ישראל בן־ארי (דזשאלאווסקי), וויצע־פארזיצער פון אירגון עולי קעלץ אין ישראל, האט אין זיין דערעפענונג־וואורט אונטערגעשטראכן די גרויסע באדייטונג פון דעם אקט. ''די מצבה - האט ער געזאגט - וועט פון איצט זיין דאס ארט, ווו יעדער קעלצער יד וועט קאנען קומען אויף קבר אבות און זיך מתייחד זיין מיטן אנדענק פון זיינע נאענטע, אומגעקומענע אין דער תקופה פון אונדזער גרויסער נאציאנאלער קאטאסטראפע.

יעקב עלקעס, פארזיצער פון דער ניו־יארקער סאסיעטי, באגריסט די לאנדסלייט אין ישראל פאר זייער איניציאטיוו אויפצושטעלן אזא בכבודיקן מאנומענט און זאגט צו וויטער אנצוגיין מיט זיין הילף אויסצובארייטערן די פאריביקונג פון דער קעלצער קהילה.

שמחה האלצבערג, דער ''פאטער פון די פארוווונדעטע צה''ל־סאלדאטן'', דריקט אויס זיין צופרידנקייט, וואס אויך ער האט צוגעטראגן זיין חלק צו דעם אויפטו. ער רופט נישט פארגעסן די אומגעקומענע יידן, צו קומען אפט אהער, אויפן מאסן־קבר פון די קדושים און שטארקן די ליבשאפט צו מדינת ישראל.

מיט א קורצער, אינהאלטרייכער רעדע איז ארויסגעטרעטן עדה נחושתאי (לעווארטאווסקי).

אין דער ערן־וואך פאר דער מצבה, האבן זיך באטייליקט: סעם מאירסאן און יעקב עלקעס (ניו־יארק), פערל לעמבערגער (אויסטראליע) און בעלא קאלאטאש (ישראל).

נאכן אנצינדן דעם נר תמיד דורך די לאנדסלייט: שרה פעדער (ניו־יארק), דוד לעווער־טאווסקי און משה קאמינער (ישראל), האבן די געווועזענע קאצעטלער פון אוישוויץ: חיים פאסלושני און מרים ראזענקראנץ (ישראל) און לעמבערגער ישראל (אויסטראליע), אנטהילט דעם דענקמאל. דער חזן י. כרמל האט אלעמען געירט מיטן זיין ''אל מלא רחמים'' און אנטשפרעכיקע קאפיטלען תהילים.

דערנאך האט יעדער אנטיילנעמער אוועקגעלייגט א בלום צופוסנס פון מאנומענט. דער עולם איז זיך פונאנדערגעגאנגען מיט א געפיל פון א הייליק דערפילטן חוב לגבי די קדושים פון קעלץ, וועמען די שארית הפליטה אין ישראל און אין די תפוצות האט אויפגעשטעלט א ווירדיקע מצבה אין דער יידישער מדינה.

טקס גילוי המצבה לקדושי קילץ בכ"ו ניסן תשמ"א;
בבית הקברות בחולון. הנואמת: עדה נחושתאי.
די אנטהילונג פון דער מצבה לזכר די קדושים פון קעלץ
אויפן בית־הקברות אין חולון, דעם 30.4.81. עס רעדט: עדה נחושתאי

צוויי אונטערנעמונגען

ישראל בנארי (דזשאלאווסקי)

אין די ראמען פון דער "קעלצער וואך" אין ישראל, אין די טעג פון 30סטן אפריל ביזן 6סטן מאי 1981, אין צוזאמענהאנג מיט דער אנטהילונג פון מאנומענט לזכר די קדושים פון אונדזער שטאט, זענען פארגעקומען א ריי אונטערנעמונגען, מיטן אנטייל פון פיל לאנדסלייט פון ישראל און פון די תפוצות, וועלכע זענען אדורך מיט גרויס דערפאלג.

צווי פון די אונטערנעמונגען, וואס האבן פארבונדן קעלצער יידן מיט דער פארגאנגענ־ הייט און קעגנווארט, זענען געווען: דער אויספלוג קיין ירושלים דעם 3טן מאי און דער צוזאמענ־ טרעף דעם 4טן מאי ה.י.

אינעם אויספלוג קיין ירושלים האבן זיך באטייליקט 75 לאנדסלייט. אויפן וועג אין דער אייביקער הויפטשטאט, זענען מיר פארביגעפארן דעם יער הקדושים, דער וואלד וועלכן ס'האט פארפלאנצט דער קרן הקיימת לישראל לזכר די זעקס מיליאן קרבנות פון די נאצישע רציחות. אין דעם וואלד איז אויך פאראן אן אנדענק־שטיין לזכר די קדושים פון קעלץ. אין ירושלים האבן מיר באזוכט אויפן הר הרצל און זיך מתייחד געווען מיטן אנדענק פונעם חוזה פון דער יידישער מדינה, בנימין זאב הערצל און אנדערע פערזענלעכקייטן, וועלכע מ'האט געבראכט צו קבורה אויף יענעם בארג. דארט איז אויך פאראן א מיליטערישער בית הקברות, מיט הונדערטער מצבות אויף די קברים פון געפאלענע העלדן, וואס האבן מקריב געווען זייערע יונגע לעבנס פאר מדינת ישראל.

ניט איינעם פון אונדז האבן זיך געשטעלט טרערן אין די אויגן, וועו מיר האבן באקוקט די בילדער, מאקעטן און דאקומענטן אין יד ושם. אין אהל יזכור האט אונדזער בן־עיר פנחס אייזענבערג געזאגט "קדיש". דער באזוך איז מוזעאום פון יידישן אומקום און גבורה, האט אויף אלעמען איבערגעלאזט א שטארקן איינדרוק.

מיר האבן ניט אדורכגעלאזט דעם מרתף השואה, אויפן הר ציון, מיט זיינע הונדערטער מצבות לזכר די פארטיליקטע יידישע קהילות אין אייראפע, אין די יארן פון דער צווייטער וועלט־ מלחמה. צווישן זיי - אויך א מצבה לזכר דער קעלצער קהילה. מיט א פרק משניות און אלגעמיינעם "קדיש", איז פארענדיקט געווארן דער באזוך אין מרתף השואה.

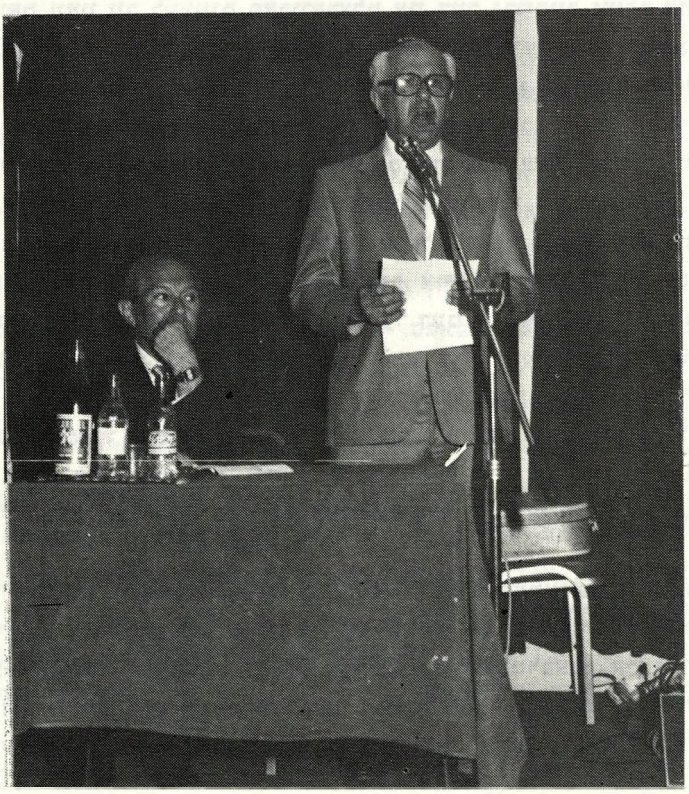
מיר האבן אויך נישט פארפעלט צו באזוכן די כנסת - דער ישראלדיקער פארלאמענט, וואס איז דער סימבאל פון יידישער סווערניטעט און דעמאקראטיע.

צומארגנס איז אין "בית השריון" אין תל־אביב פארגעקומען א פייערלעכער באנקעט, וואס האט געטראגן דעם כאראקטער פון א קבלת־פנים פאר די גענסט פון אויסלאנד. הונדערטער

לאנדסלייט האבן זיך געפרייט, געשמועסט, דערמאנט געשעענישן פון דער אלטער היים, ארומ־
געריעדט אקטועלע פאסירונגען און דערציילט פון זיך, קינדער און אייניקלעך. ווי דער שטייגער
אויף אזא אוונט, האבן נישט אויסגעפעלט קיין באגריסונגען: פון חיים פאסלושני, וויצע־פארזיצער
פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, מאירסאן פון די פאר. שטאטן, לעמבערג פון אויס־
טראליע, זאיאנץ פון מעקסיקע. אלס צייכן פון אנערקענונג, האט אונדזער בן־עיר משה ראזענפעלד
באקומען א מתנה פאר זיין פלאנירן און אויפשטעלן די קעלצער מצבה אויפן בית־עלמין אין חולון.

במיפגש העולמי של יוצאי קילץ (עומדים מימין): י. בן־אריי, הזוג רוזנפלד, דוד לברטובסקי, חיים פוסלושני. (בתמונה למטה): סם מאירסון מארה״ב (נואם) וח. פוסלושני, מנחה הערב.

אויפן וועלט־צוזאמענטרעף פון קעלצער יידן אין ישראל - דעם 5טן מאי 1981.

וועלט־צוזאמענטרעף
פון קעלצער יידן אין ישראל

שאול גאלדמאן, דוד לעוואַרטאַווסקי

דעם 5טן מאי 1981, איז אין בית תבורי אין תל־אביב פארגעקומען דער צווייטער וועלט־צוזאמענטרעף פון יידן, אפשטאמיקע פון קעלץ. איבער הונדערט לאנדסלייט פון מדינת ישראל און פון די תפוצות, זענען זיך צונויפגעקומען אויף א ספעציעלער קאנפערענץ, צו באהאנדלען די פראבלעמען און אויפגאבן פון אונדזערע לאנדסמאנשאפטן־ארגאניזאציעס.

געעפנט דעם צוזאמענטרעף האט ישראל בן־ארי און פארבעטן אין פרעזידיום די פריינד: סעם מאירסאן און יעקב עלקעס (ניו־יארק), ראזענצווייג (אויסטראליע), חיים פאסלושני, ראזענקראנץ און לעוואַרטאַווסקי (ישראל).

– מיטן אויפשטעלן די מצבה לזכר די קדושים פון קעלץ – האט דערקלערט דער פארזיצער – איז נאך נישט פארענדיקט געווארן די טעטיקייט פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ישראל. מיר וועלן ממשיך זיין מיטן ענין פארייביקונג, ווייטער אדורכפירן די יערלעכע אזכרות און פלעגן דעם אנדענק פון דער קעלצער יידישער קהילה, כדי אומקערן די ווייטערדיקע דורות צו די שורשים – א באגריף וואס האט זיך לעצטנס פארווארצלט אין דער גרויסער וועלט און אויך אין ישראל. מיר זענען עדות פון אזא פאל אויך ביי אונדז. צו דער קאנפערענץ איז געקומען א קעלצער אייניקל, וואס אינטערעסירט זיך מיט אונדזער טעטיקייט. מיר זעען אין דעם א סימן פון דערוואכונג און המשך, מיט וועלכן ס'וויל אנגיין דער צווייטער און דריטער דור.

מיר דארפן פארענדיקן דעם פראיעקט אין דער שול "פרדס" אין רמת־גן, וועלכע האט אדאפטירט אונדזער קהילה; אנהייבן פארהאנדלונגען מיטן בית התפוצות אין תל־אביב, וועלכער פראיעקטירט צו פארייביקן די אומגעקומענע קהילות דורך פילמען (ליכט־בילדער, "סליידס") און רעקארדירטע טעקסטן, כדי באקענען די באזוכער, אויף א וויזועלן און אקוסטישן אופן, מיטן יידישן לעבן ביז דעם חורבן. פארשטייט זיך, אז אויסער דעם אפקלייב פון די געהעריקע מאטעריאלן פאר אזא סארט פארייביקונג, וועט זיך אויך פאדערן א גרויסע סומע דאלארן פאר דעם צוועק: די פעדע־ראציע פון פוילישע יידן פלאנירט צו גרינדן א פאקולטעט אויפן העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים א.נ. פון יצחק גרינבוים, צו פארשן די געשיכטע און אויפטוען פון די יידן אין פוילן און אויך אויפשטעלן אויפן הר הזיתים א מאנומענט לזכר דעם פוילישן יידנטום און די באזונדערע קהילות; מיר שאפן א סטיפענדיע־פאנד לזכר אייניקע פערזענלעכקייטן וואס האבן געלייסטעט פאר דער יידישער קעלץ.

די ערשטע סטיפענדיע וועלן מיר צוטיילן אויפן נאמען פון ד"ר משה פעלץ ז"ל, וואס האט געהאט גרויסע פארדינסטן פאר אונדזער קהילה, און פאר זיין ווירדיקער האלטונג אין די יארן פון דער היטלעריסטישער אקופאציע. אויך דער דאקטוירים־פארבאנד אין ישראל האט צוגעזאגט זיין אנטייל אין דער סטיפענדיע, געווידמעט דער פארשונג פון קינדער־קראנקייטן.

די צווייטע סטיפענדיע ווערט פראיעקטירט אויפן נאמען פון ד"ר גילאן (זשעלינסקי),

דירעקטאר פון דער יידישער גימנאזיע אין קעלץ, וואס האט עולה געווען מיט צענדליקער יארן צוריק.

אונדזער בן־עיר און נדבן אין ניר־יארק, הענרי רעם, האט צוגעזאגט צו פינאנסירן א סטי־פענדיע אויפן נאמען פון זיינע גאטזעליקע עלטערן.

אונדזער ציל איז צו שאפן א וועלט־פעדעראציע פון אלע קעלצער לאנדסמאנשאפטן. די אנפירונג וועט זיין איינגעשטעלט אויף פאריטעטע יסודות: א העלפט פון ישראל און א העלפט פון די תפוצות, און זיך דארפן צונויפקומען איינמאל אין יאר, כדי באהאנדלען פראגן וועלכע האבן א שיכות צו אלע קעלצער יידן, ווו זיי געפינען זיך.

אינטערעסאנטער מיינונג־אויסטויש

נאך דער אייגלייטונג פון פארזיצער, האט זיך אנטוויקלט א לעבהאפטע דיסקוסיע ארום די באריטע פראבלעמען. דער ערשטער האט גענומען א ווארט:

אבא פאסערמאן (ניר־יארק): כ' האב נישט געהאט די מעגלעכקייט צו ריידן ביים אנטהילן דעם מאנומענט, שטיי איך איצט, בדחילו ורחימו פאר דער מצבה, וועלכע מיר האבן באוויזן אויפ־צושטעלן מיט בשותפותדיקע כוחות. אזוי ווי די הרוגי המלכות אין די צייטן פון די רוימער זענען געגאנגען מיט כבוד אויף קידוש השם, אזוי אויך זענען אונדזערע עלטערן געגאנגען צום טויט מיט כבוד. אונדזער ליבשאפט צום יידישן לאנד און יידישן פאלק דארפן מיר איבערגעבן די צוקונפטיקע דורות - דור לדור יביע עומר, דערציילן ווי אזוי חלוצים האבן פארווירקלעכט זייער טרוים און אין זייער זכות האבן מיר זוכה געווען, אז ישראל איז היינט־צו־טאג נישט נאר דער פאליטישער צענטער פון יידישן פאלק, נאר אויך זיין גייסטיקער צענטער, ווי ס'האט געחלומט דער גרויסער נאציאנאלער דענקער אחד העם. לאמיר זוכן נייע וועגן ווי אזוי אנרעגן אונדזערע קינדער צו עליה און קליטה אין ישראל.

יחיאל ראזענקראנץ (ישראל): נאך מיט יארן צוריק האט זיך אנגעהויבן די אינטענסיווע טעטיקייט פון אונדזער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, צו וועלכער ס'האט געגעבן זיין וואגיקן צו־שטייער בינעם לערער ז"ל פון קאנאדע. לעצטנס האבן מיר פארשטארקט די צוזאמענארבעט מיט אונדזערע שוועסטער־ארגאניזאציעס אין דער וועלט. אויף וויפל מיר זענען שטארק צופרידן פון אונדזערע לאנדסלייט אין ניריארק, אזוי מוז איך אויסדריקן מיין אנטוישונג פון אונדזערע פרייַנד אין קאנאדע, וואס גיט מיר א געלעגנהייט צו וועגן זיך צו אברהם זיסמאן, וועלכער געפינט זיך איצט מיט אונדז, אז ווי נאר ער וועט בשלום זיך אומקערן א היים, זאל ער פרובירן צוריק אויפלעבן די טעטיקייט פון דער ארטיקער לאנדסמאנשאפט. מיר ווילן אין דער רמת־גנער שול "פרדס" אויס־שטאטן א חדר יזכור פאר אונדזער קהילה, וואס וועט געשען בקרוב, וויל אונדזער בן־עיר הענרי רעם פון ניר־יארק האט צוגעזאגט צו שפענדן אן אנגעזעענע סומע פאר דעם צוועק. איך וויל אים איבער־שיקן, אין אונדזער אלעמענט נאמען, די בעסטע ברכות פון א באלדיקער רפואה שלימה.

אייזענבערג (טשיקאגא): אייניקע סאסיעטעס אונדזערע אין אויסלאנד שיקן געלט־שטיצע פאר געווייסע לאנדסלייט אין ישראל, אויף אן אינדיווידועלן אופן, אנעם וויסן פון היגן קאמיטעט. מיר דארפן דעם ענין אזוי רעגולירן, אז די שטיצע זאל אנקומען אויף איין אדרעס, א געזעלשאפטלעכן, און וועגן דעם מעלדן אלע אונדזערע ארגאניזאציעס.

יוחנן פעלץ (ישראל): איך דאנק פארן כבוד וועלכן איר האט צוגעטיילט מיין פאטער, מיטן באשטימען א סטיפענדיע אויף זיין נאמען. אויך איך וויל זיך באטייליקן אין דעם אויפטו און באשטייער זיך מיט טויזנט דאלאר.

ראזענצווייג (מעלבורן): מיין אנערקענונג און באוונדערונג, אין נאמען פון דער קליינער

צאל לאנדסלייט אין מעלבורן, פאר אייער אויפשטעלן די מצבה, וועלכע פאר־ייביקט אויף א בכבודיקן אופן אונדזער פארשניטענע קהילה. דאס איז א גרויסער אויפטו פאר אונדזערע קדושים - און ס'איז געקומען די צייט צו טאן עפעס אויך פאר די לעבעדיקע. איך לייג פאר אויפצושטעלן אין ישראל א "בית קעלץ", וווּ ס'זאל געפירט ווערן א געזעלשאפטלעכע טעטיקייט. אונדזער צוזאמענטרעף דארף אויסקלויבן א ספעציעלן קאמיטעט אדורכצופירן די אויפגאבע.

יהושע האראוויץ (ישראל): ווינציקסטנס איינמאל אין 5 יאר דארפן מיר דערמאנען דעם פאגראם אין קעלץ אין יאר 1946 - אין דער פרעסע, ראדיא און מיט יארצייט־אקטן פון אונדזערע לאנדסלייט.

אברהם זיסמאן (קאנאדע): שוין 55 יאר ווי כ'געפין זיך אין קאנאדע און וויל דערציילן, מיט א באזונדערער סאטיספאקציע, אז אונדזער לאנדסמאנשאפט עקזיסטירט דארט נאך פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאכן חורבן האבן מיר געשיקט א סך הילף און שטיצע אונדזערע בנ־עיר אין ישראל און אין אנדערע ערטער, ווי אויך זיך באטייליקט אין מגבית מיט אנגעזעענע סומען. איך פארזיכער אייך, אז נאכן אומקערן זיך קיין קאנאדע, וועל איך אלץ טאן, כדי העלפן רעאליזירן די אלע פראיעקטן.

סעם מאירסאן (ניו־יארק): יעדעס מאל בעת מיין באזוך אין ישראל, ווערט מיין הארץ אנגעפולט מיט פרייד פון דעם וואס איך זע דא און הער. און דער עיקר - וואס איך טרעף זיך מיט מיינע ליבע, קעלצער לאנדסלייט. ס'איז א פארגעניגן צו זען ווי אזוי איר זייט דא ארגאניזירט אויף א גוטן אופן. אפילו ביי אונדז, אין דער ווייטער ניו־יארק, ווייסן מיר וועגן דער גוטער ארבעט פון אירגון יוצאי קעלץ. דערפאר האט איר זיך פארדינט לויב און אנערגענונג. אונדזער טייערע, יידישע קעלץ איז מער נישטא. די נאענטע און טייערע זענען אומגעבראכט געווארן פון די היטלעריסטישע רוצחים. אבער מיר, די לעבן געבליבענע, וועלן מיט טריישאפט ווייטער אויפהאלטן דעם גרויסן יחוס פון דער פארשניטענער היימשטאט. און דאס איז איינע פון די ווויכטיקסטע אויפגאבן אונדזערע. דער איצטיקער צוזאמענפאר, צו וועלכן עס זענען געקומען לאנדסלייט פון אנדערע לענדער, פלעכט זיך אויך אריין אינעס המשך פון אפהיטן דעס יחוס פון דער אומגעבראכטער יידישער קעלץ. איך באגריס אייך און ווינטש א סך דערפאלג אין אייער ווייטערדיקער טעטיקייט. לאמיר אלע צוזאמען שטארקן די פארבינדונג צווישן אונדזערע לאנדסלייט אומעטום. לאמיר פארשטארקן אונדזערע אקטיוויטעטן פאר מדינת ישראל און כלל ישראל. זייט געזונט און - שלום !

יהושע וורובעל (מעלבורן): איך בין דא דער יונגסטער פון די אנטיילנעמערס אין דער קאנפערענץ. מיר האבן געהערט ווויכטיקע פארשלאגן און פלענער, נאר מיר שיינט, אז די ווויכטיקסטע אויפגאבע איז: דערנענטערן אונדזערע קינדער און יוגנט, דאס הייסט - אונדזער צוקונפט, אויך זיי זאלן וויסן און געדענקען פון דער חרובער היים.

פישל זאיאנץ (מעקסיקע): איך בין טיף געירט פון דער באגעגעניש מיט אייך. ס'איז פאר מיר א גרויסע איבערלעבונג, וואס וועט תמיד בלייבן איינגעקריצט אין זכרון. כ'בין פול מיט אנער־קענונג פאר דער אזוי ווויכטיקער ארבעט פון אירגון עולי קעלץ אין ישראל, און פאר אלעמען - דער בכבודיקער מאנומענט, וועלכן איר האט אויפגעשטעלט לזכר די קדושים פון קעלץ. איך שטיץ אונטער דעם געדאנק וועגן אויפשטעלן א הויז אויפן נאמען פון דער קעלצער קהילה, וואס וועט דינען ווי אן אדרעס פאר אלע קעלצער יידן אין דער וועלט און אין ישראל.

יעקב עלקעס (פרעזידענט פון דער ניו־יארקער סאסיעטי): מדינת ישראל און די עליה זענען מיר ווי אן ארויסרוף פאר אונדזער פאלק. א שטארקע יידישע מדינה, וועט אויך גייסטיק און מאראליש קרעפטיקן די יידישע ישובים אין דער וועלט. אויף צו שטארקן אונדזער קעלצער ארגאני־זאציע, גיב איך, אין נאמען פון אונדזער סאסיעטי, נאך 500 דאלאר פאר די קעלצער אין ישראל.

צעשע קראסנאוו (קירשענבוים), (ישראל): דער אנטיסעמיטיזם ווילדעווטע אין דער גאנצער וועלט. כ'האב געהאט א מעגלעכקייט אין דעם זיך איבערצוצייגן אין אמעריקע, ווי אין אייראפע. ס'איז שווער משלים צו זיין מיט אזא דערשיינונג, נאך דעם אלעמען וואס מיר האבן איבער־געלעבט. שטעלט זיך די פראגע: פאר וואס איז נישט פאראן קיין עליה פון קעלצער יידן פון תפוצות? זאל כאטש קומען די יוגנט, זאלן קומען די קינדער פון אונדזערע בני־עיר. דא איז זייער ארט, דא איז זייער צוקונפט, ווי די צוקונפט פון גאנצן יידישן פאלק.

דוד לעווארטאווסקי (ישראל): מיר האלטן דאס פאר א באזונדערער זכיה, וואס אונדזער בן־עיר משה ראזענפעלד האט פלאנירט די מצבה און א קעלצער אינזיקל האט זי אויפגעשטעלט. א דאנק א קליינער צאל "משוגעים" פאר דעם ענין, איז דער פראיעקט געווארן רעאליזירט און מיר האבן זוכה געווען צו א מאנומענט לזכר אונדזערע קדושים. א סך איניציאטיוו, מי און מחשבה אויפ־צושטעלן די מצבה, האט געווידמעט אונדזער בן־עיר, דער סעקרעטאר פון ארגון, אינזשעניער י. ראזענקראנץ, וואס האט צוגעגרייט די נייטיקע פלענער און געהאלפן אויסווייליגן דאס פאסיקע ארט אויפן בית הקברות, וואס פון ארכיטעקטאנישן שטאנדפונקט, שאפט עס די געהעריקע פערעספעקטיוו און אייגדרוק פונעם דענקמאל. עס זענען געווען אן א שיעור שוועריקייטן, וועלכע מ'איז בייגעקומען א דאנק עקשנות און אויסדויער. נישטא ביי אונדז קיין באצאלטע מענטשן, אלץ ווערט געטאן פריי־ווילליק און געהרנווילליק. ס'האט זיך געפאדערט צו מאביליזירן ריזיקע סומען, נאר כ'מוז מודה זיין, אז דער רוב סאסיעטיס האבן זיך גינסטיק אפגערופן. ליידער, געווען אויך פאלן פון אפזאג און אנ־טוישונג. נאר אין דער אונטערשטער שורה, האבן מיר דערגרייכט דעם ציל. אונדזער קעלצער משפחה ציילט א 400 משפחות אין ישראל און א 350 - אין די תפוצות. פון זיי - א 90% אין די פאר. שטאטן.

יחיאל ראזענקראנץ (ישראל): בנוגע דעם פראיעקט פון אויפשטעלן א הויז א.נ. פון דער קעלצער קהילה, מיין איך, אז די זאך ווערט זיך נישט לאזן רעאליזירן, ווי דאס באווייזט דער נסיון פון אנדערע לאנדסמאנשאפטן אין ישראל. לאמיר זיך פארלויפיק באגנוגענען מיטן פאראנענעם אדרעס - דער אירגון עולי קעלץ. מיר נעמען אלעמען אויף מיט אפענע ארעמס, אויף א בכבודיקן אופן - און איך מעגט אונדז שענקען דעם פולן צוטרוי.

שאול גאלדמאן (ישראל): איידער כ'וועל זיך ארויסזאגן וועגן די פארשידענע פראיעקטן, וויל איך זיך פריער אפשטעלן אויף א פראבלעם וואס הייסט: קיום פון די לאנדסמאנשאפטן. לעצטנס הער איך אפט די פראגע: צו וואס דארף מען עס האבן? צו וואס די מי און אנשטרענג, בפרט אין ישראל, ווו מען שטרעבט צונויפשמעלצן די פארשידענע גלות'ן - טא וועמען זענען נייטיק באזונדערע ארגאני־זאציעס לויט שטעט, מיט אייגענע ארגאניזאציעס, בודזשעטן און טוערס? פאראן אויף דעם א סאציא־לאגישער און פסיכאלאגישער ענטפער וואס זאגט, אז דער מענטש איז א געזעלשאפטלעך באשעפע־ניש, וואס נייטיקט זיך אין סביבה, ווארעמקייט, אטמאספער און פריינדשאפט, וועלכע זענען ביי אים אינגעווארצלט פון די קינדער און יוגנט־יארן. אבער דאס אלץ האט מען פון אונדז אווקגערויבט אויף א ברוטאלן אופן, דעריבער שטרעבן מיר צונויפצונעמען די צעריסענע און אפגעהאקטע גלידער און זיי צוריק פארוועבן אין א באנייטן שטאם, ווי - - - "די אויסגעטרוקנטע ביינער" פון נביא יחזקאל יעדער צוזאמענטרעף מיט אייך, איז פאר מיר אן אומפארגעסלעכע איבערלעבונג פון זכרונות פון אמאל, וואס פארוואנדלט אונדז אין א קאלעקטיוו, הגם א קליינעם, א שוואכן - אבער דאך א קאלעק־טיוו, וואס פלעגט פריינדשאפט און חברשאפט, היילט די פארוווונדעטע הערצער, ווישט אפ מחיצות, געאגראפישע און סאציאלע. איז דאך אין קעלץ געווען א גאנץ אייגנארטיקע געזעלשאפטלעכע "לאנדשאפט", ווייל יעדע משפחה האט געהאט אן אייגענעם יחוס־בריוו... אבער נאכן חורבן, זענען מיר איין משפחה, וואס שוין דאס אליין בארעכטיקט דעם קיום פון די לאנדסמאנשאפטן.

דער געדאנק צו פאראייביקן אונדזערע קדושים, איז ביי אונדז געבוירן געווארן מיט 10 יאר

צוריק, הגם ס'איז געווען א פריערדיקער פראיעקט וועגן אויפשטעלן א הויז. אין יאר 1972, אויף א באנקעט צונויפגערופן פאר דעם צוועק, זענען געזאמלט געווארן קנאפע 10 טויזנט ל"י. שפעטער איז באשלאסן געווארן אויפצושטעלן א מצבה. מיט 3 יאר צוריק האבן מיר אויפן בית־עלמין אין חולון קובר געווען דאס אש פון אונדזערע קדושים, בעת דעם וועלט־צוזאמענפאר פון די קעלצער לאנדסלייט. אונדזערע סאסיעטיס האבן זיך וואראם אפגערופן אויף דער וועגדונג פון ישראל, און גאנץ באזונדערס - די קעלצער אין אויסטראליע. מיר, דער קאמיטעט אין ישראל, האבן מיט אחריות און ליבשאפט געגומען אויף זיך דעם עול און אויפגאבע, וועלכע איז אדורכגעפירט געווארן צו אלעמענס צופרידן־קייט.

מיט דער זעלבער התלהבות און אמונה זענען מיר צוגעטרעטן ארויסצוגעבן א ספעציעלן זשורנאל אין שיכות מיט דער אנטהילונג פון דער מצבה. דער אנגעזאמלטער מאטעריאל, דאקומענטן און בילדער האבן אבער געפאדערט צו פארוואנדלען די אויסגאבע אין א בוך, לויטן מאדעל פון א ספר יזכור, וועלכער וועט דערגאנצן אונדזער ערשטן יזכור־בוך מיט וועדטפולע מאטעריאלן. אזא אויסגעברייטערטע אויסגאבע האט גורם געווען צו א פארשפעטיקונג, אבער נישט אויף לאנג, ווייל מיר וועלן בקרוב זען דעם ספר, ווי נאך א ציגל אינעם בנין פון פארייביקן די קעלצער קהילה. די רעדאקציע־קאלעגיום (און איך, איר סעקרעטאר), האבן אלץ געטאן, כדי צונויפזאמלען ביי אונדזערע בני־עיר אין לאנד און אין אויסלאנד זכרונות פון דער אלטער היים. קרוב פופציק מחברים דערציילן זייערע דערינערונגען פון דער יידישער קעלץ ביזן חורבן, בעתן אומקום און שפעטער, נאך דער באפרייונג.

חיים פאסלושני (ישראל): אזא וועלט־צוזאמענטרעף ווי אונדזערער, דארף זיך דער עיקר באשעפטיקן מיט פראגן פון ווייטערדיקער טעטיקייט - און נישט מיט באריכטן פון אפגעטוענער ארבעט. מ'האט דא דערמאנט דעם אויסדרוק "ווארצלען", וואס איז היינט שטארק אנגענומען אין דער גרויסער וועלט. אז מ'רעדט וועגן דעם, איז כדאי צו ווייסן: זיין א מענטש מיט כבוד אין יענע שווערע, פינצטערע צייטן וועלכע מיר האבן אדורכגעמאכט, איז א גרויסע זאך, וואס נישט יעדער איינער איז צו דעם דערגאנגען און זוכה געווען. וואס שייך די סטיפענדיעס, בין איך ביי דער מיינונג, אז זיי דארפן אויך פארטיילט ווערן צווישן קעלצער קינדער אין די תפוצות. די פאלקס־שול "פרדס" אין רמת־גן, וואס האט אדאפטירט אונדזער קהילה, דארף ווערן אן "אינדזל" פון דער יידישער קעלץ - און נאר פון אונדז איז אפהענגיק, אז דער ענין זאל רעאליזירט ווערן אויפן בעסטן אופן.

די באשלוסן: ביי אן אלגעמיינער צושטימונג, זענען אנגענומען געווארן די פאלגנדיקע באשלוסן:

א. אויפשטעלן א וועלט־פעדעראציע פון קעלצער לאנדסלייט, מיט א צענטראלער אנפי־רונג, צונויפגעשטעלט אויף פאריטעטע יסודות פון ישראל און פון די תפוצות.

ב. אויסשטאטן א חדר יזכור אין דער פאלקס־שול "פרדס" אין רמת־גן.

ג. שאפן א סטיפענדיע־פאנד פאר קעלצער קינדער און אייניקלעך אין לאנד און אין אויסלאנד, אויפן נאמען פון ד"ר משה פעלץ ז"ל.

קעלצער אין ניו־יארק

אבא פאסערמאן

שוין צענדליקער יאָרן עקזיסטירט אין ניו־יאָרק א לאנדסמאנשאפט־פאריין פון יידן, אפשטאמיקע פון קעלץ, אויסגעוואנדערטע קיין אמעריקע. ווי דער רוב פון אזעלכע ארגאניזאציעס, האָבן אויך מיר געפירט א געבענטשטע טעטיקייט אויפן סאָציאלן, קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן געביט — ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווי אויך אין די יאָרן 1939-1945, און גאנץ באזונדערס נאָך דעם גרויסן חורבן און אנטשטייונג פון מדינת ישראל.

די קעלצער יידן וואָס האָבן נאָך דער מלחמה זיך אומגעקערט אין זייער אלטער היים, וועלכע האָט זיי, ווי באוווסט, אויך אויפגענומען מיט א שרעקלעכן פאָגראָם, האָבן מיר דערלאנגט א סך ברודערלעכע הילף; געשטיצט בריטהארציק די יידישע מדינה און אונדזערע בני־עיר דאָרט; געהאָלפן ארויסגעבן דאָס ערשטע און איצטיקע יזכור־ביכער; דערמוטיקט דאָס אויפשטעלן די מצבה — און אנדערע אקטיוויטעטן.

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער קעלצער סאָסיעטי אין ניו־יאָרק, פאָרגעקומען דעם 22סטן מערץ ה.י., איז געווען וואָס צו באריכטן און איבער וואָס צו דיסקוטירן. דערנאָך איז אויסגעקליבן געוואָרן א נייע פארוואלטונג אויף די נאָענטסטע 2 יאָר.

די נייע באאמטע האָב איך באגריסט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

ברידער פרעזידענט, ברידער טשערמאן, חשובע געסט, טייערע שוועסטער און ברידער!

דער היינטיקער פייערלעכער אָוונט איז טראדיציאָנעל אָנגענומען ביי אונדז, ווי דאָס אריינפירן די נייע באאמטע, וועלכע זענען מיט א מערהייט באשטעטיקט געוואָרן און וועלן פאָרזעצן מיט כבוד און מיט הארץ די אקטיוויטעטן פון אונדזער סאָסיעטי.

די דעמאָקראטישע טראדיציע פון אונדזער פאָלק, וואָס טראָגט זיך ווייט אוועק אזש צו דער ביבלישער תקופה, און מעגלעך דער עלטסטער דאָקומענט אויף דעם געביט, ברענגט ארויס אין א קורצן אָנזאָג... "אחרי רבים להטות", דאָס מיינט, אז מיט א מערהייט ווערט באשטעטיקט דער אויסגאנג אין א מיינונג־שטרייט, און דאָס בויגן זיך צו דער שטים פון דער מערהייט האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין יידישן לעבן. די אלע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען געווען און זענען ביזן היינט טעטיק אויף דער יידישער גאס, זענען פונדאמענטאל געבויט אויף דעם מינדערהייט־מערהייט פרינציפ. דאָס איז דער דורותדיקער וועג פון יידישן פאָלק.

אין שייכות מיט אונדזער פייערונג, ווילט זיך אויך דערמאָנען געוויסע פראגמענטן פון אונדזער נישט ווייטער פארגאנגענהייט, וואָס איז אונדז אזוי נאָענט און טייער:

נישט לייכט איז געווען דאָס לעבן פאר די יידן אויף דער פוילישער ערד, וויל די פוילישע מאכט האָט פארשמעלערט אונדזערע פרנסה־מעגלעכקייטן. אָבער טראָץ די טאָג־טעגלעכע זאָרגן, האָט דער גייסטיקער המשך נישט געגליווערט, אזוי אין די רעליגיעזע קרייזן, ווי ביי די וועלטלעכע, נאציאָנאלע ריכטונגען.

צוויי מעכטיקע באוועגונגען האָבן ארויפגעלייגט זייער חותם אויף דער יידישער קעלץ: דער חסידיזם, וואָס האָט אויך דערנענטערט דעם פשוטן מענטש צו די קוואלן פון יידישע ווערטן, און וואָס האָט אין דעם פארצוקטן ארום געטראָגן פרייד און הארציקע נאָענטקייט פון מענטש צו מענטש... "זינג אויס דיינע תפילות אפילו אין יידיש, און זיי וועלן גרייכן די לויטערע הויכן" — אזוי האָבן די אמאָליקע מנהיגי החסידות, פול מיט אהבת ישראל, געמוטיקט די נאָכפאָלגער, זיי ארומגענומען מיט בטחון און גאולה־בענקשאפטן און דעם אזוי געדריקטן אויסדרוק.

און אזוי אויך — דער חלוציזם. וועלן מיר דערמאָנען חלוציזם, מיינען מיר אלע יונגט־באוועגונגען, וואָס האָבן אָפגעצייכנט זייערע פאָנען מיט די לאָזונגען פון שיבת־ציון און ליבשאפט צום יידישן פאָלק. נייע האָריזאָנטן האָבן זיך געעפנט. מיט פרייד און האָפענונג האָבן יונגע שטימען אויסגעזונגען דאָס ליד פון די בויער, "וואָס האָבן א מאָרגן פארן נעכטן, אין שוץ פון אונדזער לאנד, זאָל זיך דאָס גאנצע פאָלק איינפלעכטן." אזוי האָבן מיר געענטפערט אויף די וועגעטאציע־שטימונגען פון יענער צייט.

עס איז אויסגעוואָקסן א דור, וואָס האָט אויסגעטראָגן דעם מוט איינצושטעלן זיך פארן יידישן כבוד. און וועלן מיר בליקן אריין אין דער העלדן־געשיכטע פון די אויפשטאנדן אין די געטאָס, אין די פּארטיזאנען־קאמפן אין די וועלדער, געפינען מיר די חלוצישע מחנה, ווי דער אוואנגארד וואָס פירט אויס די נקמה־אָנגריפן אנטקעגן די נאצישע מערדער און זייערע העלפער.

ליידער, זענען אויך אָנגעגאנגען טעטיקייטן, וואָס האָבן געפֿרווווט פארשאָטענען אונדזער גייסטיק לעבן. ווי אין אנדערע שטעט, זענען אויך ביי אונדז טייל יונגע מענטשן פארפירט געוואָרן פון שיינע ווערטער און צוזאָגן וועגן א נייעם לעבן מיט גליק פאר דער גאנצער וועלט. אָבער הינטער דעם אלעמען האָט זיך אויסבאהאלטן א ברוטאלע מאכט, וואָס האָט ציניש געטראָטן מענטשלעכע ווערטן און רעכטן.

עס בעט זיך דאָ אויפוויקלען אן אלגאָרישע דעקלאמאציע, וואָס דער גרויסער נביא ישעיה האָט פארגליכן צו אזעלכע דערשיינונגען: "אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמי". אין פרייער אויסטייטשונג: "לאָמיר זינגען וועגן א פריינד, וואָס האָט א ווינגאָרטן געפלאנצט. דער אויסוואל אויף א בערגל א פעטן. מי און פלעגע נישט געשפּאָרט. ויקו לעשות ענבים ויעש באושים. מיט האָפענונג, אז עס וועלן אויסוואקסן ווייניטרויבן א פראכט. און ארויסגעקומען זיינען ווילדע טרויבן."

אָבער פאלשע פרייהייט־באוועגונגען טוען זיך אליין דעמאָסקירן אין גאנג פון דער צייט. אזוי האָט פון זיך ארונטערגעריסן דעם שלייער שבתי צבי, וואָס ער און א גרופע זיינע צעטומעלטע ארויסהעלפער, האָבן אים אויסגערופן ווי דעם משיח, וואָס וועט אויסלייזן דאָס יידישע פאָלק.

אויך אין אונדזער צייט האָט זיך אויסגעבריט די אויבן־דערמאָנטע קראנקע באוועגונג, מיט אירע פארליגנערטע פרייהייט־און־שלום דעקלאראציעס, וואָס האָט ביי דער ערשטער מעגלעכקייט ארונטערגעריסן פון זיך דעם שלייער, געשלאָסן א בונט מיט די היטלער־רוצחים, באקאנט ווי דער סטאלין־היטלער פאקט. אזוי ארום האָבן זיי געגעבן די גרינע ליכט פאר דער גרויסער וועלט־שחיטה, וואָס האָט זיך אזוי טראגיש פארענדיקט פאר דעם יידישן פאָלק.

און וועלן אונדזערע נאָענטע קעלצער יידן, געטריבענע אויף זייער לעצטן וועג, וועלן טרויער און פיין האָבן פארשטיקט זייער כוח הדיבור — האָבן הערצער אויסגעווייגט זייער לעצטן אָנזאָג, זייער צוואה: אז די וואָס בלייבן לעבן, זאָלן נקמה נעמען פאר דעם יידישן פאָלק. נקמה איז נישט נאָר א לעבן פאר א לעבן. אונדזער נקמה איז אויך אונדזער דאָ זיין — אונדזער המשך. אונדזער נקמה איז אויך

מדינת ישראל אין איר גלאנץ. זאָלן מיר זיין ברייטהארציק און טראָגן הילף פאר אונדזער המשך, ווי אויך צום יידישן לאנד.

איך גלויב, אז די לאנדסמאנשאפטן בכלל, און אונדזער קעלצער בפרט, האָבן נאָך א ברייט פעלד פאר ווייטערדיקער טעטיקייט אויפן געביט פון פאר־ייקונג, קעגנזייטיקע הילף און קולטור־אויפטוען. מ׳דארף ווייטער שפינען דעם גאָלדענעם פאָדעם פון דער יידישער קעלץ, וועלכע איז טיף איינגעקריצט אין אונדזער זכרון.

דער דענקמאל שטיין איז אריפגעבויט געוואָרן דורך די קעלצער לאָנדסלייט אין טאָראָנטא, קאנאדע, צום הייליקן אָנדענק נאָך די קדושים פון קעלץ. וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשישע מערדער אין צייט פון דער צווייטער וועלט קריג.

די משפחה רעמבישעווסקי – דריי דורות

א. קעלצער / ניו־יארק

צווישן די אינטערעסאנטע און פראָמינענטע קעלצער לאנדסלייט וואָס לעבן אין די פאראייניקטע שטאטן, פארנעמט אויך א וויכטיקן פלאץ הענרי מ. רעם, א פארקירצטער נאָמען פון יחיאל־מאיר רעמבישעווסקי. מיט זיינע אויפטוען און דערגרייכונגען, פארן היגן יידיש־געזעלשאפטלעכן, רעליגיעזען און נאציאָנאלן לעבן, מיט זיין ברייטער הילף פאר מדינת ישראל און פאר יידישער דערציונג, גיט ער צו פיל כבוד דעם יידישן ישוב. אָט די אלע מעלות וואָס מ. רעם ווייזט כסדר ארויס אין זיין לעבן, האָט ער מיט טרייסאפט איינגעזאפט אין זיין קינדהייט, בּיי זיינע ליבע עלטערן אוּן היים.

הענריס פאָטער, ר׳ גרשון רעמבישעווסקי, איז אין פארמלחמה׳דיקן קעלץ געווען אן אָנגעזעענער טעקסטיל־סוחר און אויך פאבריצירט סחורה אין לאָדזש. ער האָט געהאט זיין געשעפט פון מאנופאקטור אין הויז פון דוד זילבערשפּיץ, אין מארק אין קעלץ, פון יאָר 1870. די משפּחה רעמבישעווסקי איז געווען צווישן די ערשטע יידן, וועמען מען האָט דערלויבט צו ווינען אין קילץ. ר׳ גרשונס זיידע איז געווען איינער פון די איבערגעבּענסטע קעמפער פאר דער אומאָפּהענגיקייט פון פוילן. ער איז געווען צווישן די ערשטע יידן, וועמען מען האָט דערלויבט זיך צו באזעצן אין קעלץ. מען האָט אים אויך אין יענער צייט געגעבּן דעם אָריסטאָקראטיש־פּויליש נאָמען רעמבישעווסקי.

ר׳ גרשון רעמבישעווסקי האָט אלע יאָרן אָפּגעגעבּן פיל כוחות און אָנשטרענגונגען דעם כלל־לעבּן פון די יידן אין קעלץ. ער איז געווען א פארמעגלעכער מענטש, אָבּער זיינע זאָרגען זענען שטענדיק געווען פאר די אָרעמע און נויטבּאדערפטיקע. ער איז געווען אקטיוו אין פארשידענע וווילטעטיקע און געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס, וואָס האָבּן געהאָלפן שטאַרקן דאָס יידישע לעבּן אין קעלץ. ר׳ גרשון איז אויך געווען איינער פון די אָנגעזעענע פירער אין דער קהילה, וווּ מען האָט זיך צו אים צוגעהערט מיט גרויס דרך־ארץ. ער איז אויך געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטישע טוער. נאָך מיט פיל יאָרן פריער, איידער די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך אראָפּגעלאָזט, האָט ר׳ גרשון געקויפט בּאָדן אין ארץ־ישראל, מיט דער אויסרעכענונג זיך דאָרט צו באזעצן מיט זיין משפּחה. לייַדער האָט די מלחמה און דער חורבּן אלץ צעשטערט.

דער זון,אונדזער חשובער לאנדסמן הענרי מ. רעם, האָט אָט דיאלע גוטע מעלות געירשנט פון זיין ליבּן פאטער און מוטער. רעם האט אין זיך איינגעזאפט די גוטסקייט פון זיין הארציקער מוטער, וואָס איז בּיי אלעמען געווען באליבּט. די מוטער, גיטל רעמבישעווסקי, בּת הרב מרדכי גאנצווייג, האָט געשטאמט פון א רבּנישער משפּחה. איר עלטער־פעטער איז געווען רב אין נאָווואָראדאָמסק. איר גאנץ לעבּן איז געווען — טאָן גוטס, העלפן די יעניקע, וואָס האָבּן זיך גענויטיקט אין הילף. דאָס הויז פון די רעמבישעווסקיס, געפירט אויף א שטרענג כשרן שטייגער, איז שטענדיק געווען אָפּן פאר יעדן וואָס האָט זיך גענויטיקט אין א וואַרעם וואָרט, טרייסט אוו הילף.

גיטל רעמבישעווסקי, געשטאָרבּן אין יאָר 1935, האָט אויך געוויידמעט פיל איבערגעגעבּנקייט בּיים דערציען אירע קינדער. זי האָט אין זַיי איינגעפלאנצט ליבּע צו יידישקייט און דעם נאציאָנאל־רעליגיעזן גייסט. אויף דעם וועג גייט אויך מיט טרייסאפט הענרי רעם, וואָס טראָגט אין זיך

די צוגעבונדנקייט צו יידישקייט פון זיינע ליבע עלטערן. הענרי מ. רעם (יחיאל־מאיר רעמבישעווסקי), איז פרי אוועק פון זיין היים אין קעלץ. געווען איז דאָס אין די צוואנציקער יאָרן, ווען ער איז אוועק שטודירן אין ווינער אוניווערסיטעט, און שפּעטער — אויף דער בארימטער סאָרבאָנע אין פאריז. אָבער אומעטום ווו ר׳איז געווען אין דער פרעמדער וועלט, איז ער געווען צוגעבונדן אויך צו דעם יידישן יחוס פון קעלץ, וואָס ער טראָגט מיט זיך אלע זיינע יאָרן.

זיין ליבן פאָטער, ר׳ גרשון רעמבישעווסקי, האָט געטראָפן דער זעלבער טראגישער גורל ביי די נאצישׂ, וואָס האָט געטראָפן די אנדערע יידן. ער איז פארטריבן געוואָרן, צוזאמען מיט די אנדערע פון זיין משפחה, אין דעם געטא, דאָרט האָט ער דורכגעמאכט הונגער, ליידן און פיין. אָבער אויך אין דעם טרויעריקן געטא, ניט געקוקט אויף די שוועריקייטן, האָט ר׳ גרשון זיך אָפּגעגעבן מיט העלפן אנדערע, באזונדערס מיט טראָגן הילף פאר די יתומים. ער אליין, דער גוטהארציקער ר׳ גרשון, איז געשטאָרבן אין געטא פון הונגער. געווען איז דאָס בייַם דאוונען, ווען ר׳איז געווען אין טלית און תפילין.

דער ביטערער גורל האָט אויך ניט אויסגעמיטן זיינע קינדער. ר׳ גרשונס זון, שלמה רעמבישעווסקי, צוזאמען מיט זיין פרוי שיינדל (אייזענבערג) מיט זייער זון, זענען ארויסגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע. דעם זעלבן גורל האָט אויך געטראָפן דעם צווייטן זון, אברהם רעמבישעווסקי. אויך אים, מ. רעם, האָט געדראָט א געפאר אומגעבראכט צו ווערן בייַ היטלערן. עס איז אָבער מיט אים געשען א נס, וואָס האָט אים אין דער לעצטער מינוט ארויסגעריסן פון דעם נאצישן מלאך־המות.

עטלעכע טעג איידער היטלערס ארמיי האָט אריינמארשירט אין דער הויפּט־שטאָט פון פראנקרייך, האָט עפּעס ווי א געהיימער כוח אים אונטערגעזאָגט, אז ער זאָל ניט ווארטן, ווייל עס קען זיין צו שפּעט. הענרי רעם איז דאן אוועק פון פאריז, ער האָט דורכגעמאכט וואָגלענישן איבער די פירענעען־בערג דורך שפּאניע און פּאָרטוגאל, און צום סוף איז אים געלונגען זיך צו דערשלאָגן קיין אמעריקע, וווּ ער ווידמעט פיל ענערגיע און אָנשטרענגונגען פאר תורה־יידישקייט, רעליגיעזע דערציונג, וווילטעטיקע צוועקן און פאר דעם יידישן היימלאנד. ער ווייזט ארויס גרויס אינטערעס, הילפס־גרייטקייט און גיט אויך אָפּ פיל צייט בייַם זאמלען באשטייערונגען פאר די צוועקן, וואָס אויך ער אליין שטיצט אויף א ברייטהארציקן אופן. ער איז איינער פון די וויכטיקסטע עסקנים אין ניו־יאָרק, איינער פון די גרינדער און בויער פון דער ישיבה־באוועגונג אין אמעריקע. אקטיוו אין דעם יונאיטעד דזשואיש אפּיל, אין דער ישראל־באָנד אָרגאניזאציע, אין דער צדקה־פעדעראציע, אין דעם גרויסן ישיבה־אוניווערסיטעט און אנדערע.

איינער פון די הויפּט־פירער פון קהילת ישורון, פון דעם באָארד אָוו דירעקטאָרס פון דער יוניאָן אָוו אָרטאָדאָקס דזשואיש קאָנגרעגעישאָנס, פון דעם קאָונסיל פון די דזשואיש פאליעיטס פון דער וועטעראָן־אדמיניסטראציע און אנדערע. פאר פיל יאָרן איז ער פון די הויפּט־פירער און שטיצער פון דער ברימטער ישיבה רמז. ער האָט מיט א צייט צוריק צוגעטראָגן די סומע פון פופציק טויזנט דאָלאר, כדי צו בויען א גרויסע גימנאזיע (ספּארט און גימנאסטישע אינריכטונגען) אין דער ישיבה־רמז, וואָס איז אויף זיין נאָמען.

אין דעם שטעטל טענערסוויל, ניט וויַיט פון ניו־יאָרק, איז הענרי מ. רעם פּרעזידענט פון דער קאָנגרעגעישאָן אנשי ישורון. אלס אנערקענונג פאר זיין איבערגעגעבענער ארבעט פאר דער קאָנגרעגעישאָן און פאר די יידן אין טענערסוויל בכלל, איז באשלאָסן געוואָרן דאָרט אויסצוּבויען, לכבוד אים, א קאָמיוניטי־צענטער־הויז, וואָס זאָל אויך דינען אלס זומער־קאָלאָניע פאר קינדער. הענרי מ. רעם

איז אויך געווען דער איניציאטאָר און גרעסטער ביישטייערער ביים אויפבויען א שיל און א קאָמיוניטי־צענטער אין נאָרט קאראָלאינא, אין דער וויטער דרום־אמעריקע, וווּ ער איז פארבונדן מיט זיינע גרויסע אינדוסטריע־אונטערנעמונגען. אין יענער געגנט איז דאָס פון ספּעציעלער וויכטיקייט פאר די דאָרטיקע יידן, ווייל דאָס העלפט שטארק באקעמפן די געמישטע חתונות דאָרט.

הענרי מ. רעם איז אויך איינער פון די דירעקטאָרן און שטיצער פון דעם מושב־זקנים און שפּיטאָל פאר עלטערע מענטשן — "די טעכטער פון ישראל", אין ניו־יאָרק. ער איז איינער פון די פירער און שטיצער פון דער קהילת מחזה אברהם שיל, אויף דער וועסט סאיד אין ניו־יאָרק. מיט א צייט צוריק האָט דער דאָזיקער צענטער און שיל אדורכגעפירט א גרויסע פייערונג לכבוד הענרי מ. רעם.

אומעטום ווערט הענרי רעם צוגעטיילט אויסצייכענונגען און אנערקענונג פאר זיינע גוטע מעשים. ער ווערט אויך ווי געהעריק אָפּגעשאצט אין דער אלגעמיינער אמעריקאנער אינדוסטריעלער און אקאדעמישער וועלט, וווּ מען טיילט אים צו אויסצייכענונגען פאר זיינע וויכטיקע הומאניטארע טעטיקייטן. ער איז אָבער א באשיידענער מענטש, יאָגט זיך נישט נאָך כבוד פאר זיינע גוטע מעשים, ווייל דאָס איז ביי אים איינגעוואָרצעלט פון טאטע־מאמע און פון דער אמאָליקער, הארציקער יידישער קעלץ. וויפל מיר זאָלן ניט טאָן פאר מדינת ישראל — זאָגט מר. רעם, — פאר יידישער דערציונג, פאר תורה־יידישקייט און ביים העלפן יידישע נויטן און אינטערעסן — איז דאָס אלץ ניט גענוג. מיר דארפן אָנווענדן אלע אונדזערע אָנשטרענגונגען צוּ העלפן שטארקן און פארזיכערן די גאנצקייט פון יידישן היימלאנד, מיר דארפן אויך אלץ טאָן ביים העלפן שטארקן יידישקייט, רעליגיעזע און יידישע דערציונג, כדי די נייע דורות זאָלן זיין ווי געהעריק פארבונדן מיט אונדזער שטאם און פאָלק. פאר דעם אלעם דארפן מיר ניט קארגען קיין אָנשטרענגונגען.

הענרי מ. רעם איז אלע יאָרן ענג פארבונדן מיט ישראל, דורך געהעריקער אונטערשטיצונג פאר דער מדינה. וועז מיניסטער משה שאפּיראָ, איז אין סוף 1964 געווען אויף א באזוך אין אמעריקע, האָט מר. רעם אים באגריסט אין נאָמען פון ציוניסטיש־רעליגיעזן יידנטום. מיניסטער שאפּיראָ איז אויך געווען דער גאסט אין הויז פון הענרי רעם, מיט זיין ליבער פרוי מרים, וווּ עס זענען געווען פארזאמלט פּראָמינענטע פערזענלעכקייטן. ביים דאָזיקן צוזאמענקונפט, האָט מר. רעם אויפן אָרט געזאמלט הונדערט טויזנט דאָלאר. מיניסטער שאפּיראָ, וועלכער האָט דאן מיט זיך מיטגענומען דעם טשעק אויף די הונדערט טויזנט דאָלאר, איז געווען פון דעם באגייסטערט.

הענרי רעם מיט זיין טרייַע פרוי מרים, האָבן אויך געטאָן אלץ, כדי דערציען זייערע פיר קינדער אין טראדיציאָנעלען און רעליגיעזן גייסט, ווי דאָס פאסט פאר די איניקלעך פון ר׳ גרשון און גיטל רעמביישעווסקי. די קינדער: גרשון, יעקב, גיטל און אברהם־ישראל, האָבן געלערנט אין דער באוויסטער ישיבה רמז, אין ניו־יאָרק. זיי האָבן אויך געלערנט אלגעמיינעם וויסן און גייען אין די טריט פון זייער יחוסדיקער משפּחה.

ביי דעם אלעם איז הענרי מ. רעם אויך אלע יאָרן פארבונדן מיט די קעלצער לאנדסלייט אין ניו־יאָרק, מיט וועמען ער האלט זיך נאָענט. ער העלפט אויך ווען מען דארף, דורך דער קעלצער סאָסייעטי, נויטבאדערפטיקע לאנדסלייט דאָ, ווי אין אנדערע ערטער. אזוי איז אויך מיט זיין הילפסגרייטקייט פאר לאנדסלייט אין ישראל. ניט געקוקט אויף דעם וואָס הענרי מ. רעם האָט מיט פיל יאָרן פארלאָזט די היים־שטאָט און פארנעמט אין אמעריקע דעם אויבן־אָן אין דער אינדוסטריע־וועלט און ביים היגן רעליגיעזן יידנטום, איז ער גלייכצייטיק מיט אלע פעדים פארבונדן מיט זיין אָפשטאם פון דער אמאָליקער קעלץ, וועמענס המשך און יחוס עס ווערט געצויגן אויך איצט אויף דעם גרויסן

העגרי מ. רעם

Henri M. Rem

אמעריקאנער בּאָדן. ער בּרענגט כסדר ארויס פארשידענע פּלענער, ווי אזוי צו פאראייבּיקן אין מדינת ישראל די אומגעבּראכטע יידישע קעלץ. דאָס דארף געטאָן ווערן אויף א ווירדיקן אופן אין אונדזער צייט, זאָגט ער, ווען עס זענען נאָך דאָ די קרבּנות און עדות פון די נאצישע פארבּרעכענס. עס דארף דערמאָנט ווערן, אז הענרי מ. רעם איז נאָך מיט יאָרן צוריק געווען באשטימט אלס וועלט־פּרעזידענט פון די קעלצער לאנדסלייט.

פאר מיר איז א כבוד און א שטאָלץ — זאָגט מ. רעם — צו זיין פארבּונדן מיט דעם יחוס פון דער טייערער יידישער קעלץ, וואָס האָט אריינגעשריבּן א ווונדערלעכן קאפּיטל אין דער געשיכטע פון אמאָליקן שפּרודלדיקן לעבּן אין מזרח־אייראָפּע.

פראטעסט פון קעלצער יידן אין אמעריקע צו דער פורלישער רעגירונג קעגן שענדן די צוויי מאסן־קברים אין קעלץ

י. באימסאן

די לאנדסמאנשאפט פון קעלצער יידן אין ניו־יארק, האט אין חודש מערץ 1981 ארויס־געשיקט א שארפן פראטעסט צו פוילן, קעגן דער שענדונג פון צוויי מאסן־קברים מיט יידישע קרבנות, וואס זענען אומגעבראכט געווארן אין קעלץ ביי די נאצים, ווי אויך פון פוילישע אנטיסעמיטן, באלד נאך דער מלחמה.

עס האנדלט זיך וועגן איין קבר מיט די רעשטלעך פון די לעצטע 45 יידישע קינדער אין קעלץ, וועמען די נאצים האבן דערשאסן אויפן דארטיקן בית־עולם דעם 23 סטן מאי 1943. דאס יינגסטע פון די קינדער־קרבנות איז אלט געווען אכט חדשים, דאס עלטסטע - דרייצן יאר. באלד נאך דער מלחמה, האבן עטלעכע פון די ניצול־געווארענע עלטערן געשטעלט א מצבה אויפן מאסן־קבר פון די קינדער.

דער צווייטער מאסן־קבר איז פון 42 מענער, פרויען און קינדער, וועלכע זענען דערמארדעט געווארן פון אנטיסעמיטישע פאלאקן אין קעלץ, דעם 4 טן יולי, 1946. אויך אויף דעם מאסן־קבר האבן א גרופע קעלצער יידן, נאכן פאגראם, אויפגעשטעלט א מאנומענט.

לעצטנס זיינען די דאזיקע צוויי יידישע מאסן־קברים געשענדעט געווארן. די צוויי מצבות זענען צעבראכן געווארן פון די וואנדאלן און די שטיקער - פאנאנדערגעווארפן.

דער פראטעסט־מעמאראנדום פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט אין ניו־יארק, איז געשיקט געווארן צום פארטרעטער פון דער פורלישער רעגירונג ביי דער יו־ען, צום פורלישן אמבאסאדאר אין וואשינגטאן, צו דער שטאט־פארוואלטונג פון קעלץ און צום פורלישן מיניסטעריום (אין ווארשע) פאר קולטור און רעליגיע. קאפיעס פון דעם פראטעסט־מעמאראנדום, זענען אויך געשיקט געווארן צו די סענאטארן דעניאל מאיניהען, אלפאנס ד'אמאטא און קאנגרעסמאן סטעפען סאלארזש. אין דעם מעמאראנדום ווערט פראטעסטירט קעגן דער שענדונג, ווי אויך א פאדערונג צו ברענגען צוריק אין ארדענונג די צוויי מאסן־קברים.

דער פראטעסט אין געשריבן געווארן פון דעם באווסטן אדוואקאט אוירווינג מארקאוויטש. וועמענס פאטער, ר' משה זלמן מארקאוויטש, האט מיט 76 יאר צוריק געגרינדעט און איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פון דער קעלצער סאסייעטי אין ניו יארק. די איצטיקע באאמטע פון דער קעלצער לאנדסמאנשאפט זענען: יעקב עלקעס, פרעזידענט; ווילי‌אם אדלער און הענרי גלען, וויצע־פרעזידענטן; ווילי‌אם מאנדעל, קאסירער; בערנארד שולמאן, פינאנס־סעקרעטאר; אבא פאסערמאן, פראטאקאל־סעקרעטאר; טעד גראס, טשערמאן סעמעטערי; סעם מאירסאן, קא־טשערמאן סעמעטערי.

די נייעס וועגן די צוויי געשענדעטע מאסן־קברים און די צעבראכענע מצבות, האבן מיט זיך געבראכט קיין ניו־יארק דריי טוערס פון דער קעלצער סאסייעטי - טעד גראס, ווילי‌אם מאנדעל און ל. לערער, וואס זענען לעצטנס געווען אויף א באזוך אין פוילן. זיי זיינען אויך געווען אין זייער געווען־זענער היים־שטאט קעלץ. ווי עס ווייזט זיך ארויס, איז דער דארטיקער יידישער בית־עולם, וואס אויפן כענטשינער וועג, פולשטענדיק צעשטערט און פארניכטעט. דער בית־עולם איז פאר־וואנדלט געווארן אין א פוסטן פעלד, ווו יונגע פאלאקן שפילן איצט דארט פוטבאל.

פאר דער מלחמה האבן אין קעלץ געלעבט קנאפע דרייסיק טויזנט יידן. איצט אין דארט גיטא אפילו קיין א י י ן י י ד.

("פארווערטס", ניו־יארק, 25.3.1981).

Tel-Aviv, styczeń, 1981.

Do

Ministra Religji

Republiki Polski Ludowej.

Wielce Szanowny Panie Ministrze!

Związek Kielczan zamieszkałych w Izraelu zwraca się do Pana Ministra w sprawie humanitarnej, która dla nas jest wysokiej wartości.

Uważamy, że Sz.P. Minister jest jedynym odpowiednim adresem w tej ważnej dla nas sprawie. - W ostatnim czasie zwiedziło Kielce czterech obywateli amerykańskich urodzonych w Kielcach i przywieźli film z cmentarza żydowskiego w Kielcach.

Z grobów rodziców, dziadków i pradziadków niema żadnego śladu, nawet z grobu 45 dzieci żydowskich pogrzebanych w czasie drugiej wojny światowej i grobu 41 zamordowanych w pogromie żydowskim w roku 1946, nie zostało nic, wszystkie groby zostały zrujnowane, ziemia zarosła trawą, a w kilku miejscach nawet dzieci grają w piłkę nożną.

Zwracamy się do P.Ministra z wielką prośbą, o ile to jest możliwe, o ogrodzenie i umieszczenie tablicy pamiątkowej na tym szczątku ziemi, który jest święty dla 4000 Kielczan zamieszkałych w Izraelu i na świecie.

Wszelkie koszta z tym związane zobowiązuje się ponieść Związek Kielczan w Izraelu.

Jesteśmy też przekonani, że miejsce to zechcą odwiedzić Żydzi Kielczanie z całego świata.

W oczekiwaniu na łaskawą odpowiedź P.Ministra pozostajemy z wielkim szacunkiem

Ben-ari Izrael /Działowski/

Iewartowski Dawid

Inż.Rosenkranz Jechiel.

His Excellency Dr. Ryszard Frelek
Ambassador and Permanent Representative
of Poland to the United Nations
9 East 66th Street
New York, New York

Re: Jewish Cemetary in Kielce

His Excellency Dr. Ryszard Frelek:

I am the attorney for the Kieltzer Sick and Benevolent Society of New York, Inc. This organization is named for former residents of the City of Kielce in Poland, and has been in existence since 1905.

I desire to call your attention to the fact that in a visit made several months ago to the City of Kielce, Poland, by the officers of the Society, they were horrified to discover that the Jewish Cemetery in that city had been vandalized. All of the tombstones had been removed from the graves and were piled in a heap, and the Cemetery was being used as a soccer field.

I specifically call your attention to the fact that on May 23, 1943, the German Nazis slaughtered 45 Jewish children in the City of Kielce, the youngest being 18 months of age and the oldest being 13 years of age. After the war, in November, 1945, when a handful of parents returned from the German concentration camps to Kielce, they erected a monument to the memory of those 45 children. The destruction of that monument is unforgivable, and has caused great grief and sorrow not only to the families of the deceased, murdered children but also to the entire Jewish world.

I also call your particular attention to the fact that on July 4, 1946, after the war had ended, approximately 100 survivors returned from the concentration camps to the City of Kielce. They all resided at 7 Planty Street. Some of the inhabitants of the City of Kielce chased all of these Jewish people out of their home and into the street, and killed 42 men, women and children on that day.

The surviving Jewish group buried all of the 42 victims killed that day in a mass grave, in the same Jewish Cemetery in Kielce, and erected a monument in memory of those victims. Only 41 names were placed on the monument. Due to the horrible disfigurement of the 42nd person, as a result of that onslaught, the only available means of identification was the tattooed number W 2969 that the Nazis had branded on the arm of the deceased, and that number was added to the names of the other 41 victims. This monument was also knocked down and broken.

I have been requested to call these facts to your attention, in the hope that you will use your good offices to have the monuments re-erected and the cemetery restored, so that the grievous actions might be remedied even at this late date.

The Jewish community would welcome signs of friendship and of humanity on the part of the Polish Government, and I am sure the rest of the world would applaud your efforts in that regard.

Sincerely,

Irving Markowitz

IM/IFG

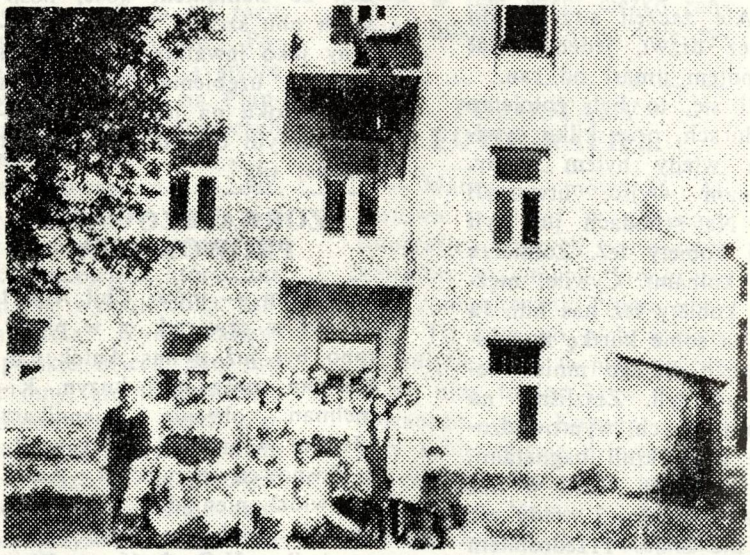
CC: Polish Consulate in New York
Senate Daniel P. Moynihan
Senate Alphonse D'Amato
Congressman Stephen Solarz
Anti Defamation League of B'nai Brith
Yivo Institution for Jewish Research

ko pielęgniarką, panią Heleną Majtlis, która pracowała przy naszych rannych z całym poświęceniem i nie zlękła się niebezpieczeństwa.

W tym samym dniu, w którym zorganizowano pogrom w Kielcach, wyciągano Żydów z pociągów na trasie kieleckiej i zabijano. Na moje pytanie, ilu było w tym dniu zabitych w okolicy, wojewoda kielecki odpowiedział, że nie posiada danych.

Stwierdzam jeszcze raz to, co widziałem: w domu przy Planty 7 Żydów mordowało wojsko. Tłum na placu masakrował ludzi wyprowadzonych do motłochu przez wojsko.

To była z całą pewnością zorganizowana prowokacja. W ciągu bardzo krótkiego czasu zebrała się ogromna masa ludzi, niektórzy robotnicy, jak na przykład z odlewni Ludwików rzucili robotę i przybiegli, żeby brać udział w mordowaniu Żydów. Małżonków Błaszczyk i ich syna nie pociągnięto do odpowiedzialności. Mogę powiedzieć jeszcze, że moi przyjaciele, Polacy, komentowali ten pogrom jako prowokację komunistycznego rządu, który chciał wykazać, jakie jest oblicze reakcji w Polsce. Jak było naprawdę, nie wiem. Opowiedziałem tylko to, co sam widziałem.

Dom przy Plantach 7. Zdjęcie zrobione 10.VIII. 45 r.

mi wody... — Dałam mu. On pije, ale wszystko mu się z powrotem wylewa przez otwory w szyi, czy w policzkach... To było straszne!...

MÓWI BARUCH DORFMAN

Ja tego, co mówi Hanka Alpertowa w ogóle nie pamiętam, byłem przeważnie nieprzytomny. Sam nie pochodzę z Kielc, ale z Sierpca koło Płocka. Wracałem wtedy z Rosji i wysiadłem z pociągu w Kielcach. Tam był kibuc, mówili, że wkrótce pojedziemy do Erec. Byłem chyba jakiś tydzień—dwa w kibucu, kiedy to się stało. Około godz. 10—11-tej, myśmy byli na II piętrze w kibucu, widzieliśmy już przez okna, co się dzieje, więc około 20 osób, schroniliśmy się do małego pokoiku. Ale zaczęli strzelać do nas przez drzwi, jeden został ranny, potem umarł od ran.

Wdarli się, to byli żołnierze w mundurach, oraz kilku cywilów. Ja wtedy byłem ranny. Kazali nam wyjść, utworzyli szpaler. Na schodach już byli cywile i kobiety też. Żołnierze bili nas kolbami. Cywile, mężczyźni i kobiety też nas bili. Ja miałem na sobie kurtkę mundurową, może dlatego mnie wtedy nie uderzyli. Zeszliśmy na plac. Tam innych, wyprowadzonych ze mną, kłuli bagnetami, strzelali do nich, walili w nas kamieniami. Również wtedy nic mi się nie stało. Przedostałem się przez ten plac do wyjścia, musiałem jednak mieć taki wyraz twarzy, że poznali, iż jestem Żydem wyprowadzonym z tego domu, bo jeden cywil krzyknął: „Żyd!"

I wtedy dopiero rzucili się na mnie. Poleciały kamienie, dostałem kolbami. Upadłem, straciłem przytomność. Chwilami ją odzyskiwałem, to mi dokładali razów kamieniami i kolbami. Jeden chciał do mnie strzelić, kiedy leżałem na ziemi, ale usłyszałem głos innego: „Nie strzelaj, i tak zdechnie!" Znów straciłem przytomność. Gdy się ocknąłem, ktoś mnie ciągnął za nogi i rzucił na jakiś samochód. To już było inne wojsko, bo ocknąłem się w szpitalu w Kielcach. Miałem wyrwane włosy, byłem tak zmasakrowany, że mnie nie mogli poznać. Po kilku dniach zabrali mnie do szpitala do Łodzi, gdzie przeleżałem 10 miesięcy.

Wypis z zaświadczenia, jakie wydał Baruchowi Dorfmanowi szpital WUBP w Łodzi w dniu 5 marca 1947 roku: „Stan po wyłuszczeniu prawej gałki ocznej, ze złamaniem kości nosowych obu szczęk. Uwagi: Wypisany jako inwalida, z zupełnym brakiem uzębienia; zachowana siła wzroku na jedynym, ocalałym lewym oku do 10 procent dawnej siły".

ZORGANIZOWANA PROWOKACJA

Pogrom — mówi **Chil Alpert** — był w czwartek, a w piątek rano był już u nas Antek Cukierman, oraz mój kuzyn, Kimelman, obecnie dziennikarz „Jedijot Achronot", który wtedy z Sosnowca przyjechał. Antek przywiózł pieniądze i jedzenie, ale nie miał kto jeść. Potem przybyli z K.C. Żydów z Warszawy.

Ranni bali się jeść w szpitalu, zagrozili strajkiem głodowym, obawiali się, że personel ich otruje. Pojechałem do Częstochowy szukać lekarzy — Żydów, ale wróciłem z jedną tyl-

„Hilek, jest pogrom w mieście, daj nam się tu schować". Ja postanowiłem jednak iść do miasta, bo została tam żona, oni w końcu również zdecydowali się iść ze mną, bocznymi drogami. W pobliżu parku spotkałem dwie córki kierownika z mojej fabryki, niezwykle uczciwego człowieka nazwiskiem Valado, który nie tylko oddał mi, gdy wróciłem wszystkie moje ubrania, ale nawet schował książki religijne mojego ojca. Pracował w naszej fabryce 30 lat. Jego córki były wykształconymi kobietami, jedna przed wojną wyszła za mąż za hrabiego Zamojskiego. One więc nie pozwoliły mi iść dalej, wzięły mnie pod ręce i siłą zaprowadziły z powrotem do fabryki: — „Nigdzie pan nie pójdzie, panie Hilku, kto tylko jest podobny do Żyda od razu jest mordowany!" Pytam: „Pani Marysiu, dlaczego?" i słyszę w odpowiedzi: „Żydzi na Planty 7 zamordowali w piwnicach polskie dzieci!"

Na moje uwagi, że to oszczerstwo i że tam w ogóle nie ma nawet piwnic, co może potwierdzić jej ojciec, który zna ten dom, ta wykształcona hrabina Zamojska: „Żydzi zamordowali polskie dzieci, pan nie, pan jest inny, ale to jest fakt, że zamordowali, tak jest!" Zostałem więc w fabryce, potem robotnicy poszli, a ja zostałem w schowku, majster mnie zamknął. Gdy przyszła do mnie żona w asyście żołnierzy, wyszedłem. Przez około 10 dni trzymali tę resztę pozostałych przy życiu w gmachu Urzędu Bezpieczeństwa, po czym odstawiono nas do Łodzi. Z Polski wyjechaliśmy na zawsze pod koniec 1949 roku.

Chil Alpert: Pogrom był w czwartek. W piątek rano porucznik Albert z UB, również potem zabity, o czym już powiedziałem, prosił mnie, żebym pojechał do szpitala i rozpoznał zabitych, że tam będzie komisja sądowa i korespondenci amerykańskiej prasy i żebym im nie mówił, że to wojsko mordowało.

Stanąłem więc w trupiarni: 42-oje zwłok, leżały jedne na drugich. Nie wszystkich rozpoznałem. Niektóre były do tego stopnia zmasakrowane. 12 pozostało nierozpoznanych. Tłum bił ich żelaznymi częściami kaloryferow i roznymi drągami z pobliskiej szkoły, która była właśnie w remoncie; wojsko do nich strzelało.

W szpitalu było 80-ciu rannych, w tym wielu ciężko rannych, okaleczonych na całe życie.

POZOSTAŁY FOTOGRAFIE...

— Mamy — mówi H. Alpertowa — tutaj w albumach fotografie naszych przyjaciół, kolegów, znajomych, którzy zostali zamordowani. Proszę obejrzeć. To nam po nich zostało. To zdjęcie tutaj, te plamy ciemne na nim, to jest krew zamordowanego dra Kahane. Miał przy sobie zdjęcie dziecka swojej rodziny, fotografię tę przechowujemy. Mamy to, co zdołaliśmy zebrać, trochę zdjęć... Tyle...

Pamiętam scenę przy łóżku Borysa Dorfmana w szpitalu. Borys był pięknym, młodym mężczyzną. Patrzę, na łóżku leży zniekształcona postać. Zamiast oka — czarna bryła! Prosi mnie: — Hanka, podaj

mnie ktoś rozpoznał i słyszę krzyk: „Żydówka na balkonie!" „Gdzie?" Wszyscy podnoszą wzrok i szukają tej Żydówki na balkonie. Mnie ocaliło to, że powodowana jakimś nagłym instynktem, nie uciekłam z balkonu, ale również zaczęłam się rozglądać, tak jak inni, szukając tej Żydówki.

Widziałam na własne oczy jak zamordowali Icchaka Preissa, młodego człowieka, syna byłych właścicieli Hotelu Polskiego w Kielcach. Preiss był w tym czasie w mieszkaniu u Pogorzelskiej przy Sienkiewicza 73, w drugim domu od mojego mieszkania. Widziałam, jak go wyprowadzili z mieszkania, jak go uderzyli, jak upadł i jak go bili. Tyle ludzi, taka masa na jednego bezbronnego! Ja słyszę jeszcze do dzisiaj te kroki, tupot ich nóg... Zabili w tym dniu w domu przy Planty 7 Estusię Proszowską, która była pielęgniarką z zawodu.

Była jasną blondynką i może uratowałaby się, ale kiedy widziała rannych, to ich zaczęła opatrywać. Napastnicy ostrzegli ją: „Odsuń się, bo ciebie też zabijemy!" Estusia odpowiedziała: „Możecie mnie też zabić, skoro zabiliście moich braci". I zabili ją też. To opowiadali mi potem ranni, którzy byli świadkami jak ją zamordowano. Estusia Proszowska była moją koleżanką, razem przeszłyśmy hitlerowskie obozy koncentracyjne. Chcę tu jeszcze zaznaczyć, że gdy pogrom już dobiegał końca, to 4-ch Polaków — w tym jeden sierżant — wdarło się do mieszkania przy ulicy Leonarda 15, skąd zabrali panią Fisz, jej maleńkie dziecko, oraz Moszkowicza, który był również w tym mieszkaniu. Po odebraniu jej 17 dolarów, bo tyle miała w majątku, złotej broszki i 3 pierścionków, sierżant zastrzelił Fiszową, potem jej dziecko. Moszkowicz zdołał zbiec.

Chil Alpert: Pamiętam proces tej czwórki. Na pytanie, czy strzelał osobiście do Fiszowej, sierżant odpowiada: „Ja bym dał cywilowi broń do ręki?" Po czym wyjaśnia, z jakiej odległości strzelał, a na pytanie, dlaczego zabił również dziecko, odpowiada: „Jak zabiłem matkę, to miałem zostawić przy życiu dziecko?"

Miriam Rosenkranz: Chciałam ratować męża, zawiadomić go, żeby nie wracał do miasta. Sama nie mogłam wyjść. Udałam się do dozorcy, błagając, żeby posłał swoją córkę do fabryki do męża z liścikiem ode mnie. Odmówił kategorycznie. Dopiero, gdy przyszłam drugi raz i dałam pieniądze, zgodził się posłać dziewczynę z kartką ode mnie. Odżyła cała groza getta i ta scena, kiedy pracowałam przy pierzu i mieliśmy wrócić do getta, a mowiono, ze już nie ma ratunku, że wywiozą nas na pewno i jak wtedy Polka, Józefowa — spojrzała na moje nogi: „Buty, to mogłaby mi paniusia już zostawić!". — „Józefowo, ja jeszcze żyję!" — „Ojejku — odyć nic nie mówiłam, ino, że buty fajne!". Tyle przeszłam; z bólami porodowymi uciekłam z akcji w szpitalu, skąd wszystkich wywiezionc na śmierć; przeszłam obozy koncentracyjne i teraz, po tym wszystkim widzę, jak znów mordują Żydów, już nie hitlerowcy, ale Polacy!

Israel Rosenkranz: Wiedziałem, że coś się dzieje, jeszcze nim dotarła do mnie kartka od żony, bo przyszli dwaj Żydzi, Gertler i Stasiek Gołębiowski:

Leżeliśmy wszyscy na ziemi, ze względu na ostrzeliwanie. Nagle w biurze zadzwonił telefon.

Dr Kahane zerwał się i pobiegł odebrać, za nim podążył Ajzenberg. To był koniec życia bojownika ruchu oporu, partyzanta, Żyda lwowskiego, dra Seweryna Kahane vel Mieczysława Buczka. Żołnierze zabili go w biurze, a Ajzenberga ciężko zranili, został on inwalidą na całe życie.

Zabarykadowałem drzwi do pokoiku szafą i stołem. Nagle słyszę krzyk: wdarli się już do domu. Bo do czasu przybycia wojska, tłum nie wchodził do wnętrza. Po kilku chwilach walenie kolbą w nasze drzwi i krzyk, żeby natychmiast otworzyć, bo zaczną strzelać. Odsunąłem szafę, otworzyliśmy. Weszli żołnierze, wyprowadzili nas przez szpaler wojska, zrabowali mi 3.000 złotych, jakie miałem przy sobie, na schodach cywil, masarz, uderzył mnie ramą okienną w głowę, krzycząc, że chciałem do niego strzelać.

Stanąłem przy wyjściu — bardzo wąskim, widzę na placu czarny, zbity tłum, a przed nim pusta przestrzeń, otoczona wojskiem. Widzę jak tych, co stoją przede mną, żołnierze rzucają w tłum, między innymi również i mojego szwagra, Beniamina Fajtla. Wbiegłem na strych. Okazało się, że tam już schroniło się kilka osób. Po pewnym czasie zszedłem na II piętro. Jakiś oficer poszedł ze mną na strych, ale tam już nikogo nie było. Wyprowadził mnie, tłum stał nadal na placu, wojsko też. Jeden z żołnierzy mówi do mnie: „No, jak wam smakowała polska krew? Dobrze wam było?"

Dowiedziałem się, że pewną część Żydów już wywieziono autami. Pytam: „Dokąd?". Odpowiedź: „Do więzienia". Czekaliśmy długo. Zgodziłem się na propozycję oficera UB, że zabierze żonę, szwagierkę i mnie do swojego domu. Resztę Żydów zabrano do gmachu Urzędu Bezpieczeństwa. Ten oficer UB był starym komunistą. Powiedział mi, że żołnierze, którzy mordowali, są z Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Podkreślam to, co widziałem na własne oczy. W samym domu Planty 7 w Kielcach Żydów mordowało wojsko. Do kibucu żołnierze najpierw strzelali przez drzwi, a potem wdarli się, strzelali do ludzi i rzucali ofiary w tłum, który je dobijał.

MÓWI MIRIAM ROSENKRANZ

Jak mąż zaznaczył, mieszkaliśmy oddzielnie, nie w domu Planty 7. 4 lipca 1946 roku mąż, jak zwykle, poszedł do pracy do swojej fabryki. Był jedynym Żydem, jaki dostał od władz z powrotem swoją fabrykę. Gdy usłyszałem krzyki i mówiono, że tłum idzie na Planty 7, wyszłam na balkon. Nie tylko ja, ale na wielu balkonach stali ludzie i patrzyli, co się dzieje. Widzę, wali gęsty tłum ulicą, przechodzi z córeczką pani Dejbuchowa. Tłum ją otoczył: „Żydówka!" Już się chcą do niej dobierać. Na szczęście dziecko było jasnowłose i ona sama również niezbyt podobna do Żydówki. Zaczęła wołać, że nie jest Żydówką, w końcu ktoś powiedział: „Patrzcie na jej dziecko, to nie jest żydowskie dziecko!" I w ten sposób ocalała. Ale tymczasem

sze byli dobrymi kupcami, czy lekarzami, a teraz wzięli się za politykę, siedzą w ministerstwach i odnoszą się bardzo źle do Polaków, a zwłaszcza do duchowieństwa. W końcu biskup powiedział: — „Po co do mnie przyszliście? Przecież wiecie, że nie mamy żadnego wpływu...". To było jesienią 1945 roku.

Teraz więc, 4 lipca 1946 r. rano, zrozumiałem od razu, że chodzi o prowokację. Dr Kahane pobiegł do Urzędu Bezpieczeństwa, skąd wrócił i mówi, że wszystko w porządku, że już wiedzą. Patrzę przez okna i widzę, że milicja otacza dom. Milicjanci weszli też do środka, celem rewizji i szukania tych zamordowanych polskich dzieci w piwnicach. A w tym domu piwnic nie było. Chcę podkreślić, że pierwszymi nosicielami tej pogromowej zarazy byli milicjanci. Tymczasem przed domem było już czarno od ludzi. Był pewien kapitan WP, Żyd, który chciał wylegitymować milicjanta zachowującego się w jawnie prowokacyjny sposób, ale milicjant odpowiedział mu ordynarnie.

Do nas do biura przybyli funkcjonariusze UB, żeby nas uspokoić, że opanowali sytuację, ale oni też ulotnili się, został tylko jeden z nich, Żyd, por. Albert, później zresztą też zamordowany, oraz sierżant UB, Jasiek. O godzinie 1-szej po południu oni też zniknęli. Próbowałem telefonować do biskupa Kaczmarka, nie chciano mnie z nim połączyć. Dzwoniłem do NKWD, odpowiedzieli mi, że nie mają jednostek w polskich mundurach, a nie chcą wysłać w rosyjskich, żeby Polacy nie mówili, że Rosjanie ich mordują. Przypominam sobie, że około 11-tej przed południem na placu wokół domu zjawiło się wojsko. Odetchnęliśmy, przekonani, że to ocalenie.

I zaczęła się strzelanina, ale nie do napastników, lecz do nas! Żołnierze zaczęli strzelać w nasze okna i rzucać granaty do wnętrza. W biurze na I piętrze już mogliśmy telefonować tylko czołgając się, bo dom był ostrzeliwany. Nagle zbiegła z II piętra, z kibucu dziewczyna z krzykiem: „Mordują w kibucu!" Wbiegłem na II piętro, ale stali tam już żołnierze z pepeszami i kazali mi wyjść na plac, prosto w tłum. Nie zrobiłem tego. Innym przejściem wróciłem do biura, a tam już zniesiono z kibucu pierwszego rannego, Sokołowskiego, który po kilku dniach umarł od ran.

Wyszedłem na klatkę schodową, a tam stała młoda dziewczyna i krzyczała: „Smakowała wam krew Chrystusa!" — Chciałem zareagować, ale żołnierze mi powiedzieli, że jak jej nie zostawię w spokoju, to zastrzelą mnie na miejscu.

Około godz. 12 przyszedł do mnie wojskowy w randze podporucznika, który oświadczył, że opanowali sytuację i celem ominięcia prowokacji prosi, żeby mieszkańcy naszego domu zdali broń. Nie wiem, czy wszyscy uczynili to, ale ja przekazałem mój pistolet, a po naboje ów wojskowy poszedł ze mną do mojego mieszkania na II piętro. Nasz pokój był zdemolowany, szafa rozbita i wszystko, co posiadaliśmy — zrabowane. Zajrzałem do kibucu, ale nikogo tam już nie było. Do biura już nie mogłem wejść — bluzgały kule. Schroniliśmy się w małym pokoiku — moja żona, ja, Ajzenberg i dr Kahane.

ęczna, kongregacja religijna oraz kibuc „Ichud". Byliśmy w większości ludźmi młodymi. — Członkowie kibucu, jak również niektórzy spośród warty domu, posiadali broń. Ja byłem przewodniczącym miejskiego komitetu żydowskiego.

Prowokacja miała następujący przebieg: 3 lipca 1946 na komendę Milicji Obywatelskiej zgłosili się małżonkowie Błaszczyk, powiadamiając, że trzy dni temu zaginął ich syn, 9-letni Henryk. Nazajutrz Błaszczykowie z tymże synem zjawili się powtórnie w komendzie M. O., gdzie 9-letni chłopiec opowiedział, że ktoś mu dał paczkę do odniesienia do domu przy ulicy Planty 7. Gdy tam przyszedł, Żydzi zamieszkujący ten dom, schwycili go i uwięzili w piwnicach, gdzie nie dawali mu jedzenia, a tylko bili i torturowali. Udało mu się w końcu uciec, ale widział tam w piwnicach pełno krwi polskich dzieci, pomordowanych przez Żydów.

Komendant milicji, mimo tak grubego kłamstwa, nie sprawdziwszy, czy chłopiec w ogóle ma na ciele jakieś ślady znęcania się nad nim, wysłał patrol milicji do domu przy Planty 7.

Muszę tu jeszcze zaznaczyć, że znałem ten dom doskonale, bo swego czasu moja firma stawiała tam piece, otóż dom ten ogóle piwnic nie posiadał.

Milicjanci z karabinami gotowymi do strzału szli główną ulicą Kielc, Sienkiewicza, a na pytanie: „dokąd?" — odpowiadali na głos: „Na Planty 7; tam są polskie dzieci zamordowane!"

Jasne, że po drodze zebrał się wielki tłum. Gdy doszli na miejsce, z domu Planty 7 wyszedł akurat młody, bardzo pobożny człowiek, nazwiskiem Singer, który wrócił z kacetów. Mały Błaszczyk na jego widok od razu wskazał, że to właśnie ten Żyd go torturował i chciał zamordować. Singera z miejsca aresztowano i chyba to uratowało mu życie. W międzyczasie dom był już otoczony gęstym tłumem.

BISKUP KACZMAREK NIE POMÓGŁ...

Po powrocie z obozów — opowiada Chil Alpert — a byłem w Oświęcimiu, Gusen, Mauthausen — i po przyjeździe żony, zamieszkaliśmy na drugim piętrze w domu przy Planty 7. Na tymże piętrze, naprzeciwko naszego mieszkania, mieścił się kibuc „Ichud". Na pierwszym piętrze mieściło się biuro wojewódzkiego komitetu żydowskiego, którego przewodniczącym był dr Seweryn Kahane — okupacyjne nazwisko: Mieczysław Buczek. Był to lwowianin, który w czasie wojny uczestniczył w partyzantce w okolicy Kielc. Ja byłem jego zastępcą i byłem wtedy przedstawicielem organizacji syjonistycznej „Ichud" na województwo kieleckie.

W dniu 4 lipca zszedłem do biura około 9 rano. Tam powiedziano mi, że aresztowano Singera. Muszę tu wspomnieć, że w okolicach Kielc było już przedtem dużo żydowskich ofiar. A do naszego domu przy Planty 7 jesienią 1945 również rzucono granat. Wtedy w PPR poradzono mi, żebym się zwrócił do biskupa kieleckiego, Kaczmarka. Poszedłem razem z prezesem kongregacji religijnej, Ajzenbergiem. Po wielu zabiegach i staraniach, w końcu wyznaczono nam dzień, w którym biskup Kaczmarek osobiście nas przyjął. Rozmowa trwała godzinę, w grzecznym tonie, ale jej wydźwięk był taki: Żydzi zaw-

KREWNA ULICACH KIELC

NAOCZNI ŚWIADKOWIE POGROMU OPOWIADAJĄ

ANNA ĆWIAKOWSKA

W dniu 4 lipca br. mija 30 lat od pogromu w Kielcach, dokonanego na Żydach pod pretekstem kłamstwa o mordowaniu przez Żydów polskich dzieci. Był to najbardziej krwawy i bestialski spośród antyżydowskich pogromów w dziejach ostatnich stuleci — na garstce społeczności żydowskiej. Kielce liczyły przed drugą wojną światową 27.000 Żydów. Po wojnie wróciło do tego miasta około 150—180 ocalałych z obozów koncentracyjnych.

Z tych niespełna dwustu Żydów, ich polscy współobywatele zamordowali 42, w tym jedno parotygodniowe dziecko oraz jedno niemowlę w łonie matki — poprzez wbicie kobiecie w ósmym miesiącu ciąży bagnetu w brzuch. Ponad 80 Żydów zostało rannych, niektórym wybito oczy, okaleczono w różny sposób na trwałe. Wielu pozostało na całe życie inwalidami.

W mordowaniu i ograbianiu ofiar uczestniczyli żołnierze Wojska Polskiego, milicjanci oraz ludność cywilna. Po pogromie aresztowanych zostało około stu osób. W pierwszym procesie sądowym zapadło dziewięć wyroków śmierci.

A oto zeznania o 4 lipca 1946 w Kielcach z ust naocznych świadków, którzy zbiegiem okoliczności wyszli z życiem z pogromu.

MÓWI INŻYNIER ISRAEL ROSENKRANZ

Pochodzę z Kielc, jak również moja żona. Wróciłem do tego miasta spod Berlina, gdzie zostałem wyzwolony z kolejnego obozu koncentracyjnego. Przeszedłem Oświęcim i Oranienburg. Żona również była w hitlerowskich obozach, a potem w ramach akcji hrabiego Bernadotte — została zabrana do Szwecji, skąd po pół roku wróciła do mnie do Kielc, ponieważ nie mogłem się stamtąd wydostać. Były nas trzy żydowskie rodziny, które mieszkały oddzielnie, nie w domu przy Planty 7. Nam, żonie i mnie, to ocaliło życie.

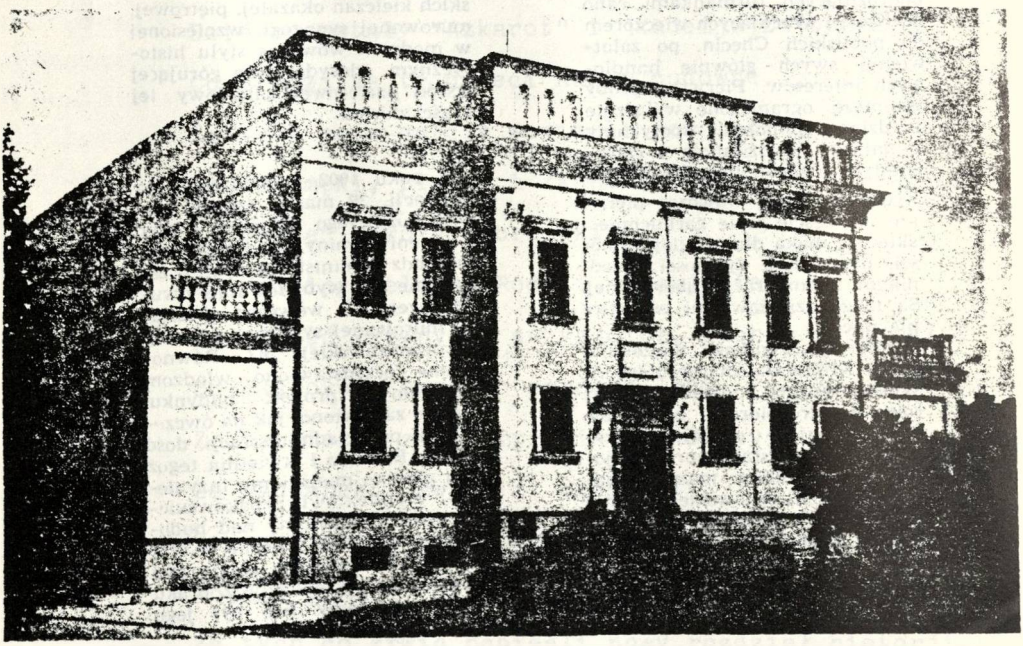
W domu przy Planty 7 mieściły się instytucje żydowskie — komitet wojewódzki i miejski Żydów w Kielcach, kuchnia spo-

autorem, oraz jak postępował tok prac budowlanych. W 1904 roku, po dwóch latach od złożenia podania, synagoga była wybudowana.

Obiekt pełnił funkcje kultowe aż do wysiedlenia Żydów z Kielc w 1942 roku. W okresie wojny był magazynem zrabowanych rzeczy z mieszkań żydowskiego getta. Zniszczony w czasie wojny, chylił się ku ruinie. W latach pięćdziesiątych były tu jedynie wypalone ściany z zawalonym dachem a całość porastała trawa. Rozwój urbanistyczny miasta i jego odbudowa postawił pod znakiem zapytania dalsze losy ruiny położonej przy drodze wylotowej z Kielc do Warszawy i Lublina. Być może na szczęście, trudności lokalowe ówczesnego archiwum wojewódzkiego i inicjatywa władz archiwalnych stworzyły okazję odbudowy a właściwie budowy obiektu na nowo. W 1955 roku w wyremontowanym budynku usytuowano Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach. Budynek w obecnej formie tylko w niewielkim stopniu przypomina bryłę dawnej synagogi. Całkowicie został zmieniony układ wewnętrzny przystosowując go do nowych potrzeb. Znalazły się tu pomieszczenia pracowni konserwatorskiej, fotograficznej, gabinety archiwistów oraz magazyny z bogatymi archiwaliami, między innymi do historii Żydów żyjących i działających na terenie Kielecczyzny od wczesnego średniowiecza aż do okresu ostatniej wojny.

Z ciekawszych źródeł wymienimy materiały do szeroko pojętej działalności gospodarczej, społecznej i budowlanej Żydów w miastach i wsiach, ikonografię i kartografię, a przede wszystkim kompletne akta urzędu stanu cywilnego z licznych parafii żydowskich. Materiały te są podstawą licznych opracowań historyków i historyków sztuki a także demografów. Służą również Żydom, których dzieje rzuciły poza granice Polski, a którzy przy pomocy kieleckich archiwaliów szukają swych „korzeni" — wiadomości o dziadach i ojcach urodzonych w tym regionie. Tym samym stała się synagoga kielecka, jedynym obecnie architektonicznym śladem ich pobytu w mieście, miejscem przechowywania źródeł — świadków często unikalnych, ich tak jeszcze niedawnej bogatej i twórczej działalności na tym terenie.

ADAM PENKALLA

Dawna Synagoga w Kielcach. Obecnie Wojewódzkie Archiwum Państwowe

Synagoga w Kielcach

Osadnictwo żydowskie w Kielcach, największym mieście Kielecczyzny, o którym pierwsze wzmianki jako o osadzie leśnej pochodzą z 1081 roku, w porównaniu z sąsiednimi miejscowościami, jest stosunkowo późne. Miasto było w okresie przedrozbiorowym własnością biskupów krakowskich; ich była siedziba, to aktualnie jeden z najcenniejszych zabytków barokowej architektury pałacowej w Polsce. Tradycyjnie, jak prawie wszystkie miasta kościelne, skutecznie broniło się przed ludnością żydowską. Zaś w czasach Królestwa Polskiego przywrócone dawne przywileje miast nie dopuszczały do ich stałego zamieszkania. Dodajmy, że władze miejskie w tym okresie nie przedstawiły przywileju „de non tollerandis Judaeis", powołując się jedynie na niepisaną tradycję nie wpuszczania Żydów do miast będących niegdyś własnością duchowieństwa.

Z połowy ubiegłego stulecia pochodzą malownicze opisy Żydów, podróżujących furmankami rano do Kielc i wracających wieczorem do pobliskich Chęcin, po załatwieniu swych głównie handlowych interesów. Pierwsze próby osadnicze, ograniczone wyłącznie do dziennego pobytu, spotykamy w latach trzydziestych i czterdziestych dziewiętnastego wieku. Żydzi zakładają wówczas pierwsze w mieście tanie garkuchnie i sklepy z mąką dla ubogiej ludności, dostarczają żywności urzędnikom administracji gubernialnej. Są także dzierżawcami oświetlenia ulic.

Reformy cywilnego naczelnika rządu Królestwa, margrabiego A. Wielopolskiego znoszące w 1862 roku przedrozbiorowe przywileje dyskryminujące osadnictwo żydowskie w miastach uprzywilejowanych, powodują masowy napływ ludności żydowskiej głównie z Chęcin. W trzydzieści lat później, w roku 1897, ponad sześć tysięcy Żydów kieleckich stanowiło trzydzieści procent ludności miasta. Odsetek ten pozostanie właściwie niezmieniony aż do okresu wysiedlenia Żydów z miasta przez Niemców w okresie ostatniej wojny.

Żydzi zamieszkiwali wówczas okolice głównie rynku, był nim obecny Plac Partyzantów, oraz dzielnicę położoną po obu stronach drogi wylotowej do Warszawy, to jest przy ulicy Starowarszawskiej, obecnie Rewolucji Październikowej. Wprawdzie dzisiaj ta część miasta została już znacznie przebudowana, lecz zapuszczając się w niewielkie uliczki tej dzielnicy odczytać możemy w architekturze istniejących jeszcze tu domów atmosferę Kielc z przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. W końcu ubiegłego stulecia, kiedy narodził się projekt zaakcentowania obecności Żydów w mieście w postaci budowy synagogi, żydowski element etniczny zmonopolizował szereg dziedzin handlu i drobnej wytwórczości, stał się również właścicielem licznych nieruchomości. Symbolem awansu gospodarczego i społecznego było wybudowanie już przez drugie pokolenie żydowskich kielczan okazałej, piętrowej, murowanej synagogi, wzniesionej w modnym wówczas stylu historycznym, zdecydowanie górującej wśród parterowej zabudowy tej części miasta.

W roku 1902 przystąpiono do realizacji. 29 marca członek dozoru bożniczego Mojżesz Pfefer w imieniu gminy wniósł podanie do władz administracyjnych o zezwolenie na wybudowanie dwupiętrowej, jak wówczas określano, murowanej synagogi na ulicy Starowarszawskiej 263. Równocześnie przedstawiono władzom budowlanym projekt budynku. Sprawę załatwiono, jak na ówczesny tok pracy administracji, dość szybko. Bowiem 1 kwietnia tegoż roku zlecono miejskiemu inżynierowi, architektowi Szpakowskiemu nadzór techniczny nad budową obiektu. Równocześnie w tym okresie zatwierdzono ostatecznie projekt architektoniczny. Z braku źródeł nie wiemy kto był jego

Ada Lewartowska-Nechushtai

WIERSZ O KIELCACH.

Późnym wieczorem stróże zamykają bramy.
W Kielcach o tej porze lecą z drzew kasztany.
Nikt z nich łańcuchów nie robi do kuczki,
Nie nasze bawią się tam dzieci - wnuczki.
Liśćmi złotym kobiercem pokryła się ziemia.
Nikt nie woła "bij Żyda" - bo Żyda niema.
Na Nowo - Warszawskiej straszą upiory przeszłości.
Bóżnica zapadła się pod ziemią ze starości.
A obecnie kielecka Synagoga - o Bój się Boga!
Wojewódzkie archiwum państwowe w tym budynku,
Tam odbudowano niedaleko rynku.
Żydowski żebrak do drzwi nie kołacze.
Wiatr hula i po naszych rodzicach płacze.
Dziś pozostały "Azkarot" i Akademje żałobne,
Co płaczą za te dzieci nasze cudowne
Za tych co w getcie wznieśli powstanie,
Za ich męki, płacze i łkania,
Za pamięć szkoły hebrajskiej,
Za rodziny Pelców, Rodali, Zagajskiej,
Za pamięć krewnych, przyjaciół, ruchów młodzieży,
Co głęboko w naszych sercach leży.
Za te piece, za cierpienia, za druty,
Za Majdanek, Oświęcim, marszruty,
Za naszych co szli umęczeni, nieprzytomni,
Wołali ginąc: "Nie zapomnij!".
Za tych co krwią napisali nowy rozdział historji,
By trwać w blasku sławy i glorji....

Mania Rosenkranz

STAWIAMY WAM POMNIK.

Stawiamy Wam pomnik - skromny jak na Wasze męki
Skromny, jak na Wasze cierpienia i Wasze udręki.
Na miarę Waszego męczeństwa, miałby sięgać w obłoki
Na mile ma być długi i na mile szeroki.

Zbudować należałoby go z drogich kamieni,
Co blaskiem i kolorami tęczy się mieni:
Czerwienią Waszej krwi, fioletem duszonych warg,
Różowością palonych młodych ciał i zielenią skarg.

Kolorami oczu, co z orbit wyszły z przerażenia,
Czy można oddać wszystkie koszmarne wydarzenia?
Jak matka martwe dziecię, tuli poraz ostatni,
Nim sama padnie od gazu, na stos trupów bratni.

Jaki dać obraz - o tej zgrozie?
Pisać wierszem, pisać w prozie?
Jakie dać słowa? mówiące,
Że zginęło miasto - ludzi tysiące.

Stawiamy ten pomnik z ciężkiego kamienia,
Który w sercu nosimy latami.
Niech się dowie pokolenie od pokolenia,
Że zgładzono Was, bo byliście Żydami.

Z ciał Waszych tylko popioły zostały,
Które wiatry po polach Europy rozwiały.
Może teraz, obiorą kierunek konieczny
Do Izraela, na spoczynek wieczny.

Wiedzcie, że nie zapominamy - jesteśmy z Wami!
Ojcowie nasi i bracia mordowani.
Wy, których duszono w gazowych komorach
I Wy, do których strzelano w kryjówkach i norach.

Jesteśmy z Wami!

Hadassa Cymerman

MY KADDISH

But the horrid storm
like a vicious, blood-thirsty beast
without mercy and commiseration
tore up and devoured my dreams
and annihilated my world.
Today, I want to say Kaddish.
I will stand before the altar with a
talis woven from ashes and smoke
on my shoulders.
I will say Kaddish
with a voice so loud, so mighty,
that the foundations of the Universe
will shudder and quake.
My voice will be so powerful
and so dreadful
that the seven heavens
will rend and split asunder...
I will then call upon the Creator
of all living.
And ask Him to be the tenth...
And let Him say AMEN...

Today I want to say Kaddish!
For the lost Ten Tribes
and for the devastated locations
of my birthplace.
Today I want to say Kaddish
for my world which was
inhumanly and beastly devoured
and lies under
heaps of ashes and mire.
Today, I want to say Kaddish
for the garden of my youth
and for the forest of my dreams.
Both of them were utterly destroyed.
The garden became a graveyard
and the forest burned to ashes.
Woe to me!
I used to sit under the shades
of the twiggy firs
and the fragrant breezes
caressed and fondled me.

יזכור

שֶׁהָיִינוּ טוֹבִים־מִכֻּלָּם: יְהוּדֵי ש״ס וּתְהִלִּים.
בְּגוּפִים טְהוֹרִים, בָּם מִסּוּד בְּנוּרוֹת וְחֲלִילִים;
בְּיִפְי מִכָּל הַמִּינִים וּמִכָּל הַגְּוִילִים;
הַיְחִידִים בְּעוֹלָם הַגּוֹיִים שֶׁהָיוּ אֲצִילִים —
וְעַל כֵּן רָצָחוּנוּ... וְאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים!

(א. צ. גרינברג „רחובות הנהר", קיח)

בֵּינֵיכֶם הֲרוּגֵי יִשְׂרָאֵל, שׁוֹכְבִים אִמִּי וְאָבִי הַיָּפִים.
שׁוֹכְבוֹת אַחְיוֹתַי קְאֵילוֹת הַשָּׁדָה וְיַלְדֵיהֶן הַיּוֹנִים.
שׁוֹכְבִים בְּחִירֵי מַרְצִי, יְפוֹת חֲלוֹמִי וְרֵעָנִי.
לוֹ שְׁאַלְתִּים: מַה סִּבַּת זֶה־סּוֹפְכֶם־מַר־מִמְּוֶת־נֶאֱלָח? —
וְעָנוּ־לוֹ־יָכְלוּ: אֵינֵנוּ יוֹדְעִים מָה הַחֵטְא...

(שם. קנט)

רפי זכרון לקדושי קילץ

הרב : אבא רפפורט
הרבנית : שרה רפפורט
הבנים : משה, מעכל, שעפסע, ברוך׳כע
הבת : זיסעלע

המנציחה : **הפדרציה העולמית של יוצאי קילץ**

הורים : ידידיה ואסתר
אחים : לייב ופסח
אחות : מינה

המנציחה : **אדלשטין רבקה (זילברשטין)**

הורים : טודרס וביילה
אחים : משה ושמואל
אחיות : לאה, פסיה ושרה

המנציח : **אובלגורסקי דוד** — ארה״ב

הורים : מרדכי לייב ואלטה אסתר

המנציחה : **אוברמן רחל (מיזלר)**

ההורים: דב־ברל והיצה (מבית גפנר) אופטובסקי
האחים: שמואל־לייזר, קלמן, יששכר
האחיות: גיטל (אלטר), איידל, שרח, אסתר, רבקה.

המנציח: **אופטובסקי הרמן** - דטרויט, ארה״ב

אשתי : אסתר (לבית לייבל גולדברג)
הורים : יעקב ושרה לאה

המנציח : **אורבך אברהם יצחק**

בני דודים : בני משפחת גפנר — שפרה, רחל, חוה,
חיה, בן ציון, אברהם
בעל המנוח : יחזקאל צוקר

המנציחה : **אידלס—פרגמנטו (פרניה)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

סב וסבתא: רפאל ואסתר
דודות: פרניה, אדז'ה, מניה, פולה, רבקה, ברוניה
המנציחים: **אידלס יוסף ורבקה (בציה)**

הורים: מנחם מנדל ונחה
אחות וגיס: הלל ורחל דודקביץ (לבית אידלס)
ילדיהם: גציל ובלה
אח וגיסה: ראובן חבורה
ילדם: שלמה
אחות: פסל וקשלק (לבית אידלס)
בן אחות: גציל
אח: שלמה
המנציחים: **אידלס שמואל, ישראל, יעקב, פרומצי (פרגמנטר)**

הורים: אשר וגיטל
אחיות: אסתר, בילה, טופצ'ה, זושיה ורוז'ה
המנציח: **אייכלר מיכאל**

הורים: ראובן ואסתר
אחיות: לאה וביילע־פערל
סב וסבתא: מאיר רוזנולד (לבית צימרמן)
המנציחים: **איזנברג ישראל ואלעזר** — ארה"ב
הורים: משה דוד ורייזל (לבית שידלובסקי)
אחים: מונדק, יעקב, בריש
המנציחה: **איזנברג שרה (צור)**

הורים: דוד ואירנה (לבית טבק)
המנציחה: **איזק רות** – קנדה

הורים: שלום וריזל
הורים: זישה ופיגה רושינק
המנציחים: **איצקוביץ צבי ומלכה (לבית רושינק)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: ישראל וקיילה־אסתר
אח: בערעל
המנציחים: **אלבירט אלתר־בן ציון ואריה**

אב: אברהם
אחים: משה ומרדכי יוסף
דוד: יוסף זילברשטיין
דודה: צירייל ואקשלג (לבית זילברשטיין)
דודה: גניה בלנק (לבית זילברשטיין)
דוד: מושקה זילברשטיין
המנציח: **אמברג פביאן**

הורים: יוסף ופרומה
אחים: יצחק ואברהם
אחות: חיה (הלה) לנדאו (לבית אנוך)
המנציחה: **אנוך יולה (טנא)**

הורים: שלמה ואטיל
אחיות: ביילה־דינה אופטובסקי, חייה רחל זילברברג, גיטל שיקמן, מלכה ברבינר
אח: משה
המנציח: **אנסטרום (אפל) פרימט**

הורים: יחיאל ומרים
אחיות: רבקה נוימן, זיסל ברקמן, מלכה הולצמן, לולה טישלר
המנציחה: **אספיס (אנגלציי'יק) הניה** — צרפת

הורים: דוד ושרה (לבית גוטמן)
אחות וגיס: דב וחיה בלנק
דודים: נפתלי ושמואל גוטמן
בן דוד: יחזקאל גוטמן
המנציחים: **ביינוול קלמן וגניה (לבית אלכסנדרוביץ)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: זאב־וועלוועל ובלומה
אחות: מלכה
אח: צבי
דודות: מלכה ובלומה
המנציח: **בינושביץ שלמה**

הורים: מנחם מנדל וחוה (לבית אנקר)
אחים: ישראל חיים, הלל, איזק, דוד
אחות: רוז׳ה זלצברג (לבית בליצקי)
אחות: לאה זיסקינד (לבית בליצקי)
הורים: יחיאל ודריזה (לבית קופל) רוזנטל
אחיות: מרים ושרה רוזנטל
המנציחים: **בליצקי אברהם ונתקה (לבית רוזנטל)**

דוד ודודה: שמואל ופייצה (לבית דזיאלובסקי) אפפלבאום
בת דודה: מניה אפפלבאום
דוד ודודה: ברנרד ווש׳ה קליין (לבית דזיאלובסקי)
בת ובן דודים: נחמה וזאב קליין
המנציחים: **בנארי ישראל, גבאי נעמי־זוש׳ה, דביר שמחה (דזיאלובסקי)**

הורים: יהודה ובלה רוטנברג
המנציח: **בן יהודה יוסף (רוטנברג)**

הורים: זלקע ולאה
אחות: פרדז׳י
אחים: אלתר ואברהם
המנציח: **ברייטמן מאיר**

הורים: יצחק ושרה ברף (לבית רמבי׳שבסקי)
המנציח: **ברף אברהם (לבית רמבישבסקי)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: ישראל אליעזר ושרה רוזנולד
אחות: חוה רוזנולד
אח: דב רוזנולד
אחות וגיס: רחל וולף מונקה
המנציחה: **בקרמן חנה (לבית רוזנולד)**

הורים: חנוך אהרן וחנה שפרה רוזנפלד
אח: שלום דוד רוזנפלד
אחיות: שרה וצפורה רוזנפלד
דוד ודודה: ראכל ופישל וויגננסקי
בן דוד: אלטער חיים וויגנאנסקי
סבא: ביריש דב רוזנפלד
המנציחה: **ברמן שושנה**

בני משפחה: לייביש, לאה, חיים יוסף, ביילה, יעקב, מיכאל, שרה, הנדל וביילה
המנציח: **גוטליב מוריס** — ארה"ב

סבא וסבתא: יוסף ואלקה פישמן
הורים: הרשל (צבי) ומרים
אחות: פולה
אח: לייבל
המנציח: **גוטמן אשר**

בעל: שמחה
המנציחה: **גוטמן לולה (פינקלמן)** — אוסטרליה

הורים של בעלי: משה ויהודית
אח של בעלי: חיים
אחיות של בעלי: שרה וברריגדל
המנציחה: **גוטפריד פרל, אלמנתו של לייביש גוטפריד** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שמואל ופֶּסֶל (לבית סוסנובסקי)
אחיות: ברוניה, מיניה, הניה
אח: טאדק
דודים: לייבל ויצחק סוסנובסקי
דוד: יוסף הירשהורן
אחיין: לייבל אפלשטיין
המנציחה: **גולדברג אדז'יה (גינזבורג)** — אוסטרליה

הורים: לייבל ורבקה (לבית רכצמן)
אחות וגיס: פסלה ויוסף מורגנשטרן
ילדיהם: שרה, יהונתן, דוד
אחות וגיס: ליבה ובנימין רקובסקי
ילדיהם: דוד, רחל, שרה
אחות: אסתר אורבך
ילדיה: יעקב, שרה, לאה
אחות וגיס: אדלה והירש גולדפרב
בתם: שרה
אחות וגיס: פלה וסמק שטרוסברג
אח וגיסה: הלל ובלומה (לבית פרל)
בנותיהם: שרה, פולה
המנציח: **גולדברג מרדכי** — אוסטרליה

הורים: סנדר ולאה פרל (לבית ויינברג)
אחות וגיס: משה יחיאל וחיה אוסטרובין
אחות וגיס: אלתר ושרה קמר
אחיות: רחל וזיסל
אחים: אלעזר, מוטלה, פישלה
אחיינים: קלמלה, מנדלה, חיימקה, מאירקה
אחיינית: לאה פוילה
המנציחים: **גולדמן שאול ואליהו**

הורים: קלמן וחיה
המנציח: **גולדשייד אריה**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: יעקב ורבקה
אח: חיים
אחות: חנה
המנציחים: **גולדשייד אבא, יחזקאל, שרה**

דודה: רבקה קניגשטיין (גולדשייד)
דוד: משה גולדשייד
סבתא: לאה גולדשייד
המנציח: **גולדשייד יחזקאל**

הורים: יונה וחיה שרה
אחים: נחמן ויחזקאל
אחות: חנה'לה
המנציח: **גילת זאב (גולדברג)**

הורים: זכריה וחיה אסתר
אחים: קלמן, הרשל (צבי), יששכר, חיים זלמן
אחות: גיטל
המנציח: **גרטלר מרדכי (מוטל)**

הורים: בנימין וחוה
המנציחים: **גרינברג ברוך, נתן, ישראל, אליהו**

בנים: יוסף וזאב
המנציח: **גרינברג** — אוסטרליה

אשתי: לאה (לבית פסרמן)
בן: יוסף
המנציח: **גרינברג הנרי** — גרמניה

חמות: מרים גולדברג
גיס: משה גולדברג
המנציח: **גרינגרס ארטור**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: קופל ופייגל
אח: סימון
אחות וגיס: רוזה ואיזק אובז'נסקי
ילדיהם: גינה ושמעון אובז'נסקי
אחיות: בלה ומניה
בן דוד: סימון
דוד: יצחק צ'רני
בן דוד: שמעון צ'רני
המנציחים: **גריגרס ארטור, מאוריצי, ליאופולד, יולק ואסתר (מייטק)**

הורים: יעקב יהודה ואלישבע
אחיות: רחל ואיטקה
דודה: דורה דייבלך
המנציחים: **גרפינקל דב וצבי**

הורים: דוד וחיה שרה
אחות וגיס: טובה (גוצ'ה) ומשה דוד רייכמן
בת אחות: רות רייכמן
אחות וגיס: דבורה ונתן דיאמנט
אחות וגיס: צפורה (פלה) ואדק פינצ'בסקי
אח וגיסה: אשר (זליג) והלה
המנציח: **גרפינקל משה**

הורים: צבי זאב ואסתר
אח: מנחם (מוניק)
אחות: חנה
המנציח: **דודקביץ משה**

הורים: אייזיק וקיילה
אחים: ולויל, לייזר, יוסף, לוזר
אחות: שרה
המנציח: **דיאמנט נחמן**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: דב ובינה

המנציח: **דודקביץ משה אהרון**

הורים: אברהם וחנה
אח: גימפל
אחות: טובה (גוצ'ה)

המנציח: **הוכרמן פנחס**

סב וסבתא: הרב אלתר והרבנית קיילה הורברג
הורים: יחיאל־מיכל וחיה אסתר
אחים: יצחק בצלאל, יעקב מאיר, ישראל משה

המנציחים: **הורברג חיים שמואל, למברג דינה (לבית הורברג)**

אב: דוד
אחיות: גניה, הלה, קרישה, סלה
אח: ישראל
דודה: פריינדל (לבית שפיר)

המנציח: **הורוביץ ישעיהו**

הורים: זלמן ורבקה
אח: נחום
אחיות: הלה ושרה

המנציחה: **הורוביץ פולה (פינקלשטיין)**

הורים: זינדל ופייגה
אחיות: יוכבד ובלומה
אח: אליעזר (לסקו)

המנציח: **הירשמן יואל**

הורים: הירש מרדכי ומינדלה ובני משפחה

המנציח: **הסמן הלל** – צרפת

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: מנדל וולטה
אחים: אלימלך, טוביה, ונתן
אחיות: אסתר רחל, צירל, חנה

המנציח: **הסהס צבי**

האב: **זיסקינד הרמן**
האם: **שבע הרמן (לבית גולדשמידט)**
האח: **חיים הרמן**
אחות: **אסתר (דז'וניה) הרמן**

המנציחים: **הרמן יחיאל ויעקב**

הורים: **אברהם אבא ובתיה בשה**
אח וגיסה: **שלום וגולדה (לבית הורוביץ)**
אח וגיסה: **יונה וצסה (לבית רוזנברג)**
אחות וגיס: **שיינדל וחיים פישמן**
אח וגיסה: **שלמה והניה (לבית זלצר)**
אח וגיסה: **מאיר ופולה (לבית שיף)**

המנציחים: **הרנדורף מרדכי, חיים, שרה, אווה**

הורים: **לייביש וחוה (לבית צעטעל)**
אחים: **שמואל, בנימין, צבי**
אחות: **שרה**
סב וסבתא: **מאיר צעטעל וחנה (לבית ניז'ינסקי)**

המנציחים: **וורובל יהושע ויעקב דוד**

הורים: **נתן ואסתר מלכה**
אחיות: **חוה וטציה**

המנציחים: **ווייצברג בתיה (גיקר), נאלק**

הורים: **משה וצ'רנה**
אחיות: **חנצ'ה ופלה**

המנציח: **וינטר קלמן**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שאול מאיר ומרים לטה (לבית שינפלד)
אב חורג: זוריך זילברברג
סב וסבתא: יוסף וחנה שינפלד
דוד: משה זליג שינפלד
המנציח: **וילסון מוריס (ולושצ'ובסקי)**

אם: קופל רוחצ'ה
אחיות: ברוניה ומניה
בת אחות: פרניה
המנציחה: **וינטרויב נטליה**

אם: רבקה
אחות: מרים
אחים: יעקב, ישראל, שלמה
דוד: יוסף ורדיגר
אח הדוד: ישעיהו ורדיגר
סב וסבתא: משה ואיטה קריסטל
המנציחה: **וינטרויב שרה (דז'יבלטובסקי)**

הורים: **אלימלך ומינדל**
אחים: יעקב ומרדכי יוני
המנציח: **וינריב יחיאל**

הורים: ישראל ומשה
אח: אברהם
אחיות: אסתר ובלבינה
המנציח: **ויצקוביץ ליאון**

הורים: הרש יוסף ושרה
סב וסבתא: אברהם ומרים
המנציח: **ויצפלד חיים**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

דוד ודודה: ליאון ורוז'ה ביגלמן
בת דודה: רות ביגלמן
דודה: חנצ'ה גליקסמן
דוד: גרשון רמבישבסקי
בני דוד: אברהם, שלמה
בת דודה: סלצ'ה שטייר
בן דוד: שולים מאיר שטייר
בת דודה: הלה שטייר
דודה: וקסברג בריינדל

המנציחה: **וסקו הלנה (רוסינק)**

אחים: מנדל, שאול, שלמה
אחות: חוה

המנציח: **ויצפלד שמעון**

הורים: יונה ורחל רוטמן (לבית בלומנפלד)
בעל: אברהם
בן: יונה
אח: חיים דב רוטמן
גיסה: הלה רוטמן (לבית פרנקל)
אחיינית: סלה רוטמן
בן־דוד: שמואל יעקב בלומנפלד
בת דודה: גיטל בלומנפלד (לבית לרר)
דודניות: פולה, חנה, סלה, זושה בלומנפלד
אב חורג: אברהם גולדנברג

המנציחה: **וורסקה פולה** — גרמניה

הורים: שלמה ורבקה
אח: אלכסנדר
אחיות: חנה רחל זילברשטיין, שרה יודנהרץ, מלכה טננבאום, אסתר לאה כהן

המנציח: **זיונצ'קובסקי חיים אשר**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: מרדכי ורחל
אחות: לאה
סב: חיים ווקשלק
דודים: נתן ויצחק ווקשלק
דודה: הינדה בלומנפלד
דודה: פרומצ'ה גולינסקי
דודה: פולה זילברשטיין
דודה: קרולה זאורמן (אמברג)
המנציחה: **זאורמן (חודרלנד) הלה**

הורים: יוסף וגולדה
אחיות: שיינדל, חיה, מינדל
סבתא: בריינדל
דודים: יעקב, דוד, קלמן, משה
דודות: שרה, זיסל, גולדה, גיטל, צירל סאס
בני דודים: פיבל ודוד
בת דודה: מינדל
דוד ודודה: מלך וצביה ראדצקי
בנות דודה: חנה, שרה, מינדל
דוד ודודה: אהרן ופייגה ולדברג
בני דוד: עקיבא ואנשיל
בנות דוד: חנה, חיה, רבקה
המנציחים: **זיונץ פישל ונינה** — מכסיקו

הורים: יוסף ואידס
אחיות: מניה, טובה, רבקה, רוזה
המנציחים: **זיונצ'קובסקי ליאון ובתיה (רובינשטיין)**

הורים: שלמה וגיטל
אחיות: רחל, חנה, פריידל
אח: דוד
המנציחה: **זילברברג דבורה (נסלונד)** — שבדיה

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

אב: יעקב
סבתא: שרה בליצקי
דוד ודודה: חיים וצפורה בליצקי
דוד: יעקב בליצקי
בני דודים: איגנץ, לולק, אבא בליצקי
בת דודה: סטלה בליצקי
דוד ודודה: דוד ווושה בליצקי
דודה: פולה ארליך (לבית בליצקי)
דוד ודודה: אברהם והלה (לבית זילבר) גוטליב
בן דוד: בדק גוטליב
בן דוד: גוטמן יורה
בת דודה: אדלה יורה

המנציחות: **זילבר נושה (ברגהאור), דז'וניה (קליש)**

כלה: שרה
גיסים: יוסף, הרשל, משה

המנציחה: **זילברשטיין הלה**

הורים: קלמן וחיה גיטה

המנציח: **זילברשטיין זאב**

אב: שמעון זילברינג
אחים: איזידור, שלמה, מונדק זילברינג

המנציחה: **זילברשטיין פולה (זילברינג)**

הורים: חיים שמואל ומינדל חיה
אח: שמעון
אחות: אלטה שרה

המנציחים: **זימניצקי איזידור ושרה**

הורים: מרדכי יצחק ואסתר
אחים: ליבוש, צמח ברוך, שרגא

המנציח: **זינגר אליעזר**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: ברכיהו וחנה
אחות: לאה
המנציח: זלינגר ב. ד"ר — ארה"ב

הורים: ישראל ובת שבע
אחות: דבורה
המנציח: זלצברג ישעיהו

אב: צבי
אחיות: לאה, שרה, קרולה
המנציח: חודרלנד דוד

בן דוד: משה יחיאל בלנק
בת דודה: מאשה בלנק
המנציחה: חורש יוכבד

אשתי: לעצה
בנים: מאיר, מרדכי, צבי
המנציח: חייט יעקב

הורים: לייזר ורחל
אח: דוד
אחות: הלה איזנשטדט (לבית טאומן)
המנציח: טאומן יוסף

אם: בלומה
אחים: דוד, גוטמן, ישראל
אחות: רוז'ה
המנציחה: טננבאום זיסל

הורים: הירש וחנצ'ה
אחים: ברונק ומשה
המנציחה: טננוורצל (קר) מניה — אוסטרליה

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: מנדל וחנה
אח: דוד
אחות: דורקה
המנציחות: **טאומן מניה (רוזנקרנץ), טושה (פרל)**

הורים: נפתלי והינדה (לבית מורדקוביץ)
אח: אליעזר
אחות: בת שבע
סבתא: שרה מורדקוביץ
דוד: טוביה מורדקוביץ
דוד ודודה: דיד ולאה זיסהולץ (לבית מורדקוביץ)
המנציח: **יגר שמואל**

הורים: ישראל מאיר וחנה (לבית שטרקמן) ויקינסקי
המנציח: **יקיר משה (ויקינסקי)**

הורים: חיים צבי וגילה
אחות: דושה
המנציחים: **כספי טציה** (לבית ויינריב) **וחיים, ד"ר אברהם ונלי ויינריב**

אב: יעקב צבי בורקובסקי
אחות וגיס: בלומה ואליעזר בינושביץ
בנות אחות: אסתר ויהודית בינושביץ
המנציחה: **כץ אסתר**

אחות וגיס: חיה ויצחק
בן אחות: סמק
בת אחות: חנה
אחות וגיס: רחל ופלק בוגיר
בת אחות: אלונה
אחות וגיס: רבקה ופנחס אנגלנדר
המנציחים: **לב משה, חיים, לאה, יפה, צפורה**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שמואל גדליהו ורחל
אחיות: גוטה וצביה
המנציחים: **לברטובסקי אליהו, עדה, דוד**

הורים: פנחס וחנה גולדה איזנברג (לבית טשמה)
אח: ד"ר מריאן משה איזנברג
סב וסבתא: מאיה וחיה ביילה איזנברג (לבית מושקוביץ)
המנציחה: **לברטובסקי (איזנברג) גניה**

הורים: שלמה וגיטל
אחי"ת: דבורה, בלציה, אלה, רייזל
אחים: ניסן, אברהם, מאיר, משה
המנציח: **לדרמן משה — קנדה**

הורים: סנדר ואסתר
אחיות: חיה (הלה) ודובה
אחים: אברהם ומאיר
המנציח: **ליבפלד משה טודרס — קנדה**

הורים: שמואל וצביטל
המנציח: **לייכטר סיני**

הורים: חיים שולים ודבורה
בן: אלתר
אשתי המנוחה: שרה (לבית טשמה)
המנציח: **ליכטנשטיין אהרן** — ארה"ב

בעלי המנוח: הרמן זילברשטיין
בת: מינה זילברשטיין
המנציחה: **ליכטנשטיין גוטה** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: **פנחס ובת שבע (לבית דזיויצקי)**
אח וגיסה: **מאיר ומרים (לבית רודל) וילדיהם**
אח וגיסה: **משה ורבקה (לבית קמץ) וילדיהם**
אח וגיסה: **אברהם וביילה (לבית אנוך) וילדיהם**
אח: **יעקב ברוך**
אחות: **פייגל גרטנר וילדיה**
אחות: **תמר קונר ובתה פנינה**

המנציחים: **למברג ישראל וראובן ומשפחותיהם** - אוסטרליה

בני משפחה: **משה אלי וברוינדל (לבית לקס)**
נח ומנוחה לקס (לבית ברגר) ובנם יצחק
קלמן ואטיל פרידמן (לבית לקס) ובתם שרת
שרה למברג (לבית לקס)
חיים יוסף ושמואל לקס
פרידה, זלטה, שיינדל, חנה לקס

המנציח: **למברג ישראל** — אוסטרליה

הורים: **שלמה יצחק ופידעלע (לבית אברמסון)**
אחים: **גרשון, שמואל, מנדל**
אחות: **בלומצ'ה**

המנציחים: **לנדאו דוד, חיה, יעקב הלל, לייבל** — אוסטרליה, קנדה

אב: **יוסף**
סבתא: **פרוינדל וקסברג**
דוד ודודה: **שולים מאיר וסלה שטייר**

המנציח: **לנדר אדם** - ארה"ב

סב: **שמחה בונים יזרעאלסקי**
בעלי המנוח: **מאיר פיינמסר**
בן: **בצלאל פיינמסר**

המנציחה: **לנקובסקי (פיינמסר) מניה** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: מנדל וגילה
אח וגיסה: יהודה (יידל) ורות
בן אח: אברהם
אחות וגיס: לולה ואברהם (רומק) זילברשפיץ
בן אחות: אברהם
אחות: מניה
אח: ברל (בניק)
דוד: אלימלך אנגלרד
דוד: חיים ורשביאק
דודה: פרניה
בנות דודה: חנה וסלקה
בני דוד: משה ואברהם
דודות: לנה ודורה מושקוביץ, רבקה פינקלשטיין

המנציחים: **ליפשיץ משה וסוניה**

הורים: הענעך ופייגע
אחות: אסתר
אח: ברוך

המנציח: **לרנר נורמן** — ארה"ב

הורים: שלמה וזיסל
אחות: חנה

המנציח: **לשמן דוד**

גיסים: יעקב שידלובסקי, ליאון רובינשטיין
דוד ודודה: מוטק וברוניה לימון
אשתי, אם וסבתא: מיני מאירסון
הורים: דוד וחנה שרה
אחים: אברהם יואל, אהרן
אחות: אסתר שידלובסקי
אחות: רחל

המנציחים: **מאירסון סם ובניו** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

אב: אדולף (דולק)
דוד ודודה: ד"ר יעקב וסטלה שץ
בני דודים: פרידריך ושץ
המנציח: **מאוברגר יאן קאז'ימיז'**

הורים: אברהם ולאה
אחיות: חנה ורייזל
המנציח: **מונטה מרדכי**

הורים: אהרון יוסף ושרה רחל
בעל המנוח: מקסימיליאן (סמק) סבט
בעל המנוח: יוסף טנדטניק
בעל המנוח: אריה (ליאון) אלבירט
המנציחות: **מושקוביץ ז'וטה (סבט), אסתר (אלבירט)**

הורים: ישראל ורבקה
אחיות: חיה, מלכה, רחל
אח: יצחק
המנציח: **מידן איתן (מיודובניק)**

דוד ודורה: יעקב וסלה קניג
בן דוד: יחזקאל קניג
בנות דודה: לולה ואדלה
המנציח: **מייטק יחזקאל**

אב: שולים
משפחה: מינדלה זילברשטיין
המנציחה: **מונטג אסתר (לבית מפן)** — ארה"ב

הורים: צבי מנחם ונסלי
משפחת מנדלביץ
המנציח: **מנדלביץ אברהם** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: משה וחנה
אח: חיים
המנציח: **מנדלביץ זאב** — ארה"ב

הורים: מוריץ וגוסיה
דוד: שמואל מרקוביץ
הורים: הרי ודורה מושקוביץ
סב וסבתא: הרי ודורה מושקוביץ
המנציח: **מרקוביץ אירוינג** — ארה"ב

הורים: ישראל וחנה ויסברוד
המנציחה: **מרקוס חוה (ויסברוד)**

אם: איטה שידלובסקי
אח: משה (מוניק) שידלובסקי
בת דודה: קרולה אורבייטל
אחות: גניה קליגמן
המנציחים: **נבון דורקה ואברהם**

הורים: יוסף (יוסקה) וגעננדעל (לבית גונסקי)
אחים: לייזר ופסח
המנציח: **סאנדאל אברהם** — אוסטרליה

הורים: אנשל ופלה
אח: הניק
המנציחה: **סונצ'וב סטפה (הוניגשטוק)**

הורים: שמואל וזלדה
אחות: קרולה
אח: אלימלך
המנציח: **סוסנובסקי יעקב**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

אשתי המנוחה: חנה
בן: מיכאל
אב: ישראל משה
חם וחמות: לייזר מאיר ושיינדל קמר
אחות: פרלה קירשנצוייג
המנציח: **סטרבצ'ינסקי יוסף צבי**

הורים: יצחק צבי ובאשה
אחיות: צביה ותמרה
אחים: שלמה אליעזר וחיים שבתאי
המנציח: **סילמן אלכס** — ארה"ב

הורים: מאיר ומירל אידלקופף
אחיות: שרה וצירל אידלקופף
אח: אלימלך אידלקופף
המנציח: **עדין מנדל**

הורים: יהושע זאב ויוכבד
אחיות ואחים
וילדיהם
המנציח: **עלקעס יעקב** — ארה"ב

אם: ביילה
אחים: שמעון ואייזיק
אחיות: קיילה, חוה, אדלה
המנציח: **פאפירובסקי (פפר) זיסמע**

הורים: דוד ובלהה
אחיות: גוטה והלה
אחים: מרדכי ושמואל
המנציחים: **פוטשניק צבי ופנינה**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: אבא ודינה
אחות וגיס: חוה ואהרן שטרנפלד
אחיות: אסתר וגניה גולמביובסקי
אח: שאול גולמביובסקי
חם וחמות: משה דוד וחוה פדר
גיסות: חוה, חנה, שרה פדר
המנציחה: **פדר שרה (לבית גולמביובסקי)** — ארה"ב

אם: מלכה (לבית וורצמן)
אח וגיסה: הירש ושרה (לבית קסטנברג)
ובנותיהם: רייזלה, בריינדלה
אחות וגיסה: מינז'ה וישראל פינקוסביץ וילדתם
טצ'ה פוסלושני לבית גברוביץ
המנציחים: **פוסלושני חיים ופרניה (לבית גולדברג)**

הורים: אברהם יששכר וחיה רבקה
אחות: ציפה
סב וסבתא: יעקב מיכאל ומרים
דודות: אלטה, חייקה, יוכבד
דודים: יחזקאל, לוי, מאיר, אהרן יוסף
המנציח: **פוקס מאיר**

אב: אברהם
אחיות: חנה ודובה
אח: יחזקאל
בני משפחה: וויצ'ניק אברהם, רבקה ושרה
המנציח: **פיוטרקובסקי דוד**

הורים: חנוך ורבקה
אחים: שמואל, לייבל, ברל, אשר זליג
אחיות: פייגל ומלכה (מלצ'ו)
המנציח: **פייפקופף גרשון דוד**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: מרדכי לייב ורוחמה (לבית ציטרין)
אחות: שיינדל זיפמן (לבית פיאסצקי)
גיסה: בינה פיאסצקי־פינקלשטיין
אח: משה
בת אחות: רות זיפמן

המנציחים: **פיאסצקי יצחק ואברהם — קנדה**

אח: אלימלך
אחיות: שיינדל ורודל
גיסה: מרים
בן אח: ישראל
בת אח: צפורה
גיס: אריה גולדשטיין
בן אחות: ישי

המנציחים: **פיבקו (בירתי) אברהם ורנה**

הורים: פנחס ורחל

המנציח: **פינקוסוביץ אנשל**

אשתי המנוחה: מרים
בן: משה
בת: לאה
אחות: בת שבע כהן
אחיין: משה כהן
אח וגיסה: שלמה ולאה
אחיין: משה פינקלשטיין
אחות וגיס: חנה וצמח שוינטלסקי
אחיינית: יוכבד שוינטלסקי

המנציח: **פינקלשטיין מאיר**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: **אידל ושרה אתל**
אחים: **מאיר יוסף, אלתר, חיים**
אחות: **בלה**
דודים: **יוסף ואברהם ומשפחותיהם**
בן דוד: **זלמן**

המנציחות: **פיינשטדט לולה, טאומן, רמבישבסקי**

הורים: ד"ר משה ופולה פלץ
אח: יורק

המנציח: **פלץ יוחנן**

אבא ואסתר מרים (לבית מינצברג)
שיינדל בראך פסרמן
רנה פסרמן
יוסקה הירשמן בוקסר

המנציח: **פסרמן אבא** — ארה"ב

הורים: **אברהם דוד וחיה**
אחיות: **רחל וחנה**
אח: **יעקב**

המנציח: **פפירובסקי שמואל (פרקר)**

הורים: **דב (בעריש) והינדה (לבית אדלר)**
אח וגיסה: **אברהם ומניה (לבית רדליץ)**
אחיינית: **טושה**
אח וגיסה: **מנדל ופרניה**
אחיינית: **חנה**
אח: **שלמה**

המנציח: **פרל בן ציון (ליאון),למברג פלה (לבית פרל)** — אוסטרליה

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: איצ'ה ורחל
אח: הרשל
אחות: חיה'לה (הלה)
המנציחה: **פרייס חוה (בן עוזר)**

הורים: זליג ואסתר מלכה
המנציח: **צוקר דב**

הורים: יעקב מאיר ושרה ביילה
אחיות: שריל, נחצ'ה
אחים: אביש, נטע, יחזקאל, מרדכי
המנציח: **צוקר (קר) שמחה** — אוסטרליה

הורים: יוסף ופלה (לבית דנקוביץ)
אח: עוזר
המנציח: **צור (צלצר) שמשון**

הורים: דוד וחנה
אחות: פרניה
המנציח: **צימרוט ליאון** (ארה"ב)

הורים: אליעזר ורחלה
אח: יחיאל
אחיות: פייגה'לה, פריידה'לה, שרה'לה, חיה'לה
הורים: יחיאל דב וחיה ליבע שוועד
המנציחים: **צימרמן ישראל והדסה (שוועד)**

אם: חיה
אחות: חנה
אח: ישראל
המנציח: **קוטלצקי צבי**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: חיים ורוזה (לבית קינד)
אחיות: שרה ארליך, אסתר ליפובסקי
אחים: יצחק
גיס: מוטק ליפובסקי
המנציח: **קופלביץ יוסף** — ארה"ב

הורים: יעקב וחנה
המנציח: **קופרמן דוד**

אח וגיסה: קלמן ולאה (לבית מרקוביץ)
אחות וגיס: חוה וישראל מיצנמכר
בן אחות: שמחה מיצנמכר
אח וגיסה: ישראל ופרניה (לבית שקלר'ז)
המנציחים: **קלוסקה חיים, אליעזר, שרה, הניה, רחל, יונה**

הורים: בצלאל יצחק ורבקה
אחים: שלמה, בעריל, אברהם
אחות: צסיה (צוייגל)
בת אחות: אידה
המנציח: **קליינמן יחזקאל**

אם: זיסלה פוטשניק (לבית רוזנברג)
אחות: שרה שטראוך (לבית פוטשניק)
דודה: חנצ'ה זיידה (לבית רוזנברג)
בן דוד: דוד רוזנברג
בת דודה: אלקה גרטלר (לבית רוזנברג)
חברה: אדלה קמינר
המנציחה: **קלכשטיין צפורה**

הורים: יחודח שעפסע ורחצ'ח
אחות: שרה
המנציח: **קמינר לייבל** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילק

הורים: מרדכי פישל וברריינדל
אחים: יידל, יענקל, מנדל
אחיות: יוכבד, אסתר, רוזה
המנציחים: **קמינר מלבינקה, פנחס, ישראל, ליאון**

הורים: נתן ואסתר
אחות: ברונקה
המנציחה: **קניגסברג (וייצברג) רניה** — שבדיה

אחיות: שרה, נחה, זלדה, דבורה
אחים: הרשל ומשה
אם חורגת: רבקה
בתה: ברריינדלה
המנציח: **קנר אלתר**

הורים: סנדר ושרה רחל
אחיות: הלה, אסתר, לובה
המנציח: **קנר מרדכי**

משפחות קסטנבאום
משפחות שוכמן
המנציחים: **קסטנבאום אהרן וחוה**

הורים: מרדכי דוד ורבקה רחל
אח וגיסה: ווילהלם ומינה
בת אח: דנקה
אח וגיסה: יעקב ואסתר
בת אח: אורה
המנציחות: **קרישטל חנה (גרנדאפל), שרה (נובקובסקי)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: יחיאל דב וחיה ליבה שוור
בת: גיזלה קרבל
המנציחה: **קרבל שרה (שוור)**

סב: מאיר איזנברג
הורים: ישראל ומרים רוזנברג
אחות: אנה רוזנברג
דוד ודודה: הרש ואוה איזנברג
דודה: חנה ליפשיץ
המנציחים: **קרל שרה וסימון** — ארה"ב

הורים: יחיאל דב וחיה ליבה שוור
המנציח: **קשה מרדכי (שוור)**

הורים: אפרים ורבקה
אחים: ירחמיאל ויהודה
אחות: לאה
המנציח: **רובינוביץ אליהו**

בני משפחה: אברהם, ביילה, מיכאל, שמואל
המנציח: **רובינוביץ מאיר**

הורים: דוד וחיה מירל
המנציח: **רובינשטיין אהרן**

הורים: חיים יוסף ורישיה (לבית ברז'גובסקי) וולק
אחיות: מרים ופרל
אח: אלי שמואל
המנציחה: **רובינשטיין גניה**

הורים: יהודה וצירל
אח: דוד
המנציח: **רובינשטיין מאיר** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

הורים: חיים ורבקה
אח: מנחם
אחות: חנה

המנציח: **רוזנבאום שמעון**

הורים: יהודה לייבוש ופרידה
אח וגיסה: שלמה ומאשה
אחות וגיס: שרה ושבתאי אוסלקו
בן אחות: קופל אוסלקו
דוד ודודה: מאיר פישל ולאה רוזנולד
בנות דוד: זוסל וחוה רוזנולד
דודה: גוטל מנטליק
דוד ודודה: דוד ורוזה רוזנולד
דוד ודודה: לייבוש וטרנדל רוזנולד
בנות דוד: פאקא וחוה רוזנולד
דוד ודודה: שמעון יונה וליבע קנר
בני דודים: חיים לייבוש ואליעזר
דוד ודודה: יחיאל ותמר רוטנברג
בנות דודה: זוסל, בלומה, פאקע רוטנברג
בן דוד: לייבל רוטנברג
נכד הדוד: מנחם רכט
בן דוד: קופל רוטנברג

המנציחים: **רוזנולד אברהם, יוסף, אלימלך**

הורים: הרשל ופייגה
אח: פנחס
אחות וגיס: מניה וחיים לברטובסקי
בן אחות: נטק לברטובסקי
אחות: אסתר זיסקינד

המנציח: **רוזנקרנץ יחיאל**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שמוא ויוכבד
אחיות: שרה, שיינדל, חיה
דוד ודודה: מאיר וזולדה רוזנפלד
בת דודה: רייזלה רוזנפלד
בני דוד: מנשה ויעקב
דוד ודודה: אליעזר וחנה לכטינגר
בן דוד: שלמה לכטינגר
בנות דוד: יוכבד ולאה לכטינגר
בנות דוד: רוכל, רחל, דבורה

המנציח: **רוזנפלד משה**

הורים: דב (בערעל) ולאה (לבית גוטטריד) רוזנצויג
אחים: נאטע, משה
אחות: פייגלה
בני אח: יחיאל שלמה, יצחק מאיר
סב: מאיר יחיאל

המנציחים: **רוזנצוייג בן ציון ושרה** — אוסטרליה

בעל המנוח: פלק
בת: גיזה

המנציחה: **רוזנצוייג רנה** — אוסטרליה

אב: יחיאל רוטמן
אחות: ברכה
גיסה: לאה רוטמן
בני אח: דב וחיים דב
אחות וגיס: קיילה ואברהם טננבאום
בני אחות: דב וקלמן טננבאום
בעל המנוח: חיים קלינברג
בת: רבקה הינדה קלינברג
בן: מרדכי דב קלינברג

המנציחים: **רוטמן אריה וחוה (לבית קלינברג), רכטסמן רחל**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

רפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שמואל וליבע גולדה (לבית זילברשטיין) שטרנפלד
אחות: איידל אסתר שטרנפלד
אחים: חיים, יעקב, לייביש שטרנפלד
אחות: רבקה שטרנפלד
המנציחה: **רוזנברג חנה**

הורים: ברוך שאול וברכה
אחיות: מרים, רייזל, צפורה, רוזה
אח: הרצל
המנציחה: **ריטרבנד (אלטמן) פולה**

הורים: יצחק מאיר ושרה
המנציחה: **רייזמן אנה**

הורים: ראובן ופייגה (לבית רייס) קרעפס
המנציח: **רייס יששכר**

הורים: אנשל ואסתר חיה זליגמן (לבית לפין)
המנציחה: **רינגר (זליגמן) דורה** — הולנד

דוד ודודה: משה וזיסל רכטסמן
בנות דודה: רחל, קיילה, אדלה
המנציחה: **רכטסמן רחל**

הורים: יצחק ושרה ברף
המנציח: **רמבישבסקי אברהם**

הורים: גרשון וגיטל
אח וגיסה: שלמה ושיינדל
אח: אברהם
המנציח: **רם הנרי (רמבישבסקי)** — ארה"ב

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

דפי זכרון לקדושי קילץ

הורים: שולים מאיר (זיגפריד) ושרה אסתר (סלומאה)
אחות וגיס: הלה ודוד גדנסקי
בת אחות: נינקה גדנסקה
דוד ודודה: מוריס והלנה קירש
בת דוד: ליקה קירש
דוד: בניק וקסברג

המנציח: **שטייר סמק (סטנלי)** — ונצואלה

הורים: יצחק ורגינה
אח: משה ברוך

המנציחה: **שטרוסברג נינה** — איטליה

הורים: בן ציון ורבקה
אחיות: גולדה, צסיה, פלה, ברונקה

המנציח: **שטרן משה ליאון**

הורים: ברוך שלמה ורחל
אחים: משה שמואל ויצחק יעקב
אחות: גניה לאה

המנציח: **שטרקמן בנימין**

הורים: משה חיים ולאה שיף
אחיות: שיינדל ואסתר שיף
אח: אלתר

המנציחים: **שיף ישעיהו, ברינדל, פולה**

הורים: אהרן בר ולאה
אחים: אבא, משה, ליאון
אחות: גניה

המנציח: **שיפלר מרדכי**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

הורים: לוי יצחק וגיטל
אחיות: חנה ליבע ואחל רחל
הורים: יעקב וחוה דוידק
המנציחים: **שיקמן יעקב ורבקה (דוידק)**

אם: בלימע
אחיות: רגינה, צירל, חנה, פרימט
המנציח: **שמולביץ יצחק** — ארה"ב

הורים: ברוך ואסתר
אחים: סמואל ואנזלם
המנציחה: **שפילמן (בלוטרייך) דודה**

סב: מאיר שפיר
דודים: נפתלי והירש לייב שפיר
דודות: הינדה ואסתר
המנציחה: **שפיר מרים (פורת)**

הורים: זיינבל ופרל
אחיות: הלה, בת שבע, לולה
המנציחים: **שקלרש דוד ופולה (לבית שיף)**

הורים: יצחק מרדכי וגולדה
אח: משה
המנציח: **שרמן טודרס (אנטול)**

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ...

ABOUT OUR HOUSE WHICH WAS DEVASTATED

Tel-Aviv, 1981